સદ્.શ્રીગોપાળાનંદસ્વામીની વાતો

INDEX

અનાદિક મહામુક્ત યોગીવર્ય

સદ્.શ્રીગોપાળાનંદસ્વામીની વાતો

(ટિપ્પણી સહિત)

સદ્.શ્રીગોપાળાનંદસ્વામીની વાતો

પ્રેરક : પ.પૂ.સદ્.શ્રીજ્ઞાનજીવનદાસજીસ્વામી(કુંડળધામ)

પ્રકાશક : શ્રીસ્વામિનારાયણ મંદિર, કુંડળધામ તથા
શ્રીસ્વામિનારાયણ મંદિર, કારેલીબાગ-વડોદરા

પ્રકાશન તિથિ : સં.૨૦૬૩, શરદપૂનમ; તા.૨૬/૧૦/૨૦૦૭

પાંચમી આવૃત્તિ : સં.૨૦૭૦, શરદપૂનમ; તા.૦૮/૧૦/૨૦૧૪

પ્રત : ૩૦૦૦

કુલ પ્રત : ૧૪૦૦૦

કિંમત : ૫૦/-

ISBN : 978-81-927707-6-5

- **કુંડળ** : શ્રીસ્વામિનારાયણ મંદિર મો.૯૬૦૧૨ ૯૦૦૦૧
- **વડોદરા** : શ્રીસ્વામિનારાયણ મંદિર, કારેલીબાગ મો.૯૬૦૧૨ ૯૦૦૦૫
  Website : www.swaminarayanbhagwan.com
  Email : karelibaug@gmail.com
- **વડતાલ** : શ્રીજી સાહિત્ય મહિમા કેન્દ્ર, 'કાનજીભુવન' દુકાન નં.૧૮
  શ્રીસ્વા.મંદિર સામે, મેઈન બજાર. મો. ૯૬૦૧૨ ૯૨૪૦૦
- **મુંબઈ** : શ્રીસ્વામિનારાયણ મંદિર દહીંસર(ઈસ્ટ), ભરૂચા રોડ,
  ભાટલાદેવી મંદિરની સામે. મો.૯૮૩૩૩ ૨૮૫૨૩
- **સુરત** : શ્રીસ્વામિનારાયણ મંદિર, 'મૂર્તિબાગ' સમસ્ત પાટીદાર
  સમાજની વાડીની સામે, વેડ રોડ. મો.૯૬૦૧૨ ૯૧૨૫૨

શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાન, તીર્થધામ કુંડળ

અ.મુ. યોગીરાજ સદ્‌ગુરૂ શ્રીગોપાળાનંદસ્વામી

સદ્. શ્રીબાલમુકુન્દદાસજીસ્વામી

સદ્. શ્રીકૃષ્ણપ્રિયદાસજીસ્વામી

સદ્. શ્રીઉત્તમચરણદાસજીસ્વામી

સદ્. શ્રીરાધારમણદાસજીસ્વામી

-: જન્મ :- તા.૧૦/૬/૧૯૭૪ જેઠ વદ-૫,૨૦૩૦

અ.નિ.પ.પૂ.ભજનપ્રકાશદાસજીસ્વામી

-: અક્ષરવાસ :- તા.૨૬/૬/૨૦૦૪ અષાઢ સુદ-૮,૨૦૬૦

પ્રસ્તાવના

વર્તમાનકાળ બુદ્ધિયુગનો છે. હાલમાં ઉચ્ચશિક્ષણનો વિસ્તાર પ્રતિદિન વધતો જાય છે. ઉચ્ચશિક્ષણનો મુખ્ય હેતુ જીવનમાં સર્વોત્તમ સુખ અને શાંતિ પ્રાપ્ત થાય તે છે. પરંતુ ઊંચામાં ઊંચું અને શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ સુખ, શાંતિ અને આનંદ પરમાત્માના સ્વરૂપનો અખંડ અનુભવ કરવામાં રહેલાં છે. આત્માને પરમાત્માનું સુખ આપવા ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ તથા તેમના નંદ સંતો જીવનભર તત્પર રહ્યા હતા. આ સુખની પ્રાપ્તિ માટે સ્વયં શ્રીહરિ તથા નંદ સંતોએ પોતાની અનુભવ સભર અમૃતવાણી દ્વારા લોકોને અનુપમ માર્ગદર્શન પૂરું પાડ્યું છે. જેમાંથી વચનામૃત, શિક્ષાપત્રી અને નંદ સંતોની વાતો જેવા સદ્‌ગ્રંથોની સમાજને ભેટ મળી છે.

શ્રીહરિએ પોતે જ કહ્યું છે કે, "જીવને જ્યાં સુધી ભગવાનનું સ્વરૂપ સમજાતું નથી ત્યાં સુધી વિષયવાસના ટળતી નથી. જ્યારે ભગવાનનું સ્વરૂપ યથાર્થ સમજાઈ જાય છે, ત્યારે તેને ભગવાન વિના બીજે ક્યાંય પ્રીતિ રહેતી નથી અને જીવ પૂર્ણકામ થઈ જાય છે." એવા શ્રીહરિના દિવ્ય સ્વરૂપને સમજવા તથા તેનાં પરમ સુખ, શાંતિ અને આનંદનો અનુભવ કરવા સદ્.શ્રીગોપાળાનંદસ્વામીની વાતો મુમુક્ષુ માટે સંજીવની ઔષધિ સમાન છે.

યોગીરાજ અનાદિ મહામુક્ત સદ્‌ગુરુ શ્રીગોપાળાનંદસ્વામી થકી જ સિદ્ધદશાને પામેલા સદ્.શ્રીચૈતન્યાનંદસ્વામીએ સ્વામીના

સ્વમુખે સાંભળેલી વાતો લખી લીધેલી. આ હસ્તલિખિત પ્રતનો ખરડો સદ્. શ્રીગોપાળાનંદસ્વામીની શિષ્ય પરંપરામાં અમારા ગુરુ પ.પૂ.સદ્.શ્રીજ્ઞાનજીવનદાસજીસ્વામી છઠ્ઠી પેઢીએ હોવાથી પરંપરામાં પ્રાપ્ત થયો છે. પૂ.ગોપાળાનંદસ્વામીની વાતો પૂર્વે અમદાવાદ દેશમાં બે પ્રકરણમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી છે. તેમજ જૂનાગઢના બ્ર.બાલકૃષ્ણાનંદજીએ હસ્તલિખિત પ્રતો મેળવી, સંશોધિત કરી અને રાજકોટ સત્સંગ સાહિત્ય કાર્યાલય તરફથી ત્રણ પ્રકરણમાં પ્રસિદ્ધ કરેલી છે. તે વાતોમાં કોઈ જગ્યાએ સહેજ પાઠ ભેદ પણ જોવા મળે છે; જેને અમોએ હસ્તલિખિત સદ્.શ્રીચૈતન્યાનંદસ્વામીના ખરડા સાથે મેળવી સંશોધન કરીને આ વાતો છપાવી છે.

વળી, બે પ્રકરણની વાતોમાં પ્રથમ પ્રકરણની વાતો ૧૫૧ થી ૧૭૬ 'શ્રીપુરુષોત્તમનિરૂપણ' તરીકે વિશેષ છાપી હતી. તે વાતો મુમુક્ષુને ભગવાનનું સ્વરૂપ સમજવામાં તથા ઉપાસના દઢ કરવામાં અતિ ઉપયોગી જાણી આ પુસ્તકમાં વાર્તા ૧૦ થી ૩૫ તરીકે આપેલ છે. વળી, એક જ વિષય-મુદ્દાની વાતો અન્યત્ર પ્રસિદ્ધ થયેલી આવૃત્તિમાં અલગ અલગ હતી, તેને ફેરફાર કર્યા વિના તે તે વિષયોના વિભાગમાં મુમુક્ષુને વાંચવા અને સમજવામાં સહેલી પડે તેવા હેતુથી એકત્રિત કરીને ફરીથી ગોઠવણી કરી છે. તથા સ્વામીશ્રીની ભાષામાં કોઈ કોઈ જગ્યાએ શાસ્ત્રીય શબ્દો તથા રૂઢિપ્રયોગો જોવા મળે છે. વળી, કેટલીક જગ્યાએ મુદ્દાને સમજાવવા પૂ.સ્વામીએ દૃષ્ટાંતો આપ્યાં છે. તે દૃષ્ટાંતોની વિગત તથા અમુક અઘરા શબ્દોના અર્થો વાચકોની સરળતા માટે જે તે વાતોની નીચે ટીપણીરૂપે જણાવેલ છે.

સર્વાવતારી રાજાધિરાજ સર્વોપરી શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનના સ્વરૂપમાં એકાત્મતાને પામેલા અને તેમના સ્વરૂપમાં અનેક જીવને જોડવા માટે જેમનું આ લોકમાં વિચરણ હતું, એવા અનાદિ મુક્ત યોગીરાજ સદ્.શ્રીગોપાળાનંદસ્વામીની અનુભવસિદ્ધ વાણીનું આ પુસ્તક વચનામૃતની જેમ જ અનેક મુમુક્ષુઓને વિશેષ ઉપયોગી થાય તેવો નમ્ર પ્રયત્ન કર્યો છે. આશા છે કે, આ વાતોથી સાચા મુમુક્ષુને સહજાનંદના આનંદરૂપી અમૃત મેળવવાનું ઘણું સુગમ થશે.

પ.પૂ.સદ્.શ્રીજ્ઞાનજીવનદાસજીસ્વામી(કુંડળધામ)ની મંગળ પ્રેરણાથી અ.નિ.પ.પૂ.શ્રીભજનપ્રકાશદાસજીસ્વામીની પુણ્ય સ્મૃતિમાં શ્રીસ્વામિનારાયણ મંદિર-કુંડળધામ તથા કારેલીબાગ-વડોદરા દ્વારા આ ગ્રંથ પ્રકાશિત કરવામાં આવેલ છે.

આ પવિત્ર કાર્યમાં ક્યાંક પ્રેસદોષ અથવા પ્રૂફ તપાસવામાં કોઈ ખામી રહી હોય તો નીરક્ષીર ન્યાયે સવળું લઈ સુજ્ઞ જનો ક્ષમ્ય ગણશે, એ જ અભ્યર્થના સાથે...

- સાધુ કૃષ્ણપ્રિયદાસના

ભાવથી જય સ્વામિનારાયણ

નિવેદન

તે મુક્ત સર્વ વળિ જાણ સમર્થ કેવા, બ્રહ્માંડ કોટિ ઉપજાવિ શકે જ એવા;
આજ્ઞા થકી અવતરે જઇ લોકમાંય, પૂજાય આપ પુરુષોત્તમ તુલ્ય ત્યાંય.

(હરિલીલામૃત : ૨/૧૧/૨૨)

આવા અનેક મુક્તો સાથે ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ કરોડોના કલ્યાણ માટે કરુણા કરી પૃથ્વી પર પધાર્યા. તેમાં પણ ચંદ્રગ્રહણની ગતિ ફેરવનારા, યોગીઓમાં યોગીરાજ, જ્ઞાનીઓમાં મૂર્તિમાન જ્ઞાનસ્વરૂપ, ભગવાનની પેઠે સ્વતઃસિદ્ધ સામર્થી અને ઐશ્વર્યનો ખજાનો ધરાવનાર અને આજે બસો વર્ષે પણ પ્રભુની પેઠે જાણે કે પ્રગટ જ છે, એવી અનેકને અનુભૂતિ કરાવનાર અનાદિ મહા મુક્તરાજ સદ્.શ્રીગોપાળાનંદસ્વામીની પ્રતિભા અનોખી છે.

એકવાર શ્રીહરિએ સ્વધામગમન પહેલાં ગામ કારીયાણીની અક્ષરઓરડીમાં સ્વામીને પોતાના પુરુષોત્તમપણાના છ હેતુની વાતો કહી હતી. વળી સ્વધામગમન સમયે સમગ્ર સત્સંગ સાચવવાની જવાબદારી શ્રીહરિએ યોગીરાજ ગોપાળાનંદસ્વામીને સોંપી હતી. તેથી પૂ.સ્વામીએ વર્ષો સુધી મહારાજની સાથે રહી શ્રીહરિનો સિદ્ધાંત, રુચિ અને પ્રતાપ-મહિમા જેવો જાણ્યો-માણ્યો હતો તેવો આબેહૂબ તેમની વાતોમાં વર્ણવ્યો છે. એમાં પણ સ્વધામગમન બાદ દર્શન દઈ મહારાજે સ્વામીને કહ્યું કે, "અમારી સર્વોપરી ઉપાસના જ્યાં સુધી નહિ પ્રર્વતાવો ત્યાં સુધી તમોને ધામમાં નહિ લઈ જઈએ." આ શ્રીહરિની સ્પષ્ટ આજ્ઞા થયા પછી સ્વામીએ સ્વામિ-નારાયણ ભગવાન સર્વ અવતારોના અવતારી સર્વોપરી ભગવાન છે

અને અન્ય અવતારો તથા આ અવતારી સ્વરૂપમાં બહુ મોટો ફરક છે, આવી સર્વોપરીપણાની વાતો બહુ જ સ્પષ્ટ ભાષામાં સમજાવી છે.

શ્રીહરિના જમણા હાથ તુલ્ય અને અતિ કૃપાપાત્ર શુકમુનિ પણ કહેતા કે, વચનામૃતોનું પ્રાયઃ સંશોધન મેં કર્યું છે, પણ તેનું રહસ્ય તો સદ્.ગોપાળાનંદસ્વામીની વાતો સાંભળવાથી સમજાયું. અને મહારાજ પણ જેની મર્યાદા રાખતા તથા ભગવાનની સાથે જેનો ઢોલિયો ઢળાતો એવા પરમચૈતન્યાનંદસ્વામીને પણ ગોપાળાનંદસ્વામીના સમાગમથી શ્રીહરિનો યથાર્થ મહિમા અને પોતાની ખોટ સમજાણી હતી.

વળી, અમદાવાદ મંદિરના આદિ મહંત સદ્.સર્વજ્ઞાનાનંદસ્વામી પણ તે મહંતાઈ, તથા ૬૦ જોડ પ્રસાદીનાં ચરણારવિંદ, તથા ૬૦ જેટલા સાધુ શિષ્યોનો ત્યાગ કરી શ્રીહરિની ઉપાસના તથા મહિમા સમજવા વડતાલ આવીને પૂ.સ્વામીના શિષ્યના શિષ્ય બનીને રહ્યા હતા.

સદ્.ગુણાતીતાનંદસ્વામી, બ્રહ્માનંદસ્વામી, નિત્યાનંદસ્વામી અને નિષ્કુળાનંદસ્વામી જેવા સમર્થ સંતો જેનો મહિમા રાખતા-ગાતા અને જેમની વાતો સાંભળવા ખેંચાયેલા રહેતા એવા ગોપાળાનંદ સ્વામીની વાતો વચનામૃતની જેમ અજોડ છે.

સ્વામીનો ઉપદેશ પ્રવાહ એટલો અર્થ ગંભીર, જ્ઞાનપૂર્ણ અને સર્વદેશી અસર કરનારો હતો, કે તે સાંભળીને અનેક મુમુક્ષુ જનોની વૃત્તિનો વેગ મહારાજની મૂર્તિમાં વિરામ પામી જતો; જીવનની દિશા જ સમૂળી બદલાઈ જતી. દૂરદૂરથી મોટા મોટા સંતો તથા હરિભક્તો એમની પાસે નિરંતર જ્ઞાનવાર્તા સાંભળવા દોડી આવતા. મોટા સદ્ગુરુઓ તેમજ બન્ને આચાર્યશ્રીઓ પણ સ્વામીની મરજીને અનુસરતા. તન, મન અને આત્માની વ્યાધિ

માટે સ્વામી મહાન ધન્વંતરી વૈદ્ય હતા. શ્રીજી અંતર્ધાન થયા પછી સ્વામીની જ્ઞાનવાર્તા, અજોડ ઐશ્વર્ય અને એમની વ્યાવહારિકતાએ સત્સંગમાં પાતાળિયા પાયા નાંખ્યા છે.

સંપ્રદાયના ગુજરાતી સાહિત્યમાં શ્રીહરિના પરમહંસોની વાતોનું અતિ અમૂલ્ય પ્રદાન છે, પરંતુ અન્ય સર્વ સંતોની વાતોથી અનાદિ મુક્તરાજ ગોપાળાનંદસ્વામીની વાતો નોખી તરી આવે છે. મહારાજની મૂર્તિનો યથાર્થ મહિમા સમજી તેમાં ઉપશમ સાધવાની પૂ.સ્વામીની હૃદયંગમ વાતો મૂર્તિસુખના માલમી મુમુક્ષુને અત્યંત ઉપયોગી છે.

સદ્.ગોપાળાનંદસ્વામીની વાતોમાં શ્રીહરિની સર્વોપરીતા અને અક્ષરરૂપે થઈ મહારાજની મૂર્તિમાં અખંડ વૃત્તિ રાખવાનું તાન વિશેષ જોવા મળે છે. તેની સાથે એકાંતિક સંતનું મહત્ત્વ પણ ખૂબ બતાવ્યું છે. વળી ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણની વૃત્તિઓનું નિયમન, જીવનમાં આવતાં સુખ-દુઃખ તથા સારા-નરસા પ્રસંગમાં ભગવાનની નિષ્ઠા દઢ રાખવી, ધર્મપાલનની ધગશ અને નિષ્કામ સેવા-ભક્તિ જેવા વિધવિધ વિષયોની સચોટ સમજણ આ વાતોથી જાણવા મળે છે. ટૂંકમાં મુમુક્ષુઓને કસરમાત્ર ટાળી છતાં દેહે ભગવાનની અખંડ અનુભૂતિ માટે આ વાતો વચનામૃતની જેમ વારેવારે વાગોળવા જેવી છે. સ્વામીએ કરેલી વિવિધ વિષયોની સૂત્રાત્મક ટૂંકી વ્યાખ્યાઓ પણ ગંભીર અર્થસભર અને મૌલિક છે.

જેમ કે, 'બ્રહ્મરૂપ થઈને પુરુષોત્તમ ભગવાનની ભક્તિ કરવી એ જ દાસપણું છે.' 'ભગવાનને અર્થે કરવું એને જ ભક્તિ કહેવાય.' 'મનને જાણે જે જે કરવું તે સર્વે દેહાભિમાન છે.' 'જેને ઉત્તમ

નિર્વિકલ્પ નિશ્ચય થાય છે તે એકમાત્ર ભગવાનનાં દર્શન જ ઇચ્છે છે.' 'ભગવાનના સુખમાં દૃષ્ટિ પહોંચે ત્યારે જ વિષયમાં દોષબુદ્ધિ થાય.' 'સ્વરૂપમાં રહેવા કરતાં પણ અનુવૃત્તિમાં રહેવું કઠણ છે.' 'જેને કોઈ પદાર્થ જોઈએ જ નહિ, તે સદા સુખિયો રહે.' 'સત્પુરુષને મન સોંપ્યા વિના બ્રહ્મા, વિરાટ અને સંકર્ષણ જેવાને કસર રહે.' 'કસરમાત્ર ટાળ્યાનો જબ્બર ઉપાય : મહત્પુરુષના વચનમાં વિશ્વાસ રાખવો એ જ છે.' 'વિષયને માટે પુરુષપ્રયત્ન કરે છે તેટલો મોક્ષને અર્થે કરતો નથી તેનું નામ મોહ.' આમ, સ્વામીએ કરેલી અનુભવ સભર આ ચોટદાર વ્યાખ્યાઓ મુમુક્ષુઓને અતિ ઉપયોગી છે.

સંપ્રદાયમાં જેમ વડતાલવાસી શ્રીહરિકૃષ્ણ મહારાજ અને સદ્. શ્રીગોપાળાનંદસ્વામી અજોડ છે, તેમજ વચનામૃત અને ગોપાળાનંદ સ્વામીની વાતો પણ અજોડ છે. શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાને પ્રવર્તાવેલ આત્યંતિક મોક્ષનો માર્ગ, સર્વોપરી ઉપાસના અને વચનામૃતનાં રહસ્યો સમજવાં માટે આ વાતો અતિ મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. આવો મુમુક્ષુઓને અતિ ઉપયોગી ગ્રંથ સહુના ભલા માટે પ.પૂ.સદ્. શ્રીજ્ઞાનજીવનદાસજીસ્વામીની પ્રેરણાથી શ્રીસ્વામિનારાયણ મંદિર કુંડળધામ તથા કારેલીબાગ-વડોદરા દ્વારા પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છે, તે અતિ આદરણીય અને પ્રશંસનીય કાર્ય છે.

– સાધુ ઈશ્વરચરણદાસના
ભાવથી જય સ્વામિનારાયણ

અનાદિમુક્ત યોગીરાજ સદ્‌ગુરુ

શ્રીગોપાળાનંદ સ્વામીનું જીવનચરિત્ર

દેહભાવ ભૂલી દિવ્યભાવ પ્રગટ કરવા માટે સત્પુરુષનું જીવન અતિ મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. અનાદિ મુક્તરાજ સદ્‌ગુરુ શ્રીગોપાળાનંદસ્વામીનું જીવન આપણો મોક્ષપથ ઊજાળવા અમોઘ શક્તિ ધરાવે છે.

વડોદરાના રાજપંડિત ત્ર્યંબકનાથજી કહેતાં : "અમે સ્વામિનારાયણ ભગવાનને જોયા નથી, પણ તેમના સમર્થ સંત ગોપાળાનંદસ્વામીને જોયેલા છે. જેમના શિષ્યો ભગવાન જેવા સમર્થ હોય, તો તેમના ગુરુ અને ઈષ્ટદેવ ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ સમર્થ હોય એમાં તો શું આશ્ચર્ય છે ?" તેથી જ હરિલીલામૃત ગ્રંથનો પ્રારંભ કરતાં આચાર્ય શ્રીવિહારીલાલજી મહારાજ સ્વામીશ્રીને વંદના કરતાં કહે છે કે –

સાધ્યો અષ્ટાંગયોગ, પ્રગટ હરિતણી, પ્રીતિ માટે પ્રયત્ને,
શોધી વેદાંતતત્ત્વો, સકળ ગૃહિ લીધાં, જેમ સિંધુથિ રત્ને;
આધિ વ્યાધિ ઉપાધિ, પ્રણતજનતણી, ટાળિ કિધી સમાધી,
ગોપાળાનંદસ્વામી, સકળગુણનિધિ, વંદું માયા અબાધી...૧

જેને શ્રીભક્તિપુત્રે, નિજજન બહુના, ઊપરી આપ કીધા,
બંને આચાર્યકેરા, ઉપરિ કરિ વળી, હાથમાં હાથ દીધા;
જેનો સદ્‌બોધ પામી, વટપુરપતિયે, સાર લીધો ધરીને,
ગોપાળાનંદસ્વામી, સકળગુણનિધિ, વંદું પ્રેમે કરીને...૨

(હરિલીલામૃત : ૧/૧/૩૪-૩૫)

અનંત જીવોનું આત્યંતિક કલ્યાણ કરવાના શ્રીહરિના સંકલ્પને સિદ્ધ કરવા અનેક મુક્તોએ જન્મ ધારણ કર્યા હતા. પરંતુ તે તમામ મુક્તોમાં પુરુષોત્તમનારાયણના હૃદયસમા પ્રભુ સાથે પ્રકટેલા અનાદિમુક્ત એટલે સદ્.ગોપાળાનંદસ્વામી. પાંચસો પરમહંસમાં સૂર્યની જેમ ચમકતા યોગીરાજ ગોપાળાનંદસ્વામીમાં શ્રીકૃષ્ણ જેવી જન્મ-સિદ્ધ યોગકળા હતી. યોગી તરીકે તેમની સામર્થી સૂર્ય-ચંદ્રની ગતિમાં ફેરફાર કરે એવી હતી. અનેક ઐશ્વર્ય-સામર્થ્યના સ્વામી હોવા છતાં ભગવાનનું દાસત્વપણું એ એમની આગવી ઓળખ હતી.

સ્વામીશ્રીનું પ્રભાવશાળી વ્યક્તિત્વ, અનુપમ વિદ્વત્તા, સાધુતા, સર્વોત્તમ તત્ત્વજ્ઞાન, પરબ્રહ્મ સાથે તદાત્મકપણાની ઉચ્ચત્તમ સ્થિતિ અને શ્રીહરિની અનુવૃત્તિ સભર પરાભક્તિ – એ તેમની સાધુજીવનની શોભાના આધ્યાત્મિક અલંકાર હતા. ગમે તેટલી પ્રવૃત્તિ કરવા છતાં અકર્તા રહી શકે એવી દિવ્ય સામર્થીને કારણે શ્રીહરિએ તેમને બન્ને દેશના ત્યાગી, ગૃહી, બ્રહ્મચારી અને આચાર્યશ્રીના પણ ઉપરી તરીકે નિયુક્ત કર્યા હતા.

પ્રભુનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા આ અનાદિમુક્તરાજનો જન્મ સાબરકાંઠા જિલ્લાના ભિલોડા તાલુકાના ટોરડા ગામે વિક્રમ સંવત ૧૮૩૭ મહા સુદ આઠમને સોમવારે થયો હતો. પિતાનું નામ મોતીરામ ઠાકર અને માતાનું નામ કુશળબા હતું. માતા-પિતાએ બાળપણનું નામ 'ખુશાલ' રાખ્યું હતું. આ મહામુક્તનું જીવન હલકતે હૈયે નિરૂપણ કરતાં નિષ્કુળાનંદસ્વામી કહે છે કે –

અનુપમ ઈડર દેશમાં, ધન્ય ધન્ય ટોડલા ગામ;
ધન્ય ધન્ય દ્વિજની જાતિને, જ્યાં ઊપન્યા ભક્ત અકામ.
યોગી પૂર્વ જન્મના, જેને વા'લા સંગે અતિ વહાલ;
પ્રભુ સંગાથે પ્રગટ્યા, ખરા ભક્ત નામ ખુશાલ.

બાળપણથી જ ખુશાલ ભટ્ટના જીવનમાં અનેક પરચા નોંધાયા છે. ભગવાન શામળિયો ભેરુ બની તેમની સાથે નિત્ય રમવા આવતા. એક દિવસ ગામમાં એક તાંત્રિક બાવો આવેલો. તે શાલીગ્રામના પ્રભાવથી લોકોને ઠગતો. સ્વામીએ આ પાખંડીનું પાખંડ ખુલ્લું કરી યોગશક્તિનો પ્રભાવ જણાવ્યો હતો, વગેરે વગેરે ઘણી વાતો પ્રસિદ્ધ છે. સ્વામીની સામર્થી વર્ણવતાં નિષ્કુળાનંદ સ્વામી કહે છે –

પછી જેવું ચિંતવે જે વારે, થાય તેવાનું તેવું જ ત્યારે;
તે તો જાણે લોક પ્રસિદ્ધ, કહે આ તો મહા મોટા સિદ્ધ.
(ભ.ચિ.પ્ર.૧૪૨)

આ મહા મુક્તરાજ દ્વારા શ્રીહરિએ ઐશ્વર્યની ઝડી વરસાવી હતી. દુષ્કાળ સમયે જનહિત માટે સંકલ્પમાત્રથી વરસાદ વરસાવ્યો. ગામના પાદરમાં રહેલા ગણપતિને હાથો હાથ લાડુ જમાડ્યા હતા. પાણી પાઈ કડવા મહુડાના વૃક્ષને મીઠું કર્યું હતું. અનેક રોગીઓને રોગમુક્ત કર્યા હતા. ગરીબો આવે તો તેને દાટેલા પૈસા દેખાડી સુખી કરતા. ખેડૂતોને દટાયેલા કૂવા દેખાડી પાણી બતાવતા. બરોલીના બ્રાહ્મણના મૂંગા, બહેરા અને આંધળા છોકરાને સંકલ્પમાત્રથી અલૌકિક ઐશ્વર્ય આપી સારો કર્યો અને તેને ગૌરીશંકર ઘનપાઠી નામે પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન બનાવ્યો. આમ

મૂંગાને બોલતા કરવા, પાંગળાને પગ આપવા, આંધળાને આંખો આપવી, મરેલાને જીવતા કરવા અને જડને ચેતન કરવું – આવી અલૌકિક સામર્થી શ્રીહરિના પ્રતાપે મહામુક્ત ખુશાલ ભટ્ટમાં હતી. શ્રીજીએ વ.ગ.મ.૨૨માં કહ્યું છે, “ભગવાનનો જેવો પ્રતાપ છે તેવો જ એ સાધુનો પણ પ્રતાપ છે.”

એકવાર સર્પના ડંશથી મૃત્યુ પામેલા બ્રાહ્મણના દીકરાને જીવતો કર્યો. અને તે કરડેલા સર્પનું પણ કલ્યાણ કર્યું. એકવાર ગામના પાદરમાં આવેલા વાઘે એક બાળક તથા ગાયને મારી નાંખ્યાં. તે બંનેને સ્વામીએ જીવતા કર્યા, અને વાઘને ધોલ મારી પાળેલા કૂતરા જેવો બનાવી દીધો અને ત્રણ વર્ષ ગામમાં રાખી તેનો ઉદ્ધ ાર કર્યો. એકવાર સ્વામીના શરીરમાંથી ત્રણ કડાકા સાથે અપાર તેજ નીકળ્યું તે સર્વએ જોયેલું.

આઠ વર્ષની ઉંમરે પિતાશ્રીએ ખુશાલને યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર કરાવ્યા. ત્યાર બાદ ડભોઈ ગામે વિદ્યાભ્યાસ કરવા મોકલ્યા. તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ અને તેજસ્વી પ્રતિભાને કારણે ટૂંક સમયમાં જ વ્યાકરણ, ન્યાય, વેદ-વેદાંત, તર્કશાસ્ત્ર, અને મીમાંસા વગેરે તમામ શાસ્ત્રોનો ઊંડો અભ્યાસ કર્યો અને તેના સારરૂપે સર્વ સ્થળેથી વૃત્તિ સંકેલી ભગવાનની મૂર્તિમાં ડૂબેલા રહેવા લાગ્યા.

શાસ્ત્રાભ્યાસ કરી ખુશાલ ભટ્ટ ઘેર આવ્યા. પોતાના પિતાશ્રી જે પાઠશાળા ચલાવતા હતા, તેમાં વિદ્યાર્થીઓને ભણાવવાનું કામ પોતાના માથે લીધું. ટોરડામાં હાલ જ્યાં શ્રીસ્વામિનારાયણ મંદિર (ગોપાળલાલજીનું મંદિર) છે, તે જગ્યાએ જ ખુશાલભાઈ શાળા

ચલાવતા. અને વિદ્યાર્થીઓને યોગીઓને દુર્લભ એવી સમાધિ સહજમાં કરાવતા. એકવાર તમામ વિદ્યાર્થીઓને સમાધિ કરાવી ગોલોક, વૈકુંઠ, અક્ષરધામ વગેરે ધામોનાં દર્શન કરાવ્યાં.

ટોરડા ગામ ઈડર રાજ્યમાં હતું. ત્યાંના રાજા ગંભીરસિંહે બ્રાહ્મણો ઉપર 'વટલોઈ વેરો' નાખ્યો હતો. તેનાથી બ્રાહ્મણો ત્રાસી ગયા, તેથી ખુશાલભાઈને મદદ કરવા વિનંતી કરી. ખુશાલભાઈએ ઈડર જઈ રાજા અને રાજમંડળ સહિત સર્વેનાં મળ-મૂત્ર બંધ કરી દીધાં. પછી રાજાએ અપરાધની ક્ષમા માંગી, વેરો રદ કર્યો. તે રાજાને સોળ રાણી હતી પણ પુત્ર ન હતો. ખુશાલભાઈના આશીર્વાદથી તેમને જુવાનસિંહ નામનો પુત્ર થયો. આ પરચો ઈડર રાજ્યના ઈતિહાસમાં પણ નોંધાયેલો છે.

પોતાની ઈચ્છા ન હોવા છતાં માતા-પિતાના આગ્રહથી તેમણે લગ્ન કર્યાં હતાં. તેમની પત્નીનું નામ અદિતબા હતું. તેમને અનુપબા નામની એક પુત્રી હતી. અત્યંત સુખી હોવા છતાં તેમનું અંતર પ્રગટ હરિનાં દર્શન અને સેવા માટે અખંડ આતુર રહેતું. એક દિવસ અચાનક બ્રાહ્મણના વેશમાં સ્વયં પ્રભુ તેડવા પધાર્યા, તરત જ પત્ની-પુત્રી આદિક તમામનો મોહ છોડી ખુશાલભાઈ બ્રાહ્મણની સાથે ચાલી નીકળ્યા.

રસ્તામાં શ્રીહરિએ તેમની સર્વ પ્રકારે બરદાસ કરી અને બંને જેતલપુર આવ્યા. બ્રાહ્મણરૂપ પ્રભુ અદશ્ય થયા. ખુશાલભાઈને પ્રગટ પ્રભુનાં દર્શન થયાં. દર્શન થતાં જ ખુશાલભાઈની તમામ વૃત્તિઓ પ્રગટ હરિમાં તદાકાર થઈ ગઈ.

સંવત ૧૮૬૪ ના કારતક વદ આઠમે ગઢપુરમાં અક્ષર-ઓરડીમાં શ્રીહરિએ ભાગવતી દીક્ષા આપી અને 'ગોપાળાનંદ' એવું સાર્થક નામ આપ્યું.

ધર્યું નામ તે ગોપાળાનંદ, થયા યોગેશ્વર જગવંદ;
ફરે દયાળુ સરવે દેશ, આપે મુમુક્ષુને ઉપદેશ.
કર્યા મહારાજે મોટેરા બહુ, માને મોટા મુનિવર સહુ;

(ભ.ચિં.પ્ર.૧૪૨)

કરોડો જીવોનાં કલ્યાણ માટે શ્રીહરિ અને સ્વામીની જાણે રવિ અને ચંદ્રની સુભગ જોડી ગોઠવાઈ ગઈ. અતિ સમર્થ હોવા છતાં સ્વામી પોતાનું ઐશ્વર્ય ઢાંકીને વર્તતા. વચ.ગ.પ્ર.૬૨માં શ્રીહરિએ સ્વમુખે ગોપાળાનંદસ્વામીની દાસત્વ ભક્તિને બિરદાવી છે.

એક વખત શુકમુનિ તથા મુક્તાનંદસ્વામીને શ્રીજીમહારાજે વાત કરી હતી કે, "આ ગોપાળાનંદસ્વામી બહુ મોટા છે ને તે તો મૂર્તિમાન અક્ષર છે ને તેમની મોટ્યપ જેમ છે તેમ અમારાથી પણ કહેવાણી નહિ; કેમ જે, તેના આ લોકમાં બરોબરિયા ઘણા હોય, પણ છેલ્લા પ્રકરણના એકવીશમા વચનામૃતમાં અમે એની જ મોટ્યપ કહી છે ને સમ ખાઈને સર્વે મુક્તમાં એને જ મોટા કહ્યા છે ને અમારી મરજી યથાર્થપણે એ જ જાણે છે. માટે તમે બેય એની સાથે હેત રાખજો ને પૂછવું હોય તો હાથ જોડીને પૂછજો."

(હ.ચ.ચિં.ભા.૩, વા.૬૦)

ભક્તચિંતામણિ ગ્રંથમાં સ્વામીના મહિમાનું પ્રકરણ ૧૪૨ મું શ્રીહરિએ જ આજ્ઞા કરી નિષ્કુળાનંદસ્વામી પાસે લખાવ્યું છે.

સંતદીક્ષા આપ્યા પછી તેઓને વડોદરા મોકલ્યા. વડોદરામાં અભણ અને ગરીબ ત્ર્યંબકનાથને કેવળ દૃષ્ટિમાત્રથી જ જગવિખ્યાત મહાન પંડિત બનાવ્યા. વડોદરામાં મોટા-મોટા ઢુંઢુબા જેવા તાંત્રિકો તથા ચિમનરાવ શાસ્ત્રી, નારૂપંતનાના, રામચંદ્ર વૈદ્ય, શોભારામ શાસ્ત્રી, સરસેનાપતિ બાપુભાઈ ગારદી અને વડોદરાના મહારાજા સયાજીરાવ ગાયકવાડને પણ સ્વામીએ પ્રૌઢ પ્રતાપ જણાવી, પ્રગટ પુરુષોત્તમ-નારાયણના ઉપાસક બનાવ્યા હતા. વડોદરા અને ઉમરેઠ તે સમયમાં ગુજરાતમાં છોટી કાશી ગણાતા. ત્યાંના પંડિતોને સ્વામીએ અલૌકિક પ્રતાપ જણાવી શ્રીહરિના આશ્રિત કર્યા હતા.

સુંદરિયાણાના ચુસ્ત વૈષ્ણવ એવા નાડીવૈદ્ય હેમરાજશાહને પોતાની તમામ નાડીઓ ખેંચી લઈને પછી વાત કરી. ત્યારે તેણે કહ્યું કે, ‘આવું સામર્થ્ય તો શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા સિવાય બીજા કોઈમાં ન હોય, માટે આપ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ છો.’ ત્યારે સ્વામી કહે કે, “મારા જેવા તો જેમને હજારો સેવકો છે એવા સહજાનંદસ્વામી સર્વોપરી ભગવાન છે.” આમ સામર્થ્ય જણાવી તેમને પણ પ્રગટ શ્રીહરિના આશ્રિત કર્યા હતા. ધોળકામાં હાલ જ્યાં શ્રીસ્વામિનારાયણ મંદિર છે તે જગ્યાએ બ્રહ્મરાક્ષસો રહેતા હતા. તે તમામ બ્રહ્મરાક્ષસોનો સ્વામીએ દૃષ્ટિમાત્રથી મોક્ષ કર્યો હતો. વળી ભૂત, પ્રેત, ભૈરવ, ભૈરવી આદિક મલીન દેવોનાં દુઃખો તથા વળગાડને દૂર કરવાં સારંગપુરમાં સંવત ૧૯૦૬માં કષ્ટભંજન દેવ પધરાવી તેમાં સ્વામીશ્રીએ જ અદ્‌ભુત દૈવત મૂક્યું છે; જે હાલ પણ વિશ્વવિખ્યાત છે.

એકવાર ભાયાવદરના વિપ્ર રામજીભાઈએ સ્વામીને કહ્યું કે, “હે સ્વામી ! તમારું સામર્થ્ય જે હોય તે મને કૃપા કરીને કહેશો ?” ત્યારે સ્વામી બોલ્યા કે, “જેમ ફાનસમાં દીવો દેખાય તેમ અનંતકોટિ બ્રહ્માંડના જીવને હું દેખું છું. ને જે જીવની સામું જોઉં, તે જીવના હજાર જન્મના પાપ-પુણ્ય જણાય છે. અને સંકલ્પ કરું ત્યારે વરસાદ વરસે છે. અને મહારાજ ને હું માતાના ગર્ભમાં ન આવીએ; ફક્ત દેખાય જે જન્મ થયો. ને આજ જ્ઞાન છે તેવું ને તેવું જ અમો એક માસના હતા ત્યારે પણ હતું. ને અક્ષરના ઘાટ પણ જાણું ને અનંતકોટિ મુક્તોના ઘાટ પણ જાણું. આવું શ્રીહરિજીના પ્રતાપે મારામાં સામર્થ્ય છે.”

અનંતકોટિ બ્રહ્માંડોને ચલાવી શકે તેવું અદ્‌ભુત સામર્થ્ય સ્વામીમાં હતું, તે શ્રીજીમહારાજે ગઢપુરની સભામાં જણાવ્યું હતું. એકવાર વડોદરામાં ચંદ્રગ્રહણનો ક્ષય કરી કૃષ્ણારામની રક્ષા કરી, તે ઉપરથી પણ આ વાત જણાઈ આવે છે.

એકવાર શ્રીહરિની આજ્ઞાથી સ્વામી ૬૦ સંતોના મંડળ સહિત ઝાડી દેશમાં સત્સંગ કરાવવા ગયા હતા. ત્યાં એક પર્વતની ગુફામાં સર્વે સંતોને છ મહિના સુધી ધ્યાનમાં બેસાડી દીધા. અને પોતાના સંકલ્પથી ૬૦ સંતો રૂપે પોતે બની, છ મહિના સુધી ગામોગામ ફરી શ્રીહરિના પ્રતાપની વાતો કરી અનેકને સત્સંગ કરાવ્યો હતો. આમ, શ્રીહરિએ સદ્.શ્રીગોપાળાનંદસ્વામી દ્વારા અપાર કાર્યો કર્યાં હતાં. ભગવાન જેવું સામર્થ્ય ધરાવતા હોવા છતાં પૂ.સ્વામી સદા શ્રીહરિના સંદેશાવાહક બનીને અવિરત વિચરણ કરતા રહ્યા. આમ, તેમની યોગશક્તિ અને ઐશ્વર્યના ગ્રંથો રચાય એટલા વિપુલ પ્રસંગો છે.

વિદ્વાનોની દુનિયામાં બ્રહ્મસૂત્ર, ભગવદ્‌ગીતા અને ઉપનિષદ આદિકના તેઓ ભાષ્યકર્તા છે. યોગીઓના સમૂહમાં સ્વામી વિશ્વવંદનીય યોગીરાજ છે. પરમહંસોના સમૂહમાં સ્વામી સર્વોત્તમ પરમહંસ છે. અને સંતમાળામાં સ્વામી પ્રથમ હરોળના સંત છે. સાધુઓમાં સ્વામી શિરતાજ છે, અને જ્ઞાનીઓના ગુરુ છે. આમ પૂ.સ્વામીમાં અનેક શક્તિ અને સામર્થી શ્રીહરિએ જણાવી હોવા છતાં સ્વામીની વિશેષતા એ હતી કે તેમણે ક્યારેય એ પ્રતાપને પોતાનો જાણ્યો કે જણાવ્યો નથી. હરિભક્તો પ્રાર્થના કરે અથવા હરિભક્તોને દુઃખ હોય તો તે સામર્થ્ય સૂર્યની જેમ સર્વત્ર પ્રકાશ પાથરતું રહ્યું છે.

સ્વામી દરેક ક્રિયા શ્રીહરિની મરજી અને આજ્ઞા પ્રમાણે જ કરતા અને કોઈ અગત્યનું કામ હોય તો સાધુ કેશવદાસને સમાધિ કરાવતા અને તે ધામમાં જઈ, જે જરૂર હોય તે પૂછી આવતા. મોટા સંતો કહે છે કે આ સાધુ કેશવદાસજી પૂર્વાશ્રમમાં જૈન વાણિયા હતા. તે ભૂતોની ઝપટમાં આવી ગયા હતા. અનેક ઉપાયો કર્યા અનેક દેવસ્થાનો અને તીર્થસ્થાનોનું સેવન કર્યું, હજારો રૂપિયાનો ખર્ચો કર્યો, પણ તેને પીડા મટી નહીં. શ્રીહરિ અંતર્ધાન થયા બાદ એકવાર તેમને વડતાલમાં સ્વામી પાસે લાવ્યા. સ્વામીનાં દર્શન થતાં જ તેને વળગેલાં તમામ ભૂતો રાડ પાડીને ચાલ્યાં ગયાં. સ્વામીનો આવો પ્રૌઢ પ્રતાપ જોઈ તે આજીવન શ્રીહરિને સમર્પિત થયા. અને સાધુ કેશવદાસજી બની સ્વામી સાથે રહ્યા. સ્વામીની કૃપાથી તેને સદ્ય સમાધિની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ હતી.

સ્વામીના સમાગમમાં આવેલા અનેક ત્યાગી તથા ગૃહસ્થોની સમજણ સર્વોત્તમ થઈ હતી. અને તેઓ પોતાના અંગ બદલી છતાં દેહે મુક્તસ્થિતિ પામ્યા હતા. અનેકને મુક્તો સહિત મહારાજનાં અખંડ દર્શન થતાં. જેવા કે, પરમચૈતન્યાનંદસ્વામી, નૃસિંહાનંદ સ્વામી, ગુણાતીતાનંદસ્વામી, અક્ષરાનંદસ્વામી, શુકાનંદસ્વામી, બાલમુકુંદાનંદસ્વામી, હરિયાનંદસ્વામી, વિધાત્રાનંદસ્વામી, સિદ્ધાનંદ સ્વામી, શ્રીધરાનંદસ્વામી, સર્વનિવાસાનંદસ્વામી, વિજ્ઞાનદાસજી, કેશવદાસજી, ઘનશ્યામદાસજી, શા.માધવદાસજી, મહાપુરુષદાસજી, નિર્ગુણદાસજી વગેરે અનેક સંતો તથા હરજી ઠક્કર, દામોદરભાઈ, વડોદરાના રામચંદ્ર વૈદ્ય, નાથભક્ત, લોધીકાના અભેસિંહ, ખંભાતના સદાશિવભાઈ, બોટાદના શિવલાલ શેઠ આદિક અનેક ભક્તો સ્વામીના સમાગમથી શ્રીહરિની સર્વોપરી નિષ્ઠા અને સર્વોત્તમ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી, છતાં દેહે મહાસુખને પામ્યા હતા.

ત્યાગી-ગૃહી તથા બન્ને આચાર્યના ઉપરી તરીકે મોટા કરી સ્વામીને સત્સંગની પુષ્ટિનું કામ સોંપી શ્રીહરિ અંતર્ધાન થયા હતા. શ્રીજીમહારાજ અંતર્ધાન થયા બાદ સમર્થ સદ્‌ગુરુ શ્રીગોપાળાનંદ સ્વામી બાવીસ વર્ષ સુધી સત્સંગને ફેલાવવા, સુદૃઢ બનાવવા, અને સર્વોપરી ઉપાસના પ્રવર્તાવવા માટે શિરછત્ર બની રહ્યા હતા. સં.૧૯૦૬માં ધામમાં જવાની તૈયારી કરી હતી, પરંતુ આચાર્ય શ્રીરઘુવીરજીમહારાજની પ્રાર્થનાથી શ્રીહરિએ સ્વામીને બે વર્ષ અધિક રાખ્યા હતા. આમ સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયમાં પૂ.સ્વામીની ભૂમિકા અત્યંત મહત્વની હતી.

૭૧ વર્ષ, ૩ માસ, અને ૧૨ દિવસ સુધી અવિરત સત્સંગની સેવા કરી. સંવત ૧૯૦૮ વૈશાખ વદ-પાંચમના દિવસે સ્વતંત્ર રીતે સ્વામી અંતર્ધાન થઈ શ્રીહરિની સેવામાં સ્થિર થયા. સ્વામીનાં ચરિત્રો ભગવાન સ્વામિનારાયણની જેમ અનંત અને અપાર છે, જે વર્ણવવાં અશક્ય છે. અનાદિ મુક્તરાજ સદ્.શ્રીગોપાળાનંદ સ્વામીની જે કાંઈ મોટાઈ-સામર્થી હતી તેનું રહસ્ય : **'સર્વોપરી શ્રીહરિ સાથે અનાદિ એકાત્મપણાની સ્થિતિ છે,'** એટલે તેમના દ્વારા સ્વયં શ્રીહરિ જ પ્રકાશી રહ્યા હતા. આવા મહામુક્ત સદ્ગુરુ શ્રીગોપાળાનંદસ્વામીના શ્રીચરણોમાં કોટિ કોટિ વંદન...

જેના રોમ સુછિદ્રમાં અણુસમાં, બ્રહ્માંડ કોટિ ફરે,
જે વ્યાપી જડ જીવ ઈશ્વરમહીં, રહે છે પ્રકાશીપણે;
જે નારાયણમૂર્તિમાં મળી રહી, સાથે રહે નેમથી,
તે ગોપાલમુનીંદ્રના ચરણમાં, નિત્યે નમું પ્રેમથી.

– સાધુ બ્રહ્મપ્રકાશદાસના
જય શ્રીસ્વામિનારાયણ

અનુક્રમણિકા

અનાદિ મહામુક્ત યોગીવર્ય

સદ્.શ્રીગોપાળાનંદસ્વામીની વાતો

પ્રથમ તો સર્વ સંકલ્પને પડ્યા મૂકીને એકાગ્ર ચિત્ત થઈને શ્રીજીમહારાજ પુરુષોત્તમને સંભારીને એમ ધારવું જે, સ્વામી વાતુ કરે છે ને આપણે સાંભળીએ છીએ. એમ સાંભળીને તે પ્રમાણે પોતાના અંતરમાં તપાસ કરતાં જાવું ને કહ્યું છે તે સમજીને વર્તવું.

योगाभ्यासं नितान्तं कलितसुनिगमादिश्रुतार्थं कृतार्थम् ।
प्रीत्यै श्रीधर्मसुनोर्विदधतमनिशं स्वामिनारायणस्य ।
गोपालानन्दसंज्ञं मुनिवरमनघं रक्षितैकान्तधर्मम् ।
वन्दे नित्यं शरण्यं प्रतिहतजनताज्ञानसंज्ञान्धकारम् ।।[१]

૧.અર્થ : ધર્મદેવના પુત્ર શ્રીસ્વામિનારાયણ પ્રભુની પ્રસન્નતા માટે જેઓ નિરંતર સંપૂર્ણ યોગાભ્યાસ કરતા, તથા વેદાદિક શાસ્ત્રોના અર્થને સારી રીતે જાણતા, અને જેઓ પોતાને પૂર્ણકામ અનુભવતા, જેઓ એકાંતિક ધર્મની રક્ષા કરતા, જેઓ અનેક મનુષ્યોનું અજ્ઞાનરૂપી અંધારું હરી લેતા, અને જેઓ શરણાગતની રક્ષા કરવામાં સમર્થ હતા, તેવા નિર્દોષ મૂર્તિ **'ગોપાળાનંદ'** નામના મોટા મુનિને હું નિરંતર નમસ્કાર કરું છું.

૧

પુરુષોત્તમપણાની વાતો

વ્યાસસૂત્રમાં એમ વાત છે જે, બીજા અવતાર થાય છે તે જ્યાંથી આવે છે ત્યાં પાછા જાય છે, પણ અક્ષરધામને કોઈ પામતા નથી. અને જ્યારે પુરુષોત્તમ પોતે અક્ષરધામમાંથી આવે છે ત્યારે તે ભેળા બીજા અવતાર તથા મૂળપુરુષ તથા પ્રધાનપુરુષ તથા વિરાટપુરુષ તથા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, ઇન્દ્ર, વરુણ, કુબેર, સૂર્ય, ચંદ્રમા, યમરાજા ઇત્યાદિક અવતાર તથા ઐશ્વર્યાર્થી તે સર્વે પુરુષોત્તમ પધારે ત્યારે પૃથ્વી ઉપર દેહ ધારે છે અને એ સર્વે પુરુષોત્તમના ભક્ત થાય છે. ત્યારે એ જેને ઉપદેશ કરે ને જે સત્સંગી થાય તથા ત્યાગી થાય ત્યારે જો એને મહારાજની સાથે હેત થાય તથા ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને માહાત્મ્યે સહિત જો ભક્તિ કરે, તો તે સર્વે અક્ષરધામને પામે; પણ એ અવતારાદિક અહીંયાં જ સાધુ તથા સત્સંગી તથા બ્રહ્મચારીરૂપે પુરુષોત્તમના આશ્રિત થયા હોય અને તે સાથે જે જોડાણા હોય તો તેને તેઓ પોતાને

ત્યાં લઈ જાય છે ને એ અવતારાદિક તે તો જ્યાંથી આવ્યા હોય ત્યાં પાછા જાય છે. તે અહીંયાં આવે છે ત્યારે કાં તો એક દેહને ત્યાં મેલીને બીજે દેહે કરીને આવે છે અથવા બીજાને પોતાની ગાદી(સત્તા) સોંપીને આવે છે. પછી અહીંયાં આવીને પુરુષોત્તમની ઉપાસના દૃઢ કરીને, પોતાની ખોટને ટાળીને પછી પોતે જ્યાંથી આવ્યા હોય ત્યાં પાછા જાય છે અને પછી પોતાની આવરદામાં જેટલાં વર્ષ બાકી રહ્યાં હોય તેને પૂરાં કરીને પછી ત્યાંથી અક્ષરધામમાં જાય છે; પણ તે આવરદાને ભોગવ્યા વિના પાધરા[1] અહીંથી અક્ષરધામમાં જવાય નહીં. તે માટે મુમુક્ષુ હોય તેને ભગવાનના જેવું હેત કોઈ મુક્ત કે સાધુને વિશે ન કરવું. અને જો તેવું હેત તેમને વિશે કરે તો તેને પણ પોતાને વિશે જોડે; માટે વિચારીને હેત કરવું. આ વાત અવશ્ય સમજવાની છે. ॥૧॥

ચોખ્ખી ઉપાસના કરવી, તેમાં લોચો[2] ન રાખવો. અને જે ઉપાસનામાં ભેદ પડે છે તે પક્ષપાતે કરીને પડે છે. કેમ જે, પોતાનો પક્ષ રાખ્યા સારુ પોતાના જે સેવક હોય તેને કહે જે, લક્ષ્મીનારાયણ છે તથા નરનારાયણ છે તે જ મહારાજ છે, એમ સમજાવે ને પોતે તો જેમ સમજતા હોય તેમ સમજે. માટે આપણે તો કોઈ અવતારને વિશે મોટ્યપ ન સમજવી. અને **શ્રીજીમહારાજ સર્વ અવતારના અવતારી પોતે એક જ**

૧.સીધા જ; ડાયરેક્ટ ૨.અધૂરી સમજણ – ગોટાળો

છે અને અવતારમાત્રના સ્વામી છે ને બીજા સર્વે અવતાર તેમના ભક્ત છે એમ સમજવું અને બીજાને એમ સમજાવવું.

તે કેમ જાણીએ ? તો એકવાર અમને મહારાજના ને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં દર્શન થયાં, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ મહારાજની સેવામાં દેખાણા. તથા રામચંદ્રજીનાં તથા મહારાજનાં દર્શન થયાં, ત્યારે પણ રામચંદ્રજી મહારાજની સેવામાં દેખાણા. ને નરનારાયણનાં તથા મહારાજનાં દર્શન થયાં, ત્યારે પણ નરનારાયણ શ્રીજીમહારાજની સેવામાં દેખાણા. ને મહારાજે વ્યાપકાનંદસ્વામીને પણ પોતાના સ્વરૂપને વિશે ચોવીશ અવતાર લીન કરી દેખાડ્યા અને પર્વતભાઈ પણ ચોવીશ અવતારને મહારાજની સ્તુતિ કરતા નિરંતર દેખતા. અને વળી એક ભક્તને સમાધિ થઈ ત્યારે તેમણે એમ કહ્યું જે, 'હું બ્રહ્મમહોલને[૧] દરવાજે ગયો ત્યારે માંહીથી મહારાજે કહ્યું જે, નરનારાયણને કહીએ જે એને આંહીં આવવા દ્યો.'

એક વખત વિજ્ઞાનદાસજી અમારે દર્શને આવ્યા હતા. પછી તેણે કહ્યું જે, 'મારે નરનારાયણનાં દર્શન કરવા જાવું છે.' ત્યારે અમે તેને કહ્યું જે, 'સમાધિ કરીને મહારાજ પાસે જાઓ.' ત્યારે સમાધિ કરીને અક્ષરધામમાં ગયા. તે સમે ત્યાં નરનારાયણ તો મહારાજનાં દર્શન કરવા આવ્યા હતા. પછી મહારાજે તેમને આજ્ઞા કરી જે, 'તમે બદરિકાશ્રમમાં જાઓ.'

૧.અક્ષરધામના

ત્યારે નરનારાયણ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા અને પોતાને સ્થાનકે ગયા. એવા એવા હજારો વાર ચમત્કાર મહારાજે જણાવ્યા છે તથા હમણાં પણ જણાય છે. તેથી આપણે બીજા અવતાર જેવા મહારાજને કેમ સમજીએ ? માટે આપણે તો એમ ચોખ્ખી ઉપાસના સમજવી જે, **બીજા અવતાર તથા અક્ષરના મુક્ત તથા અક્ષર અને પૂર્વે જે જે અવતાર થઈ ગયા છે તથા આગળ થાશે એ સર્વેના અવતારી શ્રીજીમહારાજ છે અને એ સર્વે અવતાર મહારાજના ભક્ત છે એમ સમજવું. અને એ સર્વેને નિયમમાં રાખનારા પોતે એક જ છે, પણ એ વિના બીજો કોઈ નથી; એ મોટા સંતનો સિદ્ધાંત છે.** ॥૨॥

કળવું, કહેવું ને રહેવું. તે કળવું એટલે શું ? તો ભગવાનને કળવા. તે કેવી રીતે ? તો મહારાજનો ચમત્કાર જોવો ને શ્રીકૃષ્ણની સામર્થી જોવી અને રામચંદ્રજીની સામર્થી જોવી અને ઋષભદેવની સામર્થી જોવી અને કપિલજી તથા દત્તાત્રેયની સામર્થી જોવી અને પછી પૂર્વાપર વિચારીને[૧] જુવે ત્યારે બીજા અવતાર કરતાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની સામર્થીમાં ફેર[૨] છે; તે જ્યારે તપાસીને જુવે ત્યારે ખબર પડે. કેમ જે, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતાને વિશે ચોવીસ અવતારને પૃથક્ પૃથક્ દેખાડ્યા. તે જોતાં એમ જણાય છે જે, બીજા અવતારના અવતારી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન છે, અને મહારાજની અને શ્રીકૃષ્ણની સામર્થી જોઈએ,

૧.આગળ-પાછળનો સમન્વય કરીને ૨.ભેદ; તફાવત

તો મહારાજે પોતાને વિશે ચોવીશે અવતારને પૃથક્ પૃથક્ દેખાડ્યા. ત્યારે શ્રીકૃષ્ણના અવતારી શ્રીજીમહારાજ છે, એમ પોતાની બુદ્ધિમાં તપાસ કરીને તે સર્વે અવતારના અવતારી શ્રીજીમહારાજ છે, એમ જે જાણવું તેને **કળવું** કહીએ.

એવા જે શ્રીજીમહારાજ તેના જે એકાંતિક મોટા સાધુ હોય તેને ઓળખવા અને તે સાથે હેત કરવું, તેને કહેવું કહીએ.

એવા જે જે મોટા સાધુ તેની અનુવૃત્તિ રાખવી[૧] તથા તેમની સેવા કરવી ને ભગવાનની આજ્ઞામાં ફેર ન પાડવો અને માથા સાટે સત્સંગનો પક્ષ રાખવો, એ આદિક જે જે એકાંતિક સાધુ કહે તેમ કરવું, તેને **રહેવું** કહીએ. ॥૩॥

"શાસ્ત્રમાં[૨] મહાપુરુષાદિકના અવતાર કહ્યા હોય તેને પણ અક્ષર પર પુરુષોત્તમ કહ્યા હોય, એ કેમ સમજવું ? એ વાત સમજાતી નથી તે કહો." ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, એ વાત યથાર્થ સમજાય તેમ કહીએ છીએ તેને સાંભળો જે, જ્યારે અક્ષરનો અવતાર પૃથ્વી ઉપર થયો હોય, ત્યારે અક્ષરને પુરુષોત્તમ કહ્યા હોય. ને અક્ષર તે મહાપુરુષને સમજવા. તે જેમ જેમ ઊતરતા તે અક્ષરને સમજવા અને તેથી પર પુરુષોત્તમ સમજવા. તે ઈન્દ્ર જે તે અક્ષર ને બ્રહ્મા પુરુષોત્તમ, ને બ્રહ્મા જે તે અક્ષર ને વૈરાટ પુરુષોત્તમ, ને વૈરાટ અક્ષર

૧.ગમતામાં જ રહેવું. ૨.ગીતા-ભાગવતાદિકમાં

ને પ્રધાનપુરુષ પુરુષોત્તમ, અને પ્રધાનપુરુષ અક્ષર ને તેથી પર મહાપુરુષ પુરુષોત્તમ, ને મહાપુરુષ અક્ષર ને અક્ષર તે પુરુષોત્તમ, ને તેથી પર અક્ષરાતીત પુરુષોત્તમ જે છે તે આજ 'શ્રીજીમહારાજ' આપણને દયા કરીને મળ્યા છે. એમ અક્ષર અને પુરુષોત્તમ તે જ્યાં જેનું પ્રકરણ હોય ત્યાં તેને કહ્યા હોય. તે વાત સમજ્યા વિના મતિ ભ્રમી જાય છે.[૧] અને ઈન્દ્રનો પૃથ્વી ઉપર અવતાર થયો હોય અને તેને પુરુષોત્તમ કહ્યા હોય, પણ પોતાનું ઐશ્વર્ય હોય તેટલું જ દેખાડે; પણ તેથી અધિક ન દેખાડાય. તે ઈન્દ્રથી લઈને બ્રહ્મા, વૈરાટ, પ્રધાન-પુરુષ, પ્રકૃતિપુરુષ ને અક્ષર પર્યંત તે સર્વે પોતપોતાનું સામર્થ્ય દેખાડે, પણ તેથી અધિક ન દેખાડાય. અને **પુરુષોત્તમ તો અક્ષર ને તેથી ઊતરતા ઈન્દ્ર આદિક સર્વેનું સામર્થ્ય, લોક, ભોગ ને ઐશ્વર્ય તે પંડે[૨] દેખાડે તથા ભક્ત દ્વારે તથા પોતાના સંબંધને પામ્યાં જે પદાર્થ તેનાં દર્શન તથા સ્પર્શથી પણ ભક્તને દેખાઈ આવે, ત્યારે પુરુષોત્તમ સર્વે અવતારના અવતારી એ જ છે એમ જાણવું. ને આ વાત પંડે પુરુષોત્તમ થકી તથા તેના એકાંતિક સાધુ થકી સમજાય છે, તે વિના શાસ્ત્ર ભણે-સાંભળે તોપણ ન સમજાય.** ॥૪॥

અને એ અક્ષરધામને ક્યારે પમાય ? તો જ્યારે પુરુષોત્તમ ભગવાન એવો સંકલ્પ ધારીને આંહીં પધારે જે 'મારી મૂર્તિનો

૧.સમજણ બદલાઈ જાય છે. ૨.પોતે જ

સંબંધ થઈને જેને મારા સ્વરૂપનો નિશ્ચય થાય તે સર્વેને મારે અક્ષરધામમાં લાવવા છે.' એવો સંકલ્પ ધારીને જ્યારે આંહીં પધારીને જેને પોતે લઈ જાય તેથી જ અક્ષરધામમાં જવાય છે, પણ બીજા અવતારથી અક્ષરધામમાં ન લઈ જવાય, તો સાધને કરીને તો ક્યાંથી પામે ? ।।પ।।

'બીજા અવતાર કરતાં ઋષભદેવજી બહુ ગમે છે' એમ શ્રીજીમહારાજે કહ્યું છે, તેનો શો હેતુ છે ? તો ઋષભદેવજી ભગવાન તો વાસુદેવ ભગવાન સંગાથે એકત્વપણાને પામ્યા હતા, તોય પણ બીજા ત્યાગીની શિક્ષાને અર્થે તે સિદ્ધિયુંને ન ગ્રહણ કરતા હવા; એવી રીતે અસંગીપણું છે. તથા જે જીવ જેવો હોય તેને તેવી રીતે ધીરે રહીને સમજાવવું, એવી રીતે દયાળુ સ્વભાવ છે; તે હેતુ માટે ગમે છે. અને કપિલદેવ તથા દત્તાત્રેય તો ત્યાગી છે તથા એમને વિશે અસંગીપણું છે, એ માટે એથી ઊતરતા ગમે છે. અને એથી કોટિગણું શ્રીકૃષ્ણને વિશે હેત છે, તેનું શું કારણ છે ? તો એ શ્રીકૃષ્ણને વિશે જે જે ભાવે કરીને જોડાણા તે સર્વે જીવનો મોક્ષ કર્યો. તે માટે એવી રીતે મહારાજે પોતાની રુચિ કહી. તેમાંથી આપણે એમ સમજવું જે, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને તો પોતાની મૂર્તિનો સંબંધ જેને થયો – તે સ્નેહભાવ તથા ભયભાવ તથા દ્વેષભાવ ઇત્યાદિકે કરીને પોતાના સંબંધને પામ્યા – તેનું કલ્યાણ કર્યું. જેમ પારસમણિને લોઢું અડે ત્યારે સોનું થાય, તેમ આ કહ્યો

જે અવતાર તેના ઉપયોગમાં આવે તેનું કલ્યાણ થાય. તથા વ્રજવાસીએ એમ કહ્યું જે, તમે ભગવાન છો માટે અમને તમારું ધામ દેખાડો, ત્યારે એક વાર પોતાનું ધામ દેખાડ્યું.

અને શ્રીજીમહારાજે તો પોતાનું કીર્તન ગાયું તેનું તથા કોઈ સત્સંગીનો ગુણ લીધો તેનું તથા જે જે સંતના ઉપયોગમાં આવ્યા તે સર્વેનું મહારાજે કલ્યાણ કર્યું, તો પોતાના સંબંધને પામ્યા તેના મોક્ષમાં શું કહેવું ? તથા **સાધુ દ્વારે, સત્સંગી દ્વારે, સોટી દ્વારે, લાકડી દ્વારે કરીને સમાધિ કરાવી; તો પોતાને જોઈને સમાધિ થાય તેમાં શી મોટી વાત કહેવાય ?! એવી રીતે મહારાજની સામર્થી જોઈને વિચારીએ તો એ પૂર્વના અવતાર કરતાં લાખગણું હેત શ્રીજીમહારાજને વિશે કર્યું જોઈએ.** તથા પોતાને દર્શને કરીને હજારું, લાખું સત્સંગી તથા કુસંગી તે સર્વેને સમાધિ થઈ અને બ્રહ્મપુરાદિક ધામ દેખાડ્યાં; તે તો જેમ ચિંતામણિ હોય તેને વિશે જે જે ચિંતવે તે તે મળે તેમ મહારાજનો જેને સંબંધ થયો તથા સત્સંગીનો સંબંધ જેને થયો તે સર્વેનું કલ્યાણ શ્રીજીમહારાજે કર્યું. તે એવું સામર્થ્યપણું તો પુરુષોત્તમ વિના બીજા અવતારમાં ન હોય. અને શ્વેત તેજને વિશે ભગવાનની મૂર્તિ છે તે તેજમાં ભગવાનની મૂર્તિને જોઈને આનંદ પામવો, પણ તે મૂર્તિ વિના અક્ષરનું તેજ દેખાય તોપણ તે ભગવાનની મૂર્તિ વિના તે તેજે કરીને શાંતિ પામવી નહિ, અતિ તપી જાવું. ॥૬॥

પૂર્વે અવતાર થયા છે તેનો મહારાજે પોતાને વિશે ભાવ દેખાડ્યો. તે વાત કહીએ જે, પ્રથમ મહારાજ પ્રગટ થયા ત્યારે એવું પ્રકરણ ચલાવ્યું હતું જે, ભજનમાં બેસે અને સંકલ્પ થાય તથા શરીર હાલે તો ઉઠાડી મૂકતા, એ પોતાને વિશે શ્વેતદ્વીપપતિ વાસુદેવનો ભાવ દેખાડ્યો. તથા વળી ખટરસના વર્તમાનનું નિયમ[1] આપ્યું તથા પાશેર જ અન્ન એક વખત ખાવું તથા એક કૌપીન[2], એક હજુરિયો રાખવો તથા એક ગોદડી રાખવી તથા એક એક જણને એક બીજાનો શબ્દ ન સંભળાય એમ રહેવું, એ આદિક જે સાધુને મહાકઠણ તપ કરાવ્યું, એ પોતાને વિશે નરનારાયણનો ભાવ જણાવ્યો. તથા ઓગણોતેરામાં[3] મહારાજ હાથમાં તરવાર લઈ એમ બોલ્યા જે, 'આ મારી તરવાર છે તે કુસંગીનું લોહી પીએ છે અને સત્સંગીની રક્ષા કરે છે. તથા આ તરવારે મોટાં મોટાં લશ્કર તથા મોટી મોટી જમાતો તથા દૈત્ય એ સર્વેને કાપી નાંખ્યા. તથા આ તરવારે મોટા મોટા ગઢ પાડી નાંખ્યા.' તથા પોતે ઘોડા ઉપર બેઠા તથા ઘરેણાં પહેર્યાં તથા ભારે ભારે વસ્ત્ર પહેર્યાં તથા રંગે રમ્યા તથા નાના પ્રકારની લીલાએ કરીને પોતાના એકાંતિક ભક્તને સુખ આપ્યું, તે કૃષ્ણાવતારનો ભાવ પોતાને વિશે દેખાડ્યો.

૧.કડવો, મીઠો, ખાટો, ખારો, તીખો, તુરો – એ છએ પ્રકારના સ્વાદ નહિ ભોગવવાનું વ્રત ૨.અઢી હાથ લંબાઈનું ટૂંકું વસ્ત્ર ૩.સં.૧૮૬૯માં પડેલા ભયંકર દુકાળમાં

તથા વળી પોતે ધર્મની વ્યવસ્થા બાંધી, તે પોતાને વિશે રામચંદ્રજીનો ભાવ જણાવ્યો. તથા પોતે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને સાંખ્ય-યોગ પ્રવર્તાવ્યો, એ પોતાને વિશે દત્તાત્રેય તથા કપિલદેવજીનો ભાવ જણાવ્યો. તથા પોતે પોતાના આશ્રિત જનને શિક્ષા કરી, એ પોતાને વિશે ઋષભદેવ ભગવાનનો ભાવ જણાવ્યો.

અને પોતે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય તથા માહાત્મ્યે સહિત જે એકાંતિક ભક્તિ કરવી તેની રીત કહી દેખાડી. તથા પ્રેમલક્ષણા ભક્તિની રીત કહી દેખાડી. અને જેમ ગંગાજી જે તે પર્વત તથા જે જે બીજા કોઈ આડા આવે છે તેને તોડીને સમુદ્રને વિશે ભળે છે, તેમ તે ભક્ત પણ ભગવાનના સ્વરૂપમાં જે જે પદાર્થ તથા પોતાનાં સંબંધી અંતરાય કરે તેનો ત્યાગ કરીને ભગવાનને વિશે હેતે કરીને જોડાયા. તથા **સમાધિયો કરાવીને જેવો તેવો હોય તેને પણ અષ્ટાવરણપાર જે અક્ષરધામ[૧] તે દેખાડ્યું. તથા તે સમાધિને વિશે પોતાના અવતાર દેખાડીને પોતાને વિશે લીન કર્યા તથા ભક્તને વિશે લીન કરી દેખાડ્યા. તથા પુષ્પ તથા સોટીને સ્પર્શે કરીને પોતાનાં ધામ દેખાડ્યાં, એ સર્વે પોતાને વિશે પુરુષોત્તમપણું દેખાડ્યું.** એવી રીતે

૧.આ બ્રહ્માંડ આઠ આવરણની અંદર રહેલું છે. તે આઠ આવરણ : પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ, અહંકાર, મહત્તત્ત્વ ને પ્રકૃતિ. આ સર્વથી પર, શ્રેષ્ઠ ને સૌના કારણ એવા શ્રીજીમહારાજને રહેવાનું ધામ તે અક્ષરધામ છે

મહારાજે પોતાને વિશે પૂર્વે જે જે અવતારે કરીને જે જે કાર્ય કર્યું છે તે પોતે સહજ લીલાએ કરીને કર્યું.

આવી રીતે આ વાતને વિચારીને પછી એમ નિર્ધાર કરવો જે, જ્યારે **સર્વે અવતારનો ભાવ મહારાજે પોતાને વિશે દેખાડ્યો, તે માટે સર્વે અવતારના અવતારી તે આ પ્રગટ ભક્તિ-ધર્મના પુત્ર એવા શ્રીહરિકૃષ્ણ મહારાજ છે અને બીજા અવતાર તો એમના આજ્ઞાકારી છે; એમ મહારાજના સ્વરૂપને સમજવું.** તે આ વાતને પણ જે બુદ્ધિવાળો હોય અને શુદ્ધ સંપ્રદાય[1] થકી જ્ઞાનને પામ્યો હોય તે આ વાતને શુદ્ધ સંપ્રદાય થકી સમજે ત્યારે આ વાત સમજાય, પણ તે વિના સમજાય નહીં; તે માટે આ વાતને સમજી રાખવી. ॥૭॥

શ્રીજીમહારાજે વચનામૃતમાં કહ્યું છે જે, 'એકાંતિક ન હોય તેનો સંકર્ષણાદિકમાં પ્રવેશ થાય છે,' તેનું કેમ સમજવું ? ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, "સંકર્ષણાદિક તો બીજે નથી, એ તો સત્સંગમાં સર્વે છે. તે જ્યારે પુરુષોત્તમ પ્રગટ થાય છે ત્યારે મહાપુરુષ છે આદિ અને ઇન્દ્ર છે અંતે એવા જે સર્વે ઐશ્વર્યાર્થી,[2] તે સર્વે પોતાના કલ્યાણને અર્થે દેહ ધરીને અહીં આવે છે તથા બીજા જે અવતાર એ સર્વે પુરુષોત્તમ ભેળા આવ્યા હોય, ત્યારે જે એકાંતિક હોય તે તો પુરુષોત્તમની સાથે જ હેત કરે તથા તે પુરુષોત્તમની સાથે એકાંતિક

૧.જ્ઞાન આપનાર સત્પુરુષોની શુદ્ધ પરંપરા ૨.ભગવાનના ઐશ્વર્યને ભોગવવાની ઇચ્છાવાળા

ભક્તિએ કરીને સર્વે પ્રકારે જોડાણો હોય; માટે એ તો જ્યારે દેહ મૂકે ત્યારે પુરુષોત્તમ એવા જે શ્રીહરિકૃષ્ણજી મહારાજ એમની સેવામાં અક્ષરધામમાં જઈને રહે. અને જે એકાંતિક સાથે જોડાણો હોય તેને પણ અક્ષરધામમાં લઈ જાય છે. અને પૂર્વે કહ્યા એવા જે ઐશ્વર્યાર્થી તે પણ સત્સંગમાં મોટા ગુરુ થયા હોય ત્યારે એ જેને મહારાજની વાત કરે તથા સત્સંગની વાત કરીને જેને સત્સંગ કરાવે ત્યારે જો તેને મહારાજને વિશે જ હેત થયું હોય, તો તો એ અક્ષરધામમાં જાય; અને પૂર્વે કહ્યા તેની સાથે હેત થયું હોય, તો એ જ્યાંથી આવ્યા હોય ત્યાં લઈ જાય છે; કેમ કે, તેને પૂર્વનો જે દેહ હોય તે દેહની આવરદા ભોગવવી જોઈએ, પણ આ દેહે છૂટકો ન થાય. માટે જે જે એમને વળગ્યા હોય તેને તેઓ પોતા પાસે રાખે, પણ મહારાજ સાથે હેત ન થાવા દીએ. ને જે એકાંતિક સાધુ હોય તેનો પણ અવગુણ ઘાલીને તે સાથે પણ હેત ન થવા દે; કેમ જે, એ એમ જાણે જે, 'જો એમને એકાંતિકની સાથે હેત થાશે તો એ મહારાજની સાથે હેત કરાવશે ને મારું જેવું રૂપ[૧] છે તેવું તેને ઓળખાવશે,' એમ જાણીને હેત ન થાવા દીએ. તે વાત વિચારે તો ખબર પડે; કેમ જે, જ્યારે મહારાજ ગઢડે વિરાજમાન હતા ત્યારે એમ કહેતા જે, 'જૂનેગઢ જાય તેને પાંચવાર મળીએ તથા તેના અમે જમાન[૨] છીએ.' ત્યારે

૧.જીવન; સ્વરૂપ; લક્ષણ ૨.મોક્ષના જામીન – સાક્ષી

કોઈક જાવાનું કહે ત્યારે તેના ગુરુ હોય તે એમ કહે જે, 'જો તું જઈશ તો પથરામાં ત્યાં અથડાઈ-અથડાઈને મરી જઈશ.' એમ કહીને તેને અળસાવી નાંખતા તથા કોઈકને મહારાજની સેવામાં રહેવું હોય તોપણ તેને તેના ગુરુ અળસાવી નાંખતા." ॥૮॥

એક સમે ગઢપુરમાં એક હરિભક્તને મહારાજે કહ્યું જે, "અક્ષરધામમાં જઈ આવો." પછી તે સમાધિ કરીને સર્વે ધામ જોઈને અક્ષરધામમાં ગયો. ત્યાં તેને મહારાજે પૂછ્યું જે, "કયા કયા ધામમાં જઈને આવ્યા ?" ત્યારે તેણે કહ્યું જે, "હે મહારાજ ! હું પ્રથમ બદરિકાશ્રમમાં ગયો, ત્યાં મેં આપણા કેટલાક સાધુ, બ્રહ્મચારી, પાળા, સત્સંગી તેને દીઠા તથા શ્વેતદ્વીપ, વૈકુંઠ, ગોલોકમાં એ સર્વે ધામમાં તે સર્વેને મેં દીઠા. તે અહીં કેમ ન આવ્યા ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "તેમણે અમને તે તે ધામના પતિ[૧] જાણ્યા માટે ત્યાં રહ્યા છે અને આ સર્વે છે તેમણે તો અમને સર્વે અવતારના અવતારી જાણીને અને વળી સર્વે ધામ થકી પર જે બ્રહ્મમહોલ તેના પતિ[૨] અમને જાણ્યા છે; તે માટે એમને અમે અક્ષર જેવા કર્યા છે. અને પૂર્વે જે કહ્યા તેમણે તો અમને તે તે અવતાર જેવા જાણ્યા, તે માટે એમને તે તે અવતારના જેટલું ઐશ્વર્ય આપ્યું છે. અને તે તે ધામના પતિ અમને જાણીને તે

૧.નરનારાયણ, લક્ષ્મીનારાયણ, શ્રીકૃષ્ણ વગેરે ૨.અક્ષરધામના ધણી – સર્વોપરી

તે ધામમાં રહ્યા છે. તે જો અમે પંડે જઈને કહીએ તોપણ ન માને ને એમ કહે જે, 'અમને તમે ભરમાવો છો, પણ અમે એમ તમારા સ્વરૂપમાંથી પડીએ એવા નથી.' એમ કહીને તે ધામમાં ને ધામમાં તેઓ રહે છે.

પછી તે હરિભક્ત સમાધિમાંથી પાછા આવ્યા, ત્યારે તેને મહારાજે કહ્યું જે, "તમે સમાધિમાં જેમ દીઠું હોય તેમ કહો." ત્યારે તેણે જેમ દીઠું હતું તેમ કહ્યું. માટે જેમ છે તેમ વાત તો અમારાથી પણ કહેવાતી નથી, ને તે વાત ઉઘાડી[૧] કહ્યા વિના કોઈને સમજાતી નથી. ને આ વાર્તા કેને સમજાય ? તો જે એમ સમજતો હોય જે, ભગવાનના એકાંતિક જે સંત છે તેને વિશે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ હોય છે તથા હરિગીતામાં જે સાધુનાં લક્ષણ કહ્યાં છે તેણે યુક્ત તે હોય છે તથા પોતે એકાંતિક ધર્મને ધારીને બીજાને તે ધર્મ ધરાવે એવા હોય છે અને **દેવ, સત્શાસ્ત્ર, સાધુપણું ને તીર્થ એ ચારેય પૂર્વે કહ્યા એવા જે સત્પુરુષ તેને વિશે રહ્યાં છે; કેમ જે, જ્યારે એવા સત્પુરુષ જે દેવને પધરાવે ત્યારે તે દેવમાં દૈવત આવે છે, તથા સત્શાસ્ત્ર પણ સત્પુરુષનાં કર્યાં થયાં છે, તથા સાધુ પણ સત્પુરુષના કર્યા થાય છે, તથા તીર્થ પણ સત્પુરુષનાં કર્યાં થયાં છે, પણ એ ચારેયે કરીને સત્પુરુષ નથી થાતા.**[૨] એમ એ ચારેય કરતાં સત્પુરુષને અધિક સમજીને તેમની સાથે

૧.સ્પષ્ટ ૨.એવા સત્પુરુષ તો પ્રગટ ભગવાન કે પ્રગટ સત્પુરુષ થકી જ થાય છે.

હેત કરે ને પછી તે પાસેથી પૂર્વે કહ્યો જે વિવેક શીખે ત્યારે આવડે, પણ તે વિના ન આવડે. ને આ વાતને ન સમજે તો કલ્યાણમાં બહુ ફેર રહે, ને તે ફેર કોઈ રીતે પણ ન ભાંગે. ॥૯॥

શ્રીજીમહારાજે વાત કરી જે, અક્ષરાતીત એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તે અનંત અક્ષરમુક્તે સેવ્યા થકા પોતાના અક્ષરધામને વિશે બિરાજમાન છે. તેમણે સૃષ્ટિ સમે અક્ષર સામું જોયું, ત્યારે અક્ષરમાંથી પુરુષ નીસર્યો.[૧] તે પુરુષ દ્વારે માયા સામું જોયું, તેમાંથી અનંત પ્રધાનપુરુષાદિક થયા. ને તે પુરુષ અનેક રૂપે કરીને તેમાં પ્રવેશ કરે છે ને અનંત રૂપે કરીને તે સર્વની રક્ષા કરે છે; ને અનંત પાર્ષદ, શક્તિઓ ને ઐશ્વર્ય તેણે સેવ્યો થકો પોતાના ધામને વિશે રહે છે ને બીજે સ્વરૂપે પુરુષોત્તમની સેવામાં પણ રહે છે. એ પ્રકારે એમને વિશે અનેક કળાઓ[૨] રહી છે. તેનો મોટા મોટા કવિ[૩] પાર પામતા નથી ને આધુનિક સમજણવાળાની[૪] તો તેટલા સુધી જ ગતિ છે. ને એવા જે અનંત મૂળ પુરુષ તે થકી પર જે અક્ષરપુરુષ તેમને એ સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમની ઉપાસના છે કે તમારે છે, પણ બીજાને નથી. એવી રીતે **સર્વોપરી પ્રકટ પુરુષોત્તમની ઉપાસના સમજવી, એ જ્ઞાનવાન એવા જે એકાંતિક ભક્ત તેમની સમજણ છે.** ॥૧૦॥

૧.સ્વેચ્છાએ સૃષ્ટિ કાર્યમાં જોડાવા માટે એક મુક્ત તૈયાર થયો. ૨.મહારાજે તેમાં મૂકેલી અનેક સામર્થીઓ ૩.પંડિતો; આચાર્યો ૪.હમણાંના જ્ઞાનીઓની

શ્રીજીમહારાજે વાર્તા કરી જે, સમગ્ર પૃથ્વી જેવડી ઝાલર હોય ને મેરુ પર્વત જેવડો ડંકો હોય ને વૈરાજપુરુષ જેવા અનંત વગાડનારા હોય ને તેનો જેવો શબ્દ થાય તેવો અક્ષરાતીત પ્રકટ પુરુષોત્તમ શ્રીસ્વામિનારાયણ તેમના જમણા ચરણના અંગૂઠામાંથી પ્રણવ[૧] નીસરે છે તેનો ઘોષ થાય છે. તેના જે પરછંદા[૨] તે અક્ષરાદિક અનેક ધામમાં વ્યાપે છે. તે જો બ્રહ્માંડોમાં આવે તો અનંત બ્રહ્માંડને ફોડી નાંખે, એવો જે પ્રણવનો શબ્દ તે પુરુષોત્તમના અંગૂઠામાં પાછો લીન થઈ જાય છે ને વળી ઉદયને પામે છે. એવા જે પ્રકટ પુરુષોત્તમ શ્રીસ્વામિનારાયણ તે સમગ્ર બીજા ધામોમાં રહી જે મૂર્તિઓ તથા સર્વ અવતાર તેના કારણ છે ને અનંત અક્ષરપુરુષના સ્વામી છે ને અપરિમિત[૩], સર્વોપરી, નિરંકુશ, ઐશ્વર્યાદિકે કરીને સંપૂર્ણ છે. એવા જે પ્રકટ પુરુષોત્તમ તેમની જેમ તમારે ઉપાસના થઈ છે, તેમ જેને ઉપાસના થાય તે જ પુરુષોત્તમને પામે ને બીજા પુરુષ તો કોટિ સાધન કરે તોપણ ન પામે. એવી જે રહસ્યવાર્તા છે તે જ્ઞાનવાન એવા જે એકાંતિક સંત તેને પ્રસંગે કરીને સમજાય છે. ને **અક્ષરાદિક સર્વ થકી પર ને અદ્વિતીય[૪] મૂર્તિ એવા જે પ્રકટ પુરુષોત્તમ શ્રીસ્વામિનારાયણ તેમને એ રીતે સર્વોપરી જાણવા, એ સર્વ સત્પુરુષ ને સર્વ સત્‌શાસ્ત્ર તેમનો પરમ રહસ્ય અભિપ્રાય છે.**

૧.ૐકારનો ધ્વનિ ૨.પડઘા; પ્રતિધ્વનિ ૩.અમાપ ૪.અજોડ; યુનિક

ને પુરુષોત્તમને વિશે ને બીજા વિભૂતિ[૧] અવતારને વિશે કેમ ભેદ છે ? તો જેમ તીર ને તીરના નાખનારામાં ભેદ છે. ને જેમ ચક્રવર્તી રાજા ને ખંડિયા રાજામાં ભેદ છે ને જેમ સૂર્ય ને સૂર્યના મંડળમાં ભેદ છે, તેમ પુરુષોત્તમમાં ને એ કહ્યા તે સર્વેમાં ભેદ છે. ll૧૧ll

શ્રીજીમહારાજે સમાધિવાળા મૂળજી ભક્તને કહ્યું જે, "પુરુષોત્તમના બીજા અવતાર થયા ને થાશે ને બીજાં ધામોમાં જે સર્વે મૂર્તિઓ તે સમગ્રરૂપને તમે જુવો." ત્યારે તેમણે કહ્યું જે, "કેમ કરીને જોવું ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "બીજા સર્વે અવતાર તેમનું નામ લઈને એમ સંકલ્પ કરો જે, એ સર્વેના કારણ હોય તો તેના પ્રતાપે કરીને મને સર્વે રૂપનાં દર્શન થાઓ." ત્યારે ભક્તે સર્વે બીજા અવતારના નામ લઈને સંકલ્પ કર્યો, પણ દર્શન થયું નહીં. ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "તે સર્વેના કારણ પ્રકટ પુરુષોત્તમ શ્રીજીમહારાજ હોય તો મને સર્વેનું દર્શન થાઓ, એમ સંકલ્પ કરો." ત્યારે તે ભક્તે એમ સંકલ્પ કર્યો કે તત્કાળ સર્વે રૂપનાં દર્શન થયાં. એવી રીતે પોતાનો સર્વોપરી પ્રતાપ દેખાડીને પુરુષોત્તમપણાનો દૃઢ નિશ્ચય કરાવ્યો. ll૧૨ll

અમદાવાદમાં શ્રીનરનારાયણદેવની પ્રતિષ્ઠા જ્યારે[૨] કરી, તે સમે શ્રીજીમહારાજ એમ બોલ્યા જે, 'આ ભરતખંડના

૧.જેમાં રહીને પુરુષોત્તમ પોતાનું ઐશ્વર્ય પ્રકાશતા હોય તેવા ૨.સં.૧૮૭૮માં

રાજા શ્રીનરનારાયણ છે, તેમની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા આપણે કરી. અને જે સાક્ષાત્ મૂર્તિમાન શ્રીનરનારાયણ બદરિકાશ્રમવાસી છે તથા શ્રીલક્ષ્મીનારાયણ આદિક સર્વે છે તે પ્રકટ પુરુષોત્તમ દ્વિભુજ મૂર્તિ એવા જે આ ભગવાન તેમની[૧] ઉપાસના કરે છે.' એમ શ્રીજીમહારાજે મર્મે કરીને પોતાના પુરુષોત્તમપણાની વાર્તા કરી, તેને જે એકાંતિક જ્ઞાનવાન ભક્ત હોય તે સમજે છે. ॥૧૩॥

દીવ ગામનો એક વાણિયો સંઘ કાઢીને દ્વારિકાની યાત્રા કરવા જતો હતો. તેને લોજમાં શ્રીરામાનંદસ્વામી મળ્યા. તેમણે કાંઈક ચમત્કાર દેખાડ્યો, તેણે કરીને ભગવાનપણાનો નિશ્ચય થયો. પછી ઘણેક દિવસે શ્રીજીમહારાજને દર્શને તે વાણિયો આવ્યો. તેને શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, 'તમારે કાંઈ સંશય હોય તો આ નાના બાળક સમાધિવાળા છે, તેને પ્રશ્ન પૂછો.' ત્યારે તેણે જે જે પ્રશ્નો પૂછ્યા તેના ઉત્તર તે બાળકે કર્યા. તેમાં તે દ્વારાએ રામાનંદસ્વામીના જેવો શ્રીજીમહારાજે ચમત્કાર જણાવ્યો.

ત્યારે એ ભક્તે શ્રીજીમહારાજ પ્રત્યે કહ્યું જે,'હે મહારાજ ! પ્રથમ હું રામાનંદસ્વામીને ભગવાન જાણતો, પણ તે રામાનંદ સ્વામીના જેવો મને આ બાળકને વિશે તમારે પ્રતાપે કરીને ચમત્કાર જણાયો; ત્યારે તમારા મોટા મોટા જે સાધુ ને સત્સંગી તેનો પ્રતાપ તો ઘણો હશે ને તમારી મૂર્તિનો જે પ્રતાપ ને મહિમા તે તો બહુ જ અધિક હશે, એમ હું જાણું છું. માટે

૧.ધર્મ-ભક્તિના પુત્ર આ શ્રીહરિની

તમારા સ્વરૂપનું જેમ છે તેમ યથાર્થ મને જ્ઞાન થાય તેમ કૃપા કરીને કહો.'

ત્યારે શ્રીજીમહારાજે તે પ્રત્યે કહ્યું જે, 'અંતરની વાર્તા જાણવે કરીને ભગવાનપણાનો નિશ્ચય થાય, તો અમારા મોટા મોટા સાધુ તથા સત્સંગી તે અનંત જીવના દેહમાં પ્રવેશ કરીને તેના અંતરની વાર્તા જાણે એવા છે. માટે **પૂર્વે થયા જે અવતાર તેના જેવું ઐશ્વર્ય તો અમારા મોટા મોટા સાધુ તથા સત્સંગીમાં જણાય છે. અને અમે તો સર્વે અવતારના અવતારી સર્વોપરી પ્રકટ પુરુષોત્તમનારાયણ છઈએ.**' તે વાર્તા સાંભળીને તે ભક્તને શ્રીજીમહારાજના પુરુષોત્તમપણાનો દૃઢ નિશ્ચય થયો.

પછી તે ભક્તે શ્રીજીમહારાજના પુરુષોત્તમપણાની વાર્તા કરી, તે સાંભળીને બીજા રામાનંદસ્વામીના નિશ્ચયવાળા જે જૂના હરિભક્ત હતા તેમના માન્યામાં ન આવી. ત્યારે શ્રીજી મહારાજ પાસે સર્વે મળીને આવ્યા. ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, 'ધ્યાનમાં બેસો, જેમ છે તેમ એ વાત તમને જણાશે.' ત્યારે તે ધ્યાનમાં બેઠા. તેમને શ્રીજીમહારાજે સમાધિ કરાવીને અક્ષરધામને વિશે અનંત પાર્ષદેયુક્ત પોતાની દિવ્ય મૂર્તિનું દર્શન કરાવ્યું ને રામાનંદસ્વામી તથા સર્વે અવતાર તે શ્રીજીમહારાજની સેવાને વિશે દીઠા ને સર્વે સ્તુતિ કરીને શ્રીજીમહારાજની મૂર્તિને વિશે લીન થયા, એમ દીઠું. પછી તે ભક્તોને શ્રીજીમહારાજના પુરુષોત્તમપણાનો દૃઢ નિશ્ચય

થયો. પછી તે સર્વે ભક્તોએ સમાધિમાંથી નીસરીને કહ્યું જે, 'હે મહારાજ ! તમે સર્વોપરી પુરુષોત્તમ છો, માટે તમારા પુરુષોત્તમપણાના નિશ્ચયમાં સંશય ન થાય એવી કૃપા કરો.' પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, 'આ પુરુષોત્તમ તો આ બ્રહ્માંડને વિશે ક્યારેય આવ્યા નથી ને આવશે પણ નહિ; માટે આ તો સર્વોપરી મૂર્તિ છે. માટે આ જે નિશ્ચય તે ફરવા દેવો નહીં. ॥૧૪॥

શ્રીજીમહારાજે નાગડકાને વિશે પરમહંસ આગળ વાર્તા કરી જે, 'પૂર્વે રામ-કૃષ્ણાદિક અવતાર થઈ ગયા ને આગળ બીજા અવતારો થાશે તથા બીજા ધામોને વિશે જે મૂર્તિયો છે તે સર્વેના કારણ ને સર્વે થકી પર આ પ્રકટ પુરુષોત્તમનારાયણ અમે છીએ. તેમાં જો ખોટું કહેતા હોઈએ તો સર્વે પરમહંસના સમ છે. એવું જે પ્રકટ પુરુષોત્તમના સ્વરૂપનું જ્ઞાન તેમાં જો ખામી રહી જાશે તો કોઈ રીતે વાંધો નહિ ભાંગે.

અને જેમ વૈકુંઠવાસીને રહેવાનું વૈકુંઠધામ છે ને ગોલોકવાસીને રહેવાનું ગોલોકધામ છે, તેમ અમારે રહેવાનું અક્ષરધામ છે. તે **અક્ષરાતીત પ્રકટ પુરુષોત્તમનો જેને નિશ્ચય થયો છે ને સર્વેના કારણ જે અક્ષરબ્રહ્મ તે રૂપ પોતાના આત્માને નથી માનતો તેને તો પ્રકટ પુરુષોત્તમનો યથાર્થ નિશ્ચય નથી.** ને જેને મહિમાયે સહિત પ્રકટ પુરુષોત્તમનો યથાર્થ નિશ્ચય થયો છે તે તો મૂળપુરુષથી પર અક્ષરરૂપ પોતાના આત્માને

માનીને અક્ષર જેવા અનંતકોટી મુક્તે સેવ્યા જે અક્ષરાતીત પ્રકટ પુરુષોત્તમ તેમની ઉપાસના ભક્તિ કરતો થકો પોતાને પૂર્ણકામ માને છે. તે આ વાર્તા યથાર્થ એકાંતિક ભગવાનના ભક્ત હોય તેને પ્રસંગે કરીને સમજાય છે, પોતાની બુદ્ધિબળે કરીને તથા શાસ્ત્રે કરીને પણ પોતાની મેળે સમજાતી નથી.' ॥૧૫॥

વળી મહાપુરુષથી પર જે અક્ષરબ્રહ્મ તે કેવા છે ? તે કહીએ છીએ જે, 'મહાપુરુષનાં રૂંવાડાનાં છિદ્રને વિશે એક એક થકી દશ દશગણાં અધિક જે અષ્ટ આવરણ તેણે વીંટાણાં એવાં અનેક કોટી વિરાટરૂપ જે બ્રહ્માંડ તે ઊડ્યા કરે છે. અને તે કોટી બ્રહ્માંડના કારણ એવા જે અનેક કોટી મહાપુરુષ તે અક્ષરના રૂંવાડાના છિદ્રને વિશે રહ્યું જે તેજ, તે તેજને વિશે અક્ષરની સામર્થીએ કરીને અનંતકોટી ઊપજે છે ને અનંતકોટી લીન થાય છે. એવું સનાતન, અખંડ, નિર્ગુણ, સચ્ચિદાનંદ, પરમપદ, અનંત જે અક્ષરબ્રહ્મ તેને વિશે કાળ, માયા ને પુરુષ તે લીન થાય છે; એવું હરિકૃષ્ણ પુરુષોત્તમને રહેવાનું ધામ છે. ને તેને વિશે અસંખ્ય બ્રહ્મરૂપ મુક્ત છે તે જે તે અતિ હેતે કરીને એ પુરુષોત્તમનારાયણનાં ચરણારવિંદની ઉપાસના કરે છે.

તે હરિકૃષ્ણ પુરુષોત્તમનું સ્વરૂપ દૃષ્ટાંતે કરીને કહીએ છીએ જે, સમગ્ર પૃથ્વી છે તેને મધ્યે પર્વત, વૃક્ષ, મનુષ્ય સર્વે સ્થાવર જંગમે સહિત બિલોરી કાચની ભૂમિ હોય ને તે ઉપર

આકાશને વિશે રહ્યા જે તારા તેટલા સૂર્ય એક કાળે તપે એવી રીતની શોભાએ યુક્ત જે પ્રકાશ, તે જે તે અક્ષરધામના જે મુક્ત તેના એક રોમના પ્રકાશમાં એ સમગ્ર પ્રકાશ લીન થઈ જાય, ને એવા અનંત મુક્ત તેના સર્વ પ્રકાશને લીન કરી નાંખે એવો પ્રકાશ અક્ષરબ્રહ્મના એક એક રોમને વિશે છે, ને એવા જે અક્ષરબ્રહ્મ તે અનંત અક્ષરબ્રહ્મના પ્રકાશને લીન કરી નાંખે એવો પ્રકાશ અનાદિ, સનાતન દિવ્ય મૂર્તિ હરિકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ તેના એક એક રોમમાં છે, એવા જે સાક્ષાત્ હરિકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ તેનો મહિમાએ સહિત દૃઢ આશરો કરવો; જેમ બપૈયાને સ્વાંતના જળનો આશ્રય છે ને ચકોરને ચંદ્રમાનો છે, તેવો આશ્રય કરવો – એ અવશ્ય કરવાનું છે.’ ॥૧૬॥

અનંત દિવ્ય ચક્ષુએ કરીને ને અનંત પ્રકારની જ્ઞાનગોષ્ઠિએ કરીને, **પ્રત્યક્ષ હરિકૃષ્ણ પુરુષોત્તમનો મહિમા નિત્ય પ્રત્યે નવો નવો અનુભવીને, સર્વ વાસના છેદીને, એક પુરુષોત્તમમાં લોભાવું – એ જ્ઞાનીનું લક્ષણ છે.** ॥૧૭॥

અક્ષર વ્યતિરેકપણે કરીને તો હરિકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ અને બ્રહ્મસ્વરૂપ થયેલા પુરુષોત્તમના અનંતકોટી મુક્તોને ધરી રહ્યા છે, અને અન્વયપણે કરીને તો જગતની ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિના કારણ એવા જે ઈશ્વરકોટી તેને તથા જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ અને ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, પ્રલય એ બેયને વિશે જીવ-ઈશ્વરના દેહને તથા સુષુપ્તિના સાક્ષીપણે કરીને

તો અનંતકોટી બ્રહ્માંડાભિમાની[૧] ઈશ્વરને અને અનેક કોટી પિંડાભિમાની[૨] જીવને ધરી રહ્યા છે. ને પોતે[૩] તો પ્રત્યક્ષ હરિકૃષ્ણ પુરુષોત્તમની ઉપાસનાને વિશે તત્પર છે. ॥૧૮॥

અનંત એવું જે અક્ષરધામ અને અનંતકોટી અક્ષરરૂપ મુક્ત ને અક્ષરધામની અનંત દિવ્ય સમૃદ્ધિ ને અનંત વિભૂતિયું ને અનંત માયા સબલિત[૪] બ્રહ્મ – એ સર્વે પુરુષોત્તમનું શરીર[૫] છે. એવા જે પ્રકટ હરિકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ જે શ્રીસહજાનંદસ્વામી તેમણે પોતાનું પુરુષોત્તમપણું કહ્યું કે, 'જેવો હું પ્રકટ મૂર્તિમાન છું તેવો અક્ષરાદિક સર્વને વિશે અખંડ રહ્યો છું ને આ સભાને વિશે પ્રત્યક્ષ છું, એમ હું અખંડ દેખું છું; ને અક્ષરધામના મુક્ત સત્સંગમાં જે યોગસમાધિવાળા મોટા સંત તે પણ દેખે છે.' એવી રીતે પોતાના એકાંતિક મોટા સાધુ બેઠા હતા ત્યાં શ્રીજીમહારાજે વાર્તા કરી. ॥૧૯॥

ભૂજનો એક જમાદાર સત્સંગી સમાધિવાળો હતો. તેની વાત મહારાજે કરી જે, આ જમાદાર છે, તે સર્વે પેગંબર અમારી સ્તુતિ કરે છે એવા અમને અક્ષરધામને વિશે અખંડ દેખે છે. અને જ્યાં જ્યાં પ્રકટ પુરુષોત્તમપણાની વાત આવે છે ત્યાં ત્યાં સર્વેની બુદ્ધિ ભ્રમી જાય છે, પણ સર્વ ઠેકાણે પ્રત્યક્ષ હરિકૃષ્ણ પુરુષોત્તમને લઈને બીજાને પુરુષોત્તમ કહ્યા છે. ॥૨૦॥

૧.બ્રહ્માંડનું સંચાલન કરવાના રાગવાળા ૨.જેને 'હું દેહ છું' એવું અભિમાન હોય એવા ૩.મૂર્તિમાન અક્ષરબ્રહ્મ ૪.માયામાં વ્યાપક ૫.નિયામ્ય; આધીન

શ્રીજીમહારાજે વડતાલમાં સાત દિવસ સુધી પ્રકટ પુરુષોત્તમપણાની વાત કરીને પછી કહ્યું જે, 'મારી વાતનું રહસ્ય તો આ સાધુ નિત્યાનંદસ્વામી સમજે છે.' પછી સર્વ સંતોએ કહ્યું જે, 'એ કેમ સમજે છે ?' ત્યારે શ્રીજીમહારાજે એ સર્વેને આ[૧] પ્રશ્ન પૂછ્યો. પછી એ સર્વેએ ઉત્તર કર્યો. ત્યારે એ સાધુએ કહ્યું જે, **"તમે પુરુષોત્તમ કહ્યા તે તો મહાપુરુષ છે, ને પુરુષોત્તમ તો અક્ષર થકી પર પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ આ શ્રીજીમહારાજ છે."** ॥૨૧॥

સત્સંગિજીવનમાં ઉપાસનાનો પ્રસંગ નીસર્યો, ત્યારે આઠ દિવસ સુધી વાદવિવાદ થયો. પછી કોઈકે કહ્યું જે, 'બીજા અવતાર જેવા મહારાજને કહો.' ત્યારે એ સાધુએ[૨] કહ્યું જે, 'બીજા અવતાર જેવા મહારાજને કેમ કહેવાય ? ને બીજા અવતારે પોતાને વિશે ક્યારે ચોવીશે અવતારને લીન કર્યા છે ? અને મહારાજે તો પોતાને વિશે ચોવીશે અવતાર તથા ભૂમાપુરુષાદિક અનંત અનંતને લીન કરી દેખાડ્યા છે. તથા એ સર્વેને પોતાની પૂજા કરતા દેખાડ્યા તથા પોતાના ભક્ત દ્વારે એવાં ઘણાંય ઐશ્વર્ય જણાવ્યાં, એ આદિ અનંત આશ્ચર્યકારી ચમત્કાર દેખાડ્યો. **એવા જે અક્ષરાતીત શ્રી સહજાનંદજી મહારાજ તે તો રામકૃષ્ણાદિક સર્વ અવતારના અવતારી છે. તેમને બીજા અવતાર જેવા કેમ કહેવાય ? અને તે અનંત જે મહા અદ્‌ભુત અદ્‌ભુત શ્રીજીમહારાજનાં ઐશ્વર્ય તે ખોટાં પડે."**

૧.પ્રગટ પુરુષોત્તમ એવા અમને તમે કેવા સમજો છો ? એવો ૨.સદ્.શ્રીનિત્યાનંદસ્વામીએ

પછી શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "ઠીક કહે છે ને ઠીક સમજે છે. ને જે ઉપાસક[૧] હોય તે તો આવા હોય, ને તમે સર્વે અમારા ભેળા ફરી ગયા, પણ અમે તો કેમ કહેતા હશું ને કેમ જાણતા હશું !" એમ કહીને એ સાધુને હાર આપ્યો. ને પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એણે આ વાત મારી માની નહિ, તો બીજાની તો માને જ કેમ ?" ॥૨૨॥

એક સાધુને શ્રીજીમહારાજના સ્વરૂપનો સર્વોપરી નિશ્ચય નહોતો થાતો. પછી તેને સમાધિમાં અક્ષરધામને વિશે અનંત અનંત મહા આશ્ચર્ય અને મુક્તે સહિત મહારાજે દર્શન દીધાં, તોપણ પુરુષોત્તમપણાનો નિશ્ચય થયો નહીં. પછી શ્રીજી મહારાજે એ સાધુને કહ્યું જે, "આ અનંત મુક્તોની પૂજા એકકાળાવચ્છિન્ન[૨] કરો ને પછી તમારે વિશે લીન કરો." ત્યારે એ સાધુએ કહ્યું જે, "એમ કેમ થાય મહારાજ ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "ચોવીશ અવતારનાં નોખાં નોખાં નામ લઈને સંકલ્પ કરો જે, એ પુરુષોત્તમ હોય તો તેની સામર્થીએ કરીને એટલા રૂપે હું થાઉં." પછી એ સર્વેનાં નામ લઈને કહ્યું, પણ અનંત રૂપે ન થવાણું.

પછી શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "અમારું શ્રીસહજાનંદ સ્વામી નામ લઈને સંકલ્પ કરો જે, શ્રીસહજાનંદસ્વામી સર્વ અવતારના અવતારી સર્વોત્કૃષ્ટ[૩] પુરુષોત્તમ હોય તો હું

૧.નિષ્ઠાવાન ભક્ત ૨.એક જ સમયમાં; એક સાથે ૩.સર્વથી શ્રેષ્ઠતમ

અનંતરૂપે થાઉં." પછી શ્રીજીમહારાજનું નામ લીધું ત્યારે અનંતરૂપે થવાણું. પછી સર્વે મુક્તોની એકકાળાવચ્છિન્ન પૂજા કરી, ને સર્વેને પોતાને વિશે એકકાળાવચ્છિન્ન લીન કર્યા. પછી સમાધિમાંથી આવ્યા ત્યારે વાત વિસ્તારીને કરી જે, 'શ્રીસહજાનંદસ્વામી સર્વે અવતારના અવતારી સર્વોત્તમ પુરુષોત્તમ છે.' ॥૨૩॥

મહામાયાને વિશે અનંતકોટી પ્રધાનપુરુષ ને અનંતકોટી વૈરાજપુરુષ લીન થાય છે અને પાછા ઉત્પન્ન થાય છે, અને કૈવલ્યાર્થી[૧] જે અનંત મુક્ત તે જેમ અક્ષરમાં લીન થાય છે ને પાછા ઊપજે છે, અને જેમ ઐશ્વર્યાર્થી[૨] અનેક મહા-પુરુષાદિકમાં લીન થાય છે અને પાછા ઉત્પન્ન થાય છે; તેમ અનેકકોટી સામાન્ય હેત માહાત્મ્યે યુક્ત જે મુક્ત તે તો અક્ષરના સુખને ભોગવે છે તથા ભગવાનના સુખને પણ ભોગવે છે. ને અનંતકોટી ચિત્ર-વિચિત્ર મહા આશ્ચર્યરૂપ ને અત્યંત સ્નેહ-માહાત્મ્યે યુક્ત જે એકાંતિક મુક્ત તે તો બ્રહ્મરૂપ થકા પ્રત્યક્ષ શ્રીસહજાનંદ પુરુષોત્તમ તેની ઉપાસના કરે છે. અને રાજા અને રાજાના ચાકરમાં ભેદ છે અને સૂર્ય અને પતંગિયામાં ભેદ છે ને જેમ ચંદ્રમા ને તારામાં ભેદ છે; તેમ પ્રત્યક્ષ હરિકૃષ્ણ પુરુષોત્તમને લઈને એ અક્ષરાદિકને ભગવાન, પુરુષોત્તમ, કારણ, અવતારી કહ્યા હોય, તે તો આ દૃષ્ટાંત

૧.નિરાકાર બ્રહ્મના ઉપાસક ૨.ભગવાનનું ઐશ્વર્ય ભોગવવાની ઇચ્છાવાળા

દીધાં તેમ જાણવું. અને **સર્વ અવતારના અવતારી ને સર્વ કારણના કારણ પ્રકટ હરિકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ છે, એમ સર્વે મોટા સંતનો અને શ્રીજીમહારાજનો સિદ્ધાંત છે.** ॥૨૪॥

દલુજીએ સંતદાસજીને પૂછ્યું જે, "શ્રીજીમહારાજ શું કરે છે ? ને આ અવતાર શ્રીજીમહારાજનો કેવો જાણો છો ?" ત્યારે સંતદાસજીએ કહ્યું જે, **"આ અવતાર[1] નહિ, આ તો સર્વોપરી અવતારી છે; તે સર્વોપરી કલ્યાણ જીવનું કરે છે, ને આવા તો કોઈ થયા નથી ને થાશે પણ નહીં.** એવા તો એ એક જ છે ને હું પણ સર્વ ધામો પ્રત્યે જાઉં છું, ત્યારે સર્વે તે ધામના વાસી એમ જ કહે છે જે, શ્રીસહજાનંદ હરિકૃષ્ણ તો સર્વે અવતારના અવતારી સર્વોપરી પૂર્ણ પુરુષોત્તમ છે." પછી દલુજી બોલ્યા જે, "આ તો અવતારી સર્વોત્કૃષ્ટ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ છે એમ હું પણ જાણું છું." ॥૨૫॥

એક હરિભક્તે સ્વરૂપાનંદસ્વામીને પૂછ્યું જે, "આ શ્રીજી મહારાજનો અવતાર કેવો જાણવો ?" ત્યારે સ્વરૂપાનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, "આ અવતાર નહિ, આ તો રામકૃષ્ણાદિક સર્વે અવતારના અવતારી પ્રકટ પુરુષોત્તમ છે ને બીજા અવતારના જેવી કળાઓ તો પોતાના ભક્તમાં છે." ॥૨૬॥

એક સાધુ કહે, મારે તો બધુંય બ્રહ્માંડ દેખાય છે. ત્યારે વ્યાપકાનંદસ્વામી બોલ્યા જે, 'તમારે તો એક બ્રહ્માંડ દેખાય છે,

૧.જેમાં પુરુષોત્તમ શ્રીહરિ અવતરે તે

ને મારે તો અનંત આશ્ચર્ય ને અનંતકોટી બ્રહ્માંડ ને ગોલોકાદિક ધામ તે હસ્તામલ[૧] દેખાય છે. એ તો રામકૃષ્ણાદિક સર્વે અવતારના અવતારી શ્રીસહજાનંદ પુરુષોત્તમ તેની મૂર્તિના ધ્યાનનો પ્રતાપ છે.' ।।૨૭।।

રામાનંદસ્વામીએ પોતાના ધર્મધૂરંધરપણાની શ્રીસહજાનંદ સ્વામીને સોંપણી કરી, ત્યારે કોઈને સંશય થયો જે, મોટા સાધુ છે તેને સોંપણી કેમ ન કરી ? ત્યારે રામાનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, નીલકંઠ બ્રહ્મચારી તો મોટા મોટા રામ, કૃષ્ણ, વાસુદેવ ને અક્ષરાદિક સર્વેને પ્રાર્થના કરવા યોગ્ય, પૂજવા-સેવવા યોગ્ય છે ને અમે પણ એમના મૂક્યા[૨] આવ્યા છીએ. અને આ તો અનેક જીવોનાં કલ્યાણ કરતા કરતા આવે છે ને આ તો સર્વોપરી રામકૃષ્ણાદિક અવતારના અવતારી છે, તે હરિપ્રસાદ નામે વિપ્રને ઘેર પ્રકટ થયા છે; માટે એ તો સર્વેને માનવા, ભજવા, પામવા યોગ્ય છે.

અને જેમ પૃથ્વીને વિશે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ તે ચિત્ર-વિચિત્ર અનંત અનંત પ્રકારનાં છે, તેમ સર્વે અવતાર ને સર્વે વિભૂતિ થકી ને સર્વે શક્તિ થકી ને અક્ષરના મુક્ત ને અક્ષરધામ એ સર્વે થકી અતિ સર્વોત્કૃષ્ટ અક્ષરાતીત સર્વ સુખમય ને સર્વ આનંદમય ને સર્વ સુંદરતાનું ને સર્વ લાવણ્યતાનું ને સર્વે સુખનું ભાજન[૩] છે; એવા જે શ્રીસહજાનંદ

૧.હાથમાં રહેલું આમળું જેમ દેખાય તેમ જ ૨.મોકલ્યા ૩.સ્થાન

પુરુષોત્તમ તે સર્વોપાસ્ય, રાજાધિરાજ ને સર્વે અવતારના અવતારી છે. ।।૨૮।।

શ્રીજીમહારાજે વાત કરી જે, સર્વે જીવ, ઈશ્વર, વિભૂતિઓ, ધામ, શક્તિઓ, ઐશ્વર્ય ને મુક્ત એ સર્વેનાં સ્વરૂપ-સ્વભાવ એમને સહજ સ્વભાવે અખંડ અમે જાણીએ-દેખીએ છીએ, ને એ સર્વે મારી મૂર્તિનો મહિમા જેમ છે તેમ કોઈ દેખવા-જાણવા સમર્થ નથી. ને પ્રકટ પ્રમાણ સર્વ અવતારનો અવતારી ને તમારો સર્વેનો ઉપાસ્ય, ગુરુ, ઈષ્ટદેવ ને અક્ષર પર એવો જે હું, તે પણ મારી મૂર્તિના મહિમાનો અંત નથી પામતો. ને એ સર્વે જે કહ્યા તે સર્વેની સામર્થી મારી મૂર્તિના એક રોમના કોટિકોટિમા ભાગની બરોબર નથી આવતી. એવી અનવધિકાતિશય[૧] ને મહા આશ્ચર્યમય આ મૂર્તિ છે, એમાં કિંચિતમાત્ર સંશય નથી; એમ મારો સિદ્ધાંત છે. ।।૨૯।।

શ્રીજીમહારાજ ગુજરાતમાં હતા. પછી અસુરે આવીને સંતને કષ્ટ દીધું. ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, મારા પરમહંસોની સર્વે મોટા મોટા દેવ તથા અક્ષરાદિક મુક્ત ને સર્વ અવતાર તે પ્રાર્થના કરે છે ને દર્શનને ઈચ્છે છે ને એક કીડી જેવા જીવને પણ દુભે[૨] નહિ એવા જે સંત તેને દુષ્ટે દુઃખ દીધું ! પછી એમ કહીને ઉત્તર મુખે ઉદાસી થઈને બેઠા.

૧.જેનાથી અધિક શ્રેષ્ઠતા બીજામાં હોય જ નહિ એવું; અમાપ ૨.દુઃખવે

તેટલાકમાં બ્રહ્માદિક દેવોએ જાણ્યું જે, આજ તો સર્વે બ્રહ્માંડનો નાશ થાશે. એટલામાં મહાકાળ, સંકર્ષણ, શિવાદિક આવીને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા જે, "હે મહારાજ ! તમે જે આજ્ઞા કરો તે અમે કરીએ ને અમે તમારા સેવક છીએ, તે તમારા સંતને કષ્ટ દેનારો કોણ છે ? તેનો ક્ષણમાત્રમાં નાશ કરીએ." પછી દિવ્ય ચક્ષુવાળા[૧] સંત રામદાસભાઈ હતા. તેમણે કહ્યું જે, હે સ્વામિન્ ! આજે તમે આત્યંતિક કલ્યાણ કરવાને અર્થે પધાર્યા છો ને સાધુનું તો કોઈ માન-અપમાન કરે તે સહન કરવું તે સંતનો ધર્મ છે.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સર્વે આપણું કર્યું થાય છે. જુઓને, સર્વે અવતાર અમારે વિશે લીન થાય છે ને આ સર્વ સભાને અમે અક્ષરધામને વિશે દેખીએ છીએ, અને જે આપણી વાત માને છે તેનું કલ્યાણ થાય છે અને જે નથી માનતા તે નરકમાં પડે છે. અને અમારા શરીરમાં કાંઈ કસર[૨] જેવું થયું, ત્યારે જગતમાં અનેક જીવોનો નાશ થઈ ગયો. ને જ્યારે આપણે ખટરસ ને વસ્ત્ર ત્યાગ કર્યાં ને તાટ[૩] પહેર્યાં, ત્યારે જગતમાં અન્ન-વસ્ત્ર મળ્યું નહિ ને હેરાન થઈ ગયા. માટે **સર્વે આપણું જ કર્યું થાય છે, બીજા કોઈનું કર્યું થાતું નથી. ને તમારા શરીરમાંથી કોટી કોટી સૂર્યના પ્રકાશથી અધિક પ્રકાશ નીકળે છે, એવા સામર્થ્યે યુક્ત તમે છો, એમ હું દેખું છું.**

૧.દિવ્ય દૃષ્ટિવાળા ૨.બિમારી ૩.કંતાનનાં વસ્ત્રો

પછી તે સંત બોલ્યા જે, હે મહારાજ ! તમે તો સર્વ અવતારના અવતારી પુરુષોત્તમ છો. માટે તમે દેખો તેમાં શું કહેવું ? તમે તો દિવ્ય એવા જે ગુણ, વિભૂતિ, ઐશ્વર્ય, પાર્ષદ ને શક્તિઓ તેણે યુક્ત એવા અનાદિ, નિત્યસિદ્ધ,[1] સર્વોત્કૃષ્ટ, પરિપૂર્ણ ને અનવધિકાતિશય કલ્યાણકારી ગુણે યુક્ત થકા એકાંતિક ભક્તને સુખ દેવાને અર્થે કૃપા કરીને હરિપ્રસાદને ઘેર પ્રગટ થયા છો. અને તમારી ઉપાસના થકી અમે પણ પરાવર[2] અને હસ્તામળ દેખીએ છીએ ને ધર્મ, જ્ઞાન આદિક અનંતગુણે યુક્ત થયા છીએ. માટે કોઈ માન અપમાન કરે તેનો ભાર[3] ગણતા નથી ને તમારી મરજી ને રાજીપો જેમ હશે તેમ કરશું. અને અમારે આ લોક-પરલોકમાં તમારા વિના બીજું કાંઈ વહાલું નથી. અને **તમે તો અમારા જીવનપ્રાણ[4] છો અને તમને પ્રસન્ન કરવાને તો અનંત જન્મ ધરીને માયિક સુખ ને ભૂંડા સ્વભાવ તેનો ત્યાગ કરી દઈએ.** ॥૩૦॥

કોટિ સૂર્યના તેજથી કોટિગણું તેજ તે વૈકુંઠના મુક્તમાં છે અને તેથી કોટિગણું તેજ તે ગોલોકના મુક્તમાં છે અને તેથી અનંત કોટિગણું તેજ તે અક્ષરધામના મુક્તના રોમને વિશે છે ને તે સર્વે મુક્તોનું તેજ તે અક્ષરધામના એક દેશને[5] વિશે સમાઈ જાય છે. એવો અનંત અપાર જે અક્ષરધામનો

૧.હંમેશાં રહેનારા ૨.લૌકિક-અલૌકિક તથા નાનું-મોટું બધું ૩.માનસિક અસર ૪.આત્માના આત્મા; અતિ વહાલા ૫.એક ભાગમાં

પ્રકાશ તે સર્વે ભેળો કરીએ તો સર્વે અવતારના અવતારી જે શ્રીહરિકૃષ્ણ પૂર્ણપુરુષોત્તમના એક રોમના કોટિમા ભાગના પાશંગની[૧] બરોબર નથી આવતો, એવા પુરુષોત્તમ છે. તે દિવ્ય, તેજ, ઐશ્વર્ય, પ્રતાપ, બળ, કીર્તિ, સ્વરાટ, સત્યસંકલ્પ એવા અનેક દિવ્ય ગુણે યુક્ત એ મૂર્તિ છે ને અનવધિકાતિશય અને નિરંકુશ દિવ્ય એવાં ઐશ્વર્ય તેણે યુક્ત થકા ને શ્રીધર્મદેવ ને ભક્તિ થકી છે જન્મ જેમનો એવા જે શ્રીસ્વામિનારાયણ તે જ અક્ષરાતીત સર્વોપરી પુરુષોત્તમ ભગવાન છે. તેમાંથી સર્વ અવતાર પ્રકટ થાય છે ને પાછા તેમને વિશે લીન થાય છે. તે જેમ તારા ચંદ્રમાને વિશે લીન થાય છે અને જેમ ચંદ્રમા સૂર્યને વિશે લીન થાય છે તેમ લીનતા છે, પણ જેમ જળમાં જળ મળે છે ને અગ્નિમાં અગ્નિ મળે છે તેમ નથી. અવતાર ને અવતારીમાં તો ઘણો ભેદ છે એમ જાણવું. તે માટે દિવસે દિવસે શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, માહાત્મ્ય, વિશ્વાસ, પ્રીતિ, આશ્રય[૨] અને અનુવૃત્તિ તે અધિક અધિક સમજાય તેવો શાંતપણે ઉપાય કરવો ને તેવા સંત ને તેવાં શાસ્ત્રોનો જોગ રાખવો, એ સર્વે મોટા સંતોનો ને શ્રીજીમહારાજનો પરમ રહસ્ય અભિપ્રાય છે. ॥૩૧॥

એવા જે પ્રત્યક્ષ શ્રીસહજાનંદસ્વામી પરબ્રહ્મ પરમ કારુણિક[૩] તેમની મૂર્તિનાં બે ચરણારવિંદથી લઈને મસ્તક

૧.સમાનતાની; ઘડાની ૨.આશરો; આધાર ૩.કરુણાના સાગર

પર્યંત સર્વે અંગને પૃથક્ પૃથક્ ધારીને એકાંત સ્થળને વિશે બેસીને ઇન્દ્રિયો, મન, પ્રાણ તેમનો પ્રત્યાહાર[૧] કરીને, પૂર્વાપર રાત્રિને વિશે[૨] અતિ દૃઢ મતિએ કરીને, અતિ દૃઢ ચિત્તે કરીને, અતિશય સ્થિર થઈને, યોગી તેણે શ્રીહરિજીનું ધ્યાન કરવું. અને સાધ્વી, ચકોર, શલભ,[૩] મચ્છ, ચકવા, ચકવી ને બપૈયા એ જેમ પોતાના વિષયમાં નિમગ્ન છે, તેમ યોગી જે તે શ્રીહરિની મૂર્તિમાં અતિશય આનંદિત થકો નિમગ્ન રહે. ને જેમ સમુદ્ર મંથન કરવાને સમયે દેવ-દાનવ મનમાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખીને મંડ્યા હતા, તેમ યોગી તેણે મનમાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખીને ભગવાનની મૂર્તિને ધારવાનો નિત્યે નવો નવો અધ્યાસ રાખવો. ને રસાસ્વાદ, નિદ્રા, હિંસા ને વિક્ષેપ[૪] એ ધ્યાનના વિરોધી છે; માટે એનો ત્યાગ કરે ત્યારે ધ્યાન થાય, નહિ તો ન થાય. અને **જાતિ, વર્ણ, આશ્રમ ને ગુણ તેનું માન તેનો ત્યાગ કરીને સમગ્ર સાધુ-સત્સંગી તેના દાસાનુદાસ થઈને રહે છે, તેને જ શ્રીહરિજીનું ધ્યાન થાય છે.** ॥૩૨॥

શ્રીહરિનું સમગ્રપણે માહાત્મ્ય જાણ્યા વિના બીજાં કોટી સાધન કરે, પણ સર્વ ક્રિયાને વિશે અખંડ નામ-રટણ ને મૂર્તિની સ્મૃતિ રહે નહીં. અને સ્વસ્તિક આસને કરીને નાસિકાગ્ર[૫] વૃત્તિ રાખીને, દેહને સમ[૬] રાખીને, પછી નેત્રને મીંચીને પ્રતિલોમ-

૧.સંયમ; અંતરવૃત્તિ ૨.રાત્રે સૂતાં પહેલાં તથા વહેલી સવારે ૩.પતંગિયું ૪.માયાના સંકલ્પો તથા ચિંતન ૫.નાકની અણી ઉપર ૬.ટટ્ટાર

વૃત્તિએ[૧] અંતરમાં મૂર્તિને સન્મુખ રહીને ધ્યાન કરવું. અને યુક્ત છે આહાર-વિહાર આદિક જેને એવો થકો, શુદ્ધ જીવરૂપ થઈને અતિશય રોમાંચિતે કરીને, અતિશય ગદ્‌ગદ્‌ કંઠે કરીને, અતિશય હર્ષાયમાન થકો અને અતિશય ત્વરાએ કરીને, અતિશય દાન્ત[૨] થકો ને અતિશય શાંત થકો ને અતિશય સમાહિત[૩] થકો, પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ જે શ્રીહરિજી તેમના સ્વરૂપનો અતિશય મહિમા સમજે જે, અનંત અપાર ધામરૂપ જે અક્ષરબ્રહ્મ તેનું સમગ્ર સુખ ભેળું કરીએ, તો શ્રીહરિજીના એક રોમના સુખની બરોબર ન આવે. એવો દૃઢ જ્ઞાની છે તેને જ શ્રીહરિજીનું ધ્યાન થાય છે. ॥૩૩॥

આ લોક ને પરલોકને વિશે દુર્લભમાં દુર્લભ શું ? તો શ્રીહરિજીના સ્વરૂપનું જ્ઞાન, ઉપાસના, આશ્રય, વિશ્વાસ, અનુવૃત્તિ ને પ્રીતિ એ અચળ થાય એ જ દુર્લભમાં દુર્લભ છે ને સારમાં સાર છે. ॥૩૪॥

સત્શાસ્ત્રનો ને ધર્મનો અધિકારી હોય અને સિદ્ધિને અર્થે યત્નને કરતો હોય તેને મધ્યે[૪] ભગવાનને અર્થે યત્ન કરતો હોય ને તે મધ્યે[૫] ભગવાનને જાણીને યત્ન કરતો હોય એવા હજારો હજાર ભેગા કરીએ, તો તે મધ્યે કોઈક જ્ઞાની ભગવાનનું સ્વરૂપ, સ્વભાવ, ગુણ, ઐશ્વર્ય તે અંતે[૬] રહિત છે

૧.અંતર સન્મુખવૃત્તિ વડે ૨.સંયમી ૩.એકાગ્ર ૪.તેવા લાખો સાધકોમાં ૫.તેવા હજારો ભક્તોમાં ૬.સીમા – અવધિએ

તોપણ તેને તત્ત્વે કરીને યથાર્થ પોતાના જ્ઞાનની વિશાળતાને અનુસારે કોઈક જાણે છે, પણ જેમ છે તેમ તો અંતને નથી પામતો. ને **ભગવાન પોતે પણ પોતાના મહિમાના અંતને નથી પામતા તો બીજા તો પામે જ કેમ ?** એવા સર્વોત્કૃષ્ટ હરિકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ તેમણે અનેક કોટિ બ્રહ્માંડનાં ને બ્રહ્મપુરાદિક ધામનાં જે સમગ્ર ઐશ્વર્ય તે પોતાની મૂર્તિને આધીન છે, તે સમાધિએ કરીને દેખાડીને તથા સહુ સહુના ઈષ્ટદેવરૂપે પોતે પોતાનું દર્શન દઈને, અનંત જીવને પોતાનો સર્વોપરી મહિમાએ સહિત નિશ્ચય કરાવ્યો. એવી રીતે સર્વોપરી ને સ્વરાટ થકા પોતે વર્તે છે, એમ પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ જે શ્રીહરિજી તેમનો મહિમા સમજે છે, તેને જ શ્રીહરિજીનું ધ્યાન થાય છે.

દેહ અને દેહસંબંધી પદાર્થ તેને કાકવિષ્ટા તુલ્ય[૧] જાણે ને કોઈના ગુણ-દોષમાં ન ભળે ને નિંદા-સ્તુતિનો ત્યાગ કરે અને નેત્ર, શ્રોત્ર ને વાણી તેને જીતે અને ઠેકડી, મશ્કરી, આળસ, પ્રમાદ તેને ટાળે અને યથાર્થ નિર્બીજ સાંખ્ય ને નિર્બીજ યોગને જાણે અને સબીજ સાંખ્ય ને સબીજ યોગ તેને શુદ્ધ સંપ્રદાયે કરીને એકાંતિક સંત થકી જે સમજે છે, તેને મૂર્તિનું ધ્યાન થાય છે.[૨] ॥૩૫॥

૧.કાગડાના મળની જેમ અતિ તુચ્છ ૨.બીજ = પરમાત્માનું સ્વરૂપ. સાંખ્ય = જ્ઞાન-સમજણ. યોગ = વૃત્તિનું જોડાણ; ઉપાસના.

– **નિર્બીજ સાંખ્ય :** ભગવાનને ક્યારેય પણ માયિક આકાર, અજ્ઞાન તથા અશુભ વાસના છે જ નહિ એવી સમજણ – એવો મહિમા સમજવો. ➔

પૂર્ણ પુરુષોત્તમ ભગવાનનો અવતાર જીવનાં કલ્યાણને અર્થે દયાએ કરીને પૃથ્વી ઉપર થાય છે, ત્યારે તેમનું સામર્થ્ય, વાર્તા તથા ભક્ત ઇત્યાદિક સર્વે તે બીજા જે આવિર્ભાવો[૧] તે થકી વિલક્ષણ[૨] હોય છે, તે ઉત્તમ મુમુક્ષુના જાણવામાં આવે છે. ॥૩૬॥

અને સર્વે સમાન છે એમ કહે છે તેની વિગત જે, જેમ ચિંતામણિ આગળ પારસમણિ આદિક સર્વે સમાન છે, ને પારસમણિ આગળ હીરા, ઝવેરાત, મોતી આદિક સર્વે સમાન છે; તેમ પુરુષોત્તમ ભગવાન આગળ અક્ષરાદિક સર્વે સમાન છે. ને તે અક્ષર ને તેમાં રહ્યા જે મુક્તો તેની આગળ મૂળપુરુષાદિક ને તેની આગળ પ્રધાનપુરુષાદિક ને તેની આગળ વૈરાજપુરુષાદિક ને તેની આગળ બ્રહ્માદિક એમ એકને આગળ બીજા સર્વે સમાન છે. ॥૩૭॥

સનકાદિક જે તે ત્યાગી છે ને નિષ્કામાદિક ધર્મને વિશે અતિ કુશળ છે તોપણ વૈરાજ ભેગા કેમ લયને પામે

– **નિર્બીજ યોગ :** એવા જે સદા માયા પર પરમાત્મા તેમાં વૃત્તિઓ જોડવી; એ ભગવાનને નિર્લેપ તથા નિર્ગુણ સમજીને તેની ઉપાસના કરવી.
– **સબીજ સાંખ્ય :** નિર્ગુણ એવા જે પરમાત્મા તે દયા, જ્ઞાન, શક્તિ વગેરે અનંત દિવ્યગુણોથી યુક્ત છે, તથા અનાદિસિદ્ધ દિવ્ય સાકાર મૂર્તિ છે. વળી જીવ, ઈશ્વર, માયા અને બ્રહ્મ એ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. તે સર્વના નિયંતા, આધાર અને આત્મા છે; આવો મહિમા સમજવો.
– **સબીજ યોગ :** એવા સર્વોપરી શ્રીહરિના સ્વરૂપમાં અતિ પ્રેમે કરીને અખંડ વૃત્તિ રાખવી; તેમાં જ જોડાયેલા રહેવું.

૧.અવતારો ૨.અતિ શ્રેષ્ઠ

છે ને ફરી પાછા કેમ ઊપજે છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, એમને વૈરાજપુરુષની ઉપાસના છે, તેણે કરીને વારંવાર જન્મ-મૃત્યુને પામે છે. ને મુમુક્ષુના કલ્યાણને અર્થે પ્રગટ થયા જે દત્ત- કપિલજી તે શ્રેષ્ઠ જણાય છે, ને એથી ઋષભદેવજી શ્રેષ્ઠ જણાય છે, ને તે કરતાં રામચંદ્રજી શ્રેષ્ઠ જણાય છે, ને તે કરતાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તો અતિશય શ્રેષ્ઠ છે ને અતિ સમર્થ છે. ને એ સંગાથે જે ભાવે કરીને જે જોડાય છે તેનું કલ્યાણ થઈ જાય છે. તે કહ્યું છે જે, **'कामाद् भयात्स्नेहाद्वापि'**[1] એ રીતે ભાગવતના શ્લોકમાં વાત કહી છે. ને આજ તો આશ્રયમાત્રે કરીને[2] કલ્યાણ થઈ જાય છે, એવી અલૌકિક વાત છે, પણ એટલે કરીને પૂર્ણ ન થાવું. ને ધર્મ-જ્ઞાનાદિક પુરુષપ્રયત્ને કરીને શીખીને શ્રીજીના એકાંતિક ભક્ત થાવું ને સત્સંગ કર્યાનું એ જ ફળ છે. ॥૩૮॥

શ્રીજીમહારાજનો મહિમા એમ સમજવો જે, જેમ નવસો નવાણું નદીઓનું પૂર ભેળું વહેતું હોય તો લાખ મણના પાષાણાદિક તણાઈ જાય, પણ કાંઈ ટકી શકે નહિ; તેમ પુરુષોત્તમની મોટ્યપ સર્વે કરતાં અધિક જાણવી. તે મોટ્યપ એમ જાણવી જે, **બ્રહ્માદિક સર્વે દેવ થકી તથા કાળ-માયાદિક સર્વે થકી તથા અક્ષરના સાધર્મ્યપણાને**[3] **પામ્યા જે અનંતકોટિ**

૧.**અર્થ :** કામથી, ભયથી તથા સ્નેહથી જે ભગવાનને વિશે જોડાયા તેનું કલ્યાણ કર્યું. (ભાગ.૭/૧/૨૯) ૨.શરણાગતિ સ્વીકારવાથી જ ૩.સ્વભાવ અને ગુણધર્મની સમાનતાને

મુક્ત તથા અક્ષર એ સર્વે થકી મહારાજ પર વર્તે છે ને એ સર્વેના પ્રેરક, પ્રવર્તક ને નિયંતા છે ને જ્ઞાન-ઐશ્વર્યના આપનારા છે ને સેવ્ય છે ને સર્વેના સ્વામી છે ને ભજનીય છે. એવી રીતે શ્રીજીમહારાજનો મહિમા યથાર્થપણે સમજવો. ॥૩૯॥

વ્યાપકાનંદસ્વામીને શ્રીજીમહારાજને વિશે પુરુષોત્તમપણાનો નિશ્ચય થાતો નહોતો. પછી શ્રીજીમહારાજે એમને સમાધિ કરાવીને અક્ષરધામને વિશે અનંતકોટિ મુક્ત સોતું પોતાનું દર્શન કરાવ્યું, તોપણ નિશ્ચય થયો નહીં. ત્યારે શ્રીજી મહારાજે કહ્યું જે, "આ સર્વે મુક્તોનાં રૂપને ધરી ધરીને અમારી પૂજા આરતી કરો." ત્યારે તે કહે જે, "કેમ ધારું ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "રામાનંદસ્વામી જો પુરુષોત્તમ ભગવાન હોય તો મુને સર્વે મુક્તોનાં રૂપને ધરતાં આવડો– એમ સંકલ્પ કરો." ત્યારે તેમણે તેમ સંકલ્પ કર્યો તોપણ ન ધરાણું. ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ચોવીશ અવતાર જો પુરુષોત્તમ ભગવાન હોય તો એમનાં રૂપને ધરતાં આવડો એમ કહો." ત્યારે તેમણે તેમ કહ્યું તોપણ ન ધરાણાં. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "હવે અમારે વિશે એ પ્રમાણે સંકલ્પ કરો." ત્યારે તેમણે કહ્યું જે, "આ સહજાનંદસ્વામી જો પુરુષોત્તમ ભગવાન હોય તો મુને સર્વે મુક્તોનાં રૂપને ધરતાં આવડો." ત્યારે ધરતાં આવડ્યું. પછી એમને પુરુષોત્તમપણાનો નિશ્ચય શ્રીજીમહારાજને વિશે યથાર્થ થયો.

અને સર્વે આવિર્ભાવના ભક્તોને પુરુષોત્તમપણાનો નિશ્ચય થાતો નહોતો. ત્યારે શ્રીજીએ તેમને સમાધિ કરાવીને પોતાનો પ્રતાપ દેખાડ્યો જે, પોતપોતાના ઈષ્ટદેવ હતા તે સર્વે શ્રીહરિજી મહારાજની સેવા-ચાકરીમાં દાસની પેઠે રહ્યા છે; તે જોઈને સર્વેને શ્રીજીમહારાજને વિશે પુરુષોત્તમપણાનો નિશ્ચય થયો. ॥૪૦॥

એક દિવસ શ્રીજીમહારાજે વ્યાપકાનંદસ્વામીને કહ્યું જે, તમે ઈન્દ્રલોકમાં જાઓ. ત્યારે તેમણે કહ્યું જે, જઈ આવ્યો. ત્યારે ફરીને આજ્ઞા કરી જે, બ્રહ્માના કમળના નાળનો પાર લઈ આવો. ત્યારે તે કહે જે, પાર લઈ આવ્યો. ત્યારે વળી આજ્ઞા કરી જે, ગોલોક, વૈકુંઠ ને બ્રહ્મધામને વિશે જાઓ. ત્યારે તે કહે જે, જઈ આવ્યો. ત્યારે વળી આજ્ઞા કરી જે, ભૂમાપુરુષ[૧] પાસે જાઓ. ત્યારે તે કહે જે, ત્યાં તો હજાર માથાનો દૈત્ય માર્ગ રોકીને રહ્યો છે, તે કેમ જવાય ? ત્યારે શ્રીજીએ કહ્યું જે, તમે પણ તેવા રૂપને ધરીને તેને જીતીને જાઓ. ત્યારે તેણે તેમ કર્યું ને ફરી તેણે કહ્યું જે, બીજો દશ

૧.**ભૂમાપુરુષ :** આ બ્રહ્માંડના ગોળાની અંદર અડતાલીશ કરોડ યોજન અવકાશ છે. તે અવકાશમાં સાત દ્વીપ ને સાત સમુદ્ર છે, તેના ફરતો લોકાલોક પર્વત છે. તે લોકાલોકને ફરતો અંધકાર છે. તે અંધકારના ફરતું પૃથ્વીના ગોળાનું દળ એક કરોડ યોજન જાડું છે. તે દળની ને અંધકારની વચમાં ભૂમાપુરુષ પોતાના પાર્ષદો સહિત રહે છે. તે સ્થાનને અવ્યાકૃત ધામ કહે છે. પૃથ્વીના દળના ફરતાં જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ, અહંકાર અને મહત્તત્ત્વનાં દસ-દસગણાં આવરણ છે. તેનાથી પર પ્રધાનનું આવરણ છે. ત્યાં ભૂમાપુરુષનું મૂળ ધામ છે. ત્યાં પ્રધાનપુરુષરૂપે રહ્યા થકા અવ્યાકૃત ધામમાં દર્શન દે છે.

હજાર માથાનો દૈત્ય આગળ માર્ગમાં છે, તે કેમ જવાય ? ત્યારે શ્રીજીમહારાજ કહે, તમે પણ તેથી મોટું રૂપ ધરીને ને તેને જીતીને જાઓ. પછી તે તેમ કરીને ભૂમાપુરુષ પાસે ગયા. ત્યારે ભૂમાપુરુષે કહ્યું જે, "પુરુષોત્તમનો પ્રગટપણે પૃથ્વીને વિશે અવતાર થયો ?" ત્યારે સંત કહે, "હા થયો." એ વાર્તા સાંભળીને ભૂમાપુરુષ જે તે અતિશય ગદ્ગદ્ કંઠ થઈને રાજી રાજી થઈ જાતા હવા. ને તે સંતને પોતાના સિંહાસન ઉપર બેસાડીને અતિશય સુગંધીમાન ને અતિ સરસ પુષ્પ-ચંદનાદિકે કરીને અતિશય ભારે પૂજા કરી. ને અતિશય આનંદે સોતા શ્રીજીમહારાજના સમાચાર પૂછીને બોલ્યા જે, "મુને જ્યારે આ સ્થાનકને વિશે મહારાજે મોકલ્યો હતો ત્યારે કહ્યું હતું જે, 'અમો જ્યારે બ્રહ્માંડને વિશે પધારશું ત્યારે તમારી પાસે સંતને મોકલશું,' તે વચન આજ સત્ય કર્યું." એવી રીતે પરસ્પર બે જણે મહારાજની વાર્તા સારી પેઠે કરી. પછી તે સંતે એ લોકના ચાર ભૂજાવાળા મુક્તોને શ્રીહરિજીની વાર્તા કરીને એમને પુરુષોત્તમપણાનો નિશ્ચય કરાવીને બ્રહ્મપુરને વિશે મોકલી દીધા. ને પછી શ્રીજી પાસે આવીને પોતાનું વૃતાંત જેમ થયું તેમ કહ્યું.

તે વાત સાંભળીને શ્રીજીમહારાજે વિચાર કર્યો જે, "જ્યારે બાદશાહ ગાદીએ બેસે ત્યારે બંદીવાનમાત્રને છોડી મૂકે છે, તેમ અમારે પણ અનેક જીવોનાં કલ્યાણ કરવાં છે."

એમ વિચારીને સ્વરૂપાનંદસ્વામીને આજ્ઞા કરી જે, સર્વે નરકકુંડના જીવમાત્રને ચતુર્ભુજરૂપ ધરાવીને ભૂમાપુરુષના લોકમાં મોકલો. ત્યારે તે સંતે તેમ કર્યું. એમ સર્વે વાર્તા જે તે શ્રીહરિજીએ બેઠા બેઠા સહેજે કરી; એવી રીતે પોતાના પુરુષોત્તમપણાનું પ્રગટપણું અતિશય જણાવ્યું. ॥૪૧॥

"પરોક્ષના ભક્તમાં ને પ્રત્યક્ષના ભક્તમાં કેટલો ફેર છે ?" એ પ્રશ્ન યોગાનંદસ્વામીને પૂછ્યો. તેનો ઉત્તર તેમનાથી ન થયો. ત્યારે સ્વામીએ પોતે ઉત્તર કર્યો જે, પરોક્ષ અવતારના ભક્ત તો રૂપા જેવા છે. ને બ્રહ્માદિક ને ઈન્દ્રાદિક દેવના ભક્ત તો પિત્તળ ને કાંસા જેવા છે. ને મદ્ય-માંસના ખાનારા જે તમોગુણી દેવ છે તેના ભક્ત તો કથીર અને લોઢા જેવા છે. ને **પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમના જે એકાંતિક ભક્ત છે તે તો કુંદન ને જાંબૂનદ સુવર્ણ[1] તે જેવા છે અને તેમાં તો ભારે ચમત્કાર રહ્યા છે.** તેની વિગત જે, જોડિયા ગામમાં વિશ્રામ સુતારે લાખો કીડીઓનું કીડિયારું[2] જોયું, ત્યારે તેને દયા આવી અને એમ બોલ્યા જે, "આ બિચારા જીવોનું કેમ કલ્યાણ થાશે ?" એટલામાં તો કરોડો વિમાન આવ્યાં, તેમાં બેસીને એ સર્વે કીડીઓના જીવ ચતુર્ભુજરૂપ ધારીને દેવલોકમાં ગયા. એવી રીતે પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમ ભગવાનના ભક્તનો તો એવો મોટો મહિમા છે. ॥૪૨॥

૧.આ નામનું ઉત્તમ પ્રકારનું શુદ્ધ સોનું ૨.જમીનમાંથી નીકળેલી કીડીઓનું ટોળું

વળી રત્ના ભક્તની વાર્તા કરી જે, એના મામે પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમના સંતને બે રોટલા આપ્યા હતા. તેની પ્રાપ્તિની વાર્તા કરી[૧] ને કહ્યું જે, **પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમના ભક્ત છે તે તો સંતને રોટલાનો લોટ દે છે ને અભક્ત તો સદાવ્રત આપે છે તોપણ એ કરતાં તે રોટલાનો લોટ અધિક થાય છે.** ॥૪૩॥

મુક્તાનંદસ્વામીને નિશ્ચય થાતો નહોતો. ત્યારે રામાનંદ સ્વામીએ આવીને કહ્યું જે, "શ્રીસહજાનંદસ્વામી પુરુષોત્તમ ભગવાન છે ને અમે પણ એમના જ દાસ છીએ." એવી રીતે **પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમના ભક્તની અતિશય મોટ્યપ છે ને લગારેક એમના સંબંધે કરીને અતિશય મોટું કામ થઈ જાય છે.** ॥૪૪॥

શ્રીજીમહારાજના ભક્ત ને બીજા અવતારના ભક્ત તેમાં કેટલો ફેર છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, "શ્રીજીમહારાજના ભક્ત જેવા તેવા ઐશ્વર્યાર્થી હોય, તે જેવા તો બીજા અવતારના એકાંતિક ભક્ત પણ ન થાય; ને **આજ સત્સંગને વિશે તો ઋષભદેવ, દત્ત ને કપિલદેવ જેવા સંત વર્તે છે. માટે આજની મોટપની શી વાર્તા કહીએ ? આ સમે તો શ્રીજીમહારાજ અઢળક ઢળ્યા છે."** ॥૪૫॥

કોઈક હરિભક્તે કહ્યું જે, હે મહારાજ ! હેત રાખજો.

૧.સંતને બે રોટલા જમાડ્યા, તે પુણ્યે કરીને તેને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. પછી સદ્.ગોપાળાનંદસ્વામીની આજ્ઞાથી વિજ્ઞાનદાસસ્વામીએ ધોલેરામાં તેને કંઠી પહેરાવી શ્રીહરિનો આશ્રિત કર્યો, તેથી અક્ષરધામનો અધિકારી થયો.

તે ઉપર વાર્તા કરી જે, દેવલોકને વિશે બહુ સુખ છે ને તેથી બૃહસ્પતિ આદિકના લોકને વિશે બહુ સુખ છે ને તેથી વૈરાટપુરુષના લોકને વિશે બહુ સુખ છે ને તે થકી પ્રધાન-પુરુષના લોકને વિશે બહુ સુખ છે ને તેથી મૂળપુરુષના લોકને વિશે બહુ સુખ છે. એવી રીતે તે સર્વેના લોકને વિશે અધિક અધિક સુખ છે ને એ સર્વ કરતાં અક્ષરધામને વિશે અતિશય અધિક સુખ છે ને એ થકી પણ શ્રીજીમહારાજની મૂર્તિને વિશે તો અતિશય અધિક સુખ રહ્યું છે; પણ એ સર્વે સુખના આપનારા શ્રીજીમહારાજ છે. એવી રીતે મોટપ સમજે તો સહેજે જ હેત રહે છે ને એમ સમજણ વિના જે હેત છે તે તો પ્રાકૃત[૧] છે ને સુવાણ્ય[૨] છે, તે અંતે રહે નહીં. ॥૪૬॥

પુરુષોત્તમ ભગવાનનું સ્વરૂપ ને એમના સ્વભાવ, ગુણ ને વિભૂતિ જે છે, તે જે તે સર્વ અવતાર કરતાં અતિ વિલક્ષણ છે. ॥૪૭॥

શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "પુરુષપ્રયત્ન કરે તો આત્મા જણાય છે ને તેને વિશે પરમાત્મા પણ જણાઈ આવે છે." ત્યારે બ્રહ્માનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, "તમારી કૃપા હોય તો જણાય." તે પછી શ્રીજીમહારાજ કહે જે, "જુઓને, આ બ્રહ્માંડ છે તે પણ અક્ષરને વિશે અણુ જેટલું જણાય છે; માટે બ્રહ્માંડ તો અક્ષરની ગણતીમાં જ નથી ને એવાં અનંતકોટી

૧.મનુષ્યભાવથી થયેલું માયિક ૨.ઉપરનું હેત

બ્રહ્માંડ જેના એક એક રોમના છિદ્રને વિશે ઊડતાં ફરે છે એવું મહતપણું અક્ષરનું છે, ને હું તો એ થકી પર છું. માટે મારી આગળ તો એ બ્રહ્માંડ અને બ્રહ્માંડને વિશે રહ્યા જે જીવ તે શી ગણતીમાં છે ? કાંઈ ગણતીમાં નથી; એવો હું અતિશય મોટો છું. તે તમારી પાસે વાત કરું છું ને ભાઈબંધાઈ કરું છું ને દરરોજ દર્શન દઉં છું ને જમાડું છું ને નામ લઈલઈને બોલાવું છું – ઈત્યાદિક અનેક પ્રકારે તમારા સાથે પ્રીતિ કરું છું ને ઓળખાણ કરું છું ને કાંઈક આડું-અવળું[1] થાતું હશે તેનું પણ સંબંધીની પેઠે સહન કરું છું; એવી રીતે તમારી સાથે વર્તું છું તોપણ તમે કહો છો જે કૃપા કરો, તે હવે કેટલી કૃપા કરું ?" એમ સ્વામીએ મહારાજની વાત કરી. ॥૪૮॥

સ્વામીએ વાત કરી જે, માયા પર દિવ્ય ધામને વિશે એક મોટો ઓરડો છે ને તેને ચારે પાસે નાની નાની ઓરડીઓ છે. તેમાં મોટા ઓરડામાં તો પુરુષોત્તમ ભગવાન રહે છે ને એમની દૃઢ ઉપાસનાએ કરીને જે નક્કી હરિભક્ત થયા હોય ને ભગવાનનાં મનુષ્યચરિત્રને વિશે કોઈ દિવસ મોહ ન પામ્યા હોય, એવા જે ભક્ત હોય તે તો હજારો જીવનાં કલ્યાણ કરે એવા સમર્થ હોય છે. ને જે ધર્મ-જ્ઞાનાદિકની પક્વતાએ કરીને એકાંતિકપણાને પામ્યો હોય તેની સામર્થીની વાત જુદી છે, ને તે પુરુષોત્તમ ભગવાન ભેગા જ રહે છે.

૧.મહારાજની આજ્ઞા કે મરજી બહારું; અણગમતું

ને જે નાની નાની ઓરડીઓ છે તેમાં તો સર્વ અવતાર રહે છે. ને જે એમના ભક્ત છે તે તો પોતાનાં કલ્યાણ કરે છે ને બીજાનાં તો માંડ માંડ કરે એવા છે ને તેમની સાથે જ રહે છે. માટે પુરુષોત્તમના ભક્ત તો બહુ શ્રેષ્ઠ છે. ॥૪૯॥

એક દિવસ સ્વામીએ ઉપાસનાની વાર્તા કરી જે, આપણે જેમ શ્રીજીમહારાજને પુરુષોત્તમ ભગવાન કહીએ છીએ, તેમ જ રામચંદ્રજી આદિકના ઉપાસક છે તે પણ પોતપોતાના ઈષ્ટદેવને પુરુષોત્તમ કહે છે, 'એમ જ[૧] આપણે કહીએ છીએ કે બીજી રીતે છે,' એમ પોતાનું મન શંકા કરે અથવા કોઈક પ્રતિપક્ષી[૨] પૂછે ત્યારે જો દઢ ઠરાવ ન કર્યો હોય તો પોતાને શંકા થાય ને ઉત્તર પણ નિઃશંકપણે યથાર્થ થાય નહિ. માટે પુરુષોત્તમપણાનો દઢ ઠરાવ કરવો.

ત્યારે સંતે આશંકા કરી જે, "કેમ સમજે તો નિઃશંકપણે પુરુષોત્તમપણાનો દઢ ઠરાવ થાય ?" ત્યારે સ્વામી કહે, "જ્યારે શ્રીજીમહારાજ પ્રગટ થયા ત્યારે જે જે અવતારના ઉપાસક શ્રીજીમહારાજને દર્શને આવતા તે સર્વેને શ્રીજીમહારાજ ભજનમાં બેસાડીને[૩] પોતપોતાના ઈષ્ટદેવનાં દર્શન કરાવતા. એવી રીતે ચોવીસેય અવતારનાં દર્શન કરાવીને તથા મુસલમાનને અલ્લાનાં તથા શ્રાવકને[૪] તીર્થંકરનાં દર્શન કરાવીને તે સર્વેને પોતાનો આશ્રય કરાવતા. તથા વ્યાપકાનંદસ્વામીને

૧.યથાર્થ સમજ્યા વિના ૨.વિરોધી ૩.સમાધિમાં ૪.જૈનને

પોતાને વિશે ચોવીસે અવતાર લીન કરાવીને પોતાને વિશે પુરુષોત્તમપણાનો નિશ્ચય કરાવ્યો. તથા હરિભક્ત પર્વતભાઈએ એમ સંકલ્પ કર્યો જે, 'પરમેશ્વરના અવતાર કેવા હશે ?' ત્યારે તે ભક્તની આગળ આવીને ચોવીસેય અવતારે દર્શન આપ્યાં અને બ્રહ્મપુરને વિશે પોતાનાં દર્શન જેવા-તેવા જીવને સહેજે જ કરાવતા.[૧] **એવી જાતની અનેક પ્રકારની સામર્થીની વાર્તા સત્સંગમાંથી સમજીને શ્રીજીમહારાજને વિશે પુરુષોત્તમપણાની ઉપાસના નિઃશંકપણે અતિ દઢ કરવી. ને જે સ્વયં પુરુષોત્તમ ભગવાન છે તે તો આ ફેરે જ આવ્યા છે, એ વાર્તા પરમ સત્ય છે ને વળી પરમેશ્વરની મરજીને જાણે એવા જે પરમ ભગવદ્‌ભક્ત તેમણે પણ એ વાર્તા કહી છે.** ॥૫૦॥

એક સમયે વાર્તાનો પ્રસંગ નીસર્યો. તે સમે સ્વામી બોલ્યા જે, "સર્વે પોતાની મેળે ઠેરાવ કરી લે છે, પણ શુદ્ધ પરંપરાએ કરીને નક્કી કરતા નથી." ત્યારે સંતે પૂછ્યું જે, "શુદ્ધ પરંપરા કેમ સમજવી ?" ત્યારે સ્વામી કહે, "પુરુષોત્તમ ભગવાન કે તેમના એકાંતિક ભક્ત તેમની પાસેથી શ્રી હરિકૃષ્ણજી મહારાજના જે અવતાર છે તેમની રીતને સમજે, તથા એકાંતિકની સમજણને સમજે, તથા બ્રહ્મપુર ને ગોલોકાદિક ધામના મહિમાને સમજે, તથા તે ધામના પાર્ષદોનો તથા મૃત્યુલોકના સંત તથા પાર્ષદોનો મહિમા સમજે, તથા આ

૧.આવું બીજા કોઈ પણ અવતારમાં બન્યું હોય તેવું ક્યાંય વાંચવા-સાંભળવા મળતું નથી.

લોકનાં તીર્થોનો અને ધામોનો મહિમા સમજે – તે શુદ્ધ પરંપરા કહીએ. ને એમ સમજ્યા વિના તો કેટલાક આત્માનંદ સ્વામીને તથા રામાનંદસ્વામીને તથા નરનારાયણાદિકને પણ પુરુષોત્તમ સમજે છે; માટે એ કહી એવી જે શુદ્ધ પરંપરાની રીત તેણે કરીને પુરુષોત્તમને સમજવા." ॥૫૧॥

એક દિવસ મોટા સંતે[૧] વાત કરી જે, પુરુષોત્તમ ભગવાન જે તે અક્ષર, મૂળપુરુષ, પ્રધાનપુરુષ ને વિરાટાદિક એ સર્વેના નિયંતારૂપે કેમ રહ્યા છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, જેમ શ્રીજીમહારાજની આજ્ઞા આચાર્યજી મહારાજ ઉપર છે ને તેમની આજ્ઞા મોટા સાધુ ઉપર છે ને તેમની આજ્ઞા મંડળના સાધુ ઉપર છે, એવી રીતે રહ્યા છે. ને એમાં જે તારતમ્યપણું[૨] છે તેને શ્રીજીમહારાજ જાણે છે અથવા તો જેના ઉપર એમની પ્રસન્નતા હોય એવા મોટા સંત તે જાણે છે, પણ તે વિના બીજા કોઈ કોટી ઉપાયે કરીને પણ જાણી શકે નહીં. ॥૫૨॥

એક દિવસ સ્વામીએ કીર્તન ગવરાવ્યું જે, **'એક વાત સુણો વ્રજવાસી રે, પુરુષોત્તમ બોલ્યા પ્રીતે'** એ ઉપર વિસ્તારીને પોતે વાર્તા કરી જે, આકાશને ઠેકાણે તો અક્ષર છે ને અંધકારને ઠેકાણે માયા છે, ને વાદળાંને ઠેકાણે મહા વિરાટ છે ને પક્ષીને ઠેકાણે ક્ષુદ્રવિરાટ[૩] છે, ને વીજળીને ઠેકાણે

૧.સદ્.શ્રીગોપાળાનંદસ્વામીએ ૨.ઓછા-અધિકપણું ૩.બ્રહ્મા

અક્ષરના મુક્ત છે ને સગુણ-નિર્ગુણ તો અક્ષર થાય છે ને પોતે[૧] તો આકાશને વિશે જેમ શબ્દ છે તેની પેઠે અક્ષરમાં રહ્યા છે અને **'माया परैत्यभिमुखे च विलज्जमाना'**[૨] એ શ્લોકમાં કહ્યું છે એમ પુરુષોત્તમ ભગવાન આગળ માયા ઊભી રહેતી નથી ને મહાપુરુષાદિકને તો પાસે રહે છે. તે વૈરાજપુરુષના ને પ્રધાનપુરુષના ને મૂળપુરુષના ને અક્ષરના જે ભક્ત છે તે તો પરતંત્ર છે ને પુરુષોત્તમના જે ભક્ત છે તે તો સ્વતંત્ર છે. ને તે જેવો તેવો હોય તોપણ ઈન્દ્ર, બ્રહ્મા, વૈરાજપુરુષ કે પ્રધાનપુરુષ જેવો થાય છે. ને જેને ઉપાસના અતિશય દૃઢ હોય તો તે મૂળપુરુષ જેવો પણ થાય. ને સત્પુરુષના સંગે કરીને ધર્મ-જ્ઞાનાદિકને અતિ પક્વ કરે તો અક્ષર જેવા એકાંતિક ભક્ત પણ થાય છે. તે વાર્તા સોનાના તથા અંગ્રેજના મહેતાના દૃષ્ટાંતે કરીને કરી.[૩] તેમાં એમ જાણવું જે, પુરુષોત્તમના જે એકાંતિક ભક્ત છે તે સોનાની પેઠે પૂર્વે કહ્યા તેમાં[૪] શ્રેષ્ઠ છે તથા અંગ્રેજના મહેતાની પેઠે શ્રેષ્ઠ છે. ॥૫૩॥

પુરુષોત્તમ ભગવાનના સ્વરૂપને કેમ સમજવું ? એ

૧.શ્રીહરિ ૨.તે પરમાત્માના સમીપ પ્રદેશથી માયા પણ શરમાઈને દૂર નાસી જાય છે.(ભાગ.૨/૭/૪૭) ૩.વચનામૃત ગઢડા મધ્ય-૪માં શ્રીજીમહારાજે કહ્યું છે કે, જેમ અન્ય ધાતુ છે ને સોનું છે તેને જમીનમાં દાટે તો સોના વિના અન્ય ધાતુ છે, તે સર્વે લાંબા સમયે ધૂળ ભેગી ધૂળ થઈ જાય; પણ સોનું હોય તે તો જેમ વધુ સમય જમીનમાં રહે તેમ વૃદ્ધિ પામે પણ ઘટે નહીં. વળી, અંગ્રેજને ત્યાં સરકારી નોકરી કરતા મહેતાનો પગાર વર્ષે વર્ષે વધતો જ જાય છે. આ રીતે પુરુષોત્તમના સાધર્મ્યપણાને પામેલા એકાંતિક ભક્ત શ્રેષ્ઠ છે ને દિન-પ્રતિદિન વધારે શ્રેષ્ઠ થતા જાય છે. ૪.મૂળપુરુષાદિકના ભક્તો કરતાં

પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, જેવી રામકૃષ્ણાદિક ભગવાનની મૂર્તિઓ છે, તેવી જ પુરુષોત્તમ ભગવાનની મૂર્તિ હોય પણ સ્વરૂપ, સ્વભાવ, ગુણ ને વિભૂતિ આદિકે કરીને તથા ઐશ્વર્ય, પ્રકાશ ને શક્તિ આદિકના અનવધિકાતિશયપણાએ કરીને અત્યંત વિલક્ષણપણું છે. ત્યાં દૃષ્ટાંત જે, જેમ ચિત્રામણનો સૂર્ય ને પ્રત્યક્ષ સૂર્ય તથા ચિત્રામણની હોળીનો અગ્નિ ને પ્રત્યક્ષ હોળીનો અગ્નિ, તેમ પુરુષોત્તમ ભગવાનના સ્વરૂપને સમજવું. ।।૫૪।।

એક સંતે પૂછ્યું જે, "શ્રીજીમહારાજ અને બીજા અવતાર સર્વે સરખા છે કે કાંઈ ભિન્ન ભાવ છે ?" ત્યારે બીજા સંત કહે જે, 'સર્વે સરખા છે.' ત્યારે શંકા કરી જે, "સામર્થીમાં ન્યૂનાધિકપણું કેમ છે ?" ત્યારે તે સંત કહે જે, 'એ તો જ્યાં જેટલી સામર્થી જણાવવી ઘટે ત્યાં તેટલી જણાવે.' તે સાંભળી સ્વામી કહે, **અવતાર સર્વે સરખા કહેવાય નહીં.** તેમાં કોઈ આવેશાવતાર ને કોઈક કળા અવતાર પણ હોય. ને એમ ન કહીએ તો પરશુરામજી તથા વ્યાસજી તે ચિરંજીવી રહ્યા છે તે આવતા મન્વંતરને વિશે[૧] સપ્તર્ષિ થાશે, તે કેમ ઘટે ? ને શ્રીજીમહારાજ જ્યારે પ્રથમ પ્રગટ થયા ત્યારે જે જે અવતારના ઉપાસક પોતાને દર્શને આવતા તેને તે તે મૂર્તિઓનાં દર્શન કરાવતા; ને વ્યાપકાનંદસ્વામીને વિશે ચોવીસ

૧.યુગોની આગામી એકોતેર ચોકડીમાં

અવતાર લીન કરાવી દીધા; ને પર્વતભાઈ પટેલના હળને આગળ ને આગળ સર્વે અવતાર ફરતા; ને આ વિજ્ઞાનદાસજી તો શ્રીજીમહારાજની ઉપર મોટા મોટા અવતાર પણ ચમર ઢોળે છે ને છત્ર ધરે છે એમ દેખે છે; માટે એ સર્વે આવિર્ભાવ તો પુરુષોત્તમ ભગવાન આગળ ન્યૂન જણાય છે. એ વાત સાંભળીને કેટલાક તો દિગ્મૂઢ[૧] જેવા થઈ ગયા. ને પછી સ્વામી કહે જે, શ્રીજીને મુખેથી તો ઘણીવાર શ્રવણ કર્યું હોય પણ સમજણમાં આવવું કઠણ છે ને શાસ્ત્રમાં પણ હોય તે પણ અતિ મોટા પુરુષ પાસેથી સમજાય છે. ॥૫૫॥

અને આજ તો અક્ષરના મુક્ત પણ કથા-વાર્તા સાંભળવા આવે છે, તે એવું અહીંયાં શું વિશેષ છે ? એમ શંકા કરીને તેનો ઉત્તર પણ સ્વામીએ પોતે જ કર્યો જે, પ્રથમના કરતાં આજ ઐશ્વર્યનું વિશેષપણું બહુ જણાય છે. ને રામાનુજાદિકે પુરુષોત્તમ-નિરૂપણ કર્યું છે, પણ તે જાણ્યે શીખીને કર્યું હોય ને શું ! એમ જણાય છે. ને શ્રીજીમહારાજના કરાવેલ ગ્રંથ ને બીજા કવિના કરેલા ગ્રંથ જોઈએ છીએ, તે જાણ્યે શીખીને કરેલા હોય ને શું ! એમ જણાય છે જે, **'यो लोकत्रयमाविश्य बिभर्त्यव्यय ईश्वरः'**[૨] તથા **'पुरुषेणात्मभूतेन वीर्यमाधत्त वीर्यवान्'**[૩] એવા

૧.વિચારમગ્ન; ચકિત ૨.**અર્થ :** જે ત્રણ લોકમાં અંતર્યામીરૂપે પ્રવેશ કરીને તેને ધારી રાખે છે, વળી જે અવિનાશી અને સર્વ નિયંતા છે.(ગીતા.૧૫/૧૭) ૩.પોતે જેના અંતર્યામી છે એવા પુરુષ દ્વારે ભગવાને માયામાં વીર્ય – સામર્થ્ય ધારણ કર્યું. (ભાગ.૩/૫/૨૬)

કાવ્ય છે. ને ઐશ્વર્ય પણ વર્તમાનકાળમાં બહુ વિલક્ષણ છે, તે કેટલાંક કહી દેખાડીએ ! સર્વે શાસ્ત્રનું સિદ્ધાંત જોયું, પણ પુરુષોત્તમ શ્રીહરિજી મહારાજ જેવા તો કોઈ કાળે કોઈ પણ થઈ શકે જ નહીં. ॥૫૬॥

અને જીવ પરોક્ષ ભજન-સ્મરણ તો બહુ કરે છે, પણ જેમ પ્રત્યક્ષના ભજનાદિકે કરીને કલ્યાણ થાય છે, તેમ કેમ થાતું નથી ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, જ્યારે ભગવાન પ્રત્યક્ષ હોય ત્યારે તો પોતાને જીવનાં કલ્યાણ કરવાનો સંકલ્પ હોય, તેથી જે જીવને પોતાનું દર્શન થાય તેણે કરીને જ તેનું કલ્યાણ થાય; એમ અનેક જીવનો મોક્ષ થાય છે. અને અવતાર-અવતારીના સંકલ્પમાં પણ ન્યૂનાધિકપણું અતિશય છે. તે અવતારી તો સંકલ્પ કરે તે માત્રમાં જ તે ક્રિયા સિદ્ધ થાય છે ને અવતાર તો સંકલ્પ કરીને તે ક્રિયામાં પોતે ભળે ત્યારે તે સિદ્ધ થાય છે. ॥૫૭॥

અને સ્વામીએ વાત કરી જે, **'एकोऽहं बहु स्याम्'**[1] એ શ્રુતિનો અર્થ શ્રીજીમહારાજે કર્યો છે જે, એક એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તે અંતર્યામીપણે કરીને અક્ષરબ્રહ્મ તથા પ્રકૃતિપુરુષ આદિકને વિશે તારતમ્યપણે[2] કરીને રહ્યા છે. તે કાષ્ટમાં રહેલ અગ્નિને દૃષ્ટાંતે[3] કરીને કહ્યું છે, ને તે તેમ

૧.એક એવો હું બહુરૂપે થાઉં. (છાન્દો.૬/૨/૩) ૨.ન્યૂનાધિકપણે ૩.મોટા કાષ્ઠમાં મોટો અગ્નિ રહ્યો છે, ને લાંબા કાષ્ઠમાં લાંબો અગ્નિ રહ્યો છે, ને વાંકા કાષ્ઠમાં વાંકો અગ્નિ ➔

જ છે. કેમ જે, અંતર્યામી સ્વરૂપ જે પ્રકાશ તે રૂપે કરીને પુરુષોત્તમ ભગવાન સર્વેને વિશે રહ્યા છે; એમ પુરુષોત્તમ ભગવાનનું વ્યાપકપણું સમજવું. ॥૫૮॥

અને સ્વામીએ વાત કરી જે, એક દિવસ અમે ત્રણ કે ચાર સંત બેઠા હતા. તે સમયે શ્રીજીએ વાત કરી જે, સર્વે આવિર્ભાવ છે તે તો પુરુષોત્તમનારાયણના અંશ અને કળા અવતાર કહેવાય છે, માટે સેવકપણે વર્તે છે. ને ભગવાનના ધામમાં અનંત પ્રકારની વાર્તા સમજવાની છે. ને જેને દર્શને મોટા મોટા પણ તણાઈને આવે તે અવતારી કહેવાય. ત્યારે કોઈ કહેશે જે, એવા અવતારી આવ્યા ને પૃથ્વી ઉપરથી સર્વે કુસંગને કેમ ટાળી ન નાંખ્યો ? તો એ વાતનું એમ છે જે, આ સમયે ભગવાન અહિંસા ધર્મ પરાયણ વર્તે છે, માટે સહેજે ટળે એટલો ટાળે છે, પણ બહુ આગ્રહ કરતા નથી. ॥૫૯॥

"શ્રીપુરુષોત્તમ ભગવાન જ્યારે દયા કરીને જીવનાં કલ્યાણ કરવાને અર્થે અક્ષરધામમાંથી મુક્તે સહિત પૃથ્વી ઉપર પધારે છે, ત્યારે તે સર્વે મનુષ્યદેહે હોય, તેને કેવી બુદ્ધિએ કરીને ઓળખવા, જે આ પુરુષોત્તમ છે ને આ મુક્ત છે ?" એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, જેમ ગોપીચંદન[1]

રહ્યો છે; તેમ એ પુરુષોત્તમ ભગવાનને જે દ્વારે જેટલું કાર્ય કરાવવું હોય તેને વિશે તેટલી સામર્થીએ યુક્ત થકા રહે છે. (વચ.ગ.પ્ર.૪૧)

૧.તિલક કરવાની પીળી માટી

અને ખડીમાં[૧] ભેદ છે, તથા જેમ શિંગડિયો-વછનાગ[૨] અને મલિયાગરમાં ભેદ છે, તથા જેમ કપૂર અને કસ્તૂરીમાં ભેદ છે – તે મલિયાગર ચંદન લગારેક શરીરે ચરચે ત્યારે તત્કાળ ટાઢક થાય તેવી બીજે ચંદને ન થાય, ને કસ્તુરી જો લગારેક સૂંઘે તો તત્કાળ શરીરમાં ગરમી થાય તેવી કપૂરે ન થાય; તેમ મુક્તમાં ને પુરુષોત્તમમાં ભેદ છે, તે ભક્તમાં જે બુદ્ધિ વાળો હોય તે જાણે જે, આ મુક્ત છે ને આ પુરુષોત્તમ છે.

હવે તેને જાણવાની રીત કહીએ છીએ જે, પુરુષોત્તમ અહીં પધાર્યા હોય ત્યારે તે મનુષ્ય જેવા જણાય પણ સહેજે જ એવો પોતાની મૂર્તિમાં ચમત્કાર હોય જે પોતાને દર્શને કરીને, સ્પર્શે કરીને તથા દૃષ્ટિએ કરીને હજારો જીવને તત્કાળ માયા થકી મુકાવીને બ્રહ્મમહોલમાં પહોંચાડે. તથા સર્વે અવતાર પોતાની મૂર્તિને વિશે લીન થાય, પણ પોતાની મૂર્તિ કોઈ અવતારને વિશે લીન ન થાય. તથા પોતાની મૂર્તિને વિશે સહેજે મનુષ્યનાં મનની વૃત્તિઓ તણાઈ જાય. તથા પોતે આવી રીતે સાધુને વર્તાવ્યા. તથા સાધુ, સત્સંગી, સાંખ્યયોગી તથા કર્મયોગીના ધર્મ કહ્યા; તે ધર્મામૃત, શિક્ષાપત્રી અને નિષ્કામશુદ્ધિમાં તથા સત્સંગિ-જીવનમાં લખ્યા છે. તથા તેમાં ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભગવાનના માહાત્મ્યજ્ઞાને સહિત જે ભક્તિ તેને ઊપજ્યાના હેતુ પણ લખ્યા છે. તે સર્વેને પૂર્વાપર વિચારે તથા તેમના રચાવેલા ગ્રંથ છે

૧.ધોળી માટીમાં ૨.ઝેરી છોડ

તેને જ્યારે વિચારે ત્યારે જે બુદ્ધિવાળો હોય તેને એમ જણાય જે, આવી રીતનો જે ધર્મ તથા શાસ્ત્ર તેમાં બીજા અવતાર કરતાં કરોડ ગણો ફેર છે. અને તે વાતને વિચારીને એમ જણાય જે, સર્વે અવતારના અવતારી મહારાજ છે.

એમ જે બુદ્ધિવાળો હોય તે અવતાર-અવતારીને કળે તથા તે અવતારી જે પુરુષોત્તમ અને બીજા અવતાર તેમાં જેમ પારસમણિ અને ચિંતામણિમાં ફેર છે તેમ ફેર છે. તે અવતારમાં એટલું બળ હોય જે, પોતાની મૂર્તિના સંબંધને પામે તેનું કલ્યાણ કરે અને તે સામર્થ્ય તો મોટા મોટા અવતારમાં જ હોય ને જે સાધારણ અવતાર હોય, તે તો પોતે જેમ કહે તેમ કરે તેનું જ કલ્યાણ કરી શકે. ને પુરુષોત્તમ જ્યારે અહીં પધાર્યા હોય ત્યારે તો જે પોતાના સંબંધને પામ્યા હોય તે સર્વેનો મોક્ષ કરે તથા પોતાના સાધુ દ્વારે ને સત્સંગી દ્વારે પણ બીજા અવતારના જેવું કલ્યાણ કરે ને તે ભક્ત જ્યારે દેહ મેલે ત્યારે બીજા અવતારના જે મળેલા હોય તેમાં પણ જે એકાંતિક હોય તે જેવો તો તે પણ થાય, ને જે પુરુષોત્તમના ખરેખરા ભક્ત ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિએ યુક્ત હોય તે તો લિંગ દેહે[1] સહિત ત્રણ દેહનો ત્યાગ કરીને અક્ષરના સાધર્મ્યપણાને[2] પામીને અખંડ ભગવાનની સેવામાં રહે છે. ॥૬૦॥

૧.કારણ શરીરે ૨.શુદ્ધ બ્રહ્મરૂપપણાને

અને વળી પોતે એમ વાત કરી જે, જે કશ્યપ તથા મરીચિ આદિક પ્રજાપતિ છે, તે જ્યારે બ્રહ્માનું ધ્યાન કરે ત્યારે તે પ્રજાને સર્જવાને અર્થે સમર્થ થાય છે. ને બ્રહ્મા છે, તે જ્યારે વૈરાટનું ધ્યાન કરે છે ત્યારે સૃષ્ટિ કરવાને સમર્થ થાય છે. ને વૈરાટ છે, તે જ્યારે પ્રધાનપુરુષનું ધ્યાન કરે છે ત્યારે બ્રહ્માંડ રચવાને સમર્થ થાય છે. અને તે પ્રધાનપુરુષ છે, તે જ્યારે મહાપુરુષનું ધ્યાન કરે છે ત્યારે તે અનંતકોટિ બ્રહ્માંડને સર્જવાને સમર્થ થાય છે. અને તે મહાપુરુષ છે, તે જ્યારે પુરુષોત્તમનું ધ્યાન કરે છે ત્યારે તે પ્રકૃતિ[1] દ્વારા અનંતકોટિ પ્રધાનપુરુષને ઉત્પન્ન કરીને તેને વિશે અંતર્યામીપણે કરીને રહ્યો થકો તે એક એક પ્રધાનપુરુષ દ્વારા અનંતકોટી બ્રહ્માંડને બનાવવાને સમર્થ થાય છે. માટે જેટલો જીવ અને વૈરાટ-પુરુષમાં ભેદ છે, તેટલો વૈરાટ અને પ્રધાનપુરુષમાં ભેદ છે. અને જેટલો વૈરાટ અને પ્રધાનપુરુષમાં ભેદ છે, તેટલો પ્રધાનપુરુષ અને મહાપુરુષમાં ભેદ છે; ને તેથી અનંતગણો મહાપુરુષ અને અક્ષરમાં ભેદ છે. ને જેટલો મહાપુરુષ ને અક્ષરમાં ભેદ છે તેથી અનંતગણો ભેદ અક્ષર અને પુરુષોત્તમ જે મહારાજ તેમાં છે એમ જાણવું. ॥૬૧॥

॥ પુરુષોત્તમપણાની વાતો સમાપ્ત ॥

૧.મૂળમાયા

૨

મુક્તના ભેદની વાતો

જેમ સમુદ્રને વિશે જીવ રહે છે, તે જે જે થકી મોટો હોય તે તે થકી બળે કરીને અધિક હોય; તેમ મુક્ત પણ જે જે થકી મોટા હોય તે તે થકી સામર્થ્ય, બળ તથા ઐશ્વર્યે કરીને અધિક હોય. ને દીવાથી મહાતેજ પર્યંત જે ભેદ કહ્યા છે તે સર્વે મુક્તના ભેદ કહ્યા છે.[૧] તેમાં જે વીજળીના જેવા મુક્ત છે તે તો વિષયરૂપી મેઘમાં રહે તોપણ વિષય એને લોપી શકે નહિ, પણ દેશકાળે કરીને ધન તથા સ્ત્રી તેને વિશે એને લોભ જેવું જણાય તથા અહં-મમત્વ જેવું જણાય, પણ મૂકે ત્યારે ન સાંભરે. ।।૬૨।।

ચંદ્રમા જેવા મુક્ત છે તે તો જેમ ચંદ્રમા ઊગે ત્યારે રાત્રિનું અંધારું ન રહે, પણ વાદળાં આડાં આવે ત્યારે તેનો

૧.અહીં મુક્તોમાં જે તારતમ્યપણું કહ્યું છે, તે ભગવાનનું માહાત્મ્યજ્ઞાન, આત્મજ્ઞાન, ભગવાનની ભક્તિ-ઉપાસના અને ઐશ્વર્યના ન્યૂનાધિકપણે સમજવું. જે ભક્તમાં તે ચાર બાબત જેટલી શ્રેષ્ઠ હોય તેટલો તે શ્રેષ્ઠ મુક્ત કહેવાય છે; તેટલો તે વિષયો તથા ઐશ્વર્યાદિકના બંધનને કાપી મહારાજમાં નિર્વિકલ્પપણે જોડાઈ જાય છે.

પ્રકાશ ઢંકાઈ જાય પણ સૂઝે ખરું; તેમ ચંદ્રમા જેવા મુક્ત છે, તેને ગમે તેવા વિષય પ્રાપ્ત થાય તોપણ તેમાં લોભાય નહિ, પણ દેશકાળે કરીને કોઈક સમે રાગ જેવું જણાય છે; પરંતુ પછી તેની તેને તુચ્છતા જણાઈ જાય છે. ॥૬૩॥

સૂર્યના જેવા મુક્ત છે તે તો જેમ સૂર્ય ઊગે ત્યારે રાત્રિ ન રહે પણ વાદળાં આડાં આવે ત્યારે પ્રકાશ ઢંકાઈ જાય પણ રાત્રિ ન કહેવાય; તેમ જે સૂર્ય જેવા મુક્ત છે, તેને તો સૂઝે તેવા વિષય પ્રાપ્ત થાય તથા ગમે તેટલી મોટ્યપ મળે તોપણ તેમાં રાગ ન થાય તથા બંધાય નહિ, પણ કોઈક દેશકાળે કરીને સારપ્ય જેવું જણાય ને પછી અસત્ય થઈ જાય. ॥૬૪॥

પ્રલયકાળનાં અગ્નિ જેવા મુક્ત છે તે તો જેમ પ્રલયકાળે અગ્નિ પંચભૂત તથા દેહધારીમાત્રનો નાશ કરી નાંખે છે અને એક પોતે અગ્નિ તથા વાયુ તથા આકાશ એ ત્રણ રહે છે, પણ બીજું કાંઈ નથી રહેતું; તેમ જે પ્રલયકાળના અગ્નિ જેવા મુક્ત છે, તેને તો એક પોતાનો આત્મા તથા અક્ષર તથા પુરુષોત્તમ એ ત્રણ વિના બીજું કાંઈ પંચવિષય તથા લોક-ભોગ સંબંધી સુખ તે કાંઈ ટકી શકે નહીં. ॥૬૫॥

મહાતેજ જેવા જે મુક્ત છે તેને તો કાંઈ ટકી શકે નહીં. કેમ જે, પ્રલયકાળનો અગ્નિ છે તેને વિશે તો રાખ પણ રહે છે અને મહાતેજને વિશે તો કાંઈ ટકી શકે નહિ; તેમ પ્રલયકાળના અગ્નિ જેવા જે મુક્ત છે, તેને તો કાંઈક વિષયમાં

આભાસ જેવું જણાય છે; પણ જે મહાતેજ જેવા મુક્ત છે તેને તો જેમ મહાતેજના પ્રકાશમાં જીવ, માયા ને ઐશ્વર્યાર્થી એ સર્વે લીન થઈ જાય છે, તેમ તેની દૃષ્ટિમાં માયાનું આવરણ[1] કાંઈ ન રહે અને પુરુષોત્તમ તથા અક્ષર ને અક્ષરના મુક્ત તે વિના બીજું કાંઈ તેની દૃષ્ટિમાં ન આવે. તેમાં સૂર્ય જેવા તો બદરિકાશ્રમના મુક્ત છે અને પ્રલયકાળના અગ્નિ જેવા તો શ્વેતદ્વીપના મુક્ત છે અને મહાતેજ જેવા તો અક્ષરના મુક્તો છે. એ જે ત્રણ પ્રકારના મુક્તના ભેદ કહ્યા, તે આપણા સત્સંગમાં છે અને બીજા મુક્તના ભેદ કહ્યા, તે પણ સત્સંગમાં છે એમ જાણવું. એવી રીતે મુક્તની તારતમ્યતા[2] છે, તે આ વાતને પોતે વિચારે તો પોતે જેવો હોય તેમ માલુમ[3] પડે. ॥૬૬॥

સાત પ્રકારના મુક્તનાં લક્ષણ તથા તેને ઓળખવાની રીત કહીએ છીએ : (૧) આ લોકનો મુક્ત હોય તેને એમ ઓળખવો જે, તેને આ લોકમાં વિખ્યાતિ[4] કરવી તથા આ લોકમાં માન વધે એવી ક્રિયા કરવી તથા તપ કરીને ધર્મ પાળવો તથા જ્ઞાન શીખવું તથા વૈરાગ્ય શીખવો તથા સત્સંગ કરાવવો તથા વાર્તા કરવી ઇત્યાદિક જે જે ક્રિયા કરે તે આ લોકમાં વિખ્યાતિ થાય તથા આ લોકમાં કીર્તિ થાય તથા પોતાની મોટ્યપ વધાર્યાને અર્થે કરે, પણ ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે ન કરે; જે હું આવી રીતે ધર્માદિકને

૧.કવર; અવરોધ ૨.ન્યૂન-અધિકપણું; નાના-મોટાપણું ૩.ખબર; જાણ ૪.પ્રસિદ્ધિ

દૃઢપણે પાળીશ તો ભગવાનનો મારી ઉપર રાજીપો થાશે. ઇત્યાદિક ભગવત્પ્રસન્નતા વિના કેવળ આ લોકની વિખ્યાતિને અર્થે કરે. આવી રીતનાં લક્ષણ જેને વિશે જણાય તે પ્રકટ ભગવાનનો ઉપાસક હોય તોપણ તેને એમ જાણવો જે, **એ આ લોકનો મુક્ત છે.**

(૨) દેવલોકના મુક્તને એમ ઓળખવો જે, દેવલોકનો મુક્ત હોય તેને એવી ક્રિયા ગમે જે સારાં સારાં રમણીય પદાર્થને ભોગવવાં તથા વાજિંત્ર વજાડીને ગાવણું શીખવું તથા ગાવવું તથા ગવરાવીને સાંભળવું તથા ભારે ભારે[૧] કાવ્યો બાંધવાં[૨] તથા ભારે રાગવાળા શ્લોક બોલવા તથા સૂક્ષ્મ વસ્ત્ર રાખવાં તથા છોકરાંની સોબત[૩] રાખવી તથા બરોબરિયાની સોબત રાખવી તથા રજોગુણી મનુષ્યમાં માગ[૪] કરીને હેત કરવું, ઇત્યાદિક જે જે ક્રિયા કહી તે ક્રિયાનું મુખ્યપણું હોય ને ભગવાનનું ગૌણપણું હોય. એવી રીતનાં લક્ષણ જેને વિશે જણાય ત્યારે એમ જાણવું જે, **આ દેવલોકનો મુક્ત છે.**

(૩) વૈકુંઠના મુક્તને એમ ઓળખવો જે, કેવળ ધર્મ પાળવો તે ઉપર જ તેની દૃષ્ટિ હોય અને એ ભક્તને જો ભગવાન એમ કહે જે, તમે એ ધર્મને મોળો પાડીને અમે કહીએ છીએ એમ વર્તો, ત્યારે જો પોતાના અંગમાં મળતું આવે એવું વચન હોય તો માને અને જો ધર્મથી વિરુદ્ધ વચન

૧.શ્રેષ્ઠ; ઉચ્ચ પ્રકારનાં ૨.રચવાં ૩.સંગત; સહવાસ ૪.જગ્યા; પોતાનું સ્થાન

હોય તો તે વચનનો ત્યાગ કરે, પણ ધર્મને મોળો પાડીને ભગવાનનું વચન મનાય નહીં. એવી રીતનાં લક્ષણ જેને વિશે જણાય ત્યારે એમ જાણવું જે, **આ વૈકુંઠનો મુક્ત છે.**

(૪) બદરિકાશ્રમનો મુક્ત હોય તેને એમ ઓળખવો જે, તેને કેવળ તપ કરવું તેને વિશે રુચિ હોય, પણ તે તપને ઘસારો આવે એવી કોઈક ક્રિયા હોય ને જો તે તપને મોળું પાડીને પંડે[૧] ભગવાન કહે જે, 'આ પ્રવૃત્તિની ક્રિયા કરો,' ત્યારે તે ભગવાનનું વચન પણ પોતાના અંગમાં મળતું આવે એવું હોય તો માને અને જો પોતાના અંગને ઘસારો[૨] આવે તો પોતાનું તપનું અંગ હોય તે રાખે, પણ ભગવાનનું વચન મનાય નહીં. એવી રીતનાં લક્ષણ જેને વિશે જણાય ત્યારે એમ જાણવું જે, **આ બદરિકાશ્રમનો મુક્ત છે.**

(૫) શ્વેતદ્વીપના મુક્તને એમ ઓળખવો જે, તેને દેહ, ઇન્દ્રિયો તથા અંતઃકરણ તે થકી પ્રતિલોમપણે[૩] વર્તવું, તથા મનમાં કોઈ વિષયનો ઘાટ-સંકલ્પ તથા કોઈક માયિક પદાર્થનો ઘાટ-સંકલ્પ થવા ન દેવો, તથા મનમાં સંકલ્પ થાય તેને જીતવા સારુ નિરંતર જાણપણામાં વૃત્તિ રાખે ને જો તે પોતાનું અંગ મુકાવીને ભગવાન કહે જે, 'આ પ્રવૃત્તિની ક્રિયા કરો,' ત્યારે તેમાં પોતાના અંગમાં મળતું આવે એવું વચન હોય તો માને અને જો પોતાના અંગને ઘસારો આવતો હોય

૧.પોતે ૨.ઘટાડો; હાનિ ૩.શુદ્ધ આત્મારૂપે; અંતરમુખી

તો તે વચન મૂકે પણ પોતાના અંગને મોળું ન પાડે. એવી રીતનાં લક્ષણ જેને વિશે જણાય ત્યારે તેને એમ જાણવું જે, **આ શ્વેતદ્વીપનો મુક્ત છે.**

(૬) ગોલોકના મુક્તને એમ ઓળખવો જે, તેને એવી જાતની ઈચ્છા હોય જે ભગવાનની ભક્તિ કરવી તથા ભગવાનને થાળ ધરવા તથા ભગવાનને અર્થે ભારે ભારે વસ્ત્ર તથા ઘરેણાં તથા ભગવાનનાં મંદિર કરાવવાં તથા ભગવાનને અર્થે ભારે ભારે બાગ-બગીચા કરાવવા તથા ફરીફરીને ગાવવું,[૧] ઈત્યાદિક ક્રિયાએ કરીને ભગવાનની ભક્તિ કરે. અને જો તેનું ભગવાન ખંડન કરીને એમ કહે જે, 'તમારે હવે એ ક્રિયા ન કરવી અને આ અમે કહીએ છીએ એમ કરો,' ત્યારે તે ભગવાનના વચન પણ મનાય નહિ અને તે ભગવાનના વચનનો ત્યાગ કરે પણ પોતાના અંગને ઘસારો ન લગાડે. એવાં લક્ષણ જેને વિશે જણાય ત્યારે એમ જાણવું જે, **આ ગોલોકનો મુક્ત છે.**

(૭) અક્ષરના મુક્તને એમ ઓળખવો જે, તેને સાધારણ-પણે[૨] તો પોતાને વિશે અતિ દૃઢ ધર્મ હોય તથા ભગવાનના માહાત્મ્યે સહિત અતિ પરિપક્વ જ્ઞાન હોય તથા અતિ દૃઢ વૈરાગ્ય હોય તથા ભગવાનના માહાત્મ્યે સહિત એકાંતિક ભક્તિ પોતે કરતો હોય અને જો પ્રકટ ભગવાન એમ આજ્ઞા કરે જે,

૧.રાસ લેવો. ૨.સામાન્ય રીતે; સહજપણે

'તમે ધર્મને તથા જ્ઞાનને તથા વૈરાગ્યને તથા ભક્તિ ઈત્યાદિક જે સાધન તેને મોળાં પાડીને આ અમે કહીએ છીએ એમ કરો,' ત્યારે તે જેમ ભગવાન આજ્ઞા કરે તેમ જ વર્તે. અને વળી એમ કહે જે, 'હે મહારાજ ! જેમ તમે કહેશો તેમ હું કરીશ.' એમ કહીને તે ભગવાનના વચનને ઉત્સાહે સહિત થકો પાળે, પણ તેમાં સંશય લેશમાત્ર પણ ન કરે. અને જ્યારે ભગવાનનું પરોક્ષપણું હોય ત્યારે તો ભગવાને જેમ આજ્ઞા કરી હોય તથા જેમ ભગવાને મર્યાદા બાંધી હોય તે ધર્મમર્યાદા[૧] પ્રમાણે વર્તે પણ તેને મૂકીને લગારે પણ આડો-અવળો ચાલે નહિ, તે નિયમ પ્રમાણે જ વર્તે. આવી રીતનાં લક્ષણ જણાય ત્યારે એમ જાણવું જે, **આ અક્ષરધામનો મુક્ત છે.**

આ જે સાત પ્રકારના મુક્તનાં લક્ષણ કહ્યાં, તે પ્રકટ ભગવાનના મળેલા તેમાં એ સાતે પ્રકારના સાધુ હોય; તે માટે મુમુક્ષુ હોય તેને આ વાતને વિચારીને હેત કરવું. અને પૂર્વે કહ્યા જે છ પ્રકારના મુક્ત તેમાંથી જો કોઈકની સાથે હેત થાય, તો જેમ પોતે સંસારરૂપી સમુદ્રને તરે છે, તેમ જે પોતા સાથે જોડાણો તેને પણ સંસારને વિશે [૨] તારે છે, પણ પૃથ્વીને દૃષ્ટાંતે જે ભગવાનની મૂર્તિ તેને વિશે ચોંટવા દે નહીં. અને અક્ષરના મુક્ત[૩] સાથે હેત કર્યું હોય તે કેમ ભગવાનમાં ચોંટાડે ? તો જેમ હજાર મણનો પાણો હોય, તે ભેળો મણનો પાણો બાંધ્યો હોય તે

૧.ધર્મ-નિયમની રીત ૨.જન્મ-મરણથી ૩.અક્ષરધામમાં શ્રીહરિની સેવામાં રહેનારા

તત્કાળ પૃથ્વીમાં ચોંટાડે; તેમ **અક્ષરના મુક્ત સાથે જોડાણો હોય તે તો સૂઝે તેવું આવરણ હોય તોપણ તેને તોડીને ભગવાનની મૂર્તિમાં જોડે છે.** અને પૂર્વે કહ્યા જે છ પ્રકારના મુક્ત તેની સાથે જોડાણો હોય, તો તે કેવી રીતે સંસારમાં તારે ? તો જેમ હજાર મણનું લાકડું હોય તે ભેળો મણનો પાણો બાંધ્યો હોય તે પાણાને ઘણોય બૂડવાનો સ્વભાવ છે તોપણ લાકડું પાણાને તારે છે; તેમ તેઓ પણ સંસારરૂપી સમુદ્રને વિશે તારે છે, પણ ભગવાનની મૂર્તિને વિશે ચોંટવા દે નહિ. તે માટે મુમુક્ષુએ આ વાતને વિચારીને હેત કરવું. ॥૬૭॥

ઈન્દ્રથી લઈને મહાપુરુષ પર્યંત અવતાર થાય છે. તેના ભક્તનાં ઐશ્વર્યના ભેદ કહીએ છીએ જે, "ઈન્દ્રનો અવતાર પૃથ્વીને વિશે થયો હોય, તેને જો પુરુષોત્તમ જાણીને ઉપાસના કરી હોય તો એ બહુ મોટો થાય તો દેવતા જેવો થાય. અને બ્રહ્માનો અવતાર થયો હોય, તેને જો પુરુષોત્તમ જાણીને ઉપાસના કરી હોય તોપણ બહુ મોટો થાય તો ઈન્દ્ર જેવો થાય. અને વૈરાટનો અવતાર થયો હોય, અને તેને જો પુરુષોત્તમ જાણીને ઉપાસના કરી હોય તોપણ તેનો ભક્ત બહુ મોટો થાય તો બ્રહ્મા જેવો થાય. અને મહાવિષ્ણુનો[1] અવતાર થયો હોય, ને તેને જો પુરુષોત્તમ જાણીને ઉપાસના કરી હોય તોપણ તેનો ભક્ત બહુ મોટો થાય તો વૈરાટ જેવો થાય, પણ એથી મોટો ન

૧.પ્રધાનના પતિ પુરુષનો

થાય. અને મહાપુરુષનો અવતાર થયો હોય, તેને પુરુષોત્તમ જાણીને જો ઉપાસના કરી હોય તોપણ તેનો ભક્ત બહુ મોટો થાય તો મહાવિષ્ણુ જેવો થાય છે. અને પુરુષોત્તમ પોતે પધાર્યા હોય ત્યારે તે પુરુષોત્તમનો આશ્રયમાત્ર[૧] કર્યો હોય અને તેને વિષયને વિશે રાગ હોય અને તે મરે ત્યારે મહાપુરુષ જેવો તો તે પણ થાય. અને એ પુરુષોત્તમ ભગવાનના ખરેખરા ભક્ત હોય તે તો દેહનો ત્યાગ કરીને અર્ચિમાર્ગે[૨] કરીને અક્ષર-ધામને પામે છે અને અક્ષરના સાધર્મ્યપણાને પામે છે અને અખંડ ભગવાનની સેવામાં રહે છે.

અને તે પુરુષોત્તમને કેમ ઓળખવા ? તો મહાપુરુષાદિક અવતાર ધરીને આવ્યા હોય, ત્યારે પોતાનું ઐશ્વર્ય હોય તેટલું જ દેખાડે પણ અધિક ન દેખાડે. કેમ જે, જેટલું પોતાનું ઐશ્વર્ય હોય તેટલું દેખાડે પણ તેઓ વધુ ક્યાંથી દેખાડે ? અને પુરુષોત્તમ પધાર્યા હોય ત્યારે તો અક્ષરધામ તથા અનંતકોટિ બીજાં ધામો તથા અનંત જે પોતાનાં ઐશ્વર્ય છે તે સર્વે જેને જેને પોતાની મૂર્તિનો સંબંધ થયો હોય એવા સત્સંગી તથા કુસંગી તે સર્વેને દેખાડે છે, પણ પાત્ર-કુપાત્ર કાંઈ ગણે નહીં. ॥૬૮॥

હવે એ પુરુષોત્તમને મળેલા જે ભક્ત તેની ભજ્યાની રીત કહીએ છીએ જે, એક ભક્ત ભગવાનને ભજે પણ

૧.આશરાનો સ્વીકાર ૨.જેમાં અર્ચિ વગેરે દેવોનાં સ્થાન વચ્ચે આવે છે, તેવા ધામમાં જવાના માર્ગે

ઐશ્વર્યને પામવાની ઇચ્છા હોય. અને બીજાને એમ જે, પ્રથમ આત્માને જોઈએ અને તે પછી આત્માને વિશે ભગવાનની મૂર્તિને જોવાની ઇચ્છા હોય. અને ત્રીજાને એમ વર્તે જે, ભગવાનની મૂર્તિને વિશે હેત કરવું તથા ધ્યાન કરવું તથા સ્પર્શ કરવો તેને વિશે ત્વરા[૧] વર્તે અને ભગવાનની મૂર્તિનું ધ્યાન કરતાં કરતાં આત્મા દેખાય તો ભલે પણ કેવળ આત્માને જોવાને ન ઇચ્છે. તેમાં જેને ઐશ્વર્યની ઇચ્છા હોય તે તો મહાપુરુષાદિકનાં ઐશ્વર્યમાં જોડાઈ જાય. અને જેને આત્માને જોવાની ઇચ્છા હોય તેને તો અક્ષર લીન કરી નાંખે અને **ભગવન્નિષ્ઠ તો અક્ષરનો લીન કર્યો પણ લીન થાય નહિ, તે તો ભગવાનની સેવામાં રહે છે.**

અને ગોલોકમાં જે ભગવાનની સેવા કરે છે તેમાં કોઈક મુક્ત તો ઢોલિયો તથા તળાઈ તથા તકિયો તથા ચમર, ઝારી, વીંઝણો, ચાખડિયું તથા ઘોડો તથા પલાણ તથા છત્ર વગેરે તે તે પદાર્થરૂપે તથા તે તે સેવક રૂપે થાય છે. અને ભગવાન જ્યારે ચાલે છે, ત્યારે મુક્ત તે આગળથી રસ્તાને બે કોરે વૃક્ષ થઈને પુષ્પ તથા ફળે સહિત ભગવાન ઉપર છાંયો કરે છે. અને ભગવાન જ્યારે આગળ ચાલ્યા જાય ત્યારે પાછળથી ઊઠીને આગળ જઈ છાંયો કરે છે. અને ત્યાં તાપાદિક[૨] તો નથી પણ તે ભગવાનની જેવે જેવે રૂપે કરીને પોતાને સેવા થાય અને

૧.ઉતાવળ; અતિ શ્રદ્ધા ૨.તડકો, ટાઢ વગેરે

પ્રસન્નતા થાય, તેવે તેવે રૂપે મુક્ત થઈને સેવે છે. ॥૬૯॥

હવે અક્ષરના મુક્તના સુખનું તારતમ્યપણું[1] કહીએ છીએ. તે ચાર પ્રકારના મુક્ત છે. તેમાં એક તો ભગવાનના દર્શન કરે અને બીજા મુક્ત છે તેના પણ દર્શન કરે. અને બીજા જે મુક્ત છે તે ભગવાનને મેષોન્મેષ[2] જોઈ રહે અને સન્મુખ બેઠા જે મુક્ત તેને પણ દેખે. તેમાં પ્રથમ કહ્યા તેથી બીજાને અનંતગણું સુખ આવે છે. અને ત્રીજા જે મુક્ત છે તે તો કેવળ ભગવાનને જ દેખે પણ બીજા કોઈ મુક્તને ન દેખે, પણ પોતાના દેહની સ્મૃતિ રહે છે. અને તેને ભગવાનનું સુખ બીજા મુક્તના કરતાં કોટીગણું અધિક આવે છે. અને ચોથા જે અતિ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા મુક્ત છે, તેને તો કેવળ ભગવાનની મૂર્તિ વિના કોઈ મુક્તની તથા પોતાના દેહની સ્મૃતિ ન રહે, અને તેને ભગવાનનું સુખ કેવું આવે ? તો જેમ ભગવાનને પોતાની મૂર્તિનું પોતાને સુખ આવે છે તેવું ભગવાનનું સુખ એને[3] આવે છે. તે માટે તેના સુખનું વર્ણન કેમ કરાય, જે આવું સુખ એને આવે છે ! તે તો શેષજી પર્યંત કોઈ કહેવા સમર્થ થાય એવો નથી. ॥૭૦॥

સ્વામીએ વાત કરી જે, "અક્ષરધામનો મુક્ત હોય ને જો તે દેહ ધરીને અહીં[4] આવ્યો હોય ને જો તે શહેરને સેવે તથા રજોગુણી મનુષ્યની ભાઈબંધાઈ કરીને તેનો સંગ કરે

૧.ઓછું-અધિકપણું ૨.આંખનાં મટકાં માર્યા વિના ૩.અનાદિમુક્તને ૪.આ માયિક લોકમાં

તથા સારા સારા રસ જમે તો એણે કરીને એ વિષયને વિશે એ મુક્તને પણ આસક્તિ થાય, તે મૂક્યા પણ ન મુકાય. ને તે જો અક્ષરભાવને[૧] પામ્યો હોય ને તે અતિ વિચાર કરીને તેનો નિષેધ કરીને મૂકે તો માંડ માંડ મુકાય, પણ બીજો મુક્ત તો તે વિષયને ભોગવીને તે વિષયને મૂકવાને સમર્થ ન થાય, તો બીજા જીવની તો વાત શી કહેવી ? તે માટે જો આગળથી જ તે વિષયનો ડર રાખીને તેનો જોગ ન કરે તો ઊગરે, પણ બીજો ઊગર્યાનો ઉપાય નથી. ને જે પુરુષોત્તમ છે તે તો માયાનો સંગ કરે તથા સ્ત્રીઓનો સંગ કરે તથા ધનનો ને રજોગુણી મનુષ્યનો સંગ આદિક પંચવિષયને જેમ જેમ ભોગવે તેમ તેમ તેને પણ શુદ્ધ કરે છે, ને **તે માયા તથા માયાનાં જે કાર્ય પુરુષોત્તમના સંબંધને પામ્યાં હોય તે સર્વેને અક્ષરરૂપ[૨] કરે છે; પણ તે પુરુષોત્તમ ભગવાન કોઈ માયિક પદાર્થમાં ન બંધાય, તે તો માયામાં રહ્યા થકા પોતાને રૂપે રહે છે.** ને મુક્ત તો ગમે તેવો હોય તોપણ તેથી છેટે રહે તો જ ઠીક રહે અને જો એ વિષયનો સંબંધ કરે તો વિષયમાં બંધાય જાય, તે માટે વિષયનો તો સંકલ્પ પણ ન કરવો.” ॥૭૧॥

અને મચ્છર, ગરુડજી, પતંગિયા ને મહાતેજ પર્યંત મુક્તોના ભેદ કહ્યા છે.[૩] તે વાલખિલ્ય ઋષિ જેવા મુક્ત તો

૧.બ્રહ્મરૂપ સ્થિતિને ૨.નિર્ગુણ-નિર્બંધક ૩.અંગૂઠાના કદ જેવડા ૬૦,૦૦૦ વાલખિલ્યાદિક ઋષિઓને સૂર્યની જ ઉપાસના છે.

પૃથ્વ્યાદિક અનેક સ્થાનકને વિશે બંધાઈ રહ્યા છે – એ પણ મુક્તના ભેદ છે. ॥૭૨॥

જીવનમુક્ત, વિદેહમુક્ત ને કૈવલ્યમુક્ત એ સર્વે મુક્તના ભેદ કહ્યા છે. તે મધ્યે એક કૈવલ્યમુક્તની સ્થિતિને કહીએ છીએ જે, 'જેમ પૃથ્વી જળમાં રહી છે ને બાહેર જણાય છે, તોપણ જળમાં જ છે; તેમ **કૈવલ્યમુક્ત**[૧] **તો સદા પરમેશ્વરમાં જ વર્તે છે.'** તે શ્રુતિમાં કહ્યું છે જે, **'अक्षरमस्य शरीरम्'** ॥૭૩॥

જે આધુનિક[૨] મુક્ત છે તે અનાદિમુક્ત જેવા થાય છે કે નથી થાતા ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, **"સત્પુરુષને સંગે કરીને જો ધર્મ-જ્ઞાનાદિક સાધનની અતિશય પક્વતા જે કરે તે, અનાદિમુક્ત જેવો જ થાય છે."** ॥૭૪॥

સંતે પૂછ્યું જે, "કોઈકને તો ભજન કરવું ગમે ને કોઈને શ્રીજીમહારાજની મૂર્તિમાં રહેવું ગમે ને કોઈકને નવધા ભક્તિ કરવી ગમે, ઇત્યાદિક શ્રીજીસંબંધી ક્રિયા જુદી જુદી ગમે છે ને કોઈકને તો એ સર્વે ગમે છે, તે કેમ હશે ?" તેનો ઉત્તર જે, "શ્રીજીમહારાજને વિશે એ ભક્ત જેવા જેવા ભાવે યુક્ત હમણાં અથવા મોરે[૩] વરત્યા હોય તેવા ગુણ એ ભક્તને વિશે આવે છે." તે ઉપર ગુણાતીતાનંદસ્વામી ને મુક્તાનંદસ્વામીના દૃષ્ટાંતે કરીને વાર્તા કરી.[૪] ॥૭૫॥

૧.પોતાને પણ ભૂલી એક માત્ર મહારાજના જ અનુભવવાળા ૨.હમણાંના ૩.પહેલાં
૪.સદ્.શ્રીગુણાતીતાનંદસ્વામીએ તેમના અંગ પ્રમાણે શ્રીહરિની સર્વોપરી ઉપાસના ➔

જીવનમુક્ત, વિદેહમુક્ત ને કૈવલ્યમુક્તની સ્થિતિ એમ છે જે, જીવનમુક્ત તો વિષયને વિશે બંધાય જાય ને વિદેહ મુક્ત છે તે પણ અસત્ દેશ-કાળાદિકે કરીને બંધાય ને કૈવલ્યમુક્ત તો તેણે કરીને પણ બંધાય નહીં. ॥૭૬॥

સર્વે મનુષ્યમાં તથા હરિભક્તમાં તથા એકાંતિક ભક્તમાં શ્રીહરિજી કેમ રહ્યા છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, જેમ પૃથ્વી તથા ડહોળાયેલ જળ તથા શુદ્ધ નિર્મળ જળ એમને વિશે સૂર્યાદિક ભાસે છે, તેમ પ્રકાશ, મૂર્તિમાન ને અલૌકિક સામર્થ્ય સોતા પાત્રના તારતમ્યપણે રહ્યા છે. તે વાત વેદસ્તુતિના ગદ્યમાં કહેલ છે જે, **'तरतमतश्चकास्त्यनलवत्स्वकृतानुकृतिः'**[1] એમ શ્રીજીમહારાજ સર્વેને વિશે રહ્યા છે. ॥૭૭॥

નિષ્કુળાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "સર્વનું કલ્યાણ સરખું થાય કે નહીં ?" સ્વામીએ કહ્યું જે, "સર્વે શ્રીજીમહારાજના નોરમાં[2] ચાલ્યા જાય છે, તેમાં પણ **જે અધિક ભજન-સ્મરણ કરે છે, તે મુક્તાનંદસ્વામી તથા પર્વતભાઈ જેવા થાય છે."** ॥૭૮॥

અને બ્રહ્મરૂપે વર્તવાની લટક પ્રવર્તાવી. તેમજ સેવા, ધ્યાન, ભક્તિ, ત્યાગ વગેરે દૃઢ કરાવી સત્સંગ કરાવ્યો. સદ્.શ્રીમુક્તાનંદસ્વામીએ શ્રીહરિનો મહિમા, સાધુતા ને આજ્ઞાપાલન પ્રવર્તાવ્યાં.

૧.પુરુષોત્તમ ભગવાને પોતે કરી એવી જે નાના પ્રકારની યોનિઓ તેમને વિશે કારણપણે અંતર્યામીરૂપે પ્રવેશ કરીને ન્યૂનાધિકભાવે પ્રકાશ કરે છે.(ભાગ.૧૧/૮૭/૧૯) ૨.ઢાંચામાં –મહારાજે પ્રવર્તાવેલ મોક્ષની રીતમાં

"સમાધિવાળાને શ્રીજીમહારાજની મરજી જણાય કે નહીં ?" તે પ્રશ્ન ઉપર સ્વામીએ વાત કરી જે, શ્રીજીમહારાજની સાથે અતિશય એકત્વપણાને[૧] પામી જાય છે તેને ક્યારેક જણાય છે ને બીજાને તો ન જ જણાય. ને જેને ધર્મ-જ્ઞાનાદિક અતિ પક્વ હોય એવો જે એકાંતિક ભક્ત છે તેને તો સદાય જણાયા કરે છે. ॥૭૯॥

"બદરિકાશ્રમ તથા શ્વેતદ્વીપના મુક્ત કેમ વર્તે છે ?" એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, બદરિકાશ્રમના મુક્ત તો જાણપણારૂપ થઈને ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણને જીતે છે. ને શ્વેતદ્વીપના મુક્ત તો વાસુદેવ ભગવાનનું ધ્યાન કરે છે, માટે એ તો નિરન્ન કહેવાય છે; કેમ જે, એ તો બે[૨] શરીરની ભાવનાએ રહિત વર્તે છે ને આત્મસત્તારૂપ થઈને શ્રીજી-મહારાજનું ધ્યાન કરીને કારણ શરીરના રાગને ટાળે છે, માટે નિરન્ન કહેવાય છે. ને શ્રીજીમહારાજ દયાએ કરીને એકવાર તો સર્વે હરિભક્તને દેહનો ત્યાગ કરાવીને બ્રહ્મપુરમાં લઈ જાય છે ને પોતાને વિશે પ્રીતિ પણ અતિશય કરાવે છે ને પોતાનું અલૌકિક સુખ પણ અતિશય આપે છે, તે પછી જેને જ્યાં મોકલવા ઘટે તેને ત્યાં મોકલે છે. પછી તે ભક્ત એ સુખને[૩] સંભારતો થકો બીજા રાગને ટાળીને પાછો શ્રીજીમહારાજ પાસે આવે છે. ॥૮૦॥

૧.તદ્રૂપતાને; તન્મયતાને ૨.સ્થૂળ તથા સૂક્ષ્મ ૩.શ્રીહરિએ કરાવેલ અનુભવને

બ્રહ્મપુરાદિક ધામના મુક્ત શ્રીજીમહારાજ ભેળા પૃથ્વી ઉપર આવ્યા હોય, તે કેમ ઓળખ્યામાં આવે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, બ્રહ્મપુરના જે મુક્ત હોય તે તો ધર્મ-જ્ઞાનાદિક જે એકાંતિક ભક્તનાં લક્ષણ તેણે યુક્ત હોય ને તેમ જ વર્તતા હોય ને વાર્તા પણ તેમ જ કરે. ને જે વૈકુંઠના મુક્ત હોય તેને ધર્મ પ્રધાનપણે વર્તતો હોય ને બીજું ગૌણ હોય. ને જે ગોલોકના મુક્ત હોય તેને તો ભક્તિ પ્રધાન હોય ને બીજું ગૌણ હોય. ને જે શ્વેતદ્વીપના મુક્ત હોય તે તો આત્મસત્તારૂપે વર્તતા થકા શ્રીજીનું ધ્યાન કરીને કારણ શરીરના ભાવને ટાળતા હોય. ને જે બદરિકાશ્રમના મુક્ત હોય તે તો સ્થૂળ ને સૂક્ષ્મ એ બેય દેહના ભાવને ટાળતા થકા પ્રધાનપણે ત્યાગને વિશે વર્તતા હોય. ને જે સ્વર્ગલોકના હોય તેને કીર્તિ પ્રધાનપણે વર્તતી હોય. ને જે આધુનિક[૧] હોય તેને વિષયની આસક્તિ પ્રધાનપણે વર્તતી હોય. ॥૮૧॥

મંડળમાં જે બખેડો[૨] થાય છે, તેનું કારણ એ છે જે, સરખી રુચિવાળા ન હોય, માટે માંહોમાંહી સંપ રહેતો નથી. ને એક રુચિવાળા હોય છે તેમાં પણ વૈરાગ્યને ભેદે કરીને સરસ-નરસ હોય છે. તે ઉપર કુટીચક, બહુદક, હંસ ને પરમહંસને દૃષ્ટાંતે કરીને સ્વામીએ વાત કરી જે, જ્ઞાન ગૌણ ને આશ્રમધર્મ મુખ્ય હોય તે **કુટીચક** કહેવાય. ને આશ્રમધર્મ

૧.આ લોકના; નવા આદરવાળા ૨.કજિયો; કુસંપ

તથા જ્ઞાન તે બે તુલ્ય હોય તે **બહુદક** કહેવાય. ને આશ્રમધર્મ ગૌણ ને જ્ઞાનાભ્યાસ મુખ્ય હોય તે **હંસ** કહેવાય. ને **આત્મા-પરમાત્માને સાક્ષાત્ પામ્યો હોય તે પરમહંસ કહેવાય.** એમનાં દૃષ્ટાંતે કરીને વાત કરી જે, કુટીચકને જ્ઞાન ગૌણ ને આશ્રમધર્મ મુખ્ય હોય - તે એમ જાણે જે, બહુદક, હંસ ને પરમહંસ એ ત્રણ જે તે મારા જેવા કેમ વર્તતા નથી ? એવી અવળી જે સમજણ છે તે ખોટી છે. ને જે સરસ વર્તતા હોય તે એમ જાણે જે, જે ઊતરતા હોય તે પણ મારી પેઠે વર્તે તો ઠીક, તે એની સમજણ તો શ્રેષ્ઠ છે. ॥૮૨॥

એક દિવસ સ્વામીએ સાંજને સમે પોતાની જાણે દયા કરીને એમ વાર્તા કરી જે, ભક્તિએ કરીને જીવનું કલ્યાણ તો થાય છે, પણ ત્રણ અંગ વિના યથાર્થ હરિભક્ત થાતો નથી. તે અંગ કયાં ? તો **દાસપણું, પ્રીતિ ને આત્મનિષ્ઠા.** એમ કહીને ત્રણે ગુણની વાર્તા વિસ્તારીને કરી. ને કહ્યું જે, **એ ત્રણ ગુણ જેને પરિપૂર્ણ હોય તે એકાંતિક ભક્ત કહેવાય છે અને એ ભક્તને ને શ્રીહરિજીને લેશમાત્ર અંતરાય રહેતો નથી ને અતિશય હેતે કરીને એક જેવું થઈ જાય છે;** તેથી એ ભક્તને શ્રીજીની મરજી પણ જાણ્યામાં આવે છે. તે માટે તેમની મરજી પ્રમાણે જ વર્તે છે ને કોઈક વાત ન જણાય તો તેને શ્રીજીમહારાજ પોતે જણાવી દે છે. જેમ બે મિત્ર હોય તેમને કોઈ પ્રકારનો અંતરાય રહેતો નથી ને એક જેવા થઈ જાય

છે, તેમ **પરમેશ્વરને ને એકાંતિક ભક્તને પણ એક જેવું થઈ જાય છે ને તે પૂર્ણ ભક્ત કહેવાય છે.** એમ કહી પતિવ્રતાના ને શૂરવીરના દૃષ્ટાંતે[૧] કરીને બહુ વાત કરી. ॥૮૩॥

ભક્તનો ભગવાનમાં પ્રવેશ થાય છે એ (મધ્યનું ૩૮મું) વચનામૃત જ્યારે વંચાવ્યું ત્યારે તે સાંભળીને સોમલા ખાચરે કહ્યું જે, "દેહ મૂકીને પ્રવેશ થાતો હશે કે દેહ છતે પ્રવેશ થાતો હશે ?" ત્યારે સ્વામી કહે જે, "દેહ છતે પણ પ્રવેશ થાય છે. કેમ જે, **જેનો જેને વિશે અતિશય સ્નેહ હોય તેનો તેને વિશે પ્રવેશ કહેવાય છે.** તે જ્યારે શ્રીજીમહારાજ સંતને જૂનાગઢ મોકલવા માંડ્યા ત્યારે પ્રવેશ-અપ્રવેશની ખબર પડી. એવી રીતે પાષાણને દૃષ્ટાંતે[૨] વાર્તા બહુ કરી." ॥૮૪॥

સંતે પૂછ્યું જે, "આજ વર્તમાન કાળે જે પરમ એકાંતિક ભક્ત હોય તેમને પુરુષોત્તમ ભગવાન બ્રહ્મપુરના મુક્તોની પેઠે દર્શન દેતા હશે ?" ત્યારે સ્વામી કહે જે, "એવા મોટા પુરુષ આપણી સમીપમાં બેઠા હોય તોપણ તે ઓળખવા કઠણ છે ને **જેમ બ્રહ્મપુરને વિશે મુક્તોને શ્રીજીમહારાજ દર્શન દીએ છે તેમ જ તે એકાંતિકને પણ પૃથ્વી ઉપર દર્શન આપે છે ને**

૧.જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રીને અતિ હેતે કરીને પતિ સાથે એકતા થઈ જાય છે, તથા જેમ શૂરવીર પુરુષને અતિ દ્વેષને કારણે શત્રુ સાથે તન્મયતા થઈ જાય છે; તેમ એકાંતિક ભક્તને ભગવાન સાથે અભિનિવેશ(એકતા) થઈ જાય છે. ૨.આકાશમાં પથ્થર ફેંકે ત્યારે ફેંકનાર વ્યક્તિના હાથમાં જેટલું બળ હોય, તેટલા વેગથી પથ્થર દૂર જાય; તેમ જેમાં જેટલો ભગવાનનો મહિમા તથા પ્રેમ વધુ હોય, તેનાથી તેટલી ભગવાનની આજ્ઞા તથા મરજી વધુ પળે.

તે સાથે વાર્તા પણ કરે છે. ને કોઈ ક્રિયા ભક્તને ન આવડે તો તે ભક્તને શીખવી પણ દીએ છે ને તે ભક્ત પણ કોઈક વાત પૂછવી હોય તો પૂછી લે છે. એમ એ સત્પુરુષને તથા ભગવાનને અતિ સાધર્મ્યપણું વર્તે છે. ને જેમ અતિ હેતવાળા બે મિત્ર હોય તેને જેમ કોઈ વાતનો અંતરાય રહેતો નથી, તેમ એ ભક્ત પણ શ્રીજીમહારાજને વિશે અતિશય સ્નેહે કરીને જોડાઈ જાય છે, તેથી તેને પરસ્પર કોઈ રીતનો અંતરાય રહેતો નથી.

ને આજના ભક્તોની સામર્થી તો જુઓ ! સંતદાસજી બદરિકાશ્રમમાં જઈને આવ્યા ને સચ્ચિદાનંદસ્વામીને બેડી તથા તાળાં તથા ભીંત તથા નદી તથા ગઢ ને કિલ્લો આદિ કોઈ આવરણ નડ્યાં નહીં. ને રતના ભક્તને પણ તાળાં ને ભીંત આડ્ય કરી શક્યાં નહીં. ને વિશ્રામ ભક્ત સુતારના સંકલ્પે કરીને લાખો કીડીઓના જીવ દેવતાનાં રૂપને ધરીને વિમાનમાં બેસીને દેવલોકને પામ્યા. તે અવતાર-અવતારીના સંકલ્પમાં પણ ન્યૂન-અધિકપણું અતિશય છે જે, અવતારીના મુક્ત તો સંકલ્પ કરે તે માત્રમાં તે ક્રિયા સિદ્ધ થાય છે ને અવતાર છે તે તો સંકલ્પ કરીને તે ક્રિયામાં પોતે ભળે ત્યારે સિદ્ધ થાય. એવી અનેક પ્રકારની વાર્તા આ સત્સંગમાં છે. ॥૮૫॥

"અક્ષર તો સર્વે ઠેકાણે છે તેમાં પુરુષોત્તમ ભગવાન ક્યાં રહેતા હશે ?" એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, "પુરુષોત્તમ ભગવાન પોતાના એકાંતિક ભક્તમાં રહે છે ને

તેવા ભક્ત પણ અનંત છે, માટે તેમને મધ્યે જે અતિ ઉત્તમ એકાંતિક ભક્ત હોય તેમાં મૂળસ્વરૂપે રહે છે; જેમ રાસમંડળમાં શ્રીશ્યામાજી[૧] પાસે મૂળસ્વરૂપે રહેતા તેમ રહે છે." ॥૮૬॥

ભગવાનના ભક્ત કેવા હોય, તે કેવા ધામને પામે છે? ઉત્તર જે, ભગવાનની દૃઢ ઉપાસના ને એકાંતિક ધર્મ એ બે જેમાં સંપૂર્ણ હોય તે તો દેહ મૂક્યા પછી અક્ષરધામને પામે છે. ને ધર્મને[૨] વિશે કસર હોય તો મૂળપુરુષને પામે છે. ને એથી વધુ સવાસનિક[૩] હોય તો પ્રધાનપુરુષને તથા વૈરાજપુરુષાદિકને પામે છે. ને જેને એ બેમાં કસર હોય તે બ્રહ્માદિક દેવ જેવો થાય ને ગુણબુદ્ધિવાળો[૪] હોય ને સાધુની સેવા-ચાકરી કરતો હોય તે તો ઇન્દ્ર જેવો થાય. કેમ જે, (સારંગપુરના ૧૧મા) વચનામૃતમાં શ્રીજીમહારાજે કહ્યું છે જે, 'પાંચ સાધન[૫] સંપૂર્ણ હોય તો અક્ષરધામને પામે, ને કોઈ અંગમાં ન્યૂનતા હોય તો એ વિના બીજાં ભગવાનનાં ધામને પામે, ને અતિ સવાસનિક હોય તે દેવલોકાદિકને પામે.' ॥૮૭॥

અને પૂછ્યું જે, "ઉપાસના ને ધર્મ બેય સરસ હોય, ધર્મ ન્યૂન ને ઉપાસના સરસ હોય, ઉપાસના ન્યૂન ને ધર્મ સરસ હોય ને બેય ન્યૂન હોય – એ ચાર પ્રકારના ભક્તની પ્રાપ્તિ કહો." તેનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, "ઉપાસના અને

૧.રાધાજી ૨.એકાંતિક ધર્મને ૩.ઐશ્વર્યાદિકની વાસનાવાળો ૪.'આ સહજાનંદસ્વામી બહુ સારા છે' એવી ભાવનાવાળો ૫.વૈરાગ્ય, શ્રદ્ધા, બ્રહ્મચર્ય, અહિંસાધર્મ અને આત્મનિષ્ઠા

ધર્મ જો સંપૂર્ણ હોય તો તે અક્ષરધામને પામે; ને ધર્મ ન્યૂન હોય તો પ્રકૃતિપુરુષના ધામની પ્રાપ્તિ થાય; ને ધર્મનિષ્ઠા[૧] અધિક હોય તો ઋષિના લોકની પ્રાપ્તિ થાય; ને બેયમાં કસર હોય તો બ્રહ્માદિક ત્રણ દેવના ધામની પ્રાપ્તિ થાય. અને જો[૨] **ઉપાસના તો હોય પણ અક્ષરનો મહિમા અધિક સમજતો હોય તો તે ભક્ત અક્ષરમાં લીન થાય છે."** ॥૮૮॥

મુક્તની તારતમ્યતાના ભેદ કહ્યા છે જે, અનંતકોટિ વૈરાજપુરુષનું તેજ ભેળું કરીએ ત્યારે મહાવિષ્ણુના એક રોમના કોટિમા ભાગની બરોબર થાય; અને એવા અનંતકોટિ મહાવિષ્ણુનું તેજ ભેળું કરીએ તે મહાપુરુષના એક રોમના કોટિમા ભાગમાં લીન થાય છે; અને એવા અનંતકોટિ મહાપુરુષનું તેજ ભેળું કરીએ તે અક્ષરના જે સાધારણ મુક્ત તેના એક રોમના કોટિમા ભાગમાં લીન થઈ જાય છે; અને એવા અનંતકોટિ મુક્તનું તેજ ભેળું કરીએ તે અક્ષરને વિશે રહ્યા જે મધ્યમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળા મુક્ત તેના એક રોમના કોટિમા ભાગમાં લીન થઈ જાય છે; અને એવા અનંતકોટિ મુક્તનું તેજ ભેળું કરીએ તે અક્ષરના જે મહામુક્ત છે તેના એક રોમના કોટિમા ભાગમાં લીન થઈ જાય છે; અને એ સર્વે જે અક્ષરમુક્ત તે સર્વેનું તેજ ભેળું કરીએ તે અક્ષરના એક રોમના કોટિમા ભાગમાં લીન થઈ જાય છે; અને એવા

૧.વર્ણાશ્રમધર્મની દૃઢતા ૨.ભગવાનના યથાર્થ મહિમાએ રહિત

અનંતકોટિ અક્ષરનું તેજ ભેળું કરીએ તે પુરુષોત્તમનારાયણના એક રોમના કોટિમા ભાગમાં લીન થઈ જાય છે; તે પુરુષોત્તમ નારાયણ તે ભક્તિ-ધર્મના પુત્ર શ્રીહરિકૃષ્ણજી મહારાજ આ પ્રગટ પ્રમાણ છે, એમ જાણવું. ॥૮૯॥

'પુરુષોત્તમ ભગવાન પોતે મળ્યા પછી પણ મુક્તમાં ભેદ કેમ રહે છે ?' તો તેનું કારણ એ છે જે, "જેને જેવા જ્ઞાનવાળો વક્તા મળે છે તે તેવા જ્ઞાનને પામે છે. અને જેને ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનવાળો[1] વક્તા મળ્યો હોય ને તે થકી જે જ્ઞાનને પામ્યા હોય, તેને આવી રીતે જે પુરુષોત્તમ ભગવાનના સ્વરૂપને યથાર્થ જાણ્યામાં ફેર રહે છે, તેનું કારણ એ છે જે, તેના પૂર્વજન્મના બીજબળમાં[2] ઉત્તમ, મધ્યમ કે કનિષ્ઠ એવો ભેદ છે. માટે જે મંદ બીજવાળો હોય તે બીજા અવતારને પુરુષોત્તમ જાણે; ને મધ્યમ બીજબળ જેને હોય તે અવતાર-અવતારીને જાણે તો ખરો પણ યથાર્થ જેમ છે તેમ ન જણાય, કિંચિત ફેર રહે; ને ઉત્તમ બીજબળ જેને હોય તે તો ઉત્કૃષ્ટ વક્તાને પામીને જેવા પુરુષોત્તમ છે તેવા જાણે; માટે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન જેને હોય એવા જે મોટા એકાંતિક સાધુ તેનો જેને સંગ છે તેને જે ફેર રહે છે, તેને બીજબળમાં ફેર છે એમ જાણવું." ॥૯૦॥

॥ મુક્તના ભેદની વાતો સમાપ્ત ॥

૧.સર્વોપરી શ્રીહરિના સ્વરૂપનો ઉત્તમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો ૨.સેવા, ભક્તિ, નિશ્ચય વગેરે શુભ સંસ્કારમાં

૩

પ્રતિલોમપણે ધ્યાનની વાતો

જીવમાં પંચવિષયરૂપી રાગ રહ્યા છે, તે ક્યારે ટળે ? તો જ્યારે આત્મસત્તારૂપ થઈને વારંવાર પ્રતિલોમ[૧] દૃષ્ટિ કરે તથા ભગવાનની મૂર્તિને વારંવાર ધારે. તે કેમ ધારે ? તો જાણીએ ભગવાન આગળ ચાલ્યા આવે છે; તે ભગવાનની મૂર્તિને ત્વચાએ કરીને સ્પર્શ કરતે કરતે દેહને સાંખ્યવિચારે[૨] કરીને ખોટો કરતો જાય અને ભગવાનની મૂર્તિને જીવમાં ધારે. પછી એમને એમ ધારતે ધારતે જ્યારે દેહના ભાવ ખોટા થઈને કેવળ જીવમાં ભગવાનની મૂર્તિ રહે, ત્યારે વળી તે મૂર્તિને બહાર લાવે. પછી જાણીએ ભગવાન ભારે ભારે શણગાર પહેરીને આગળ સામા ચાલ્યા આવે છે. પછી તે ભગવાનને નેત્રે કરીને દર્શન કરતે કરતે મૂર્તિને પ્રતિલોમપણે કરીને જીવમાં ઉતારતે જાવું ને દેહના તથા ઇન્દ્રિયોના ભાવને ખોટા કરતા જાવું. પછી જ્યારે કેવળ જીવમાં ભગવાનની

૧.અંતરસન્મુખ – સ્વસ્વરૂપે ૨.શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપના વિચારે

મૂર્તિ જ રહે પણ બીજા કોઈ આકાર ન રહે, ત્યારે વળી તે ભગવાનની મૂર્તિને બહારે લાવે. પછી જાણીએ ભગવાન ગાતા ગાતા ચાલ્યા આવે છે. પછી શ્રવણ-ઇન્દ્રિયની વૃત્તિ દ્વારે મૂર્તિ જીવમાં ઉતારતા જાવું ને દેહ-ઇન્દ્રિયોના ભાવને ખોટા કરતે કરતે જ્યારે જીવમાં ભગવાનની મૂર્તિ જ રહે, ત્યારે વળી તે મૂર્તિને બહાર લાવે.

પછી જાણીએ ભારે ભારે અત્તર-ચંદનાદિકની સુગંધીએ યુક્ત થકા ચાલ્યા આવે છે. પછી નાસિકા-ઇન્દ્રિય દ્વારાએ ભગવાનનો સુગંધ લેતે જાવો ને દેહ-ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણના ભાવને ખોટા કરતે જાવું. પછી જ્યારે માયાના ભાવમાત્ર ટળી જાય ને સત્તામાત્ર જે જીવાત્મા તેમાં ભગવાનની મૂર્તિ રહે, ત્યારે ઇન્દ્રિયોને ખોટા કરતે કરતે કેવળ સત્તામાત્ર જીવાત્મા તેમાં ભગવાનની મૂર્તિ જ રહે, પણ બીજો કોઈ પંચવિષય સંબંધી ઘાટ ન થાય, ત્યારે તે જે કેવળ જીવાત્મા તેમાં ભગવાનની મૂર્તિને જોઈ રહેવું. પછી એમ માનવું જે, **મારો જીવાત્મા છે તે જ અક્ષરબ્રહ્મ છે. કેમ જે, અક્ષરધામમાં પણ પુરુષોત્તમ ભગવાન રહ્યા છે, તેના તે જ મારા જીવાત્માને વિશે રહ્યા છે.** એમને એમ પંચ-ઇન્દ્રિયો તથા ચાર અંતઃકરણ સંબંધી જે ભાવ તેને ખોટા કરતા જાવું. એમ વારંવાર લોમ-પ્રતિલોમપણે કરીને જીવમાં ભગવાનની મૂર્તિ ધારે, ત્યારે જીવમાં રાગ રહ્યા છે તે ટળે; પણ તે વિના બીજા કોટિ ઉપાય કરે તોપણ

જે જીવમાં રાગ છે તે ન ટળે. ને સમાધિનિષ્ઠ[૧] હોય તથા જ્ઞાની[૨] હોય તથા વિચારવાન[૩] હોય તોપણ જીવમાંથી રાગ ન ટળે. **જીવમાંથી તો જ્યારે પૂર્વે કહ્યું તેવી રીતે વારંવાર લોમ-પ્રતિલોમપણે[૪] કરીને જીવમાં ભગવાનની મૂર્તિને જોઈ રહે, તો જીવમાં પંચવિષયની વાસના છે તે ટળે.** ને આ ધ્યાનનો ઉપાય કહ્યો એમ ન કરે તો જીવમાંથી રાગ ન ટળે. માટે લિંગ દેહને[૫] ટાળવાનો એ જ ઉપાય છે. ॥૯૧॥

શ્રીજીમહારાજની મૂર્તિને દૃષ્ટિ આગળ ધારીને ઇન્દ્રિયો દ્વારે કરીને અંતરમાં ઉતારવી ને આત્મસત્તારૂપે રહીને તે મૂર્તિ સામું જોઈ રહેવું; એમ કર્યા કરે તો ઇન્દ્રિયોમાંથી રાગ ઓછા થઈ જાય છે. ને એમ વર્ત્યા વિના તો ધર્મને વિશે રહીને વિષયને ભોગવતો હોય પણ પંચવિષયને મૂકી શકે નહિ, પણ મોર્યે કહ્યું એમ વર્તતો હોય તો તે મૂકી દિયે. કેમ જે, તેની ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિ કોમળ હોય છે, તેથી તેને જેમ ફેરવે તેમ ફરે છે; જેમ નાનો વડનો વૃક્ષ હોય તેને જેમ મરડે તેમ મરડાઈ છે, પણ બહુ મૂળ ઘાલેલ[૬] ને અતિ વિસ્તારવાન જે વડ હોય તે મરડ્યો મરડાય નહીં. માટે પુરુષપ્રયત્ને કરીને પ્રતિલોમપણે વર્ત્યાનો આગ્રહ રાખવો. ॥૯૨॥

॥ પ્રતિલોમપણે ધ્યાનની વાતો સમાપ્ત ॥

૧.સમાધિમાં સ્થિતિવાળો ૨.આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિતિવાળો ૩.સદ્‌વિચારના અંગવાળો ૪.બાહ્ય તથા અંતરદૃષ્ટિએ ૫.વાસનારૂપ કારણ શરીરને ૬.ઊંડા મૂળવાળો

૪

દ્રષ્ટામાં ધ્યાનની વાતો

સ્વામીએ વાત કરી જે, એક સમે લાધા ઠક્કરે શ્રીજી-મહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! અસદ્[૧] પદાર્થને વિશે વાસના બંધાણી છે, તે કેમ ટળે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"ભગવાનની મૂર્તિ મોઢા આગળ[૨] ધારીને ભજન કરે ત્યારે તેને વાસનાનું બળ મટે નહિ, પણ જ્યારે ભજનનો કરનારો જે દ્રષ્ટા[૩] તેને વિશે મૂર્તિને ધારે ત્યારે વાસનાનું જોર નાશ થઈ જાય.** જેમ પંખીનું કાચું ઈંડું હોય ને તે ફૂટે ત્યારે પાણી હોય પણ કાંઈ આકાર રહે નહિ, ને તે ઈંડું પાકું હોય ને ફૂટે ત્યારે તેમાંથી બચ્ચું નીસરે તેનો આકાર ટળે નહિ; તેમ જે દ્રષ્ટામાં મૂર્તિ ધારે તેનો ઘાટ[૪] તે કાચા ઈંડા સરખો છે તેથી તેનો આકાર[૫] રહે નહિ અને જો બાહેર મૂર્તિ ધારે ત્યારે તેનો ઘાટ પાકા ઈંડા સરખો છે તેથી તેનો આકાર મટે નહીં.

૧.નાશવંત; તુચ્છ ૨.બાહ્યદષ્ટિએ; પોતાની સામે હોય તેમ ૩.જીવાત્મા ૪.વિષયનો સંકલ્પ ૫.જેનો સંકલ્પ થાય તેનું ચિત્તમાં ઉપસેલું સ્મૃતિ ચિત્ર

માટે એમ સમજવું જે, **'દ્રષ્ટારૂપ જે અક્ષરધામ તેમાં ભગવાન સદાય રહે છે અને બાહ્ય જે દર્શન આપે છે, તે તો ભક્તના ઉપદેશને અર્થે છે પણ ભગવાન રહ્યા તો દ્રષ્ટાને વિશે જ છે,'** એવી રીતે સમજે તેની વૃત્તિ અખંડ ભગવાનમાં રહે છે. જેમ વરકન્યા હોય તેનાં માવતર તો જુદા જુદા ગામમાં રહેતા હોય, પણ એ બે જણાની સુરતિ[૧] પરસ્પર હેતે કરીને પ્રોવાઈ[૨] રહે છે; તે સર્વે ધંધો કરે પણ પુરુષને એમ સ્મૃતિ રહે જે, 'મારી સ્ત્રી ફલાણે ગામે રહે છે,' અને સ્ત્રીને પણ એમ સ્મૃતિ રહે છે જે, 'મારો પતિ ફલાણે ગામ રહે છે;' તેમ એ ભક્ત છે તે એમ જાણે જે, **'મારા પતિ એવા જે ભગવાન તે દ્રષ્ટાને વિશે રહ્યા છે.'** તો તે ભક્તની વૃત્તિ અખંડ ભગવાનમાં રહે છે અને સર્વે વાસના નાશ થઈ જાય છે." ॥૯૩॥

પછી શુકમુનિએ પૂછ્યું જે, "બાહ્યપણે મૂર્તિ ધારે તેના ઘાટનો આકાર બંધાય છે અને દ્રષ્ટામાં મૂર્તિ ધારે તેના ઘાટનો આકાર નથી બંધાતો તેનું શું કારણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "બાહ્ય મૂર્તિ ધારે ત્યારે તો એ ભક્તને [૩] ભગવાનને વિશે મનુષ્યપણાનો ભાવ છે ને દ્રષ્ટાને વિશે મૂર્તિ ધારે છે ત્યારે [૪] મનુષ્યપણાનો ભાવ નથી આવતો એ હેતુ છે." પછી શુકમુનિએ પૂછ્યું જે, "જેને દ્રષ્ટાને વિશે ને બાહ્ય

૧.વૃત્તિ ૨.એક-બીજામાં જોડાયેલી ૩.પોતે જ દેહરૂપે રહેતો હોવાથી 'જેવી દષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ' એ ન્યાયે ૪.પોતે ત્રણ દેહથી પર બ્રહ્મરૂપે વર્તતો હોવાથી ભગવાનમાં

મનુષ્યપણાનો ભાવ આવતો ન હોય તેને કેમ કરવું ?" પછી શ્રીજી બોલ્યા જે, **"જેને કોઈ રીતે ભગવાનમાં મનુષ્યભાવ ન આવતો હોય તે ભક્ત તો અતિશય બળિયો છે.** માટે તે તો બાહ્ય ધારે તથા દ્રષ્ટામાં ધારે તે બેય બરાબર છે." ॥૯૪॥

વિષયમાં રાગ[૧] છે તે તો ત્યારે ટળે, 'જ્યારે ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણ એ સર્વેનો નિષેધ કરીને આત્મસત્તારૂપે થઈને જીવમાં ભગવાનની મૂર્તિ ધારે, તો ધીરે ધીરે એ રાગ ટળી જાય પણ તે વિના ન ટળે.' તે ઉપર વિજ્ઞાનદાસજીની વાત કરી જે, 'તે[૨] બહાર મૂર્તિનું ધ્યાન કરતા ત્યારે તેને વિષયમાં રાગ હતો ને જ્યારે જીવમાં ધ્યાન કરવા માંડ્યું, ત્યારે રાગ માત્ર ટળી ગયા.' ॥૯૫॥

માવે ભક્તે પૂછ્યું જે, "કરી રહ્યા[૩] તે કેમ જણાય ?" ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, **"આત્મામાં પરમાત્માને અખંડ જોઈ રહે ત્યારે કાંઈ કરવું ન રહ્યું, એમ જાણવું."** ॥૯૬॥

॥ દ્રષ્ટામાં ધ્યાનની વાતો સમાપ્ત ॥

૧.આસક્તિ ૨.રત્ના ભગત નામે પૂર્વાશ્રમમાં હતા ત્યારે ૩.પ્રભુને પામવા નીકળેલા મુમુક્ષુનાં સર્વ કાર્યો પૂરાં થયાં.

૫

ઉપાસનાની વાતો

નિરંતર ભગવાનનો સંબંધ રાખવો; પણ તેમાં જો કાંઈક અંતરાય આવે તોપણ તે અંતરાયનો રોક્યો રોકાય નહિ ને **નિરંતર ભગવાનનું સમીપપણું રાખે તેને ઉપાસના[૧] કહીએ.** ॥૯૭॥

દૃઢ ઉપાસનાનું[૨] શું રૂપ ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે : (૧) સ્થાનકને ઓળખે. તે જે સ્થાનકને વિશે શ્રીજીમહારાજે પોતાનું કરીને ઘણાં વર્ષ સુધી નિવાસ કર્યો હોય, તેનું કોઈ ઘસાતું બોલે તો ખમી શકે નહિ ને જેમ છે તેમ યથાર્થ ઉત્તર કરે. ને આજ્ઞાએ કરીને બીજે ઠેકાણે રહેતો હોય તોપણ ત્યાં હેત વધુ રાખ્યા કરે ને તેનો યશ ગાયા કરે ને સંભાર્યા કરે. (૨) **શ્રીજીમહારાજ છે તે તો સર્વના કર્તા છે ને સર્વેના નિયંતા છે ને સર્વેને સુખના આપનારા છે ને સર્વેના અંતર્યામી છે;** એવા એ જે શ્રીજી તે જે તે સત્સંગને વિશે કોઈ મોટો વિક્ષેપ[૩]

૧.અખંડ વૃત્તિ ૨.શ્રીહરિની દૃઢ નિષ્ઠાનું ૩.મુશ્કેલી; પ્રોબ્લેમ

આવી પડ્યો હોય, તો તેને ટાળવાને અર્થે કોઈક હરિભક્ત દ્વારા વાર્તા કરીને તેને ટળાવી નાંખે ને સંપ કરાવી દે તો તેને સત્ય જાણવું.[૧] જેમ શુકજી સર્વે વૃક્ષ રૂપે બોલ્યા તે સત્ય મનાય છે તેમ માનવું. (૩) શ્રીજીમહારાજ તો યોગેશ્વર છે ને સર્વે વિદ્યાના ને સર્વે કળાના નિધિ છે, માટે એમના ઐશ્વર્યને વિશે શંકા જ નથી.

જે **ઐશ્વર્યવાળા શુકજી આદિ યોગી છે તેમનું ધ્યાન થાય નહિ ને ધ્યાન તો એક પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ શ્રીહરિજીનું જ થાય.** એમ શ્રીજીમહારાજને મહિમા સોતા યથાર્થ સમજે ને તેમના એકાંતિક ભક્તને ઓળખે ને એમનો વિશ્વાસ પૂર્વક મન, વચન, કર્મે કરીને સમાગમ કર્યા કરે – એ ત્રણ પ્રકારની સમજણની જે અતિશય દઢતા તેણે કરીને ઉપાસના પક્વ થાય છે. ॥૯૮॥

"ગમતું, દાસપણું ને ઉપાસના એ ત્રણને વિશે કેટલો ફેર છે ?" તેનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, **"ઉપાસના છે તે તો અંગી[૨] છે** ને બીજાં બે તો અંગ[૩] છે. માટે ઉપાસના જો દઢપણે ન હોય તો ગમતું ને દાસપણું તો બીજાનું કરવા માંડે, માટે ઉપાસના તો અતિ શ્રેષ્ઠ છે. અને **શ્રીજીમહારાજનું ગમતું જો યથાર્થપણે જે કરે તે તો બહુ મોટ્યપને પામે છે.** એ પ્રમાણે વર્તવાથી જાનકીજીને વિશે ભક્તપણામાં કોઈ

૧.'તે કામ મહારાજે જ કર્યું છે,' તેમ સાચું માનવું. ૨.સાધ્ય ૩.સાધન

જાતની કસર રહી નહીં."[૧] ॥૯૯॥

ઉપાસનાની પક્વ-અપક્વપણાની વાર્તા હનુમાનજી, સુદર્શન ચક્ર તથા ગરુડજીનાં દૃષ્ટાંતે કરીને કરી;[૨] તેમાં ગરુડજીની ઉપાસના અપક્વ જાણવી. ॥૧૦૦॥

॥ ઉપાસનાની વાતો સમાપ્ત ॥

૧.લોકોની નિંદા સાંભળી રામે સીતાને વગર વાંકે કાઢી મૂક્યાં; તોપણ સીતાએ રામનો અવગુણ લીધો નહીં અને જેમ તેમનું ગમતું હતું તેમાં ભળી ગયાં, તો સીતાજી મહાન ભક્ત ગણાયાં. ૨.હનુમાનજીને શ્રીરામચંદ્રજીમાં પૂર્ણ નિષ્ઠા હતી તેથી રામચંદ્રજીનાં ચરિત્રોમાં તેમને ક્યારેય સંશય થયો નહીં. જ્યારે લંકામાં રાક્ષસોએ નાગપાશથી શ્રીરામચંદ્રજીને બાંધ્યા ત્યારે ગરુડજી ત્યાં આવ્યા; તેથી તેમનાથી ડરીને સર્વે નાગ ભાગી ગયા. તે જોઈને ગરુડને રામચંદ્રજીના સામર્થ્યમાં સંશય થયો હતો. તેથી ગરુડજીની નિષ્ઠામાં ખોટ ગણાણી. (જુઓ વાત નં.૧૦૪)

૬

શ્રીજીના મહિમાની વાતો

સ્વામીએ શ્રીહરિના મહિમાની વાત કરી જે, “જેમ સોનામહોર મૂકી હોય ને તેને બે પડખે બે કાંકરા મૂક્યા હોય, તે એક ધોળો હોય ને એક કાળો હોય, તેમાં તે સોનામહોરને મૂકીને બે કાંકરાને[૧] વિશે મન લોભાય નહીં.” તેમ શ્રીહરિજીનો મહિમા સત્પુરુષને સંગે કરીને યથાર્થ સમજાણો હોય તથા આત્મારૂપે વર્તતો હોય, તે માયિકભાવને વિશે સુખબુદ્ધિએ કરીને બંધાય નહિ ને નાશવંત ને દુઃખરૂપ જ જણાયા કરે. ॥૧૦૧॥

ગોલોક, વૈકુંઠ તથા બ્રહ્મપુરને વિશે જેવા ઐશ્વર્ય, પાર્ષદ ને શક્તિએ યુક્ત શ્રીજીમહારાજ છે, તેવા ને તેવા જ પૃથ્વીને વિશે છે. ને જેવા પૃથ્વીને વિશે છે તેવા ને તેવા જ બ્રહ્મપુરને વિશે છે, એવી રીતે મનુષ્યભાવનો અને દિવ્યભાવનો મહિમા, વિશ્વાસે સહિત યથાર્થપણે સત્પુરુષને પ્રસંગે કરીને શીખવો. ને પોતાના જીવાત્માને અક્ષરબ્રહ્મ સંગાથે એક સમજવો. કેમ

૧. ધોળો કાંકરો એટલે આત્મસ્વરૂપ અને કાળો કાંકરો એટલે પિંડ-બ્રહ્માંડને

કે, જો પાયો કાચો હોય તો તે ઉપર ઈમારત થાય નહીં. ને **જેટલી સમજવામાં કાચ્યપ રહેશે તેટલી તો દેહ મૂક્યા પછી પણ**[૧] **નડશે, તે વાત સત્ય છે.** ॥૧૦૨॥

જેને શ્રીહરિજીનો મહિમા યથાર્થ સમજાય છે તેને તો આવી સ્થિતિ થાય છે : જેમ વૈકુંઠનાથના માહાત્મ્યે કરીને સનકાદિકનું ચિત્ત જે તે ક્ષોભ[૨] પામી ગયું; કે'તાં અક્ષરસ્થિતિમાંથી બાહેર નીસરી ગયું, એટલે ભગવાનની મૂર્તિમાં સંલગ્ન થઈ ગયું ને ખબર રહી નહીં. ને **જેમ રાંકને ઈન્દ્ર-પદવી આવે ને તેને જેમ આશ્ચર્ય થાય છે, એમ વર્તાય ત્યારે જાણીએ જે શ્રીહરિજીનો મહિમા સમજાણો છે.** ॥૧૦૩॥

માવાભક્તે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "રામચંદ્રજી ભગવાન જે તે રાવણને મારી સીતાજીને લાવવા સારુ લંકામાં જ્યારે ગયા હતા, ત્યારે તે રાક્ષસે નાગપાશે કરીને રામચંદ્રજી ભગવાનને બાંધ્યા. પછી ત્યાં ગરુડજી આવ્યા, ત્યારે સર્વે નાગ જે તે રામચંદ્રજીનો ત્યાગ કરીને ભાગી ગયા. ત્યારે ગરુડજીને સંશય થયો જે, આ રામચંદ્રજી તો ભગવાન છે ને આમ કેમ હશે ! એવી રીતે ગરુડજીને સંશય કેમ થયો ?" ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, "એ ગરુડજી તો ભગવાનના પાર્ષદ છે તોપણ એમણે ભગવાનના દિવ્યભાવને તથા મનુષ્યભાવને[૩] નક્કી સમજીને દૃઢ ઠરાવ કર્યો નહોતો, માટે એમને સંશય થયો."

૧.મોક્ષ પ્રાપ્તિમાં ૨.વિકાર ૩.વચ.પંચાળા-૪ તથા ૭ મુજબ

ત્યારે તે ભક્તે કહ્યું જે, “એ બે ભાવનો દઢ ઠેરાવ કેમ કરવો ?” ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, “મનુષ્યભાવ છે તેને તો આપણે સર્વ દેખીએ છીએ. તેને વિશે દિવ્યભાવ સમજવો જે, એ મનુષ્યરૂપ મૂર્તિને વિશે કેટલાકને તો પ્રકાશ જણાય છે ને કેટલાકને તો મહારાજ કાઠીના અસ્વાર સોતા હરિભક્તને તેડવા આવ્યા છે એમ જણાય છે, માટે એ કાઠીને દિવ્યરૂપ કરી દીધા. ને કોઈક ભક્તને વિશે તો ચોવીશ અવતારને લીન કરાવી દે છે ને કોઈક ભક્ત એવી ઇચ્છા કરે જે, એ ચોવીશ અવતાર કેવા હશે ? તો તેને તત્કાળ એમનાં દર્શન કરાવે છે.

ને જે અવતાર છે તે તો જે પોતાના દઢ ભક્ત હોય તેને પણ અક્ષરધામનાં દર્શન ક્યારેક કરાવે છે; ને અવતારી શ્રીહરિજી મહારાજ છે તે તો જેવા તેવા હજારો પ્રાકૃત મનુષ્યોને અક્ષરધામનાં દર્શન વારંવાર કરાવે છે. ને અંતકાળે પોતાના ભક્તને તેડવા આવે છે. ને વળી યવન તથા જૈનાદિકને પણ એમના ઈષ્ટદેવનાં દર્શન કરાવે છે. ને તેમના ઈષ્ટદેવ જે તે પોતપોતાના સેવકને એમ વાર્તા કરે છે જે, ‘પરમેશ્વર તો આ સ્વામિનારાયણ છે ને અમે સર્વે તો એમના સેવક છીએ, એવી રીતે અનેક પ્રકારની વાર્તા કરીને શ્રીજીમહારાજનો નિશ્ચય કરાવીને સત્સંગ કરાવી દિયે છે.’ એવી રીતે અનેક પ્રકારની અલૌકિક ને દિવ્ય સામર્થી સત્સંગને વિશે જોઈને મનુષ્યભાવ ને દિવ્યભાવ તે એક જ છે, એવી રીતે ઠરાવ અતિશય નિશ્ચળ કરવો. ॥૧૦૪॥

પરોક્ષ વાતને પ્રત્યક્ષ જેવી કેમ કરીએ તો થાય ? તેનું લક્ષણ જે, "જેમ દશ-વીશ પ્રામાણિક મનુષ્ય હોય ને તે પણ સમીપસંબંધી હોય તે સર્વે એમ કહે જે, 'આ વાર્તા તો એમ જ છે ને પરમ સત્ય છે,' તો તે વાત સત્ય મનાઈ જાય, પણ લગારે સંશય રહે જ નહીં; તેમ મોટા પુરુષ કહે જે, 'શ્રીજીમહારાજ જેવા બ્રહ્મપુરને વિશે ઐશ્વર્ય, પાર્ષદ ને સામર્થી સોતા બિરાજે છે તેવા ને તેવા જ આ પૃથ્વી પર વિચરે છે. ને તે મનુષ્યરૂપને વિશે એવી ને એવી સામર્થી સો એ સો ને હજારો હજાર જીવને દેખાઈ આવે છે ને તે કહે છે પણ ખરા.' એ વાત જેને સત્ય મનાય તેને પ્રત્યક્ષ થયા ને પરોક્ષ રહ્યા નહીં. ને એવું જે **શ્રીહરિના સ્વરૂપસંબંધી જ્ઞાન તે એકાંતિક થકી જ પમાય છે** એમ જાણવું. એમ કહીને સ્વામીએ તે ઉપર સર્પના દૃષ્ટાંતે કરીને બહુ વાત કરી."[1] ॥૧૦૫॥

"આત્મા ને ભગવાનના મહિમાને કેમ જાણવો ?" તેનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, "આત્માને એમ જાણવો જે, ચોર્યાશી લાખ જાતના દેહ ધાર્યા પણ ક્યાંય મર્યો નથી ને જેવો છે તેવો જ રહ્યો છે. માટે અજર-અમર છે ને અછેદ્ય-અભેદ્યાદિક જે લક્ષણે કરીને જીવને સત્તારૂપ જાણવો. ને પુરુષોત્તમ ભગવાનનો મહિમા તો એમ સમજવો જે, જેની બીકે કરીને સમુદ્ર ચોસઠ

૧.સર્પની કાંચળીનો આકાર સર્પ જેવો જ હોય છે. ફેણ, પૂછડી, શરીરના સાંધા, રેખા વગેરે બધું જ કાંચળીમાં હોય છે, પણ તે થકી મણિ ન પાકે; તેમ જ જે એકાંતિક ન હોય તેના પણ વાણી, વેશ વગેરે સરખું હોય, પરંતુ પુરુષોત્તમનું જેમ છે તેમ યથાર્થ જ્ઞાન તો એકાંતિક થકી જ થાય છે.

ગાઉ ઊંચે જળને ધરી રહ્યો છે. ને જેની બીકે કરીને વાયુ પણ નિરંતર વાય છે. ને એ ભગવાન જળના[૧] બિંદુમાંથી આવી કાયા કરી આપે છે. એવી જાતનો મહિમા અપાર રહ્યો છે; એમ પુરુષોત્તમ ભગવાનનો મહિમા સમજવો." ॥૧૦૬॥

એ શ્રીજીમહારાજની નજરમાં[૨] આવે તો અનંતકોટી મુક્ત તથા અક્ષર એ સર્વેની સેવાને અંગીકાર કરતા થકા બિરાજમાન રહે. અને એ શ્રીજીમહારાજની નજરમાં આવે તો એ અક્ષરને પોતાને વિશે લીન કરીને અનંતકોટી મુક્તને પોતાના ઐશ્વર્યે કરીને ધારીને તે મુક્તની સેવાને અંગીકાર કરતા થકા બિરાજમાન રહે છે. અને તે શ્રીજીમહારાજની નજરમાં આવે તો મુક્તે સહિત અક્ષરને પણ પોતાને વિશે લીન કરીને પોતે એકલા જ સ્વરાટ[૩] થકા બિરાજમાન રહે છે. અને જો એ શ્રીજીમહારાજની નજરમાં આવે તો એ અક્ષરે સહિત મુક્તની સેવાને અંગીકાર કરતા થકા ને તેમને આનંદ ઉપજાવતા થકા તેમની ભક્તિને અંગીકાર કરે છે. આવી રીતે શ્રીજીમહારાજના સ્વરૂપનો દૃઢ નિશ્ચય કરવો. ॥૧૦૭॥

અને સ્વામીએ કૃપા કરીને વાત કરી જે, "ભગવાન પૃથ્વી ઉપર બિરાજતા હોય ત્યારે જો કોઈકને કાંઈક વર્તમાનમાં ફેર પડ્યો હોય ને તે જો દીન થઈને સ્તુતિ કરીને ભગવાનને કહે તો તત્કાળ ભગવાન રાજી થાય ને તે જેમ કહે તેમ

૧.વીર્યના ૨.ઈચ્છામાં ૩.પોતે પોતાના જ આધારે શોભતા

કરે તો અતિ શુદ્ધ થાય, ને ભગવાન અંતર્ધાન થયા પછી તો શાસ્ત્ર પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત કરે તોયે પૂર્વે કહ્યો તેવો શુદ્ધ ન થાય. તથા ભગવાન પ્રગટ બિરાજતા હોય ત્યારે તો સૂઝે તેવો પાપી હોય ને તે જો ભગવાનને ભાવે તથા અભાવે કાંઈ આલે[૧] તે દયા કરીને પોતે ગ્રહણ કરે. તથા ભગવાન લગારેક કોઈકને કામ બતાવે ને તે જો કરે તો તેટલામાં પોતે રાજી થાય તથા જે જે સેવા કરે તે અંગીકાર કરે તથા કોઈ અન્ન-જળ આપે તથા વસ્ત્ર-ઘરેણાં આપે તથા સજ્યા[૨] બિછાવી દિયે ઇત્યાદિક જે જે સેવા કરે તેને અંગીકાર કરે.

અને **જ્યારે ભગવાન અંતર્ધાન થયા હોય ત્યારે તો ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ભક્તિએ સહિત જે ભક્ત હોય ને તે જો માનસીપૂજાએ કરીને અર્પણ કરે તો તેને ગ્રહણ કરે.** વાસ્તે[૩] જો ભગવાન તથા એકાંતિક સંત તે અતિ માંદા હોય તેને એમ જાણે જે, 'આ હવે તો બહુ દુઃખ પામે છે, માટે સ્વધામમાં જાય તો ઠીક છે.' એવો જો મનમાં અતિ અલ્પ પણ સંકલ્પ થાય તો તેને બહુ પાપ લાગે છે. વાસ્તે આ વાતને અતિ દૃઢપણે કરીને જાણવાની છે. ॥૧૦૮॥

॥ શ્રીજીના મહિમાની વાતો સમાપ્ત ॥

૧.આપે ૨.પથારી – બેડ ૩.તે માટે

૭

અક્ષરભાવે વર્તવાની વાતો

ઉપાસક, ઉપાસ્ય અને ધામ એ ત્રણની જે શુદ્ધિ તેને યથાર્થ જાણીને ભગવાનને ભજે તો તેને કોઈ વાતની કસર ન રહે. તે માટે તે ત્રણેનાં સ્વરૂપને કહીએ છીએ : (૧) ઉપાસક જે ભગવાનની ઉપાસનાનો કરનારો જીવાત્મા તેને વિશે અક્ષરની ભાવના[૧] દૃઢ કરવી. ને તે અક્ષર વિના જે પ્રકૃતિ-પુરુષાદિકભાવ તે કોઈમાં એનું મન સ્થિરતાને પામે નહિ અને એક અક્ષરભાવને વિશે સ્થિર થાય – એ ઉપાસકની શુદ્ધિ કહેવાય. (૨) ઉપાસ્ય મૂર્તિ જે શ્રીહરિજી, તેમનું જે સ્વરૂપ, સ્વભાવ, ગુણ, વિભૂતિ ઐશ્વર્યાદિક છે, તેવું અક્ષરાદિક કોઈને વિશે નથી; ને એ ભગવાનના સ્વરૂપાદિક તે અપરિમિત છે; ને અક્ષરાદિક સર્વેથી વિલક્ષણ છે – એવી રીતે શ્રીહરિજી જે ઉપાસ્ય તેની શુદ્ધિ જાણવી. (૩) અને એ શ્રીહરિજીનું ધામ તે અક્ષર છે. ને પોતે[૨] પોતાને અનુરૂપ તે અક્ષરધામ માન્યું છે અને બીજાં જે ધામ છે તેમાં પોતે દેખાય છે, તે તો તે ધામના નિવાસી ભક્તને સુખ દેવાને અર્થે,

૧. 'હું પણ તે અક્ષરબ્રહ્મ જેવો જ છું' તેવી ધારણા ૨. અક્ષરધામાધિપતિ શ્રીહરિએ

તે ભક્તની રુચિ અનુસારે[૧] દેખાય છે. જેમ પૃથ્વીને વિશે ભગવાન દેખાય છે તે મનુષ્યરૂપ ભક્તને સુખ દેવાને અર્થે તેની રુચિ અનુસાર દેખાય છે; તેમ બીજાં ધામમાં દેખાય છે – એવી રીતે ધામની શુદ્ધિ જાણવી. ॥૧૦૯॥

ઉપાસક, ઉપાસ્ય અને ધામ એ ત્રણ પ્રકારને જાણતો જે ભક્ત, તેણે કેવા ભક્ત સાથે પ્રીતિ રાખવી ? તો જે ભક્ત પોતે અક્ષરભાવને પામીને એ અક્ષરધામને વિશે સદાય રહ્યા એવા જે એ પુરુષોત્તમ ભગવાન તેને વિશે આત્યંતિકપણે[૨] જોડાણો હોય, ને તેથી જે ઓરા ભાવ[૩] છે તે કોઈને વિશે ન જોડાય અને બીજાં ધામોમાં જે ભગવાનની મૂર્તિઓ રહી છે તથા સુખ-ઐશ્વર્ય રહ્યાં છે તે કોઈને વિશે આનંદ ન માને. એવી રીતનો જે હોય તેની સાથે જ ગુરુભાવ ને મિત્રભાવ રાખવો અને જે ભક્ત એવો ન હોય તેને વિશે શિષ્યભાવ રાખવો. ને તેને તો એમ જાણવો જે, જેવી રીતે જે જે ભક્ત ભગવાનને ભજે છે તે રૂડા છે, અને ધીરે ધીરે કાળે કરીને પ્રથમના જેવા સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવને પામશે. માટે એ પણ ઠીક છે અને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે, એમ સમજવું. ॥૧૧૦॥

॥ અક્ષરભાવે વર્તવાની વાતો સમાપ્ત ॥

૧.તે તે ધામમાં રહેલા મુક્તોની ભગવદ્‌ઉપાસના અને ભગવાનને સેવવાની ભાવનાઓને અનુસારે તે તે ધામના ધામીરૂપે – તેના અંતર્યામી સ્વરૂપે રહ્યા થકા ૨.સર્વોપરી સમજીને અથવા ક્યારેય તૂટે નહિ તેવી દઢ પ્રીતિથી ૩.પ્રકૃતિ-પુરુષાદિ તત્ત્વો

૮

ઉપસમની વાતો

ઉપશમ[1] જ્યારે રહેવા માંડે ત્યારે વૈરાટાદિકની સામર્થી દેખાઈ આવે છે, પણ તેને ગ્રહણ ન કરે ને તેનો તિરસ્કાર કરીને ઉપશમને વિશે વર્તતા થકા શ્રીહરિજીનું ભજન કર્યા કરે, તો એકાંતિક ભક્ત થાય છે. ॥૧૧૧॥

ઉપશમે કરીને ભક્તને ઐશ્વર્ય જણાય છે. તે જેમ જેમ ઉપશમમાં અતિશય રહેવા માંડે, તેમ તેમ અધિક અધિક ઐશ્વર્ય દેખાતાં જાય છે. તેની વિગત જે, પ્રથમ તો ઈન્દ્રાદિકનાં ઐશ્વર્ય જણાય છે, તે પછી બ્રહ્માદિકનાં, ને તે પછી વૈરાટ-પુરુષનાં, ને તે પછી પ્રધાનપુરુષનાં, ને તે પછી મૂળપુરુષનાં ઐશ્વર્ય દેખાય છે; પણ એ **ઐશ્વર્યને વિઘ્નરૂપ ને નાશવંત જાણીને, શ્રીજીમહારાજનો મહિમા સમજીને ઉપશમમાં રહ્યો થકો ભજન કર્યા કરે, તો એકાંતિક ભક્ત થાય છે.** ત્યારે

૧.પૂર્વ જન્મે ભોગવેલા વિષયોની જેમ જ હાલના સારા-મોળા વિષયોની વિસ્મૃતિ વર્તે, એ રીતે ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણની તમામ વૃત્તિઓ ભગવાનમાં અખંડ જોડાયેલી રહે, તે સ્થિતિને ઉપશમ કહે છે. (વચ.અમ.૩)

કહેશો જે, 'ઉપશમ તે શું ?' તો કહીએ છીએ જે, **'પોતાની ઇન્દ્રિયોની ને અંતઃકરણની વૃત્તિઓને ભગવાનના સ્વરૂપને વિશે અખંડ જોડી રાખવી, પણ ક્યારેય પંચવિષયને વિશે તણાવા દેવી નહિ, એનું નામ ઉપશમ કહેવાય.'** ॥૧૧૨॥

અને **ધર્મ-જ્ઞાનાદિકની પક્વતાએ કરીને પંચવિષયને વિશે બંધાય નહિ ત્યારે એકાંતિક થાય.** ને પ્રેમી ભક્તને પતિવ્રતાનું અંગ હોય ને દાસને તો વચનમાં યથાર્થ વર્ત્યાનું અંગ હોય, તેણે કરીને વિષયને વિશે અરુચિ હોય છે; પણ જ્ઞાન વિના મૂળ ઊખડે નહિ. માટે **ઉપશમે કરીને રાગ ઓછા કરવા.** જેમ ઝાડને વારંવાર કાપ્યા કરે તો કોંટા નિર્બળ નીસરે. ॥૧૧૩॥

॥ ઉપશમની વાતો સમાપ્ત ॥

આત્મસ્વરૂપે રહેવાની વાતો

સ્વામીએ વાત કરી જે, એક સમે શ્રીજીમહારાજને મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનની પ્રાપ્તિ થયા કેડે ભગવાનનો ભક્ત હોય, તેને કોઈ રીતે કરીને કામ-ક્રોધાદિક જે માયાના વિકાર તેણે કરીને ભગવાનના ભજનમાં વિક્ષેપ ન થાય અને કોઈ જાતનું દુઃખ અંતરમાં ન વ્યાપે, એવી શી સમજણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા, "એ ભક્ત દેહરૂપે વર્તે છે કે આત્મારૂપે વર્તે છે ?" પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, 'વર્તે છે તો દેહરૂપે.' પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જ્યારે એ ભક્ત દેહરૂપે વર્તે છે ત્યારે તો એ અખંડ ભગવાન પાસે રહે ને ચરણારવિંદ છાતીમાં રાખે અથવા રાધિકા જેવી પદવી પામે તોપણ એને અંતરમાં સુખ થાય નહીં; તો એવાને આ લોકમાં તો ક્યાંથી સુખ આવે ?** પણ જય-વિજયની પેઠે વૈકુંઠલોકમાં જાય અથવા ગોલોકમાં જાય અથવા બ્રહ્મલોકમાં જાય પણ **દેહાભિમાનીને ક્યાંય સુખ થાય નહીં."**

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! મૃત્યુલોકમાં દેહ છે તે તો પંચભૂતનું છે અને વૈકુંઠાદિકમાં તો ભગવાનના પાર્ષદ છે તે અતિ સમર્થ છે, તે અહીંના દેહ ને ત્યાંના દેહ બરોબર કેમ હોય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આંહીં અસમર્થ છે અને ત્યાં ઘણા સમર્થ છે, પણ દેહાભિમાનીને ક્યાંય સુખ નથી. અને જેને દેહાભિમાન નથી તે તો ગોલોક-વૈકુંઠમાં હોય તોય સુખી છે ને પૃથ્વી ઉપર હોય તોય પણ સુખી છે. માટે જે આત્મારૂપે કરીને ભગવાનની ભક્તિ કરે છે તેની જ ભક્તિ સાચી છે અને **તે ભક્ત આત્મારૂપે વર્તે છે અને દેહને પોતાનું રૂપ નથી માનતો તેને તો આંહીં છે તોપણ બ્રહ્મમોહોલ તુલ્ય છે.**" ॥૧૧૪॥

માન તથા કામ એ બે દોષ તો જીવમાં રહ્યા છે, તે ટળવા મહાકઠણ છે. તે એ બે દોષ તો ત્યારે ટળે, જ્યારે દેહ, ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, દેવતા, પંચભૂત અને પંચવિષય એ સર્વેનો વારંવાર નિષેધ કરે ને નિરંતર આત્મસત્તારૂપે વર્તે ત્યારે ટળે; તે વિના બીજા કોટિ ઉપાય કરે તોપણ માન તથા કામ એ બે દોષ ન ટળે. ॥૧૧૫॥

અને અતિશય દીન થાય તોપણ દેહભાવ રહે છે અને અતિશય આકરાઈ કરે તોપણ દેહભાવ રહે છે. તે માટે એ બેયને મૂકીને કેવળ સત્તારૂપે વર્તે તો તેમાં કોઈ રીતે કરીને ખોટ ન રહે. ॥૧૧૬॥

દેહ છે તે સ્ત્રી છે અને સંકલ્પ થાય છે તે દીકરા થાય છે. તે જ્યારે દેહને સાંખ્યવિચારે કરીને ખોટો કરીને તેથી નોખો સત્તારૂપે વર્તે, ત્યારે સ્ત્રીનો ત્યાગ કર્યો કહેવાય. ને સંકલ્પને ખોટા કરે ને અખંડ ભગવાનની મૂર્તિને સંભારે, ત્યારે દીકરાનો ત્યાગ કર્યો કહેવાય. નહિ તો સ્ત્રી ને દીકરારૂપે દેહ ને સંકલ્પ વળગ્યા છે એમ જાણવું. **તે માટે દેહાભિમાનનો ને સંકલ્પનો ત્યાગ કરીને કેવળ સત્તારૂપે નિરંતર વર્તે ત્યારે સ્ત્રીનો ને દીકરાનો ત્યાગ કર્યો કહેવાય.** આ વાત અવશ્ય સમજવાની છે, તે સમજીને એમ વર્તવું. ॥૧૧૭॥

આત્મનિષ્ઠાની તો એમ રીત છે જે, આપણામા જે ખરેખરા ત્યાગી છે તે આત્મનિષ્ઠાએ કરીને દેહ ને દેહસંબંધી પદાર્થ તથા દેહનાં સંબંધી એ સર્વેને નાશવંત જાણીને એનો અતિશય નિષેધ કરીને[૧] તથા દોષ, દુઃખ ને નાશવંતપણું જાણીને મનને વિશે એનો અતિશય નિષેધ કરી નાંખ્યો છે. તે માટે એ પૂર્વે દેહાદિક કહ્યાં તેનો કોઈક અતિશય નિષેધ કરે તથા પોતાને વસમાં[૨] લાગે એવાં વચન કહે તથા પોતાના સંબંધીને કોઈ ખોદે[૩] તોપણ તેનો અવગુણ ન આવે. શા માટે જે, એણે આગળથી જ એવો નિર્ધાર કરી રાખ્યો છે જે, **આ દેહ ને દેહનાં સંબંધી તે તો જેવાં પૂર્વ જન્મનાં છે તેવાં જ છે.** માટે તેણે કરીને મનમાં હર્ષ-શોક ન કરે તથા

૧.સ્વપ્નની જેમ ખોટા કરીને; ખંડન કરીને ૨.પીડા કરનારાં ૩.તેનું ઘસાતું – હલકું બોલે

મનમાં પણ વસમું ન લાગે, પણ દેહે કરીને ગૃહસ્થની પેઠે ટાઢ, તડકો, શ્રમ, ભૂખ, તરસ તે ખમાય નહીં. શા માટે, તો એનો દેહે કરીને અભ્યાસ નથી કર્યો ને ગૃહસ્થે તો તેનો અભ્યાસ કરી રાખ્યો છે; માટે દેહનાં કષ્ટને ખમે છે, પણ જો કોઈ દેહ ને દેહનાં સંબંધીનું ખોદે તો મુવાથી[૧] પણ વધુ વસમું લાગે. ॥૧૧૮॥

સ્વભાવ ટાળીને સત્તારૂપે વર્તવું. એમ વર્તવે કરીને કારણ આદિક શરીરનો નાશ થઈ જાય છે ને એમ ન વર્તે તો વૃદ્ધપણામાં ઠા[૨] રહે નહીં. ॥૧૧૯॥

એક ભક્ત તો પરમેશ્વરને ને જીવસત્તાને[૩] દેખે છે ને એક તો તેને યથાર્થ જાણે છે, એ બેમાં કયો સરસ છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, **દેખવા કરતાં તો યથાર્થ જાણે છે તે બહુ શ્રેષ્ઠ છે.** ને એ બે ગુણ જેમાં હોય તેને તો કોઈ વાતનો વાંધો જ રહે નહિ, ને એને જ્ઞાની ભક્ત કહેવાય. ને તે એમ સમજે જે, આત્મા તો સૃષ્ટિને આદ્યે જન્મ્યો નથી ને અંતે નાશ પણ નહિ થાય ને મધ્યે વ્યભિચારને[૪] પણ પામતો નથી. ને દેખે છે ને સાંભળે છે ઇત્યાદિક જે જે ક્રિયા કરે છે તે જીવ જ કરે છે; એમ દ્રષ્ટારૂપે જે વર્તે છે તેને કોઈક ગધેડો કહે, મીનડો કહે ઇત્યાદિક જે માન-અપમાન તેને પોતાને વિશે માને નહિ, એ જ્ઞાની ભક્ત કહેવાય. ॥૧૨૦॥

૧.મરવાથી ૨.સ્થિરતા; દઢાવ ૩.શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને ૪.વિકારને

શ્રીજીમહારાજને સર્વે ભજે છે પણ જેમ છે તેમ જાણવા બહુ કઠણ છે. ને આત્માને પણ સર્વે સંત જાણે છે પણ આત્મારૂપે વર્તવું અતિ કઠણ છે. ત્યારે કોઈએ પૂછ્યું જે, કેમ કરે તો આત્મારૂપે વર્ત્યું કહેવાય ? ત્યારે સ્વામી કહે, નિત્ય પ્રલયાદિકે કરીને સર્વે ક્રિયાઓને અસત્ય ને નાશવંત ને સ્વપ્ન તુલ્ય જાણીને ક્યાંય પ્રીતિ ન રાખે ને એમ ને એમ અખંડ ઠરાવ કર્યા કરે, તો એવી સ્થિતિ થાય છે. ॥૧૨૧॥

અને સ્વામીએ એમ વાત કરી જે, “જીવ જો આ ઉપાય કરે તો તત્કાળ શુદ્ધ થાય. તે એમ વિચાર કરવો જે, આપણે દેહ તો હજારો થઈ ગયા છે; જેમ કોઈ પુરુષ અંગરખું[૧] પહેરે છે ને તે ફાટી જાય ત્યારે તેને કાઢીને બીજું કરાવે છે, તેમ જે મા, બાપ, સગાં, સંબંધી સર્વે માનેલાં છે તે તો અજ્ઞાને કરીને માન્યાં છે ને દેહ, ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ એ સર્વે થકી હું નોખો છું ને એ તો ઝાંઝવાનાં જળ જેવાં[૨] છે, એમ આત્મવિચાર કરવો.” ॥૧૨૨॥

॥ આત્મસ્વરૂપે રહેવાની વાતો સમાપ્ત ॥

૧.શરીરના ઉપરના ભાગમાં પહેરવાનું વસ્ત્ર; જૂની ઢબનો કસ બાંધવાનો ડગલો
૨.આત્માનાં સાચાં સગાં નહિ હોવાં છતાં સાચાં માની લીધેલાં

૧૦ આત્માનું સ્વરૂપ સમજવાની વાતો

માનકૂવામાં શ્રીજીમહારાજ સાધુ પ્રત્યે બોલ્યા જે, "જીવ જે તે સૂક્ષ્મ થકી પણ સૂક્ષ્મ છે અને મોટા થકી પણ મોટો છે. તે પચાસ કોટિ યોજન પૃથ્વી છે, ને તેથી દશગણું અધિક ને દશગણું સૂક્ષ્મ જળ છે, ને તે થકી દશગણું અધિક ને દશગણું સૂક્ષ્મ તેજ છે, ને તે થકી દશગણો અધિક ને દશગણો સૂક્ષ્મ વાયુ છે; એવી રીતે પ્રકૃતિ પર્યંત સર્વે છે ને તે પ્રકૃતિ થકી અધિક સૂક્ષ્મ ને મોટો જીવાત્મા છે." એ પ્રમાણે ઉષ્ણીકનું દૃષ્ટાંત[૧] દઈને બહુ વાત કરી. ।।૧૨૩।।

સ્વામીએ વાત કરી જે, "એક શુક્લ બ્રાહ્મણ સત્સંગી હતો. તેણે શ્રીજીમહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "દેહમાંથી જીવ જ્યારે બહાર નીસરે છે, ત્યારે તેનું રૂપ કેવું હશે ? ને એ જીવ ક્યાં જાતો હશે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે,

૧.ઉષ્ણીક એટલે પાઘડી. ઝીણા-આછા કપડાની પાઘડી ખૂબ લાંબી ને પહોળી હોય, પણ જ્યારે તેને માથા ઉપર બાંધવામાં આવે છે, ત્યારે તે સંકોચાઈને નાની લાગે છે; તેમ જીવાત્મા અણુ જેવો સૂક્ષ્મ હોવા છતાં પોતાના ધર્મભૂત જ્ઞાને કરીને બહુ જ મોટો છે.

"જીવનું રૂપ તો સૂક્ષ્મ છે; તે ચર્મ દષ્ટિએ[૧] કરીને દેખાય એવું નથી. જેમ દીપક અસ્ત પામે છે[૨] તેનો જે પ્રકાશ તે આકાશમાં લીન થઈ જાય છે અને અંધારાની ઘાટપ હોય તે પ્રકાશને લીન કરી નાંખે છે. જેમ પ્રયાગરાજની ગુફા છે તેમાં પ્રયાગવડનું ઝાડ છે – તે જે ગયા હશે તેણે દેખ્યું હશે – તે પ્રયાગવડના ભોંયરામાં અતિશય અંધારું છે. તેમાં દીપક લઈ જાય ત્યારે થોડાકમાં અજવાળું થાય, પણ બધાય ભોંયરામાં એક દીપકથી અજવાળું થાય નહીં. કાં જે, અંધારાની ઘાટપ છે તે પ્રકાશને ખાઈ જાય છે.[૩] વળી બીજું દષ્ટાંત જે, જેમ આકાશમાં મોટાં પક્ષી ઊડે છે, તે પ્રથમ તો ભમરા જેવડાં દેખાય ને પછી દેખાતાં નથી, ત્યારે એ પક્ષી કાંઈ મરી ગયાં નથી કે ટળી ગયાં નથી; એ તો આકાશના અંધારામાં લીન થઈ ગયાં છે. તે જેને અજ્ઞાનરૂપી અંધારું ટળ્યું હોય તે દેખે છે.

તે **અલૌકિક દષ્ટિ છે તે ચર્મ દષ્ટિથી નોખી છે.** જેમ આપણે સંતની સભામાં બેઠા છીએ, તેમાંથી કોઈકને નિદ્રા આવી જાય ને સ્વપ્ન આવે, ત્યારે તે એમ દેખે જે ફોજ[૪] આવે છે. તે જેને સ્વપ્ન આવ્યું છે તે ફોજને દેખે છે; તે આ ફળિયામાં કંઈ ફોજ આવી નથી, પણ સ્વપ્નવાળાની દષ્ટિમાં દેખાય છે. તેમ **આત્મા જે જીવ અથવા બ્રહ્મ તેને દેખવાની**

૧.આ માયિક આંખે ૨.ઓલવાઈ જાય છે. ૩.દબાવી દે છે. ૪.લશ્કર

દૃષ્ટિ નોખી છે. તે દૃષ્ટિ ભગવાનની મૂર્તિને ધ્યાને કરીને આવે છે, પણ તે વિના કોટિ સાધન કરીને પોતાના જીવને દેખવો અથવા બ્રહ્મને દેખવું તે દૃષ્ટિ આવતી નથી. માટે જે એ દૃષ્ટિને પામ્યા હોય તે હમણાં કોઈ વાત કરે તે કાંઈ માન્યામાં આવે નહીં. હમણાં હું કહું જે, 'સર્વત્ર બ્રહ્મ[1] છે ને પિંડ-બ્રહ્માંડ કાંઈ નથી.' ત્યારે તમે કહેશો જે, 'અમ આગળ વાત કરો છો તો અમને દેખતા જ હશો તો ?' એવી શંકા મનમાં આવે પણ બ્રહ્મને દેખવાની દૃષ્ટિ તે પણ નોખી છે ને પૃથક્[2] દેખવાની દૃષ્ટિ પણ નોખી છે. એવી રીતે જ્ઞાનીનાં તો શાસ્ત્રમાં અનંત લોચન[3] કહ્યાં છે; એ મર્મને[4] અજ્ઞાની જીવ જાણતા નથી. ને **ભગવાનની મૂર્તિનું જે અખંડ ધ્યાન કરે છે, તે સર્વેને દેખે છે ને અલૌકિક દૃષ્ટિને પામે છે."** ॥૧૨૪॥

॥ આત્માનું સ્વરૂપ સમજવાની વાતો સમાપ્ત ॥

૧.એકરસ પરિપૂર્ણ ચિદ્‌ઘન બ્રહ્મ ૨.બ્રહ્મ તથા બીજું જુદું-જુદું ૩.અનેક પ્રકારની જ્ઞાનમય દૃષ્ટિ ૪.સ્થિતિવાળા સમર્થ સત્પુરુષો તેમની અનેક પ્રકારની દૃષ્ટિ વડે બધું એક સાથે જ જોઈ શકતા હોય છે, તે રહસ્યને

૧૧
ભગવાનના નિશ્ચયની વાતો

ઉત્તમ સવિકલ્પ નિશ્ચયવાળો ભક્ત ભગવાનને એમ સમજે છે જે, ભગવાનને કોઈ દોષ અડતો નથી. કેમ જે, ભગવાન તો સર્વેના કારણ છે; તે જીવ જે જે ક્રિયામાં પ્રવર્તે છે તે ભગવાનની અંતર્યામીપણે પ્રેરણાએ કરીને પ્રવર્તે છે, પણ તે વિના તો જીવ કાંઈ કરવાને કે ભોગવવાને સમર્થ નથી. એમ સમજનારામાં એવો શો દોષ આવ્યો, જે ઉત્તમ સવિકલ્પ નિશ્ચય એવો ભેદ પડ્યો ? તે કહીએ છીએ જે, અંતર્યામીપણે સર્વે ક્રિયાને ભગવાન કરે છે એમ એ સમજે છે; તેમાં આ બે દોષ આવે છે જે, સર્વે જીવ-પ્રાણીમાત્રને વિશે અંતર્યામીપણે તો મહાપુરુષ છે, તે જેવા પુરુષોત્તમને જાણ્યા. બીજો એ જે, ભગવાન જે તે સર્વેને વિશે અંતર્યામીપણે કરીને રહ્યા થકા સર્વે જીવ-પ્રાણીમાત્રના જે વિષય ભોગવે છે, પણ ભગવાન તો અતિ સમર્થ છે તેને કોઈ દોષ અડતો નથી, પણ ભગવાનને એ વિષય ભોગવ્યા વિના ચાલતું નથી, એમ

ભગવાનને જાણે; પણ એમ ન જાણે જે, ભગવાન તો જે જે કાંઈ પદાર્થને તથા જે કાંઈ ગ્રહણ કરે છે તે તો જીવના કલ્યાણને અર્થે છે, એમ ન જાણે. ॥૧૨૫॥

કનિષ્ઠ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો ભગવાનને આકાશ જેવા[૧] સમજે છે. જેમ આકાશને ચાર ભૂતની ક્રિયા અડતી નથી તેમ ભગવાનને કોઈ દોષ અડતો નથી એમ સમજે, પણ દેશકાળે કરીને કોઈ સમે વૈરાજપુરુષની તથા સંકર્ષણની મોટપ કે ઐશ્વર્યને જોઈને તથા શાસ્ત્રમાંથી સાંભળીને એને કોઈક સમે એવો ઘાટ થાય જે, ભગવાન આગળ એ પણ છે. તથા તેના વિષયમાં કોઈક સમે રાગ જેવું જણાય. પછી તે સંકલ્પને ટાળીને ખોટો કરી નાંખે ને વળી કોઈક સમે પાછો એવો ઘાટ થાય; તે માટે તેનો કનિષ્ઠ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચય એવો ભેદ પડ્યો. ॥૧૨૬॥

મધ્યમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો ભગવાનને બ્રહ્મરૂપ સમજે. અને ભગવાન તો કોઈને પ્રવૃત્તિને વિશે જોડતા નથી. અને વૈરાજપુરુષ તથા મહાવિષ્ણુ આદિક જે કોટાનકોટિ માયાને વિશે જોડાણા છે, તે તો પોતાને રાગે[૨] કરીને જોડાણા છે; પણ ભગવાન તો કોઈને માયાને વિશે કે વિષયને વિશે જોડતા નથી, એમ સમજે. માટે એને કોઈને વિશે ભાર[૩] ન આવે; પણ મહાપુરુષની મોટપ જોઈને તથા સાંભળીને તથા તેનાં ઐશ્વર્ય જોઈને કોઈક સમે એવો સંકલ્પ થાય જે, ભગવાનને

૧.નિર્લેપ ૨.પોતાની ઈચ્છાએ ૩.પ્રભાવ; તે મોટ્યપની અસર

પણ આવી વિભૂતિઓ છે. તથા તેના વિષયને વિશે રાગ જેવું જણાય તથા તે વિષયમાં સારપ્ય મનાય. પછી વળી તે સંકલ્પને ખોટા કરીને એમ સમજે જે, મહાપુરુષ તથા બીજા જે જે માયાને વિશે જોડાયા છે તથા નિવૃત્તિધર્મને વિશે જોડાણા છે, તે પોતાને મોટપનો રાગ છે તે માટે જોડાયા છે; પણ ભગવાન તો કોઈને કોઈ સંઘાથે તથા મોટપમાં તથા કોઈ વિષયમાં જોડતા નથી. ને **જે જોડાય છે, તે પોતપોતાને રાગે કરીને જોડાય છે;** એમ સમજીને તે સંકલ્પને ખોટા કરી નાંખે. માટે એનો મધ્યમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચય એવો ભેદ પડ્યો. ॥૧૨૭॥

ઉત્તમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો ભગવાનને એમ સમજે જે, **મહારાજ તો કોઈને ક્યાંય જોડતા જ નથી, મહારાજ તો અક્ષરધામને વિશે પોતાના એકાંતિક ભક્તને નિરંતર દર્શન આપે છે, પણ પોતાને બીજા પાસે કાંઈ કરાવવું નથી. ને જે મહાપુરુષાદિક જે જે પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિને વિશે જોડાયા છે, તે તો પોતાને રાગે કરીને જોડાયા છે;** તેને અક્ષર દ્વારે કરીને જોડે છે પણ પોતે તો કોઈને પ્રવૃત્તિને વિશે જોડતા નથી.

તે ઉપર મહારાજે વાત કરી હતી જે, પ્રથમ સૃષ્ટિ કરવાનો સમય થયો ત્યારે ભગવાને અક્ષર સામું જોયું. ત્યારે અક્ષરધામમાં અનંતકોટિ મુક્ત બેઠા હતા, તેમાંથી જેને સત્‌આશય[૧] હતો એવો જે પુરુષ, તે આગળ આવીને ઊભો

૧.શુભ સંકલ્પ; સૃષ્ટિરૂપી સેવા કરવાનો ઈરાદો

રહ્યો. તેને વૃત્તિએ[૧] કરીને માયાને વિશે જોડ્યો. ત્યારે માયા થકી અનંતકોટિ મહાવિષ્ણુ[૨] થયા. પછી એક એક મહાવિષ્ણુ થકી એક એક બ્રહ્માંડ ઉત્પન્ન થયું. એવી રીતે અનંતકોટિ બ્રહ્માંડ ઉત્પન્ન થયા. ત્યારે કેટલાકે એમ જાણ્યું જે, એને[૩] રાગ હતો તે જોડાણો. ને કેટલાકે તો એમ જાણ્યું જે, એને રાગ પણ હતો અને મહારાજે આજ્ઞા કરી એટલે માયા સાથે જોડાણો. અને કેટલાકે તો એમ જાણ્યું જે, એને જોડાવું નહોતું પણ મહારાજે આજ્ઞા કરી તેથી માયા સાથે જોડાણો. માટે એ બેય પાછળથી કહ્યા તેમણે એ કાચપ ટાળી જોઈએ; એમ સમજે તેને ઉત્તમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો કહીએ. ॥૧૨૮॥

અક્ષરાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "સવિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પ નિશ્ચય હોય, તે કેમ ઓળખ્યામાં આવે ?" ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, "જેને નિર્વિકલ્પ નિશ્ચય હોય તે વિષયમાં ન લેવાય ને જેને સવિકલ્પ નિશ્ચય હોય તે તો વિષયનો ત્યાગ કરવા જાય તોપણ વિષયમાં એકરસ[૪] થઈ જાય. ને **નિર્વિકલ્પ નિશ્ચય જેને હોય તેને દેહ તથા દેહસંબંધી પદાર્થ તથા દેહની શુશ્રુષાનો[૫] કરનારો – એટલાને વિશે પ્રીતિ ન થાય;** ને સામો એમ જાણે જે, 'રખે[૬] મારે એને વિશે હેત રહી જાય, ને જો લગારેક એને વિશે મારે હેત રહેશે, તો મારે ભરતજીની પેઠે દેહ

૧.આંતરપ્રેરણાએ ૨.પ્રધાનપુરુષ ૩.અક્ષરધામના મુક્તોની સભામાંથી ઊભો થયો તે મૂળપુરુષને ૪.ઓતપ્રોત ૫.સેવા-ચાકરીનો ૬.કદાચ; અજાણતાં પણ

ધરવો પડશે,' એમ જાણીને અતિશે બીતો રહે ને જાગ્રત, સ્વપ્ન ને સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થામાં જ્યારે દેખે ત્યારે તેને વિશે શત્રુભાવ રહે પણ રાગ થાય નહિ, ને પંચવિષયને વિશે પણ એને ત્રણેય અવસ્થામાં દેશકાળે પણ રાગ ન થાય. તથા કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, મત્સર, ઈર્ષ્યા, અસૂયા, સ્નેહ, રસાસ્વાદ, અહં-મમત્વ એ આદિક કોઈ અધર્મસર્ગમાં લેવાય નહિ, ને તે કોઈક દેશકાળે પણ એને વિશે ન લેવાય. કેમ જે, એ ભૂંડા દેશ-કાળાદિકને સેવે જ નહીં. ને તે **પંચવિષયમાં તથા કામાદિક અધર્મસર્ગમાં જો લગારેક પણ લેવાય તો એમ જાણવું જે, એને વિશે એટલું સવિકલ્પપણું[1] છે.** તે જેમ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, વૈરાટપુરુષ, પ્રધાનપુરુષ ને મૂળપ્રકૃતિપુરુષ એ સર્વે સવિકલ્પ નિશ્ચયવાળા છે તો એ વિષયનો ત્યાગ કરવા જાય તોપણ વિષયમાં એકરસ થઈ જાય છે, પણ તેનાથી ઐશ્વર્યનો ત્યાગ કરીને સત્તારૂપ થઈને એ ઉપાધિનો ત્યાગ નથી થાતો. અને જે **અક્ષરના મુક્ત ઉત્તમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળા છે, તે તો એક પુરુષોત્તમ એવા જે શ્રીજીમહારાજ તેની મૂર્તિમાં જ સુખ પામે છે, પણ તે મૂર્તિ વિના અક્ષરને સુખે તથા આત્માને સુખે કરીને પણ અકળાય જાય છે, પણ તે મૂર્તિ વિના રહી શકતા નથી.**

શ્વેતદ્વીપના મુક્ત મધ્યમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળા છે ને બદરિકાશ્રમના મુક્ત કનિષ્ઠ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળા છે,

૧.એક ભગવાન સિવાયનું બીજું ગમતું - વહાલું; અજ્ઞાન

તોપણ તેને કોઈ દિવસ વિષયમાં લગાર પણ માલ નથી જણાતો. તેમ આંહીં પણ **જેને નિર્વિકલ્પ નિશ્ચય હોય તેને કોઈ દિવસ વિષયમાં રાગ નથી થાતો, તેને તો એ પંચવિષય ઝેર જેવા લાગે છે.** જેમ નપુંસક પુરુષ હોય તે જો હજારો સ્ત્રિયું ભેળો રહે તોપણ તેને સ્ત્રિયુંને વિશે રાગ નથી થાતો, તેમ તેને પણ તે વિષયમાં રાગ ન થાય. તથા જેમ અતિ રોગી હોય તેને ગમે તેવા પંચવિષય પ્રાપ્ત થાય તોપણ તેને તે વિષય ભોગવવાનો કોઈ દિવસ મનમાં રાગ લગારે પણ ન થાય, તેમ જેને નિર્વિકલ્પ નિશ્ચય હોય તેને ગમે તેવા પંચવિષય સંબંધી ભોગ પ્રાપ્ત થાય તોપણ તેમાંથી સામો ઉદાસ થાય પણ તેમાં રાગ ન થાય ને લગારે પણ માલ ન જણાય. તેમ તે નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો વિષયને ભોગવવા જાય તોપણ તે વિષય ભોગવાય નહીં. જેમ એક તો રેતી પલાળીને ઈંટો ચણી હોય ને એક તો ચૂનામાં ઈંટો ચણી હોય, તે રેતીમાં ચણી હોય તે તરત પડી જાય; તેમ જે નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો વિષયમાં રાગ કરવા જાય તોપણ થાય નહીં. અને જે સવિકલ્પ નિશ્ચયવાળો હોય, તે તો જેમ વિષયનો ત્યાગ કરવા જાય તેમ તે વિષયમાં સામો એકરસ થાય; જેમ ચૂનામાં ઈંટો એકરસ થઈ જાય છે તેમ.

માટે જે નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો હોય તેને તો એક પુરુષોત્તમ એવા જે આ પ્રગટ પ્રમાણ શ્રીજીમહારાજ તેની

મૂર્તિ વિના અક્ષર તથા આત્મા એ બેમાં પણ સુખ આવે નહિ; ને મૂર્તિ ન દેખાય તો તપી જાય. ને વળી એમ સમજે જે, **મહારાજને તો કોઈને નિવૃત્તિધર્મની કે પ્રવૃત્તિધર્મની[૧] એ આદિક કોઈ ક્રિયા કોઈ પાસે કરાવવી નથી, એ તો જેને જે ક્રિયા કર્યાનો રાગ હોય તેને તે ક્રિયાને વિશે પ્રેરે છે; પણ પોતાને તો એક પોતાની મૂર્તિનાં દર્શન કરાવવાં છે, પણ બીજું કાંઈ કોઈ પાસે કરાવવું નથી.** ને જે મહાપુરુષાદિક ઐશ્વર્યમાં જોડાણા છે તે પોતાને ઐશ્વર્ય ભોગવવાની વાસના છે તે માટે જોડાણા છે; એમ જે સમજતો હોય તેને નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો જાણવો. ને **એમ જે ન સમજતો હોય તથા જેને વિષયમાં લગારેક પણ રાગ હોય તેને સવિકલ્પ નિશ્ચયવાળો જાણવો.** એમ સવિકલ્પ ને નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળા પુરુષનાં લક્ષણ છે. તે જો આ વાતને વિચારે તો જેમ દર્પણમાં[૨] ખબર પડે છે તેમ તે બે પ્રકારના પુરુષનાં લક્ષણ યથાર્થ જણાય. ॥૧૨૯॥

સ્વામીએ વાત કરી જે, એક સમે શ્રીજીમહારાજે મુક્તાનંદ સ્વામી આદિકને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “સત્યુગ, ત્રેતાયુગ તથા દ્વાપર એ ત્રણ યુગને વિશે ભગવાન પોતાના ભક્તની રક્ષાને અર્થે સુદર્શન ચક્રને મોકલતા, ને તે ચક્રે કરીને ભક્તની રક્ષા કરતા, તે આજ કળિયુગને વિશે ચક્ર મૂકીને કેમ ભક્તની રક્ષા

૧.જગતની સૃષ્ટિસંબંધી; ધર્મ, અર્થ, કામસંબંધી; વ્યવહારસંબંધી ૨.આભલામાં; મીરરમાં પોતાને પોતાની

કરતા નથી ? શું, કળિયુગના ભક્ત ભગવાનને વહાલા નથી ? અને આવા હળાહળ[૧] કળિને વિશે ભગવાનનું ભજન કરે તેની તો ભગવાને વિશેષ રક્ષા કરી જોઈએ. માટે કળિને વિશે ભક્તની રક્ષાને અર્થે સુદર્શન ચક્ર કેમ મોકલતા નથી ? શું, કળિયુગમાં ભગવાનની વિષમ[૨] દૃષ્ટિ થઈ; જે બીજા યુગમાં ભક્તની રક્ષા કરી ને કળિયુગમાં નથી કરતા ? એ પ્રશ્ન છે."

તેનો ઉત્તર જે, **'ભગવાનના સ્વરૂપનું જે જ્ઞાન તે જ સુદર્શન ચક્ર છે.'** ને તે ચક્રને વિશે દશ હજાર સૂર્યનો પ્રકાશ છે, એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. તે જુઓને, જ્ઞાનને વિશે પણ એટલો પ્રકાશ છે. કાં જે, જીવના હૃદયમાં અજ્ઞાનરૂપી અંધારું છે તેને ટાળવાને માટે ચંદ્રમા, સૂર્ય તથા પ્રલયકાળનું જે મહાતેજ તે કોઈ સમર્થ નથી; તે[૩] અંધારાને જ્ઞાન ટાળી નાંખે છે. માટે જ્ઞાનમાં દશ હજાર સૂર્ય કરતાં પણ અધિક પ્રકાશ છે. અને જેમ સુદર્શન ચક્ર સત્યયુગ, ત્રેતાયુગ ને દ્વાપરયુગને વિશે ભગવાનના ભક્તની રક્ષા કરતું, તેમ **જ્ઞાનરૂપી સુદર્શન ચક્ર આજ કળિયુગને વિશે રક્ષા કરે છે.**

ત્યારે કહેશો જે, કઈ રીતે રક્ષા કરે છે ? તો કહીએ છીએ જે, જ્યારે ભક્તના હૃદયમાં કામ-ક્રોધાદિક ભૂંડા ઘાટ થાય છે ત્યારે તે એવો વિચાર કરે જે, 'મને ભગવાન મળ્યા છે, તે હું એવો લાભ મૂકીને ભગવાનનાં વચનને

૧.કાતિલ ઝેર જેવા ૨.ભેદભાવવાળી ૩.અજ્ઞાનરૂપી

લોપીને કુમાર્ગે કેમ ચાલું ?' જ્યારે એવો ભગવાનના નિશ્ચય યુક્ત વિચાર થાય છે, ત્યારે ભૂંડા ઘાટ ટળી જાય છે. માટે ભક્તજનના શત્રુ તથા રાક્ષસ તો કામ-ક્રોધાદિક છે. તે થકી રક્ષા પણ જ્ઞાનરૂપી સુદર્શન ચક્ર કરે છે. માટે કળિયુગને વિશે જો ભગવાન સુદર્શન ચક્ર મૂકીને અંબરીષ રાજાની પેઠે રક્ષા ન કરતા હોય, તો એથી સત્સંગનાં વર્તમાન પણ પળે નહિ ને પ્રભુનું ભજન પણ થાય નહિ. કાં જે, કામ-ક્રોધાદિક તો એવા બળિયા છે જે, તેણે શિવ-બ્રહ્માદિકની લાજ લીધી છે; તો જીવનો શો ભાર ? માટે ભગવાન પોતાના ભક્તની જ્ઞાનરૂપી સુદર્શન ચક્રે કરીને સર્વે કાળને વિશે રક્ષા કરતા આવે છે ને આજ પણ જ્ઞાનરૂપી સુદર્શન ચક્રે કરીને પોતાના ભક્તની રક્ષા કરે છે. માટે **ભગવાનના સ્વરૂપનો નિશ્ચય તે જ સુદર્શન ચક્ર છે.** ॥૧૩૦॥

પૂછ્યું જે, "જેને ઇન્દ્રિયોને વિશે, અંતઃકરણને વિશે ને જીવને વિશે ભગવાનનો નિશ્ચય હોય, તે ત્રણેયની નોખી નોખી પ્રાપ્તિ કહો ?" ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, "જેને ઇન્દ્રિયોને વિશે ભગવાનનો નિશ્ચય હોય તે તો દેહ મૂક્યા પછી ઇન્દ્ર જેવો થાય, ને જેને અંતઃકરણને વિશે નિશ્ચય હોય તે બ્રહ્માદિક દેવ જેવો થાય, અને જેને જીવને વિશે નિશ્ચય હોય તે તો અક્ષરના મુક્ત જેવો થાય." ॥૧૩૧॥

॥ ભગવાનના નિશ્ચયની વાતો સમાપ્ત ॥

૧૨

મોટા પુરુષનો મહિમા અને સંગ રાખવાની વાતો

શ્રીજીમહારાજે પોતાની રુચિ કહી તેના ઉપર સ્વામીએ વાત કરી જે, **"ભક્તિસિદ્ધિમાં[૧] ઓગણપચાસ કહ્યા જે અધર્મના સર્ગ[૨] તેણે રહિત જે સંત હોય; અને તેને વિશે કહ્યા જે ઓગણસાઠ ધર્મસર્ગ[૩] તેણે સહિત જે સંત હોય; તથા ધર્મામૃતમાં કહ્યા જે ધર્મ, તેને અતિશય દઢપણે પાળતો હોય; તથા ભગવાનની ભક્તિએ યુક્ત હોય; એવાનો સંગ આપણે કરવો, પણ દોષેયુક્ત હોય તેનો સંગ તો ક્યારેય ન કરવો. અને જો તેનો સંગ કરે તો તેના દોષ પોતામાં આવે; તે માટે વિચારીને સંગ કરવો.** ॥૧૩૨॥

એક તો ત્યાગી થઈને ત્યાગીનો ધર્મ દઢ પાળવો ને ગૃહસ્થને ગૃહસ્થનો ધર્મ દઢ પાળવો. અને 'શ્વેત તેજને વિશે ભગવાન સદાય મૂર્તિમાન બિરાજમાન છે,' એમ જાણીને તે ભગવાનની ભક્તિ કરતો હોય, ને પોતાને ને અક્ષરને એક

૧.સદ્.શ્રીગોપાળાનંદસ્વામી રચિત ગ્રંથમાં ૨.અધર્મવંશ – અધર્મસંબંધી દુર્ગુણો ૩.ધર્મવંશ –- સદ્‌ગુણો

કરીને માને, અને ભગવાન વિના બીજે એક અણુમાત્ર પણ પ્રીતિ રાખતો ન હોય, એવી રીતનો પોતે થયો હોય તોપણ તેણે **ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણ્યાને અર્થે એકાંતિક સાધુનો સમાગમ મન, કર્મ, વચને કરીને નિરંતર રાખવો.** ॥૧૩૩॥

એકાંતિક ધર્મને વિશે વર્તાવવું તે તો પંડે ભગવાન હોય તો વર્તાવે તથા તે ભગવાનના એકાંતિક સાધુ ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય તથા માહાત્મ્યે સહિત ભગવાનની ભક્તિએ યુક્ત હોય તથા ભગવાનની મરજી જાણીને તે ભગવાનની મરજી પ્રમાણે વર્તતા હોય તથા પોતે ઐશ્વર્યે કરીને સર્વેને દાબે[૧] એવા સમર્થ હોય, તે પણ એકાંતિક ધર્મને વિશે વર્તાવે; પણ તે વિના બીજો તો એમ મનમાં જાણે જે, 'હું પણ બીજાને એકાંતિક ધર્મને વિશે વર્તાવીશ' એમ જાણીને વર્તાવવા જાય, તો પોતે પણ જે જે ક્રિયા કરે તેમાં મમતે[૨] કરીને બંધાય જાય. માટે જ્યારે ભગવાનનું તથા એકાંતિક સાધુનું પરોક્ષપણું હોય, ત્યારે તો એમ રહેવું જે, પોતપોતાના અંગમાં મળતા આવે એવા દસ હોય તો દશેયને ભેગા થાવું ને પાંચ તથા ચાર તથા બે હોય તો એકસરખા અંગવાળા ભેળા થાવું. ને આચાર્ય મહારાજની તથા ભગવાનની સેવા કરવી ને મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું. ને પોતપોતાને ગમતું કહેવું જે, 'મારે

૧.વશ રાખે ૨.'આ બધા મેં તૈયાર કરેલા મારા શિષ્યો તથા મારા સેવકો છે,' આવા અહં-મમત્વે

આજ્ઞામાં ફેર પડે તો તમારે ટોકવું ને તમારે ફેર પડે તો મારે ટોકવું;' એમ બેયને એક એકની ખોટ કહેવી. પછી તે દોષ પોતાની બુદ્ધિએ કરી તેને તપાસીને તેનો ત્યાગ કરવો; એવી રીતે વર્તે તો વિષમ[૧] દેશ-કાળાદિકમાં પણ એકાંતિક ધર્મને વિશે વર્તાય, પણ તે વિના વિષમ દેશ-કાળાદિકમાં એકાંતિક ધર્મને વિશે રહેવાનો બીજો ઉપાય નથી. ॥૧૩૪॥

સત્પુરુષ ને સત્શાસ્ત્રનાં વચન વિના પોતાના મનને જાણે જીવ જે કાંઈ કરવાનું ધારે તેને દેહાભિમાન કહેવાય. ને તેને કોઈ ટાળવાનું કરે ત્યારે તેને બહુ દુઃખ થાય. ॥૧૩૫॥

જેને કોઈ જાતનો અયોગ્ય સ્વભાવ હોય ને તેમાંથી જીવનું ભૂંડું થાય એવું હોય, તેને ભગવાન કે સાધુ ટોકે ત્યારે તે સવળું ન લેવાય ને અવળું લેવાય ને તેની આંટી બંધાય, એવો જે હોય તેના સત્સંગનો[૨] નિર્ધાર ન જાણવો; એ તો જ્યારે ત્યારે જરૂર વિમુખ થાય. અને જો કોઈ એને નભાવનારો[૩] હોય ને એના સ્વભાવ પ્રમાણે કાંઈક વર્તવા દે તો એ માંડ માંડ સત્સંગમાં નભે, ને એવો નભાવનારો ન હોય તો એ જરૂર સત્સંગમાંથી પડી જાય. માટે **સ્વભાવને ટાળવા સારુ મોટા પુરુષ વચન કહે તેને હિતકારી માનીને તે પ્રમાણે વર્તવું, પણ આંટી ન બાંધવી.** ॥૧૩૬॥

૧.પ્રતિકૂળ ૨.શ્રીહરિ તથા સંત-ભક્તમાં જે પ્રીતિ હોય તેનો. ૩.તેની ભૂલોને જતી કરી ચલાવનારો

શ્રીજીમહારાજના વચન પ્રમાણે જ જે સંતને પોતાના આત્માનું હિત કરતાં આવડે અને તે વચન પ્રમાણે રહીને મહારાજની પ્રસન્નતા કરવી તેનો ખટકો હોય, ને તે પ્રમાણે જ વર્તતો હોય, ને સર્વે પ્રકારે બુદ્ધિ પહોંચતી હોય, ને બીજાના જીવને પણ જાણતો હોય, ને તેના જીવનું પરલોક સંબંધી જે હિત તે સર્વે પ્રકારે કરતાં આવડતું હોય, એવા જે સંત પોતાને જણાય તેના વચનમાં વિશ્વાસ રાખીને તે કહે તે પ્રમાણે વર્તે તો તે ઠીક છે, ને એ વિના જે બીજો માર્ગ તે તો પડવાનો છે. ॥૧૩૭॥

દેશ-કાળાદિક આઠ છે તેમાં સર્વ કરતાં સંગનું બળ અતિ અધિક છે. કેમ જે, 'સત્પુરુષનો સંગ હોય તો દેશ-કાળાદિક સારા જ થાય છે અને અસત્પુરુષનો સંગ થાય તો દેશ-કાળાદિક અસત્ થાય છે.' અને પુરુષ પણ જો રૂડા સત્પુરુષનો નિરંતર સંગ કરે તો એ સારો ને સારો જ રહે ને જો દેહાભિમાની એવા અસત્પુરુષનો સંગ કરે તો તે બગડી જાય છે.

ત્યારે એક સંતે પૂછ્યું જે, "એ પુરુષને ક્યાં સુધી સત્સંગ કરવો ?" ત્યારે તેનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, "એ પુરુષનો સત્સંગ કરતે કરતે એવો સ્વભાવ થઈ જાય જે, સારું ખાવું, સારું વસ્ત્ર, સારી પથારી, માન ઈત્યાદિક જે પંચવિષય સંબંધી સારાં પદાર્થનો યોગ તેનો સહજ સ્વભાવે અરુચિનો સ્વભાવ થઈ જાય. માટે એ સારાં પદાર્થનો યોગ

થાય, તોપણ તેનો ત્યાગ કરવો તે જ ગમે; પણ તેનો ભોગ તો ગમે જ નહીં. ને જેવે તેવે અન્ન-વસ્ત્રાદિકને ભોગવવે કરીને દેહનિર્વાહ કરે, એવો સ્વભાવ થઈ જાય ત્યારે જાણીએ જે, એ સત્સંગ કરીને પક્વ[૧] થયો. અને જ્યાં સુધી એવો નથી થયો ત્યાં સુધી તો એનો[૨] એને ભય છે. ને તેને જો સત્સંગનો જોગ રહે તો એ સારો રહે ને સત્સંગ ન કરે અને પોતે પોતાને જાણે જે, 'હું તો હવે સારો થઈ ગયો, માટે મારે હવે શો ભય છે ?' એમ **પ્રમાદ રાખે તો એનું ઠેકાણું ન રહે.** અને એ પક્વ થયો હોય તો એ જ્યાં જાય ત્યાં એને એવું બળ હોય જે : જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ત્યાગ, ધર્મ, ભક્તિ તે સંબંધી વાત કરીને કેટલાક પુરુષને પોતાના જેવો સ્વભાવ કરે પણ પોતે કોઈ વિષયને ચાળે[૩] ચડી જાય નહીં. આ વાર્તા નિશ્ચિત છે, એમાં કાંઈ સંશય નથી. ||૧૩૮||

જે ખરેખરા સાધુ હોય તેને પોતાને કોઈ જાતનો સ્વાર્થ ન હોય, ને પોતાથી જેની શ્રેષ્ઠપ્રકૃતિ[૪] હોય તેની પાસે પોતાનો શિષ્ય જાય ત્યારે રાજી થાય. કેમ જે, તેને તો તેના જીવનું હિત કરવું હોય. ને ઊતરતી પ્રકૃતિવાળા પાસે જાય તો કુરાજી થાય; કેમ જે, એનો જીવ બગડી જાશે, એમ જાણે. અને નિઃસ્વાર્થી સાધુ હોય તેને તો તેના જીવને ભગવાનમાં

૧.અતિ દઢ; પીઢ ૨.પંચવિષય, માન, સ્થાન વગેરે પદાર્થોનો ૩.વિષય ભોગવવાનાં માર્ગે; ફેલ-ફતુરમાં ૪.સારી સાધુતા; ઊંચી સ્થિતિ

હેત કરાવવાનું હોય ને સ્વાર્થી હોય તેને તો પોતાની ઉપર તેને હેત કરાવવાનું હોય. માટે **સ્વાર્થી સાધુ હોય તેને તો ઈન્દ્ર- બ્રહ્માદિક દેવ જેવો ભગવદ્ભક્ત જાણવો અને જે સ્વાર્થે રહિત હોય તેને નારદ, સનકાદિક, શુકદેવ ને જડભરતાદિક જેવો સાધુ જાણવો.** ॥૧૩૯॥

જેને કોઈ પદાર્થની ઈચ્છા હોય નહિ તે શ્રીહરિજીનો એકાંતિક ભક્ત થયો; તેને પણ શ્રીહરિજી ને તેમના ભક્તની સેવા તો કરવી. કેમ જે, એ તો સર્વેથી શ્રેષ્ઠ છે અને બીજાં સર્વે સાધન તો એને અર્થે છે; તેથી એવાને પણ ભગવાનના ખરેખરા ભક્તનો સંગ રાખવો. ॥૧૪૦॥

જેમ કામાદિક દોષ છે તે ભક્તને ભગવાન સાથે અંતરાય કરે છે, તેમ જ એ દોષ ન હોય તોપણ જો એને ભગવાન ને ભગવાનની મરજી પ્રમાણે વર્તતા એવા જે એકાંતિક ભક્ત તેનો સમાગમ ન હોય, તો એને ભગવાન સાથે અંતરાય રહી જાય. કેમ જે, જે એકાંતિક ન હોય તેને ભગવાનની મરજી પ્રમાણે વર્તવાની રીત યથાર્થ આવડતી ન હોય, ત્યારે એના સંગના કરવાવાળાને તે રીત ક્યાંથી શીખવે ? માટે એને ભગવાન સાથે અંતરાય રહી જાય છે. માટે જેને અંતરાય ન રાખવો હોય તેણે એકાંતિક ભક્ત સાથે હેત અને સંગ રાખવા. ॥૧૪૧॥

“અંતઃકરણ ને આત્મા એ બેના વચ્ચે જે વિચાર રહે

છે, તે વિચાર[1] કેનો સમજવો ?" ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, એ વિચાર છે તે અંતઃકરણનો પણ નથી અને જીવનો પણ નથી, એ વિચાર તો સત્શાસ્ત્ર અને સત્પુરુષનો છે. તે જ્યારે મુમુક્ષુ પ્રથમ સત્પુરુષના મુખ થકી અને સત્શાસ્ત્રમાંથી વિચારને શીખે છે ને પછી તે વિચારને ઇન્દ્રિયો દ્વારે કરીને અંતઃકરણમાં ઉતારે છે.

હવે તે વિચાર શું ? તો દેહ છે તે નાશવંત છે, દુઃખરૂપ છે ને વિકારવાન છે તથા દેહનાં જે સગાંસંબંધી અને પદાર્થ તે પણ નાશવંત છે. અને જે આત્મા છે તે અછેદ્ય, અભેદ્ય, અજર, અમર, સત્તારૂપ ને સુખરૂપ છે, તથા સનાતન ને પરિણામે રહિત છે; એવો જે જડ-ચૈતન્યનો વિચાર તે સત્પુરુષ ને સત્શાસ્ત્રનો છે. ને તે વિચાર અંતઃકરણ અને આત્મા એ બેના મધ્યમાં રહ્યો થકો દેહ અને જીવ એ બેયને નોખા રાખે છે, તે દેહના ભાવ આત્માને વિશે ભળવા દેતો નથી ને આત્માના ભાવ દેહ ભેળા ભળવા દેતો નથી. ને તે વિચાર જ્યારે દઢ થાય ત્યારે સત્તારૂપે રહ્યો થકો નિરંતર પરમાત્મા એવા જે શ્રીજીમહારાજ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ તેમનું ધ્યાન કરે. ॥૧૪૨॥

સત્પુરુષ જે દેવને પધરાવે છે ત્યારે તે દેવમાં દૈવત આવે છે. તથા શાસ્ત્ર ને સાધુપણું તથા તીર્થ તે એ સત્પુરુષનું કર્યું થાય છે, પણ એ ચારે કરીને સાધુ નથી થાતા. ॥૧૪૩॥

૧.જીવને તથા અંતઃકરણને જુદાં-જુદાં સમજવા માટેનો વિચાર

શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "જેવો હું સત્સંગે કરીને વશ થાઉં છું, તેવો તપ, દાન, તીર્થ તથા અષ્ટાંગયોગ તેણે કરીને નથી થાતો." એવો જે સત્સંગ તે તો મોટા સંતના સમાગમથી સમજાય છે. તે હેતુ માટે મન, કર્મ તથા વચને કરીને તેનો સંગ કરવો. ॥૧૪૪॥

જીવ માત્ર મોટેરા વતે સુખિયા ને મોટેરા વતે દુખિયા; માટે મોટેરાને વિશે એ ત્રણ વાનાં જોઈએ : 'ધર્મ, ધીરજ ને જ્ઞાન' તે હોય તો શોભે. ॥૧૪૫॥

મા-બાપ થકી જે દેહ પમાય છે તે તો અજ્ઞાનમય છે ને ગુરુ થકી જે દેહ પમાય છે તે તો જ્ઞાનમય દેહ છે ને મોક્ષનો હેતુ છે ને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ધર્મ તથા ભક્તિનો પમાડનારો છે. ॥૧૪૬॥

જેમ ઔષધને લઢી લઢીને અતિશય ઝીણું કર્યું હોય તો આંખમાં નાખે તોપણ ખટકે નહિ, તેમ સત્પુરુષના સંગે કરીને ધર્મ-જ્ઞાનાદિક શીખીને સત્સંગની સમજણ પક્વ કરી હોય, તો દેશ-કાળાદિકે કરીને પણ મતિ ફરે નહીં. ॥૧૪૭॥

કસરમાત્ર ટાળ્યાનો એવો એક ઉપાય જબરો કયો છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, 'મહત્પુરુષનો સર્વ પ્રકારે વિશ્વાસ રાખીને સમાગમ કરવો,' એક એ જ ઉપાય અતિશય બળવાન છે. તે ભાગવત્‌માં પણ કહ્યું છે જે –

नैषा मतिस्तावदुरुक्रमाङ्घ्रिं स्पृशत्यनर्थापगमो यदर्थः ।
महीयसां पादरजोभिषेकं निष्किञ्चनानां न वृणीत यावत् ॥[૧]

॥૧૪૮॥

શ્રીજીમહારાજની પ્રાપ્તિ થઈ એ તો બહુ મોટું કામ થયું છે, પણ લોભ-કામાદિક અંતરશત્રુ જ્યાં સુધી રહ્યા છે, ત્યાં સુધી તો શ્રીહરિજીને વિશે પણ દોષ પરઠે છે. માટે **સત્પુરુષનો સમાગમ કરીને દેહાભિમાનરૂપ દોષ ટાળીને ને ધર્મ-જ્ઞાનાદિક ગુણને શીખીને એકાંતિક ભક્ત થાવું.** ॥૧૪૯॥

શાસ્ત્રમાં એમ કહ્યું છે જે, સત્પુરુષના સંગે કરીને જીવ સુખિયો થઈ જાય છે. માટે સત્પુરુષનાં લક્ષણો શાસ્ત્રમાંથી સમજીને તથા તેમની મોટપ વચનામૃત આદિક શાસ્ત્રમાંથી શીખીને, વિચારીને, તેમની અનુવૃત્તિમાં મન, કર્મ, વચને કરીને વર્તવું. તે કહ્યું છે જે, **'उत्तमानेव सेवेत प्राप्तकाले तु मध्यमान्'**[૨] તથા એવી રીતે શ્રેષ્ઠ થાવાની ઈચ્છા રાખવી. ને સત્શાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત તથા મહત્પુરુષનો સિદ્ધાંત એ બેયને મેળવવા. જો બેયનો એક સિદ્ધાંત થાય તો મહત્પુરુષનો વિશ્વાસપૂર્વક સંગ કરવો. ને **વેગવાન થાવું નહિ, પણ શાંત થાવું. કેમ જે, વેગવાનને શાસ્ત્ર સમજાતું નથી.** ॥૧૫૦॥

૧.જ્યાં સુધી મનુષ્યો જગતથી વિરક્ત એવા મોટા સત્પુરુષની ચરણરજમાં સ્નાન કરતા નથી; એટલે કે, તેમના દાસના દાસ બનતા નથી, ત્યાં સુધી તેઓની બુદ્ધિ જન્મ-મરણથી છોડાવનારા ભગવાનનાં ચરણને પામવાને લાયક બનતી નથી. (ભાગ.૭/૫/૩૨) ૨. શ્રેષ્ઠ સત્પુરુષનો જ સમાગમ કરવો; જો તેવા ન મળે તો મધ્યમનો કરવો. (મહા.ઉદ્યોગ.૩૬/૨૦)

શ્રીહરિજીનું ભજન-સ્મરણ કેમ કરવું ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, અક્ષરના મુક્ત છે તે તો અક્ષરરૂપ થઈને ભજન કરે છે, ને શ્વેતદ્વીપના મુક્ત તો સત્તારૂપે રહીને કારણ ભાવને ટાળતા થકા ભજન કરે છે, ને બદરિકાશ્રમના મુક્ત તો સત્તારૂપ રહીને સ્થૂળ-સૂક્ષ્મના ભાવને ટાળતા થકા ભજન કરે છે, ને આપણે સર્વે તો સ્થૂળભાવે વર્તતા થકા ભજન કરીએ છીએ. તેમાં પણ કેટલાક તો અક્ષરના ભાવે વર્તે છે, ને કેટલાક તો સત્તારૂપપણે વર્તે છે, ને **સર્વ કરતાં અનુવૃત્તિમાં રહેવું કઠણ જણાય છે. કેમ જે, બીજાના મનગમતા પ્રમાણે વર્તવું. માટે સ્વરૂપમાં રહેવા**[1] **કરતાં પણ એ કઠણ છે.** ॥૧૫૧॥

બુદ્ધિવાન હોય તેને એકાંતિક ધર્મ સમજાય તો ખરો, પણ પોતાનાં જે નાના પ્રકારનાં બીબાં[2] તેને મૂકી શકે નહિ ને સત્પુરુષની અનુવૃત્તિમાં પણ રહી શકે નહિ; એ ખોટ બુદ્ધિવાનને વિશે જણાય છે. ને મૂઢ[3] ભક્તને વિશે શ્રદ્ધા તો હોય, પણ સમજી શકે નહિ એ ખોટ છે. ॥૧૫૨॥

નારાયણ બ્રહ્મચારીએ પૂછ્યું જે, "એક તો મુમુક્ષુ જેવો જણાતો હોય તેને મોટાનો જોગ[4] થાતો નથી અને બીજો મોટાનો જોગ કર્યામાં બહુ બિયે છે, એ બેયનું શું કારણ હશે ?" તેનો ઉત્તર જે, જે મુમુક્ષુને મોટાનો જોગ થાતો

૧.અખંડ બ્રહ્મરૂપે વર્તવું અથવા અખંડ ભગવાનના સ્વરૂપમાં વૃત્તિ રાખવી ૨.સ્વભાવ ૩.અતિ વિશ્વાસુ ૪.સમાગમ

નથી તેને તો મોટાની ક્રિયામાં અરુચિ છે – એ જ કારણ જણાય છે. ને જે મોટાનો યોગ કર્યામાં બિયે છે, તેને તો પૂર્વ જન્મને વિશે અથવા આ જન્મને વિશે ધર્મમાં શિથિલપણું છે, માટે બિયે છે. ॥૧૫૩॥

સંત જે સ્વભાવને ટાળવા સારુ લાગતા વેણ દુઃખવીને કહે તોપણ હિતકારી જ માનવા, ને સંત ભેળા જ ભળવું પણ સ્વભાવ ભેળા તો ભળવું જ નહીં. ॥૧૫૪॥

સમૈયામાં જઈને સત્પુરુષની સોબત કરીને કમાણી કરવી ને તેને વધારવી. તે કોઈક તો વધારે છે ને કોઈક તો ઘટાડી પણ દિયે છે ને કેટલાક તો બરોબર પણ રાખે છે. તે એ કમાણી શી ? તો શ્રીહરિજીને વિશે માહાત્મ્યે યુક્ત ને ધર્માદિક અંગે સહિત ભક્તિ કરવી ને તેને વધારવી; તે મહત્પુરુષના સંગે કરીને શીખવું; એ કમાણી સમૈયામાં કરવી. ॥૧૫૫॥

વિદ્યાર્થીના અભ્યાસને દૃષ્ટાંતે કરીને વાર્તા કરી[૧] જે, 'સદ્રુચિનો[૨] અભ્યાસ સત્પુરુષના સંગે કરીને નિરંતર રાખે તો સદ્વાસના વૃદ્ધિ પામે છે.' એ રીતે બહુ વાર્તા કરી. ॥૧૫૬॥

જીવને પંચવિષય સંબંધી સુખ તે તો નવાં ને નવાં

૧.વિદ્યાર્થી ભણવા બેસે ત્યારે તેને કાંઈ આવડતું હોતું નથી, પણ જેમ જેમ અભ્યાસ કરે તેમ તેમ જ્ઞાન સિદ્ધ થાય છે. તે રીતે જીવને વિષયનો અભ્યાસ થાય તો વાસના વધી જાય અને સત્પુરુષનો સંગ થાય તો વાસના ઘટી જાય. ૨.પ્રભુને પામવાના ધ્યેયનો

રહે છે ને પરમેશ્વરની જે ભક્તિ કરવી ને મહિમા શીખવો તથા શ્રીહરિજીના જે એકાંતિક સાધુ છે તેમનો મહિમા સમજવો તથા ધર્મ, ભક્તિ, જ્ઞાનાદિક જે ગુણ શીખવા, એ સર્વે જૂના થઈ જાય છે, એનું કારણ એ છે જે, એને શ્રીજીમહારાજનો ને એકાંતિક સાધુનો મહિમા સમજાણો નથી. માટે શ્રદ્ધા અતિ મંદ રહે છે, તે સારુ **સત્પુરુષના સંગે કરીને મહિમા શીખવો.** ॥૧૫૭॥

પાંચ પ્રકારના મનુષ્ય સંસારનો ત્યાગ કરે છે. તેમાં (૧) નિર્ધન (૨) આળસુ (૩) ક્રોધી (૪) વિચારવાન ને (૫) બાળક. તેમાં બાળકને તો જેવો સંગ મળે તેવો તે થાય છે. ને જો અલ્પ બુદ્ધિવાનનો સંગ મળે તો ડોળિયો[૧] થઈ જાય છે. જેમ બાળકને જેવી ગળથૂથી પાય તેવો તે બળિયો થાય છે; તે ગળથૂથીને ઠેકાણે સંગ જાણવો. તે વિદુરનીતિમાં કહ્યું છે જે –

યાદૃશૈઃ સન્નિવિશતે યાદૃશાંશ્ચોપસેવતે ।
યાદૃગિચ્છેચ્ચ ભવિતું તાદૃગ્ભવતિ પુરુષઃ ।।[૨] ॥૧૫૮॥

સંત દ્વારાએ કરીને પણ અનેક જીવોનાં કલ્યાણ કર્યાં. ને એકાંતિક ભક્તને વિશે શ્રીજીમહારાજની મરજી અને વાર્તા યથાર્થ રહી છે. તે ઉપર –

૧.કુસંસ્કારથી બગડેલો ૨.**અર્થ :** જેવા મનુષ્યો પાસે બેસે છે, જેવાનું સેવન કરે છે, જેવો થવાને ઈચ્છે છે તેવો પોતે થાય છે. (વિદુરનીતિ : અ.૩૬/૧૫)

कस्मै येन विभाषितोऽयमतुलो ज्ञानप्रदीपः पुरा
तद्रूपेण च नारदाय मुनये कृष्णाय तद्रूपिणा ।
योगीन्द्राय तदात्मनाथ भगवद्राताय कारुण्यतस्त-
च्छुद्धंविमलं विशोकममृतं सत्यं परं धीमहि ॥[1]

આ શ્લોકની બહુ વાર્તા કરી. તથા એવા શુદ્ધ ભક્તને વિશે શ્રીજીમહારાજ નિવાસ કરીને રહે છે, તે આ શ્લોકમાં કહ્યું છે જે –

न काम्यकर्मबीजानां यस्य चेतसि सम्भवः ।
वासुदेवैकनिलयः स वै भागवतोत्तमः ॥[2]

ને બીજા ભક્તને વિશે પોતાના સ્વભાવ ભળી જાય છે, માટે તે સ્વભાવ પ્રમાણે વર્તે છે ને વાર્તા પણ તે જ પ્રમાણે કરે છે. ત્યારે સંતે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "આ ભક્ત તો સ્વભાવ પ્રમાણે વર્તે છે ને આ ભક્ત તો મરજી પ્રમાણે વર્તે છે, તે કેમ જણાય ?" તેનો ઉત્તર જે, "જેની બુદ્ધિ દેશ-કાળાદિકે કરીને ફરી જાય એવી હોય તેનું વર્તન સ્વભાવ પ્રમાણે છે

૧.**અર્થ :** જે પરબ્રહ્મ પરમાત્માએ કૃપા કરીને આ અપાર જ્ઞાનના દીપકરૂપ શ્રીમદ્‌ભાગવતને પ્રથમ બ્રહ્મા પાસે પ્રકટ કર્યું; પછી પ્રભુએ બ્રહ્મારૂપે રહીને નારદમુનિની આગળ દર્શાવ્યું; નારદરૂપે થઈને શ્રીવેદવ્યાસની આગળ પ્રકટ કર્યું; ત્યાર બાદ વ્યાસજીરૂપે રહ્યા થકા યોગીઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા શુકદેવજીની પાસે પ્રકટ કર્યું. અને શુકદેવજીરૂપે રહીને પરીક્ષિત રાજાની પાસે પ્રકટ કર્યું. તેવા શુદ્ધ-નિર્મલ, શોક રહિત, સત્ય મૂર્તિ અને મોક્ષસ્વરૂપ એવા પરબ્રહ્મનું ધ્યાન કરીએ.(ભાગ.૧૨/૧૩/૧૯) ૨.**અર્થ :** જેના ચિત્તમાં વિષયભોગની વાસનાઓ ક્યારેય ઉત્પન્ન થતી નથી તથા જે એક ભગવાનના સ્વરૂપમાં જ નિમગ્ન રહેતા હોય, તે પરમ ભાગવત સંત છે.

એમ જાણવું. અને જેની બુદ્ધિ દેશ-કાળાદિકે કરીને ન ફરે એવી હોય તેનું વર્તન મરજી પ્રમાણે છે એમ જાણવું." ને જેણે રાત-દિવસ અતિશય ચાડ[1] રાખીને શ્રવણ-મનનાદિકે કરીને બુદ્ધિને વિશે એકાંતિક ભક્તપણું ખચિત[2] કર્યું હોય તેની બુદ્ધિ ફરે નહીં. ॥૧૫૯॥

"પ્રથમ સંસાર અસત્ય જણાતો હતો ને શ્રીજીમહારાજને વિશે હેત પણ જણાતું હતું ને હવે એમ કેમ જણાતું નથી ?" એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, "પ્રથમ એ ભક્તની ઇન્દ્રિયની વૃત્તિ વિષયને વિશે પ્રવેશ કરતી નહોતી ને સત્સંગનો વેગ ઇન્દ્રિયોને વિશે લગાડ્યો હતો ને તે પછી ઊતરતાને યોગે કરીને જ્યારે વિષય સુખનો અનુભવ થયો, ત્યારે એ સત્સંગથી મોળો પડી ગયો; એ જ એનો ઉત્તર છે. ને **વિષય ભોગવીને ન બંધાય એવા તો એક નરનારાયણ ઋષિ વિના બીજો કોઈ નથી."** ॥૧૬૦॥

"[3]વિશ્વાસ કેમ થાય ?" એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, "શ્રીહરિજી મહારાજની આજ્ઞા જે સંતને હોય જે, 'તમે ધર્મને વિશે રહેજો ને બીજાને પણ રખાવજો.' તે માટે પોતે ધર્મને વિશે યથાર્થ વર્તતા હોય ને બીજા બહુ મનુષ્યને પણ વર્તાવતા હોય. એવી જાતનાં ઐશ્વર્યને[4] જોઈને તેનો વિશ્વાસ કરવો, ને એવાનો સંગ કરીને નિર્વાસનિક થાવું. ને એવા **સત્પુરુષને મન સોંપ્યા વિના તો બ્રહ્મા તથા વિરાટ તથા સંકર્ષણ જેવાને પણ કસર રહી**

૧.ચીવટ; સાવધાની ૨.અતિ દૃઢ ૩.મોટા સત્પુરુષનો ૪.સામર્થ્યને

જાય છે. અને એ સમર્થ તો બહુ છે, પણ વાસના ટાળ્યા વિના સકામ ભક્ત કહેવાય છે.” ॥૧૬૧॥

સત્પુરુષનો અવગુણ કેમ સમજે તો ન આવે ? ત્યારે સ્વામી બોલ્યા જે, જેને એમના ઠેરાવ[1] સામી દૃષ્ટિ હોય તેને એમનો અવગુણ ન આવે. તે ઠરાવની વિગત જે, મહત્પુરુષ હોય તેમનું વર્તન તો પરલોકને અર્થે હોય પણ દેહની આબરૂને અર્થે કે આ લોકના સુખને અર્થે ન હોય. ને એમના સંગી હોય તેમનું પણ પરલોકને વિશે સારું થાય એમ જ ઈચ્છે છે ને એમ જ તેને વર્તાવે છે. ને આ લોકના જે સુખ છે તે તો ચાર પ્રકારના પ્રલયે કરીને નાશ થઈ જાય એવાં છે ને દુઃખરૂપ ને સ્વપ્ન તુલ્ય છે. એવી રીતે અનંત યુક્તિએ કરીને વાર્તા કરી છે. તે કહ્યું છે જે, ‘**सन्त एवास्य छिन्दन्ति, मनोव्यासङ्गमुक्तिभिः**’[2] ॥૧૬૨॥

સત્ત્વ, રજ અને તમ એ ત્રણે ગુણમાંથી જે ગુણ જીવને વિશે અજ્ઞાનકાળે સરસ[3] વર્તતો હોય તે જ ગુણ સત્સંગને વિશે આવ્યા પછી પણ વૃદ્ધિને પામે છે; તે સારુ સત્પુરુષને સેવીને પુરુષપ્રયત્ને કરીને તે ગુણને કાઢે તો જ નીસરે, નહિ તો ન નીસરે. ને ધર્મ-જ્ઞાનાદિક જે ગુણ અજ્ઞાનકાળે જીવમાં મુખ્યપણે હોય છે તે જ સત્સંગમાં આવ્યા પછી વૃદ્ધિને પામે

૧.જીવનધ્યેય ૨.આ જીવની વાસનાઓને સત્પુરુષો જ ઉપદેશ વાક્યો વડે છોડાવે છે. (ભાગ.૧૧/૨૬/૨૬) ૩.પ્રધાનપણે

છે. માટે મોટા પુરુષને સેવીને જો એ ગુણને વધારે તો વૃદ્ધિ ને પામે છે. માટે સમાગમ કર્યાનું એ જ ફળ છે. ||૧૬૩||

લોભ-કામાદિક જે અંતરશત્રુ છે તેને આત્મસત્તારૂપ થઈને ટાળે, તો શ્રીજીમહારાજનું ભજન-સ્મરણ સુખે થાય. ને તે **શત્રુને ટાળવાને અર્થે મોટા પુરુષની અનુવૃત્તિને વિશે વર્તવું.** ||૧૬૪||

રજોગુણી[૧] બુદ્ધિ જે તે મોક્ષ માર્ગને વિશે ચાલી શકે નહિ, ત્યાં તો સત્પુરુષની આપેલ બુદ્ધિ પૂગે છે. તે કઈ બુદ્ધિ ? તો **સત્પુરુષનાં વચનને વિશે વિશ્વાસ રાખવો એ જ મોક્ષબુદ્ધિ છે.** ||૧૬૫||

અને ધર્મ-જ્ઞાનાદિક ગુણને વિશે જ્યાં સુધી રુચિ નથી ત્યાં સુધી તે પાકો સત્સંગી ન કહેવાય. માટે સત્પુરુષને સંગે કરીને એ ગુણને વિશે પક્વ રુચિ કરવી. ||૧૬૬||

મોટા પુરુષનું એ લક્ષણ છે જે, **"પોતે અક્ષરરૂપે વર્તે ને મુમુક્ષુને પણ અક્ષરરૂપ સ્થિતિ કરી આપે.** મુમુક્ષુને સત્-અસત્‌ના વિવેકનો ઉપદેશ કરીને શ્રીજીમહારાજનો ને સત્પુરુષનો સંગ અતિ આસક્તિએ સહિત[૨] કરાવે તે મોટા પુરુષ કહેવાય." તે ઉપર અફીણિયાના[૩] ને જાર સ્ત્રીના દૃષ્ટાંતે કરીને બહુ વાર્તા કરી. ||૧૬૭||

૧.વિષય તથા વ્યવહાર સંબંધી ૨.મહિમાએ યુક્ત; અતિ હેતે કરીને ૩.જેમ અફીણના બંધાણીને અફીણનું વારંવાર સેવન કરવાથી તેના વિના ચાલે જ નહિ, એવું તેનું ➔

સ્વામીએ નિર્ગુણ-સગુણની વાર્તા કરી જે, આચાર્યજી મહારાજ તથા સંત સર્વે જે તે કલ્યાણરૂપ દિગ્વિજય કરવાને અર્થે બ્રહ્માંડમાં વિચરે છે. તેમની જે સર્વે ક્રિયા તે નિર્ગુણ છે. કેમ જે, તે ક્રિયાને જે જે જીવ દેખે, સાંભળે ને ચિંતવન કરે ને વળી જે એમના કોઈક ઉપયોગમાં આવે તે સર્વેનું કલ્યાણ થાય છે, માટે એ નિર્ગુણ છે. ને સગુણપણું તો જે અહં-મમત્વરૂપી માયા પરસ્પર હરિજનમાં રહી છે તે છે. માટે **એકાંતિક સાધુના સંગે કરીને, એ માયાને ટાળીને એકાંતિક થાવું એ જ સત્સંગ કર્યાનું ફળ છે.** ॥૧૬૮॥

મોટા પુરુષની જે ક્રિયા છે તે જીવના કળ્યામાં આવે નહીં; કેમ જે, એ તો નિઃસ્વાદી થકા સ્વાદને કરતા હોય ને નિર્લોભી થકા લોભ કરતા હોય, ઈત્યાદિક સર્વે ક્રિયા અલૌકિક હોય છે, માટે જીવના કળ્યામાં ન આવે. જેમ સૂર્યની પ્રકાશરૂપ જે શક્તિ છે તે નેત્રમાં આવે છે તેને ઈન્દ્રિયો, દેવતા ને જીવ કોઈ કળી શકતા નથી. ને વળી જેમ વૈરાટપુરુષના ગોલકની જે શક્તિ છે તે દેવ-મનુષ્યાદિકના ઈન્દ્રિયાદિકને પ્રકાશ કરે છે, તેને પણ કોઈ કળી શકતા નથી. ને વળી જેમ પુરુષોત્તમ ભગવાનની જે શક્તિ છે તે તો અક્ષર ને મૂળપુરુષાદિક સર્વેને પ્રકાશ કરે છે, પણ તેને કોઈ જાણી

વ્યસન થઈ જાય છે; તેવી જ રીતે જેનો સમાગમ કરવાથી શ્રીહરિ અને સત્પુરુષમાં ગાઢ આસક્તિ થઈ જાય, તેને મોટા પુરુષ કહેવાય છે.

શકતા નથી. અને તે કેમ રહી છે ? તો જેમ શૂરવીર પુરુષ છે તે બરછી કે તીર નાંખે છે તેમાં હાથની શક્તિ જાય છે, પણ હાથમાં જેટલી છે તેટલી જાતી નથી, ને લેશમાત્ર જાય છે; તેમ પુરુષોત્તમ ભગવાનની જે શક્તિ છે તે તો બ્રહ્મ, માયા ને કાળાદિકને વિશે લેશમાત્ર જ આવી છે ને પોતાને વિશે તો અપાર રહી છે. એવો મહિમા દઢપણે સમજીને ભજન-સ્મરણ કરવું. ॥૧૬૯॥

અને 'ભગવાનને જ્ઞાની ભક્ત કેમ અધિક ગમે છે ?' એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, 'તે જ્ઞાની ભક્ત પ્રયત્ને કરીને સ્વભાવ ટાળે છે, માટે તે શ્રીજીમહારાજને બહુ ગમે છે.' ॥૧૭૦॥

'દેહ તો નરકરૂપ છે, તેની પૂજા-સેવાદિકે કરીને શું ફળ થાય ?' તેનો ઉત્તર સ્વામી કહે જે, **એમ તો મુમુક્ષુએ પોતાના દેહને સમજવો, સત્પુરુષનાં શરીર છે તે તો નિર્ગુણ છે.** જુઓને, સચ્ચિદાનંદસ્વામીના શરીરને બેડી, ભીંત ને તાળાં સોતાં કમાડ એ કોઈ આડાં આવ્યાં જ નહીં. ને સ્વામી સંતદાસજીને પણ હિમાળો[1] રોકી શક્યો નહીં. ને વિજ્ઞાનદાસજીને પણ તાળાં સોતાં કમાડ ને ભીંત તે આડાં આવ્યાં જ નહિ ને આકાશમાર્ગે ઊડીને ગોલોકમાં વિરજ્યા નદીને વિશે જળપાન કરીને પાછા જ્યાં હતા ત્યાં આવ્યા.

૧. હિમાલય પર્વત; થીજાવી દે તેવી ઠંડી

માટે એ સર્વે બ્રહ્મરૂપ હતા તો આવરણ કોઈ આડું ન આવ્યું. તે શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં કહ્યું છે જે, **'गुणापाये ब्रह्मशरीरमेति'**[૧] એવી રીતે **જે ભજન-સ્મરણ કરીને તથા ધર્માદિક સાધનની પક્વતાએ કરીને ભગવાનના સાધર્મ્યપણાને પામ્યા છે તે તો નિર્ગુણ છે.** ને છેલ્લા પ્રકરણના ૩૫મા વચનામૃતમાં પણ શ્રીજીમહારાજે કહ્યું છે જે, 'છ લક્ષણે યુક્ત જે ભક્ત છે તેને પૂજે પરમેશ્વર પૂજાય છે, ને તેનો દ્રોહ કરે તો શ્રીહરિજીનો દ્રોહ થાય છે.'

साक्षात्सम्बन्धतो यस्य कर्ता श्रद्धा च कर्म च ।
ज्ञानं स्थानं च द्रव्यादि गुणवच्चापि निर्गुणम् ।।[૨]

એમ કહીને ધર્માદિક ચાર સાધનની તથા સંત-અસંતની અતિશય વાર્તા કરી. ॥૧૭૧॥

અને સ્વામીએ વાત કરી જે, નર તથા માદા નામે બે પ્રકારના જીવ અસુરમાં ને દેવમાં રહ્યા છે. તે અસુર નર પૃથ્વી ઉપર આવેલો હોય તો અનેક જીવને અસુર કરે છે ને જો દેવ નર આવ્યો હોય તો હજારો જીવને દેવ કરે છે ને નર વિના એકલી માદાને ફળ લાગે નહિ, તેમ **એકાંતિક ભક્તના પ્રસંગ વિના એકાંતિક થવાય નહીં.** એ પ્રમાણે

૧.ત્રણ ગુણોનો નાશ થાય છે ત્યારે બ્રહ્મશરીર – ભાગવતી તનુને પામે છે. ૨.ભગવાનના સાક્ષાત્ સંબંધમાં આવેલા ભક્ની શ્રદ્ધા, તેણે કરેલાં કર્મો, તેનું જ્ઞાન, સ્થાન ને દ્રવ્ય વગેરે માયાના ગુણવાળા હોવા છતાં પણ નિર્ગુણ બની જાય છે. (સ.જી.૧/૩૪/૧૦)

પપૈયાના વૃક્ષના દૃષ્ટાંતે[૧] કરીને વાત બહુ કરી. ॥૧૭૨॥

એક દિવસ સ્વામીએ વાત કરી જે, **‘જીવને જેવી આત્મબુદ્ધિ અને પૂજ્યબુદ્ધિ દેહને વિશે છે, તેવી આત્મબુદ્ધિ[૨] ને પૂજ્યબુદ્ધિ જો મોટા પુરુષને વિશે સમજીને આદરે સહિત રાખે તો તેને વિશે જ્ઞાનાદિક સર્વે ગુણ આવે છે; એમાં કાંઈ સંશય નથી.** ને પોતાની મેળે જીવ બહુ કરે છે પણ તે લેખે[૩] આવતું નથી ને જો મોટા પુરુષની આજ્ઞા અને મરજી પ્રમાણે વર્તે તો અલ્પ કરે તે પણ બહુ થાય છે. જેમ રસે યુક્ત અન્ન અલ્પ જમે પણ તૃપ્ત થાય છે ને ભાજી બશેર[૪] જમે તથા છાસ બે પતર પીવે તોપણ તેને સંતોષ ન થાય. ॥૧૭૩॥

॥ મોટા પુરુષનો મહિમા અને સંગ રાખવાની વાતો સમાપ્ત ॥

૧.પપૈયાનાં ઘણાં ઝાડ હોય, તેમાં એક નર જાતિનું વૃક્ષ હોય તો જ બીજાં માદા જાતિનાં વૃક્ષને ફળ આવે; તેમ કોઈ એક એકાંતિક ભક્ત હોય તો તેના સંગે બીજા હજારો એકાંતિક થાય પણ તે વિના થઈ શકે નહીં. ૨.પ્રગાઢ પ્રીતિ ૩.ઉપયોગમાં ૪.કીલો જેટલી

૧૩
અખંડ અનુસંધાનની વાતો

પંચ ઇન્દ્રિયોએ કરીને જે જે ક્રિયા કરે તે કર્મયોગ કહેવાય. ને ભગવાન સંબંધી જે જે ક્રિયા કરે તે ભક્તિયોગ કહેવાય. ને આત્મામાં તથા પરમાત્મામાં મન અખંડ રહે ત્યારે સાંખ્યયોગ કહેવાય. ॥૧૭૪॥

પછી સંતે પૂછ્યું જે, ભગવાનનો અખંડ સંબંધ થયો તે કેમ જાણવો ? ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, ભગવાનનો સંબંધ તો તેને કહીએ જે, જેમાં અંતરાય ન રહે ને ભગવાનને સર્વોપરી સમજે ને ભગવાન જે જે વચન કહે તેને સત્ય માને અને જ્યાં મૂકે ત્યાં રાજી થકો જાય પણ મૂંઝાય નહિ તથા કોઈ વિષયને વિશે બંધાય નહિ ને તે વિષયને વિશે રાગ પણ ન થાય ને નિરંતર વિષયને વિશે દોષને દેખે, એમ વર્તે ત્યારે જાણીએ જે, તેને ભગવાનનો સંબંધ અખંડ થયો છે. ॥૧૭૫॥

તે ધ્યાન કર્યાની રીત કહીએ છીએ જે, “ભગવાનનો ભક્ત હોય તે દૃષ્ટિ આગળ મૂર્તિ ધારે, ત્યારે પ્રથમ તો જેવી

ભગવાનની મૂર્તિ છે તેવી જ દેખાય છે. તે જોતાં જોતાં જ્યારે મૂર્તિને વિશે વૃત્તિ ઠેરાય છે, ત્યારે જેમ સૂર્યની કિરણ જાળીએ થઈને ઘરમાં પડે છે ને તે કિરણ તથા સૂર્યની એકતા દેખાય છે, તેમ જે ભક્તને અખંડ ભગવાનની મૂર્તિમાં વૃત્તિ બંધાય છે ત્યારે એને મૂર્તિ અગ્નિ સરખી રક્ત ભાસવા લાગે છે. ને પછી તેમાંથી પ્રકાશ ઘણો પ્રગટે ને સૂર્ય જેવી તે મૂર્તિ ભાસે છે. પછી ચંદ્રમા જેવી શીતળ ને મોટો તારો ખરે તેના જેવું ઉજ્જવળ તેજ તે સરખી અત્યંત ઊજળી પ્રકાશવાન મૂર્તિ ભાસે.

પછી એ મૂર્તિ જ્યારે હૃદયમાં પાછી ફરે છે ત્યારે આંખ્યું ચક્રની પેઠે ફરીને[૧] અંતરદષ્ટિ થઈ જાય છે, ત્યારે એ ભક્તના હૃદયમાં મૂર્તિ દેખાય છે. પછી તે મૂર્તિને જોતાં જોતાં તેના હૃદયમાં રુશનાઈ[૨] જેવો અવકાશ દેખાય છે, ત્યારે પચાસ કરોડ યોજન[૩] પૃથ્વી ને લાખ યોજનનો મેરુ ને તે મેરુની ઉપર બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને શિવ તેનાં ધામ તથા સાડા બાર કરોડ યોજન ઊંચો જે લોકાલોક પર્વત ને તેની માંહેલી કોર જે સાત સમુદ્ર તથા ઈન્દ્ર, યમ, વરુણ અને કુબેરની પુરીઓ તે સર્વે તથા પૃથ્વી ઉપર સ્થાવર-જંગમ સર્વેને દેખે છે, પણ જેમ બહાર સર્વ પદાર્થનો ત્યાગ કરીને એક ભગવાનની મૂર્તિને વિશે વૃત્તિ જોડી હતી, તેમ એ સમગ્રને ખોટું કરીને ભગવાનનો ભક્ત એક ભગવાનની મૂર્તિને જ દેખે છે.

૧.આંખની વૃત્તિ પાછી વળીને ૨.શાહી ૩.એક યોજન = ૪ ગાઉ, ૧૨ કી.મી.

તે ભગવાનની મૂર્તિ કેવી છે ? તો જેમ કોઈના હાથમાં ચિંતામણિ હોય તે જ્યારે જે મનોરથ ધારે તે સર્વે સાચું થાય, તેમ ભગવાનની મૂર્તિ સાથે જેની અખંડ વૃત્તિ જોડાણી છે તે તો ગોલોક, વૈકુંઠ તથા શ્વેતદ્વીપ તથા અક્ષરધામ તથા અનંતકોટિ મુક્ત તે સર્વેને દેખે છે. ને એવો ભગવાનનો ભક્ત હોય તે જ્યારે ધારણા[૧] કરે છે ત્યારે પચાસ કોટિ યોજન જે પૃથ્વી, તેથી દસગણું જળ, તેથી દસગણું તેજ, તેથી દસગણો વાયુ, તેથી દશગણો આકાશ, તેથી દશગણો અહંકાર, તેથી દસગણું મહત્તત્વ, તેથી અનંતગણી પ્રકૃતિ, તેથી અનંતગણો પુરુષ, ને તે પ્રકૃતિપુરુષથી પર અનંતગણું ભગવાનનું ધામ; તે ભગવાનના ધામમાં આંખના મટકાના લાખમા ભાગ જેટલા વખતમાં જઈને આવે છે. તેને એમ જણાય છે જે, 'એ ધામમાં હજાર વર્ષ રહી આવ્યો કે લાખ વર્ષ રહી આવ્યો કે બ્રહ્માના કલ્પ[૨] પર્યંત રહી આવ્યો તેવું જણાય છે,' ને આંહીં તો આંખના મટકાનો લાખમો ભાગ વીત્યો હોય એવી એ અલૌકિક વાત છે; તે ભગવાનના ધ્યાનવાળા જાણે છે.

ને એવી જાત્યની જે એ ધારણા થાય છે તેનું કારણ તો ભગવાનની મૂર્તિમાં અખંડ વૃત્તિ રાખવી તે છે. માટે જેને ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિ રહેતી હોય અને તે સંસારમાં

૧.સમાધિનો સંકલ્પ ૨.બ્રહ્માનો એક દિવસ એટલે આપણા ૮ અબજ અને ૬૪ કરોડ વર્ષ

રહેતો હોય તેને પણ એવી અલૌકિક દૃષ્ટિ થાય છે. અને ભગવાનની મૂર્તિને વિશે જેની વૃત્તિ ન ચોંટતી હોય ને તે બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળતો હોય ને દેહને સૂકવીને કાષ્ટ જેવો કરે તોય પણ તેને એવી અલૌકિક દૃષ્ટિ આવતી નથી. અને જેની ભગવાનના સ્વરૂપમાં અખંડ વૃત્તિ રહેતી હોય અને તે જો ભગવાનના ભક્તનું માહાત્મ્ય જાણતો હોય તો તેની અલૌકિક દૃષ્ટિ થાય છે ને તેને આત્માનું દર્શન થાય છે. માટે **ભગવાનનું ધ્યાન કરતાં જે જે અંતરાય કરે તેનો શત્રુની પેઠે ત્યાગ કરવો** અને કોઈક અધર્મને માર્ગે ચાલતો હોય તો તેનો પણ ત્યાગ કરવો, પણ ભગવાનના ધ્યાનમાં અંતરાય પડવા દેવો નહીં. ॥૧૭૬॥

॥ અખંડ અનુસંધાનની વાતો સમાપ્ત ॥

૧૪
વિવેકી પુરુષનાં લક્ષણોની વાતો

સદ્‌ગુરુ ગોપાળાનંદસ્વામીએ વાત કરી જે, દત્તાત્રેયે કહ્યું જે, "હે સાધ્યદેવ ! મેં મારા ગુરુ થકી આ કરવા યોગ્ય સાંભળ્યું છે. તે શું ? તો એક તો ધૃતિ જે નાના પ્રકારના દુઃખે કરીને પણ વિકળ[૧] ન થાવું, ને દમ જે સર્વે ઇન્દ્રિયોને જીતવી, ને સત્ય ધર્મની અનુવૃત્તિ[૨] રાખવી, ને હૃદયની જે અહં-મમતાદિક સર્વે ગ્રંથિઓ[૩] તેને ટાળવી, અને પ્રિય-અપ્રિય જે સુખ-દુઃખ તેને આત્મસમતાને પમાડે, કહેતાં પોતાને અને બીજાને સમાનપણે સુખ-દુઃખને જુવે એટલું જ કરવા યોગ્ય છે; એમ ગુરુ થકી મેં સાંભળ્યું છે.

૧.વ્યાકુળ ૨.અનુસરણ ૩.ગ્રંથિઓ(ગાંઠ) છ છે : મિથુન, હૃદય, કર્મ, અહં, મમતા, ભય. તેમાં પોતે પુરુષ છે કે સ્ત્રી છે તે ભેદભાવ ભુલાઈ જાય, તે મિથુન ગ્રંથિ ભેદાઈ કહેવાય. જીવાત્મા હૃદયાકાશમાં રહે છે તે દેહમાં ગમે ત્યાં રહી - પ્રકાશી શકે, તે હૃદયગ્રંથિ ભેદાઈ કહેવાય. પોતાનામાંથી કર્મનું કર્તાપણું મટી જાય અને અખંડ એક ભગવાનને જ કર્તા માને ત્યારે હું ને મારું જિતાઈ જાય, તે અહં-મમતા ગ્રંથિઓ ભેદાઈ કહેવાય. ભયમાત્રનો ત્યાગ કરી ભગવાનને બળે નિર્ભય થાય, તે ભયગ્રંથિ ભેદાઈ કહેવાય.

વળી પોતાને કોઈક કઠણ વચને કરીને તિરસ્કાર કરે તો તેનો સામો તેવો તિરસ્કાર ન કરે ને તેનું સહન કરે. કેમ જે, **સહન કરનારાનો જે ક્રોધ છે તે જ તે તિરસ્કારના કરનારાને બાળી નાંખે છે ને તેનું જે સુકૃત[૧] છે તેને સહન કરનારો જે પુરુષ તે પામે છે.**

અને હે દેવો ! જે પુરુષ પોતાના કલ્યાણને ઈચ્છે તે પુરુષ જે તે બીજા કોઈને કઠણ વચને કરીને તિરસ્કાર કરે એવો ન થાય તથા બીજા કોઈનું અપમાન કરે એવો ન થાય તથા પોતાના મિત્રનો દ્રોહી ન થાય તથા નીચ પુરુષની સેવાનો કરનારો ન થાય તથા અભિમાનવાળો ન થાય તથા હીન આચરણવાળો ન થાય તથા ક્રોધે યુક્ત એવી વાણી ન બોલે અને ક્રોધે યુક્ત એવી જે રુખી[૨] વાણી તે જે તે આ લોકને વિશે પુરુષના મર્મસ્થળનાં[૩] જે હાડકાં તથા હૃદય તથા પ્રાણ એ સર્વને બાળી નાંખે છે; તે કારણપણા માટે ધર્મવાળો પુરુષ જે તે બીજાને બાળે એવી જે રુખી વાણી તેને નિત્ય વરજે.[૪]

અને પારકા મર્મસ્થળનો પીડનારો અને રુખી છે વાણી જેની એવો અને તે વાણીરૂપી કાંટે કરીને મનુષ્યને પીડતો એવો જે પુરુષ તે અત્યંત શોભાએ રહિત જાણવો. ને જનનું જે મૃત્યુ તેને મુખને વિશે બાંધીને વહેનારો[૫] છે એવો એને

૧.પુણ્ય ૨.કઠોર ૩.જ્યાં વધુ વેદના થાય તેવાં શરીરનાં અંગો ૪.ત્યાગ કરે. ૫.ફરનારો

જાણવો; કહેતાં કઠણ વચનરૂપ જે જનનું મૃત્યુ તેને મુખને વિશે તૈયાર લઈને ફરે છે.

અને અતિશય તીખાં ને અગ્નિ તથા સૂર્ય સરખાં પ્રદીપ્ત એવાં જે વાણીરૂપ બાણ તેણે કરીને જો બીજો એને અતિશય વીંધે ને તે બાણે કરીને વીંધાણો છે તોપણ અતિશય વિવેકે યુક્ત એવો જે એ જ્ઞાની પુરુષ તે જે તે એમ જાણે જે, 'આ તો મારાં સુકૃતને પોષણ કરે છે' એમ સમજીને ક્ષમા કરે છે." ॥૧૭૭॥

જે પુરુષ સંતને સેવે, અસંતને સેવે, તપસ્વીને સેવે, ચોરને સેવે તો તે સેવનારો પુરુષ જે તે તેમના વશને પામે છે; કહેતાં સંતને સેવે તો પોતે સંત થાય છે, અને અસંતને સેવે તો અસંત થાય છે, અને તપસ્વીને સેવે તો તપસ્વી થાય છે, ને ચોરને સેવે તો ચોર થાય છે; કેની પેઠે ? તો જેમ વસ્ત્રને જેવા રંગમાં રંગીએ તેવા રંગવાળું થાય છે. ॥૧૭૮॥

જે વિવેકી પુરુષ છે તે જે તે પોતા સાથે જો કોઈ અતિ વાદ કરે તો પોતે તે સાથે અતિ વાદ ન કરે ને બીજા પાસે કરાવે નહીં. અને વળી જે બીજે માર્યો થકો તેને પોતે મારે નહિ ને બીજા પાસે મરાવે પણ નહીં. અને પોતાને જે મારનારો તેના ભૂંડાને નથી ઈચ્છતો એવો જે તે પુરુષ, તે આવે તેને દેવતા પણ ઈચ્છે છે; કહેતાં તે દેવતાને પણ માનવા યોગ્ય થાય છે. ॥૧૭૯॥

અને જો રૂડું વચન બોલતાં ન આવડે તો ન બોલવું એ શ્રેષ્ઠ છે, એમ મોટા કહે છે. અને ન બોલવા થકી જે સત્ય વચન બોલવું તે શ્રેષ્ઠ છે. અને તે સત્ય વચન પણ જો પ્રિય લાગે એવું બોલાય તો તે સત્ય વચનથી પણ શ્રેષ્ઠ છે. અને તે પ્રિય વચન પણ ધર્મેયુક્ત બોલાય તો તેથી અતિશય શ્રેષ્ઠ છે. એવી રીતે વચન બોલવાના ચાર પ્રકાર છે તેને જાણવા. ॥૧૮૦॥

અને જે પુરુષ જેવા ભેળો બેસે છે ને જેવા પુરુષને સેવે છે અને પોતે જેવો થાવાને ઈચ્છે છે તેવો તે થાય છે. માટે **સત્પુરુષ ભેળા બેસવું ને સત્પુરુષને સેવવા ને સત્પુરુષના જેવો પોતાનો સ્વભાવ કરવાને ઈચ્છવું, પણ અસત્પુરુષનો પ્રસંગ તો કોઈ પ્રકારે કરવો જ નહીં.** ॥૧૮૧॥

અને પુરુષ તે જે જે પદાર્થ થકી નિવૃત્તિને પામે છે તે તે પદાર્થ થકી એ મુકાઈ જાય છે. અને જો સર્વે પદાર્થ થકી નિવૃત્તિને પામે છે તો તે અણુમાત્ર પણ દુઃખને નથી પામતો. અને સર્વેથી નિવૃત્તિને પામ્યો હોય એવો જે પુરુષ તેને કોઈ જીતવાને ઈચ્છતા નથી, અને એ પણ બીજાને જીતવા ઈચ્છતો નથી, અને કોઈ સાથે વૈર કરતો નથી, અને કોઈને મારતો નથી. ને નિંદા તથા સ્તુતિ તેને વિશે તુલ્ય છે સ્વભાવ જેનો એવો જે પુરુષ, તે કોઈ પદાર્થ નાશ પામી જાય છે તેનો શોક કરતો નથી, અને કોઈ પદાર્થને

પામીને તેનો હરખ પણ નથી કરતો. ॥૧૮૨॥

શ્રીજીમહારાજ અને સાધુ તેડવા આવે ત્યારે કેના ભેગું જાવું ? કેમ જે, મહારાજ એમ કહે જે, 'તમારે આ સાધુ સાથે હેત છે અને અમે આમ ફરીને આવીએ છીએ તે તમારી નજરમાં આવે તો અમારા ભેળા આવો કે તે સાધુ ભેળા જાઓ,' ત્યારે કેના ભેગા જાવું ? તે વાસ્તે મહારાજના જેવું કોઈ મુક્તને વિશે હેત ન રાખવું ને જેને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને માહાત્મ્યે સહિત ભગવાનની ભક્તિ હોય તેને તો એક ભગવાનને વિશે જ પ્રીતિ રાખવી, પણ બીજા કોઈ મુક્તને વિશે ન રાખવી. ને જેને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ભક્તિ તે અતિ દઢ ન હોય તેણે તો કોઈ મોટા એકાંતિક સાધુ હોય તે સાથે હેત કરવું.

ને સત્સંગીની સભા બેઠી હોય ત્યારે તો પર્વતભાઈ જેવા પાસે બેસવું ને સત્સંગી તથા સાધુની સભા બેઠી હોય ત્યારે તો મુક્તાનંદસ્વામી જેવા સંત પાસે બેસવું ને મહારાજે સહિત સભા બેઠી હોય ત્યારે તો મહારાજની પાસે બેસવું તથા હેત પણ મહારાજ સાથે રાખવું, પણ બીજા કોઈને વિશે સંગ તથા હેત તે મહારાજના જેવું ન રાખવું. અને મુક્તાનંદ સ્વામી તથા બીજા સદ્‌ગુરુ બેઠા હોય ત્યારે તેમાં જે સરસ જણાય તે પાસે બેસવું. એવી રીતે સત્સંગ કરવામાં વિવેક રાખવો પણ એ વાત ભૂલવી નહીં. ॥૧૮૩॥

મહારાજ આજ્ઞા કરે જે, 'તમારી નજરમાં આવે ત્યાં અવતાર ધરીને જીવોનાં કલ્યાણ કરી આવો.' ત્યારે એવે ઠેકાણે દેહ ધરવો જે, ગરીબ બ્રાહ્મણ હોય ને માગીને પેટ ભરતો હોય ને વેદનો ભણેલો ને ધર્મવાળો હોય, તેને ઘેર દેહ ધરવો. ને કન્યા પણ ન મળે એટલે તરત ઘરનો ત્યાગ કરીને ત્યાગી થવાય અને જો ભારે ધનાઢ્ય ગૃહસ્થને ઘેર જન્મ ધરે તો નાનો હોય ત્યાંથી જ એવા માર્ગમાં[૧] ચડાવી દે, જે માન, મોટપ, સ્ત્રી, ધન અને લોકની આબરૂ તથા પોતાનાં જે સંબંધી તેમાં સ્નેહ થાય, પછી તે મૂકીને નીકળાય નહીં. તે માટે દેહ ધરવો પડે તો એમ સમજી, વિચારી, તપાસ કરીને દેહ ધરવો – એ વાત અવશ્ય સમજવાની છે. ॥૧૮૪॥

ગુણાતીતાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "દેશ-કાળાદિકે કરીને એક નિરધાર રહે એમ જણાતું નથી, માટે કેમ કરે તો મતિ ન ફરે ?" ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, "એ તો એક ભગવાનને વિશે જ મોટપ સમજે પણ બીજા કોઈનો ભાર ન આવે ને સત્સંગનો વધારો થાય તથા ઘટી જાય તોપણ એમ સમજે જે, ભગવાન મળ્યા છે તે તો ક્યાંય જતા રહે એમ નથી તથા કોઈ લઈ લે એમ પણ નથી. અને જો સત્સંગનો વધારો થાશે ને લોક બહુ માનશે તો સામો ભગવાનને ભજતાં એટલો વિક્ષેપ થાશે. ને જો રજોગુણી[૨] મનુષ્ય સત્સંગી થાશે ને બહુ

૧.જગત વ્યવહાર તથા વિષયના રસ્તે ૨.વિષયો, ધન-માનાદિની રુચિવાળા

માનશે તો સામા આપણને પણ રજોગુણી કરશે. માટે એમ ચોખ્ખું સમજે જે, 'ભગવાન કરતા હશે, તે ઠીક કરતા હશે' એમ સમજે તો કોઈ રીતે મતિ ન ફરે." ॥૧૮૫॥

જ્ઞાની અને વિશ્વાસી ભક્તનાં કેવાં લક્ષણ હોય ? એક તો જે ભક્તને જ્ઞાનાંશની[૧] યથાર્થ દૃઢતા હોય તેમાં કોઈ જાતની કસર રહેતી નથી. અને બીજો જેને ભગવાન ને ભગવાનના ખરેખરા એકાંતિક ભક્તનો દૃઢ વિશ્વાસ હોય તેણે કરીને જેમ એ કહે તેમ જ એ મન, કર્મ, વચને વર્તે તો તેમાં પણ કોઈ જાતની કસર ન રહે. ને પ્રથમ કહ્યો તેનો[૨] જે સંગ કરે તેને તો પોતા જેવો કરે ને બીજો[૩] તો પોતાના જીવાત્માનું જ રૂડું કરે પણ બીજાને સમજાવી શકે નહિ, એટલો એ બેમાં ભેદ છે. ॥૧૮૬॥

વળી પોતે એમ વાર્તા કરી જે, "પાંચ પ્રકારના પુરુષ છે, તેને ઓળખીને સંગ કરવો. તેનાં લક્ષણ કહીએ છીએ જે, એક તો એવો પુરુષ હોય જે પોતે પણ ભગવાન સંભારે અને બીજા જે પોતાને આશરે આવે તે સર્વેને ભગવાન સંભારી દિયે. ને બીજો તો એવો હોય જે પોતે પોતાની મેળે ભગવાન સંભારે. ને ત્રીજો તો બીજાની ઓથે રહીને ભગવાનને સંભારે, પણ સ્વતંત્ર પોતે ન સંભારે. ને ચોથો તો એવો જે પોતે ભગવાનને ન સંભારે અને બીજો કોઈ ભગવાનને સંભારે તોય

૧.સમજણની ૨.જ્ઞાનીનો ૩.વિશ્વાસના અંગવાળો ભક્ત

ઠીક અને ન સંભારે તોય ઠીક. અને પાંચમો તે એવો હોય જે પોતે ભગવાનને ન સંભારે અને બીજા સંભારતા હોય તેને પણ ન સંભારવા દે. માટે આ પાંચ પ્રકારના પુરુષને ઓળખીને સોબત કરવી. **જેને એકાંતિક થાવું હોય તેણે પોતે ભગવાન સંભારે ને બીજાને સંભારવા દિયે એવા પુરુષનો સંગ કરવો."** ॥૧૮૭॥

એક દિવસ સ્વામીએ દયા કરીને પોતાની મેળે વાત કરી જે, "જીવને મોક્ષને માર્ગે ચાલવામાં હજારો વિઘ્ન છે. માટે નિર્વિઘ્ન મોક્ષ થાવો બહુ કઠણ છે. તે જેમ ખાંડાની[1] ધાર ઉપર ચાલવું, એવું મોક્ષને માર્ગે ચાલવું કઠણ છે. કેમ જે, પ્રથમ સંસારમાંથી સત્સંગી થાવું હોય ત્યારે હજારો કારસા[2] આવે. ને એમ કરતાં કોઈ જોગે સત્સંગ થાય તોપણ નક્કી સત્સંગી થઈને મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે ધર્મવેરો[3] કાઢવો તથા મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું તથા આચાર્ય, સંત કે લક્ષ્મીનારાયણને દર્શને આવવું તેમાં હજારો પોતાની નાતજાતના ને સંબંધીના કારસા આવે. ને એમ કરતાં નક્કી સત્સંગી થાય તોપણ તેને સાધુ થાવું હોય તો હજારો કલેશ થાય. કેમ જે, જ્યારે એ સાધુ થવાનું કરે ત્યારે એક તો પોતાનાં સંબંધી જે મા, બાપ, ભાઈ, બેન તથા સસરો આદિક તથા પોતા પાસે કરજ માગતો હોય તે તથા રાજા

૧.તલવારની ૨.અવરોધો; મુશ્કેલીઓ ૩.ધર્માદો

અને વસવાયાં[૧] એ સર્વે વૈરી થઈને ત્યાગી ન થાવા દિયે. ને એમ કરતાં પણ જો ત્યાગી થાય તો એકાંતિક ધર્મવાળા ને **ભગવાનની મરજી પ્રમાણે વર્તતા હોય એવા જે સાધુ તેને ઓળખવા ને એમને સંગે રહેવું એમાં હજારો રોકનારા મળે.** કેમ જે, પોતાનાં સંબંધીનો ત્યાગ તો થાય, પણ આંહીં કોઈ પક્ષમાં બંધાણો હોય તથા ગુરુમાં બંધાણો હોય ને એ આદિક હજારો અંતરાય તેમાં આડા આવે છે. તેનો ત્યાગ કરીને મુમુક્ષુએ પણ એકાંતિક ન થવાય, તો બીજાની શી વાત કહેવી ? ને એવા એકાંતિક તો મહારાજે કહ્યા હોય જે, 'આની આજ્ઞામાં વર્તજો,' પણ તે આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તીને એકાંતિકના[૨] થાવું તે બહુ કઠણ છે.

એવાનો સંગ થાય તોપણ લોભ, કામ, રસાસ્વાદ, સ્નેહ, માન, મત્સર, ઈર્ષા ને અસૂયા એ આદિક અધર્મનો ત્યાગ કરીને મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે યથાર્થ વર્તવું એ બહુ કઠણ છે. ને એમ વર્તાય તોપણ ભગવાનની નિરંતર સ્મૃતિ રાખવી એ બહુ કઠણ છે. ને એ કરતાં પણ ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યને અતિ દઢ કરીને તથા સ્થૂળદેહની વાસના ટાળીને ઇન્દ્રિયોને વશ કરવી અને સૂક્ષ્મદેહમાં જે પંચવિષયના સંકલ્પ થાય છે તે સંકલ્પને જીતીને મનને વશ કરવું પછી લિંગદેહ જે કારણ શરીર તેમાં પંચવિષયની અવ્યક્ત વાસના છે તેને ટાળીને જીવમાં[૩] ભગવાનનું ભજન કરવું તે કઠણ છે. ને તે કરતાં

૧.નિમ્ન જાતિના માણસો ૨.આજ્ઞાકારી દાસ ૩.શુદ્ધ બ્રહ્મરૂપે રહીને

ચાર પ્રકારના પ્રલયે કરીને પ્રકૃતિપુરુષ પર્યંત સર્વે નાશવંત જાણીને પછી ઉપશમે કરીને પોતાના આત્માને અક્ષરબ્રહ્મ સાથે એક કરીને પછી તે ઉપશમ અને મહારાજની મૂર્તિનું ધ્યાન એ બેયે કરીને વાસનામય લિંગદેહનો ભંગ કરવો એ અતિ કઠણ છે. અને તે સર્વે કરતાં પણ **શ્રીજીમહારાજને સર્વે અવતારના અવતારી જાણીને, ઉત્તમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચય કરીને પછી મહારાજની મૂર્તિમાં અતિ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિએ કરીને સ્નેહ કરવો ને મહારાજની મૂર્તિ વિના અક્ષરના સુખમાં પણ ન લેવાય ને અકળાય જાય, એક ભગવાનની મૂર્તિએ કરીને જ ગુલતાન રહે એવા મુક્ત થાવું એ સર્વેથી અતિ કઠણ છે.** ને એવો મુક્ત થયો ત્યારે તેને સાધનમાત્રનો અંત આવ્યો.

પછી તે ભક્તને ભગવાનની મૂર્તિનું કેવું સુખ આવે ? તો **જેવું ભગવાનને પોતાનું સુખ આવે છે, તેવું તે ભક્તને પણ ભગવાનની મૂર્તિમાંથી સુખ આવે છે.** ને તે ભક્ત તો પંડે ભગવાનનું કામ હોય તોપણ તે કરે એવો થાય છે. માટે પૂર્વે કહ્યાં એવાં જે સર્વે વિઘ્ન તેને ઉલ્લંઘે ત્યારે એવા થવાય છે. ને તે વિઘ્ન ક્યારે ઉલ્લંઘાય ? તો જ્યારે આત્મનિષ્ઠા, પતિવ્રતા-પણું ને દાસપણું એ ત્રણ અંગે યુક્ત એવા સાધુનો સંગ થાય, ત્યારે તેને પ્રતાપે કરીને એટલાં વિઘ્નને ઉલ્લંઘીને એવો મુક્ત થાય ને તે વિના તો પુરુષોત્તમ મળ્યા હોય તોપણ એવો ભક્ત ન થાય. એ વાત તે એમ જ છે, એમાં કાંઈ સંશય નથી."॥૧૮૮॥

જેવો રાજા હોય તેવી જ તેની સભા હોય, તેમ જેવું **ગુરુમાં દૈવત હોય તેવું શિષ્યમાં દૈવત આવે છે.** અને પોતે પોતાનું તળ તપાસ્યું ન હોય ને જો પોતાનું અપમાન થાય, અથવા સત્સંગનું અપમાન થાય, અથવા જેને ભજતા હોઈએ તે જ પાડવાનું કરે તો સત્સંગ ન રહે. માટે તળ તપાસીને સત્સંગ કરવો તો સત્સંગ ન ટળે. તે ઉપર અમદાવાદના બે ગરાસિયાનું દૃષ્ટાંત[૧] દીધું. ॥૧૮૯॥

શ્રીજીમહારાજ કહે છે જે, "સત્સંગ તો સર્વે કરે છે પણ સૌ આધારે કરીને સુખી રહે છે. કોઈ માન-મોટાઈને આધારે સુખી રહે છે ને કોઈ સારા ખાધાને આધારે ને કોઈ સારાં વસ્ત્રને આધારે ને કોઈ ચેલાને આધારે સુખી રહે છે; અને **જે હરિના દાસ છે તેને તો ભગવાનની મૂર્તિ તે જ આધાર છે.** જેમ દુબળા વાણિયાનો અજમે હાથ હોય,[૨] તેમ તે તો ભગવાન વતે જ સુખી રહે છે." ॥૧૯૦॥

અને જે પુરુષે જેને વિશે પોતાનો સ્વાર્થ માન્યો હોય તેમાં લાખ દોષ હોય પણ તેને એકે સૂઝે નહિ ને પોતાનો

૧.અમદાવાદમાં ખોડોજી અને મોકોજી નામના બે ગરાસિયા હતા. તેઓ પહેલાં ખાખી પંથના આશ્રિત હતા. પછી શ્રીહરિના આશ્રિત થયા, પણ શ્રીહરિ અને સંતોએ તેના માનનું ખંડન કર્યું અને તેના જૂના ખાખી ગુરુએ બહુ માન આપી પાછા બોલાવ્યા, તો પાછા તે પંથમાં જતા રહ્યા. આમ, તેમનો સત્સંગ ઉપરછલ્લો હતો તો પડી ગયા. ૨.દૂબળા વાણિયાને અજમે હાથ : ગરીબ વાણિયાને સસ્તા ઔષધ તરીકે અજમો આધારરૂપ છે. પેટમાં દુઃખે તોય અજમો, માથું દુઃખે તો અજમાનો લેપ, તાવ આવ્યો હોય તો અજમાની ફાકી; આમ કોઈ પણ રોગમાં ગરીબ વાણિયાને અજમો જ એક આધાર છે.

પણ દોષ સૂઝે નહીં. જુઓને ઉપરિચરવસુને ન સૂઝ્યો તેણે કરીને પડ્યો.[૧] ॥૧૯૧॥

મુમુક્ષુ હોય તે તો એમ જાણે જે, **આપણે તો આજ્ઞામાં રહેવા આવ્યા છીએ પણ કોઈને આજ્ઞામાં રાખવા નથી આવ્યા ને નિર્લોભી, નિષ્કામી, નિઃસ્વાદી, નિર્માની ને નિઃસ્નેહી થાવા આવ્યા છીએ પણ તેને વધારવા નથી આવ્યા.** ॥૧૯૨॥

અને જે મુમુક્ષુ હોય તે તો નિત્યે પોતાના વર્તમાન[૨] તપાસી જુએ ને પોતાના શત્રુઓને[૩] તપાસે ને તે શત્રુને વશ ન વર્તે. ॥૧૯૩॥

શ્રીજીમહારાજે કહ્યું છે જે, "ત્રણ પ્રકારનો વાયુ વાય છે, તેમાં તમારે કિયો વાયુ વાય છે ?" એક તો એવો વાયુ વાય જે પાંદડાં ખરે ને એક તો ડાળાં ભાંગે ને એક તો ઝાડને મૂળમાંથી ઊખેડી નાંખે. તે તો દૃષ્ટાંત છે, તેમ એક તો સંકલ્પ થાય ને ટળી જાય ને એક તો પંચવર્તમાનમાં ફેર પડે તેનું પ્રાયશ્ચિત કરીને સત્સંગમાં રહે ને એક તો સત્સંગમાંથી જાતું રહેવાય. ॥૧૯૪॥

૧.સ્વાયંભુવંશના ઉત્તાનપાદકુળમાં જન્મેલા એક રાજર્ષિનું નામ ઉપરિચરવસુ હતું. તેમણે ઘણા યજ્ઞો કર્યા હતા. તે સદેહે સ્વર્ગમાં જઈ શકતો. ત્યાં ઈન્દ્ર પણ તેને માન-સન્માન આપી પોતાની અર્ધી ગાદી ખાલી કરી આપતો. આવો ધર્મિષ્ઠ હતો. એક વખત ઋષિઓ અને દેવોને વિવાદ થયો કે, 'યજ્ઞમાં હિંસા શાસ્ત્રમાન્ય છે કે અમાન્ય ? 'તેમાં ઉપરિચરવસુએ દેવો પાસેથી માન-સન્માનના સ્વાર્થે દેવોનો પક્ષ રાખી 'હિંસા શાસ્ત્રને માન્ય છે,' એમ કહ્યું તેથી તેનું સ્વર્ગમાંથી પતન થયું. ૨.પોતાને પાળવા યોગ્ય નિયમ ૩.કામ-ક્રોધાદિને

ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, દેવતા અને જીવ એ સર્વે જે તે જેમ નેત્રમાં સૂર્યની આવ્યા-ગયાની ગતિને જાણતા નથી તેમ અક્ષરાદિક સર્વે મુક્તો પુરુષોત્તમની ગતિને નથી જાણતા.॥૧૯૫॥

અને જેમ ચંદ્રમા રાહુએ ગળ્યો થકો ઊગે છે ને આથમે છે, તેમ **હરિભક્ત શ્રીહરિજીની કથાનું શ્રવણ-મનનાદિક જે સર્વે ક્રિયા કરે છે, તે દેહાભિમાનરૂપ રાહુએ ગળ્યા થકા કરે છે.** માટે તે સર્વે ક્રિયાને વિવેકે કરીને કરવી. તે વિવેક વચનામૃતમાં[૧] કહ્યો છે જે, નાહીધોઈને[૨] પૂજા કરવી. ॥૧૯૬॥

અને **ઉત્તમ મુમુક્ષુનું લક્ષણ એ છે જે, સ્ત્રી, દ્રવ્ય, રસાસ્વાદ ને માન એનો ત્યાગ કર્યા કરે ને મોટા સંત સ્વભાવ ટાળવાને અર્થે દુઃખવીને કહે તોપણ મૂંઝાય નહીં.** ॥૧૯૭॥

"નિર્બળ તથા બળવાન કેમ જણાય ?" એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે : ઇન્દ્રિયો, મન, બુદ્ધિ ને જીવ એ ચારેયને જે શ્રીહરિના ભક્તરૂપે વર્તવું, તે એકએકથી બળિયો કહેવાય છે. તેની વિગત જે, કોઈક તો પરદેશમાં જાય છે ને ત્યાં જ વળગી રહે છે. ને કોઈક તો ઘરમાં આવે જ રહે છે. ને કોઈક તો બુદ્ધિએ કરીને નિશ્ચય કરે, ત્યાર પછી તે ક્રિયાને કરે છે. તેમ કોઈક તો સત્તારૂપે વર્તે છે. ને કોઈક તો નિત્ય પ્રલયાદિકે કરીને સર્વે પદાર્થને નાશવંત ને અસાર જાણીને

૧.વચ.અં.૨ ૨.દેહાભિમાનથી રહિત થઈને

તથા વૈરાગ્યનું ગ્રહણ કરીને શ્રીહરિજીને વિશે દૃઢ પ્રીતિ કરે છે. તે એક એકથી બળિયા છે. ॥૧૯૮॥

અને રજોગુણી બુદ્ધિવાળો તો ઉત્થાન ભેળી જ[1] ક્રિયા કરવા માંડે છે ને તમોગુણી તો અંધધંધ જેવી[2] ક્રિયા કરે છે ને સત્ત્વગુણી તો વિચાર્યા વિના કરે જ નહીં. ॥૧૯૯॥

અને ઉત્તમ મુમુક્ષુનાં લક્ષણ એ છે જે, **સત્પુરુષને ઓળખી કાઢે ને તેને મન સોંપી દે ને તેમના સમાગમને અર્થે સર્વે પ્રકારની ભીષણ[3] ખમે.** ને કોઈક ઉત્તમ વિષયને વિશે લોભાવવાનું કરે તોપણ ન લોભાય. ને ધર્મ-જ્ઞાનાદિક સાધનને દેશ-કાળાદિકના વિષમપણાએ કરીને પણ મૂકે નહીં ને આત્મા-અનાત્માનો વિચાર કરે. ને સર્વે સત્શાસ્ત્રનો પણ એ જ સિદ્ધાંત છે જે, **સત્તારૂપ થઈને શ્રીહરિજીનું ધ્યાન કરવું ને એમને એમ અનેક જન્મ સુધી કર્યા કરે, ત્યારે કારણ શરીર નાશ પામે છે.** ॥૨૦૦॥

અને જ્ઞાની-અજ્ઞાનીનું લક્ષણ સંક્ષેપે કરીને કહીએ છીએ જે, "જ્ઞાની ભક્ત પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં શ્રીજીની આજ્ઞાએ કરીને પ્રવર્ત્યો હોય તોપણ શ્રીહરિજીની કથા-વાર્તા, કીર્તન-ભક્તિ તથા આત્મા-અનાત્માનો વિવેક તે કર્યા વિના રહી શકે નહીં. જે અજ્ઞાની ભક્ત હોય તે તો પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં અતિશય જોડાઈ જાય ને ભજન-સ્મરણ પણ યથાર્થ થાય નહીં. ॥૨૦૧॥

૧.મનમાં સંકલ્પ થાય તે વખતે જ ૨.વિવેક વિનાની ૩.મુશ્કેલી; કસોટી

કોઈકને હેત હોય ને વિશ્વાસ ન હોય ને કોઈકને વિશ્વાસ હોય ને હેત ન હોય, એમ વાર્તા કરી. ત્યારે કોઈકે પૂછ્યું જે, "એ બેની સમજણમાં શી ખોટ હશે ?" તેનો ઉત્તર જે, "વિશ્વાસીને એ ખોટ છે જે એને પંચવિષયને વિશે રાગ છે એટલે હેત થાતું નથી ને હેતવાળાને એ ખોટ છે જે સત્પુરુષની મોટપ એણે યથાર્થ જાણી નથી, એટલે વિશ્વાસ આવતો નથી." ॥૨૦૨॥

"એક હરિજન તો સત્સંગ સંબંધી ભીષણ ખમે છે ને એક નથી ખમી શકતો એ બેમાં શું ગુણદોષ હશે ?" એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, "જે ભીષણ ખમતો નથી તેમાં તો એ દોષ છે જે, એ શ્રીજીમહારાજનો ને મોટા સંતનો મહિમા સમજતો નથી ને શ્રદ્ધા પણ અલ્પ છે ને દેહાભિમાન પણ બહુ છે માટે સત્સંગ જીવને વિશે પેસતો નથી એટલે વૃદ્ધિ પણ પામતો નથી ને ભીષણ ખમી શક્તો નથી." ॥૨૦૩॥

જે સત્સંગી ધર્મને વિશે દઢપણે વર્તતો હોય ને શ્રીહરિજી મહારાજની મરજીને જાણતો હોય ને સત્પુરુષને ઓળખતો હોય તે પાકો સત્સંગી કહેવાય. ॥૨૦૪॥

મુમુક્ષુ હોય તેને એમ સમજવું જે, હું પોતાને પાપે કરીને માંદો પડ્યો છું, ને વળી દેહને અર્થે નાશવંત ને અતિ તુચ્છ એવા જે પંચવિષય તે સારુ હરિભક્તનો તથા સંતનો અવગુણ

લેવારૂપ પાપ કરું છું તેને હું ક્યાં છૂટીશ ? એમ સમજીને કોઈનો અવગુણ લેવો નહીં. ॥૨૦૫॥

બે પ્રકારની બુટ્ટીની વાર્તા કરી જે, "એક બુટ્ટી તો ત્રાંબાદિક ને સોનું કરી આપે ને બીજી બુટ્ટી તો સોનાને રાખ કરી નાંખે છે; તેમ બહુ બુદ્ધિવાન સંતના સમાગમે કરીને તો એકાંતિક ભક્ત થાય છે ને અલ્પ બુદ્ધિવાનના સંગે કરીને તો ડોળિયો[૧] થઈ જાય છે. માટે સારા-નરસા થયાનું કારણ તો સત્સંગ અને કુસંગ છે, તેને ઓળખીને સંગ કરવો." એ રીતે બહુ વાર્તા કરી. ॥૨૦૬॥

ત્રણ પ્રકારના બુદ્ધિવાનની વાર્તા કરી જે, "એક તો હજારોનાં બંધનને કાપી નાંખે છે ને ખાન-પાનાદિક સન્માનને વિશે બંધાય જ નહીં. ને બીજો ઘણાને સમાસ કરે[૨] પણ પોતે જ સન્માનાદિકે કરીને બંધાઈ જાય છે. ને ત્રીજો તો પોતાનો સમાસ માંડમાંડ કરે." એવી રીતે સત્ત્વ, રજ ને તમોગુણમય બુદ્ધિવાનના ભેદ કહ્યા. ॥૨૦૭॥

શ્રીહરિકૃષ્ણજીનો ભક્ત હોય ને રજોગુણને વિશે અતિ આસક્ત વર્તતો હોય, તો અનિરુદ્ધ કે બ્રહ્મા જેવો થાય છે. ને તમોગુણને વિશે અતિ આસક્ત મતિ હોય, તો સંકર્ષણ કે શિવજી જેવો થાય છે. ને સત્ત્વગુણને વિશે અતિ દૃઢ આસક્ત

૧.અંદરથી વિષયમાં લેવાઈ ગયેલો ૨.સત્સંગ કરાવે કે સત્સંગનું પોષણ આપે

મતિ હોય, તે પ્રદ્યુમ્ન તથા વિષ્ણુ જેવો થાય છે. ને જે એકાંતિકના સંગે કરીને ભાગવત ભક્ત થાય છે, તે તો નિર્ગુણ કહેવાય છે ને એ તો સર્વેને વિશે શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે ને એને વિશે પણ નિર્બળ ને બળવાન હોય છે. તેમાં જે અતિ બળિયા એકાંતિક ભક્ત હોય છે તે તો શ્રીજીમહારાજની આજ્ઞાએ કરીને પ્રદ્યુમ્નાદિકને માન આવ્યું હોય, તો તેના માનને ઉતારીને રૂડી રીતે સ્થિત્યાદિક ને ધર્મ-જ્ઞાનાદિકે સોતી ભક્તિ પ્રવર્તાવે ને નિર્લેપ થકા પાછા આવીને સેવાને વિશે પણ તત્પર રહે છે. ને જે હરિભક્તને સત્ત્વગુણ પ્રધાન વર્તતો હોય તેને મૂંઝવણ તો આવે, પણ તે સત્સંગનું અવળું કરે નહીં. ને બીજા બે તો અવળું કરે ને બીવે પણ નહીં. એમ રજ, તમ ને સત્ત્વગુણી તથા નિર્ગુણ ભક્તની સ્થિતિ કહી ને તે ઉપર ભીષ્મ,[૧] શંકર[૨] ને અક્રૂરને[૩] દૃષ્ટાંતે કરીને વાર્તા કરી. ॥૨૦૮॥

૧.ભીષ્મ શ્રીકૃષ્ણને ભગવાન જાણતા હતા છતાં મહાભારતના યુદ્ધમાં કૌરવોના પક્ષમાં રહ્યા અને આઠમી રાત્રે પ્રતિજ્ઞા કરી કે, ‘કાલે કાં તો પૃથ્વી ઉપર પાંડવોનો નાશ કરીશ કાં તો શ્રીકૃષ્ણને હથિયાર ધારણ કરાવીશ; ને જો તેમ નહિ કરી શકું તો દેહત્યાગ કરીશ.’ નવમા દિવસે ભીષ્મ ક્રોધના વેગમાં આવી શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનને ખૂબ બાણ મારવા લાગ્યા, તે બંને લોહીલુહાણ થઈ ગયા. ત્યારે અર્જુનના રક્ષણાર્થે પોતાની પ્રતિજ્ઞા તોડીને પણ શ્રીકૃષ્ણે રથનું પૈડું શસ્ત્રરૂપે ધારણ કર્યું. આમ, શ્રીકૃષ્ણને ભગવાન જાણવા છતાં તમોગુણના આવેગથી ભીષ્મ દુશ્મનની જેમ વર્ત્યા. ૨.હજાર હાથવાળો બાણાસુર એક બળવાન રાજવી શંકરનો ભક્ત હતો. તેની પુત્રી ઉષા – ઓખાએ શ્રીકૃષ્ણના પૌત્ર અનિરુદ્ધનું ગુપ્ત રીતે અપહરણ કરાવી તેની સાથે લગ્ન કર્યું. અનિરુદ્ધને છોડાવવા શ્રીકૃષ્ણે બાણાસુર સાથે યુદ્ધ કર્યું. તેમાં શંકર પોતાના ભક્ત બાણાસુરનો પક્ષ રાખવા શ્રીકૃષ્ણ સામે લડ્યા. આમ, શ્રીકૃષ્ણને ભગવાન જાણવા છતાં શંકરે તેમની સાથે યુદ્ધ કર્યું. ૩.અક્રુર ભક્ત સારા ➔

શ્રીજીમહારાજને ને તેમના મહિમાને ને તેમના ધામને ને તેમના અવતારને તથા સત્પુરુષ ને તેમના મહિમાને જે યથાર્થ સત્યપણે જાણતો હોય તે સત્સંગમાંથી કોઈ રીતે પડે નહિ ને સર્વે પ્રકારે ભીષણ પણ ખમે ને એવી જાતના સમજણવાળાના અંતરમાં ચીકાશ[૧] હોય છે ને તે જ્યાં જાય ત્યાં ભગવાનને મૂકી શકે નહીં. ॥૨૦૯॥

નૃસિંહાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "પંચવિષયને કેમ ભોગવવા ?" ત્યારે સ્વામી બોલ્યા જે, "જેમ કોઈક વૈરી મોટો મનુષ્ય હોય ને તે પોતાને ઘેર મહેમાન થાય તો તેને સાકરનાં સીધાં આપવાં પડે છે, પણ અભાવ સોતાં આપે છે; એમ વિષય ભોગવવાને વિશે દેહને પ્રવર્તાવવો." ॥૨૧૦॥

અન્ન ને વસ્ત્ર એ બે વિના ન ચાલે ને બીજા સર્વે વિના ચાલ્યું જાય છે; માટે શ્રીજીમહારાજ પ્રસન્ન થાય તે સારુ ધર્મ-જ્ઞાનાદિક ગુણને સિદ્ધ કરવાને અર્થે પ્રમાદ મેલીને પુરુષપ્રયત્ન કરવો, ને એ બે વાનાં તો પ્રારબ્ધ પ્રમાણે સહજે જ મળી રહે છે, તે સારુ **દેહરૂપ થઈને શ્રીજીમહારાજને**

હતા, છતાં સ્યમંતકમણિની ચોરી કરી ભાગી ગયા. પછી અક્રુરે કાશીએ જઈ ગંગાજી ઉપર મણિકર્ણિકા ઘાટ બનાવરાવ્યો. શ્રીકૃષ્ણએ તે જાણ્યું ને અક્રુર પાસેથી મણિ લઈ આવ્યા. આમ, અક્રુરજીએ ભગવાન પાસે કપટ કર્યું. આ રીતે ત્રણ ગુણને આધીન ભક્તો ભગવાનની સામે થવા સુધીનું ભૂંડું કાર્ય કરી નાંખે છે.

૧.પ્રેમ; ભીનાશ

વિસારી દેવા નહીં. ॥૨૧૧॥

એક દિવસ મોટા સંતે કહ્યું જે, ડોળિયા મનુષ્યનો સંગ કરવો નહિ, તેણે કરીને અંતર મલીન થઈ જાય છે. ને પછી તપાસીને અંતર શુદ્ધ કરે તો શુદ્ધ થાય છે, પણ એવી રીતે કરતાં પણ મોટાને જ આવડે ને બીજાને તો શુદ્ધ-અશુદ્ધની ખબર જ પડતી નથી. તે વળી જેમ વહાણને વિશે અલ્પ ભાર હોય તે જેમ સર સર ચાલ્યું જાતું હોય ને પછી તેને વિશે ઘણો ભાર ભરે તો તેમ ન ચાલે ને ધીરું પડી જાય છે; એ તો દૃષ્ટાંત છે, તેમ ડોળિયા મનુષ્યના સંગે કરીને ઇન્દ્રિયોને વિશે ને અંતઃકરણને વિશે રજ-તમના વેગ લાગે છે, તે પાપરૂપ મેલ પેસે છે તેણે કરીને ભજન-સ્મરણમાં મંદ પડી જાય છે ને જેમ પ્રથમ હેતે સોતું ભજન-સ્મરણ થાતું હોય તેમ ન થાય; તે સારુ તો દત્તાત્રેયાદિક ભગવાન હતા તોપણ બીક રાખીને વર્ત્યા. ને આપણે તો એકલું શાક જ ખાઈએ છીએ ને તેમાં કોઈક તો પેટ ભરીને ખાય છે ને લાડુ તો મુખવાસ જેટલો જ જમે છે. ને કોઈક તો અડધો ને કોઈક તો પોણો ખાય છે ને પેટ ભરીને તો અન્ન કોઈક ખાતા હશે, એમ મર્મે કરીને વાત કરી. ॥૨૧૨॥

એક દિવસ સ્વામીએ અર્થારામ, ઇન્દ્રિયારામ અને ગુણાધ્યાન ને દોષાધ્યાનની વાર્તા વિસ્તારીને કરી. તેને સાંભળીને બીજા સંતે કહ્યું જે, "કેમ સમજીને દોષાધ્યાન કરે

તો બાધ ન આવે ને કેમ કરે તો બાધ આવે ? ને ગુણાધ્યાન કેમ કરવું ને કેમ ન કરવું ?" એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, "જેને વિશે જે દોષ હોય તેને કોઈક પ્રસંગે કરીને કહેવાય તો તેનો દોષ નહિ ને અવગુણ લીધો પણ ન કહેવાય. ને **જેને વિશે એ દોષ ન હોય તેને વિશે તે પરઠે, તો દોષ લીધો કહેવાય ને તેનું અતિશય ભૂંડું થાય ને કલ્યાણના માર્ગમાંથી પડી જવાય, ને જેમ હોય તેમ કહે તેનો તો દોષ જણાતો નથી.**

જુઓને, બ્રહ્મા-નારદાદિકને શાસ્ત્રો કહે છે તથા શ્રીજી-મહારાજે પણ (પ્રથમના ૩૬મા) વચનામૃતમાં કહ્યું છે જે, નારદ-સનકાદિક જેવા જે સાધુ છે તે એને રાંક ને પાપી જાણે છે, એ દોષ લીધો ન કહેવાય. અને મુક્તાનંદસ્વામી તથા શતાનંદજી જેવા મુનિ છે તે પણ એમ જાણતા હતા જે, આ ભક્તને વિશે આટલા દોષ છે ને આ ભક્તને વિષે આ દોષ નથી. ને (અંત્યના ૩૦મા) વચનામૃતમાં શ્રીજી મહારાજે પણ કહ્યું છે જે, 'અમે જોયા કરીએ છીએ જે, આ ભક્તને આ વર્તમાનમાં આટલી કસર છે ને આ ભક્તને કસર નથી તે ઠીક છે, એમ મોટા મોટામાં જોયા કરીએ છીએ.' માટે એવી રીતે જે કહેવું તે દોષાધ્યાન ન કહેવાય."

ત્યારે હરજી ઠક્કરે કહ્યું જે, "એક ભક્ત તો મોટો હોય ને બીજો ભક્ત તો નાનો હોય ને તેમાં દોષ તો નક્કી હોય તે જણાય તો ખરો, માટે એ દોષ લીધો કહેવાય કે નહિ ?" ત્યારે

સ્વામી કહે, "એ દોષ લીધો ન કહેવાય. કેમ જે, **વિવેકવાન હોય તેને તો સાચું-ખોટું જણાય તો ખરું."** ॥૨૧૩॥

એક દિવસ સ્વામીએ કહ્યું જે, દાસ, પ્રેમી ને જ્ઞાની એ ત્રણ પ્રકારના ભક્ત છે, તેમને પરમેશ્વર જ્યારે પોતા સંબંધી કે ભક્ત સંબંધી ક્રિયામાં જોડે ત્યારે દાસ ને પ્રેમી એ બેય તો તે ક્રિયા કરતાં થકા તેમાં જોડાઈ જાય. કેમ જે, એ બેયને તો ક્રિયા કર્યાનું ધ્યાન અવ્યક્તપણે રહ્યું જ હતું. અને જ્ઞાની તો તેમાં ન જોડાય, એ તો ક્રિયામાત્રને ગૌણ કરીને શ્રીજીમહારાજને વિશે જ પ્રધાનપણે જોડાય છે. માટે જેમ ઘટે તેટલી જ ક્રિયા કરીને રહેવા દે ને એકાંતિક તો ત્રણે કહેવાય ખરા. ॥૨૧૪॥

સ્વામીએ વાત કરી જે, આ જગતમાં બે પ્રકારના મનુષ્ય છે. તેમાં એકના દેહ, ઈન્દ્રિયો ને અંતઃકરણ એ સર્વે અર્થ, ધર્મ, કામ પર વર્તે છે, અને તે આત્માને તથા સૂક્ષ્મ દેહને જાણે છે પણ અર્થાદિકને સારુ જ ઉદ્યમ કરે છે; ને ધર્મ કરે છે તે પણ તે સારુ જ કરે છે. ને તે અર્થાદિકને વિશે અનેક ભેદ રહ્યા છે તેની વિગત જે, કોઈકને તો ઈન્દ્રાદિકના અર્થ-કામાદિક જોઈએ છીએ, ને કોઈકને તો બ્રહ્માદિકના, ને કોઈકને તો બૃહસ્પત્યાદિકના, ને કોઈકને તો વૈરાજપુરુષના, ને કોઈકને પ્રધાનપુરુષના ને કોઈકને મૂળપુરુષના અર્થ-કામાદિક જોઈએ છીએ. ને તે અર્થાદિક તો લોભ, કામ,

સ્વાર્થ, સ્નેહ, માન, ક્રોધ, ઈર્ષ્યા, મદ, મત્સરાદિકે કરીને ભરેલ છે. અને બીજાને દેહ, ઈન્દ્રિયો ને અંતઃકરણ એ સર્વે મોક્ષ પર વર્તે છે. તેનાં લક્ષણ જે, પ્રકૃતિપુરુષ ને તેનાં સર્વે કાર્ય તેને અસત્ય ને અત્યંત અસાર ને નાશવંત ને તુચ્છ ને સ્વપ્નતુલ્ય એવાં જાણે ને જીવાત્માને બ્રહ્મ સાથે એકપણાને પમાડીને પરબ્રહ્મ સાથે એકપણાને પમાડીને પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમને ભજે છે. ત્યાં શ્લોક છે જે –

आत्मारामाश्च मुनयो निर्ग्रंथा अप्युरुक्रमे ।
कुर्वन्त्यहैतुकीं भक्तिमित्थंभूतगुणो हरिः ।।[१]

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति ।
समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम् ।।[२]

धर्मस्थितैरुपगतैर्बृहता निजैक्यं
सेव्यो हरिः सितमहःस्थितदिव्यमूर्तिः ।
शब्दाद्यरागिभिरिति स्वमतं वदन्तं
त्वां भक्तिधर्मतनयं शरणं प्रपद्ये ।।[३]

આ ત્રણ શ્લોકમાં જેવી વાત કહી છે તેવી જાતની

૧.આત્મસ્વરૂપમાં જ આરામ માનનારા, રાગ-દ્વેષાદિક ગ્રંથીએ રહિત એવા મુનિઓ પણ કોઈ પણ ફળની ઈચ્છા વિના નિષ્કામ ભક્તિ કરે છે. કારણ કે, ભગવાન પોતે જ એવા અનંત કલ્યાણકારી ગુણોએ યુક્ત છે. (ભા.૧/૭/૧૦) ૨.જે બ્રહ્મરૂપ થયો છે ને જેનું મન રાગ-દ્વેષાદિ દોષ રહિત સદા પ્રસન્ન રહે છે; એટલે જ જે કાંઈ પણ ઈચ્છતો નથી તથા કોઈનો શોક કરતો નથી અને માયિક પદાર્થમાત્રને એક સરખું જ તુચ્છ માને છે, એવો ભક્ત મારી પરાભક્તિને પામે છે. (ગીતા ૧૮/૫૪) ૩.જેઓ પોતાના ધર્મમાં દૃઢપણે વર્તે છે તથા પંચવિષયની આસક્તિએ રહિત થયા છે, વળી અક્ષરબ્રહ્મ સાથે એકતા પામ્યા છે ➔

રુચિ અતિશય પક્વ કરી હોય, તો કોઈ કાળે ને કોઈ વિઘ્ને કરીને પણ ભક્તિનો નાશ થાય નહીં. ત્યાં દૃષ્ટાંત છે જે, જીવને જ્યારે અંત સમો આવે છે ત્યારે મૂર્છાવસ્થા થઈ જાય છે, તે સમે કાંઈ ખબર રહેતી નથી. ને પાછો જ્યાં દેહ ધરે છે ત્યાં પૂર્વની પેઠે રાગ-દ્વેષાદિકને લઈને ઊઠે છે[1] તેમ જેને ધર્મ-જ્ઞાનાદિક સંબંધી અતિ પક્વ રુચિ થઈ હોય તો તે જ્યાં જાય ત્યાં એવી જ રુચિ લઈને ઊઠે છે. ॥૨૧૫॥

વિષયખંડનના (ગ.પ્ર.૧૮) વચનામૃતની વાત કરી જે, 'સમજીને વિષય ભોગવે તો સુખિયો રહે, નહિ તો દુઃખિયો થાય.' ત્યારે સંતે પૂછ્યું જે, "કેમ સમજીને વિષય ભોગવવા ?" એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, "ધર્મામૃત, શિક્ષાપત્રી અને નિષ્કામશુદ્ધિ એ પ્રમાણે જે વર્તવું – તેને સમજીને વિષય ભોગવ્યા કહેવાય." ॥૨૧૬॥

જીવમાત્ર ક્રિયા તો બહુ કરે છે, પણ જે કરવાનું છે તે રહી જાય છે. જેમ લહિયા[2] થાવું કે કવિ થાવું એ આદિક સાધન તો જીવ આળસને મેલીને કરે છે, પણ એકાંતિક થયાનું સાધન તત્પર થઈને જીવ કરતો નથી. ને **જીવને પ્રાકૃત**

તેવા ભક્તોને પણ શ્વેત તેજને મધ્યે બિરાજમાન એવા દિવ્ય મૂર્તિ શ્રીહરિ સદા ઉપાસ્ય છે; એમ પોતાના સિદ્ધાંતને કહેનારા શ્રી ભક્તિધર્મના પુત્ર એવા આપનાં શરણને પામું છું. (સ.જી.૫/૬૬/૨૧)

૧.જન્મે છે ૨.સારા અક્ષરો લખનાર

વસ્તુમાં જેવું હેત થાય છે તેવું હેત ભગવાન કે ભગવાનના મોટા સાધુને વિશે હોય તો કોઈ વાતની મણા[1] ન રહે ને બહુ મોટા થાય. અને દેહનો ભાર તો જેમ ગોદડાં કે લાકડાં ભેગાં કરીને ખડક્યાં હોય તેમ જણાય છે. ॥૨૧૭॥

સંત સભામાં એમ પ્રસંગ નીસર્યો જે, 'સરળ સ્વભાવ સારો છે ?' ત્યારે સ્વામી કહે જે, "સરળ સ્વભાવ વિશે એ દોષ છે જે, સત્પુરુષના સંગે કરીને ધર્મ-જ્ઞાનાદિક ગુણે સહિત શ્રીજીમહારાજની ભક્તિ કરતો હોય ને તેને અલ્પ બુદ્ધિવાળા સાધુ મળે ને આડીઅવળી વાર્તા કરીને કોઈક બીજે માર્ગે ચડાવી દે તો ચડી જાય, માટે **સર્વે ઠેકાણે સરળપણું ઠીક નહીં. ને જ્યાં રાખવું ઘટે ત્યાં સમજીને રાખે તો સરળપણું ઠીક છે.** ને આંટી[2] પણ જ્યાં રાખવી ઘટે ત્યાં રાખે, તે ધર્માદિક પાળ્યાને વિશે તો સમજીને રાખે ને જ્યાં ન રાખવી ઘટે ત્યાં ન રાખે તો સમજુ કહેવાય, નહિ તો સ્વભાવવશ કહેવાય. ॥૨૧૮॥

"ધીરજ ટાણા[3] ઉપર રહેતી નથી, તે કેમ સમજે તો રહે ?" તેનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, "શ્રીજીમહારાજની ભક્તિ માહાત્મ્યે સહિત હોય ને આત્મનિષ્ઠાનો વિચાર અતિ પક્વ હોય તો ધીરજ રહે, ને તે આત્મનિષ્ઠાનો વિચાર કરનારા પણ ત્રણ પ્રકારના છે. તેમાં એકને તો ક્રિયા કરતાં

૧.ખામી ૨.અંતરમાં દઢ કરેલી ગાંઠ ૩.સમય

પહેલાં વિચાર રહે, તે પ્રથમથી જ વિચારીને પછી ક્રિયા કરે. ને બીજાને ક્રિયા કરતાં મધ્યે સાંભરે. ને ત્રીજાને ક્રિયા કરી રહે ત્યારે સાંભરે. એ ત્રણે ઉત્તમ, મધ્યમ ને કનિષ્ઠ કહેવાય ને જેને સાંભરે જ નહિ તે તો અધમ કહેવાય.

ઉત્તમ ધીરજવાળા તો મુક્તાનંદસ્વામી હતા. તે **મુક્તાનંદ સ્વામીને કોઈક ભક્ત જન કાંઈક વાત કહેવા આવે ત્યારે પ્રથમ તો તે સામું જોઈ રહેતા ને તપાસ કરતા, પછી કહેવું ઘટે તો કહેતા; નહિ તો અંતરદષ્ટિ કરીને શ્રીહરિના ભજનમાં મંડ્યા રહેતા.** એવી રીતનો બળિયો વિચાર હોય તો ટાણા ઉપર ધીરજ રહે. માટે પિંડ-બ્રહ્માંડને સ્વપ્નતુલ્ય, અતિ અસાર ને કાખના મુવાળા[૧] જેવા સમજીને ને ત્રણ શરીર થકી પૃથક જાણપણારૂપે[૨] નિરંતર વર્ત્યા કરે, તો ટાણા ઉપર ધીરજ રહે છે. તે ઉપર જડભરત અને અખંડાનંદસ્વામી આદિકના દષ્ટાંતે કરીને વાર્તા બહુ કરી.[૩] ॥૨૧૯॥

૧.બગલના વાળની જેમ સારું-મોળું બધું જ તુચ્છ ૨.શુદ્ધ આત્મારૂપે, સાવધાન થઈ ૩.ૠષભદેવ ભગવાનના પુત્ર ભરતજી આખી પૃથ્વીનું રાજ મૂકી વનમાં ભગવાન ભજવા ગયા હતા. ત્યાં મૃગલીના બચ્ચામાં આસક્તિ થવાથી મૃગનો અવતાર આવ્યો. પછી બ્રાહ્મણરૂપે (જડભરત નામે) ત્રીજો અવતાર આવ્યો. એકવાર જડભરતને ભીલોએ પકડ્યા ને ભદ્રકાળી સામે બલિદાન દેવા લઈ ગયા. એક ભીલ ખડગ લઈ જડભરતને મારવા તૈયાર થયો તોયે તેમની ધીરજ ડગી નહીં. સદ્.શ્રીઅખંડાનંદસ્વામી શ્રીજીમહારાજના મોટા સંત હતા. એકવાર જંગલમાં ચાર વાઘ મારવા આવ્યા તોય સ્વામીની ધીરજ ડગી નહીં. ને અંતરમાં વિચાર આવ્યો જે, જલ્દી આ દેહને ફાડી ખાય તો મારે અખંડ પ્રભુની સેવામાં જવાય. આવા ધીરજવાળા હતા.

એક દિવસ સ્વામી ભગવાનની વાત કરતા હતા, તે સાંભળવા ત્યાં મનોહરદાસ બેઠા હતા. તે વાર્તા શ્રવણ કરતે કરતે લક્ષ[૧] થઈ ગયો. ત્યારે શાંતાનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, 'આમને બહુ સુખ આવતું હશે ?' ત્યારે સ્વામી કહે જે, 'તમારે સમાધિ જોઈએ છીએ ?' ત્યારે તે સંતે કહ્યું જે, 'મહારાજનાં દર્શન થાય તો શ્રેષ્ઠ છે.' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, **ઈન્દ્રિયોને વિષયમાંથી રેતી જેવી લુખી[૨] કરી નાંખે ને જીવસત્તાને અક્ષર સાથે એકપણાને પમાડીને પોતે અક્ષરરૂપ થઈને પુરુષોત્તમનારાયણની ઉપાસના કર્યા કરે; એમ જે વર્તવું તેને તો સમાધિ કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ માનીએ છીએ.** ॥૨૨૦॥

સ્વામીએ વાત કરી જે, "પુસ્તકને અર્થે ને ભગવાનના ચરણારવિંદને અર્થે જીવ બહુ દાખડો કરે છે, એ સર્વે છે તો ખરું; પણ **મોટા પુરુષના સમાગમમાં રહીને ધન, સ્ત્રી આદિક પદાર્થોનો ત્યાગ કરીને શ્રીજીમહારાજની અનુવૃત્તિમાં રહીને, પોતાનું ઉત્તમ કલ્યાણ કરવું એ શ્રેષ્ઠ સમજણ છે.** ને જે એવી બુદ્ધિનું[૩] ગ્રહણ નથી કરતા તેનાં પુસ્તક આદિક પડ્યાં રહે છે ને પોતે સત્સંગ થકી પડી જાય છે." ॥૨૨૧॥

અને પૂછ્યું જે, અમદાવાદના બીજા વચનામૃતમાં સત્તારૂપ થઈને માનસીપૂજા આદિક સર્વે કરવું એમ કહ્યું

૧.સમાધિ ૨.આસક્તિએ રહિત ૩.સત્પુરુષે આપેલી સમજણનું

છે, તે સત્તારૂપ કેમ થવાય ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, પંચવીશ સાધને યુક્ત જે વર્તતા હોય તે સત્તારૂપ કહેવાય, એવી રીતે વાર્તા કરી. ॥૨૨૨॥

હરજી ઠક્કરે પૂછ્યું જે, "દેહ અને દેહસંબંધી પદાર્થને વિશે જેવી જીવને પ્રીતિ છે, તેવી ભગવાનને વિશે પ્રીતિ કેમ થાતી નથી ?" તેનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, જીવનો સહેજે જ એવો સ્વભાવ છે જે, પોતાનાં સંબંધીને વિશે એને બહુ માલ જણાય છે ને તેને વિશે અતિશય સ્નેહ રહે છે. અને સત્સંગે કરીને ભગવાનને વિશે પ્રીતિ તો થઈ છે પણ ગૌણ છે. ને જે ત્યાગી છે તેને પણ દેહ તથા દેહસંબંધી પદાર્થને વિશે પ્રીતિ છે, તથા લખવું, ભણવું અને પુસ્તક તેને વિશે પણ વિશેષ પ્રીતિ છે; માટે તેવી ભગવાનને વિશે પ્રીતિ નથી થાતી. જેમ પચાસ-સાંઠ પ્રકારનાં ભોજન હોય તેમાં જલેબી અને મોતિયા જેવા ઉત્તમ ભોજનને ઠેકાણે તો એણે દેહ તથા દેહસંબંધી પદાર્થને કર્યાં છે ને ડોડીની તથા સુવાની ભાજીને ઠેકાણે ભગવાનને કર્યા છે; માટે ભગવાનને વિશે પ્રીતિ નથી થાતી. માટે દેહ તથા દેહસંબંધી પદાર્થનો નિષેધ કરીને તેમને ભાજીને ઠેકાણે ગણે ને ભગવાનને જલેબી-મોતિયાને ઠેકાણે ગણે, ત્યારે ભગવાનને વિશે પ્રીતિ થાય.

વળી, જેમ કોડી ને પૈસો પણ ધન છે ને પારસમણિ તથા ચિંતામણિ તે પણ ધન છે; તેમાં ચિંતામણિના જેવું

હેત એ જીવને દેહ તથા દેહસંબંધી પદાર્થને વિશે છે. ને ભગવાનને વિશે જે પ્રીતિ છે તે તો કોડી ને પૈસાના જેવી છે, માટે ભગવાનને વિશે તેવી પ્રીતિ નથી થાતી. માટે **જો દેહ તથા દેહસંબંધી પદાર્થને અસત્ય જાણીને તેને કોડી તથા પૈસાને ઠેકાણે ગણે ને ભગવાનને ચિંતામણિને ઠેકાણે ગણે તો ભગવાનને વિશે એ જીવને પ્રીતિ થાય.** અને દેહ તથા દેહસંબંધી પદાર્થ તે તો અસત્ય છે, તે કોઈ દિવસ સત્ય નથી; તેમ થઈ ગયાં જે પદાર્થ તે પણ સત્ય નથી, અને જે છે તે પણ સત્ય નથી, તથા આગળ થાશે તે પણ સત્ય નથી, ને એને વિશે કોઈ દિવસ માલ[૧] નથી. **જેમ ઝાંઝવાનું જળ તે કોઈ દિવસ સત્ય નથી તથા જેમ ગધેડાની લાદનું સુખડું[૨] કરે તેમાં કોઈ દિવસ સુખ હોય જ નહિ, તેમ તે દેહ તથા દેહસંબંધી વસ્તુ તેને વિશે માલ નથી.**

અને આ જીવ છે તે રાજાના જે દેહસંબંધી ભોગ તેને પામ્યો છે તથા ઈન્દ્રના દેહસંબંધી ભોગને પામ્યો છે, તથા બ્રહ્માના દેહસંબંધી જે ભોગ તેને પામ્યો છે, પણ તે બ્રહ્માદિકના જે દેહ તથા દેહસંબંધી પદાર્થ તે કોઈ દિવસ સત્ય નથી, એ તો અનંતવાર થઈ ગયા ને અનંતવાર તે ભોગને ભોગવ્યા, માટે તે કોઈ દિવસ સત્ય નથી. તથા વિરાટનો દેહ ને તે દેહસંબંધી જે પદાર્થ તે કોઈ દિવસ સત્ય નથી,

૧.સારપ્ય ૨.મીઠાઈ

એ તો અસત્ય જ છે; કેમ જે, તેને કાળ નાશ પમાડે છે. તથા પ્રધાનપુરુષના જે દેહ તથા તે દેહસંબંધી પદાર્થ તે પણ સર્વે અસત્ય છે. કેમ જે, તેને પણ કાળ નાશ પમાડે છે. અને આત્યંતિક પ્રલયને વિશે પ્રકૃતિપુરુષનો દેહ પણ નથી રહેતો, ત્યારે બીજું તો ક્યાંથી રહે ? એમ સર્વેને અસત્ય જાણીને, પછી સદા સત્ય એવો જે આત્મા તથા પરમાત્મા તેને જ સદા સત્ય જાણીને, પછી તે પરમાત્મા જે નારાયણ તેને વિશે સર્વે પ્રકારે પ્રીતિ કરવી; ને સમજવું જે, સર્વે જે અપરિમિત[૧] સુખ છે તે ભગવાનને વિશે રહ્યું છે. ને તે સુખને અનંત કોટિ મુક્ત નિરંતર ભોગવે છે, પણ તેનાથી તૃપ્ત નથી થાતા.[૨] **એવા સદા સુખમય ને સદા દિવ્ય મૂર્તિ એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તે આજ આ શ્રીજીમહારાજરૂપે આપણા કલ્યાણને અર્થે દયા કરીને પ્રગટ્યા છે. એવી રીતે દેહ-ગેહાદિકથી પ્રકૃતિ-પુરુષાદિક સુધી સર્વેને અસત્ય જાણીને, એને વિશેથી પ્રીતિ તોડીને પછી મહારાજને વિશે પ્રીતિ કરે તો તે પ્રીતિ અતિ દૃઢ થાય, પણ તે વિના બીજા કોટિ ઉપાય કરે તોપણ મહારાજને વિશે દૃઢ પ્રીતિ ન થાય.** ॥૨૨૩॥

એક દિવસ સદ્.શ્રીગોપાળાનંદસ્વામીએ અતિ કરુણા કરીને વાત કરી જે, ‘આ દેહને વિશે તો કેવળ દુઃખ જ છે પણ સુખ નથી.’ ત્યારે કોઈ કહેશે જે સુખ તો થાય છે.

૧.અમાપ ૨.ધરાઈ જાતા નથી, નવો નવો રસ આવ્યા જ કરે છે.

તો એનું એમ છે જે, દુઃખ અધિક થયું હોય તે મટે ત્યારે કહે જે સુખ થયું, પણ એ તો સુખ નથી થયું; દુઃખ જેમ હતું તેમ જ રહ્યું છે, પણ જે અધિક દુઃખ હતું તે મટ્યું.

વળી જેમ કોઈ પુરુષ ભૂખ્યો-તરસ્યો હોય તે અન્ન ખાય તથા જળ પીવે ત્યારે કહે જે સુખ થયું, પણ એમાં કાંઈ સુખ થયું નથી; એ તો એ વખતની ભૂખ ને તરસ ગઈ ને તેનું દુઃખ તો એમનું એમ છે. અને વળી કોઈ પુરુષ માંદો હોય તે સાજો થાય ત્યારે કહે જે હવે સુખ થયું, પણ એમાં શું સુખ થયું ? દુઃખ તો એમનું એમ જ છે, એ તો અધિક દુઃખ થયું હતું તે મટ્યું છે. પણ સુખ તો ત્યારે થાય જે, પંચવિષયની જીવમાં વાસના છે તેને ટાળીને કેવળ આત્મારૂપ થઈને પુરુષોત્તમનારાયણ એવા જે શ્રીજીમહારાજ તેમની જ્યારે માહાત્મ્યે સહિત નિષ્કામભાવે કરીને પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ કરે તથા તે ભગવાનને વિશે અતિશય હેત કરે. જેમ **અતિશય કામી પુરુષને સ્ત્રીને વિશે જેવું હેત છે તથા અતિશય લોભીને ધનને વિશે જેવું હેત છે, તેવું હેત મહારાજને વિશે કરવું.** ને એવી રીતનો ભક્ત જ્યારે દેહનો ત્યાગ કરીને ભાગવતી[૧] દેહે કરીને અવતારી એવા જે પૂર્ણ પુરુષોત્તમ ભક્તિ-ધર્મના પુત્ર શ્રીહરિકૃષ્ણજી મહારાજ તેમની સેવામાં રહે, ત્યારે સુખ થાય; પણ તે વિના તો **જેમ જેમ અધિક સંપત્તિને પામે છે**

૧.દિવ્ય

તેમ તેમ અધિક દુઃખને પામે છે. તે ઈન્દ્રથી લઈને મહાપુરુષ પર્યંત જેમ જેમ અધિક ઐશ્વર્ય ને અધિક મોટપ્યને પામે છે તેમ તેમ અધિક દુઃખને પામે છે; પણ 'સુખ તો એક મહારાજની મૂર્તિ વિના બીજે ક્યાંય નથી.' ॥૨૨૪॥

અને વળી સ્વામીએ વાત કરી જે, 'ગમે તેવો નિષ્કામી હોય પણ જો કામીનો જોગ કરે તો તે પણ કામી થાય. તથા ગમે તેવો નિર્લોભી હોય ને જો લોભીનો સંગ કરે તો તે પણ લોભી થઈ જાય.' ઈત્યાદિક **ભૂંડાને સંગે ભૂંડો થાય, તેમ જો સારાનો સંગ થાય તો સારો થાય.** જેમ ગમે તેવો કામી હોય ને તે જો નિષ્કામી પુરુષનો સંગ કરે તો પોતે નિષ્કામી થાય. ઈત્યાદિક નિર્દોષ પુરુષનો સંગ કરે તો તે પણ નિર્દોષ થાય. માટે **જે મુમુક્ષુ હોય ને પોતાના દોષને ટાળવાની ઈચ્છા હોય તેણે દોષવાળાથી તો જેમ સર્પ તથા વાઘ થકી બીને છેટે રહેવાય છે, તેમ બીને છેટે રહેવું.**

અને સંગ તો કેનો કરવો ? તો જે સર્વે પ્રકારે દોષે રહિત હોય ને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને માહાત્મ્યે સહિત એકાંતિક ભક્તિએ યુક્ત હોય ને જગતની કોરે સુષુપ્તિ[૧] વર્તતી હોય ને ભગવાનના સ્વરૂપનો મહિમા સમજવો ને ભગવાનનો નિર્વિકલ્પપણે નિશ્ચય કરવો તથા **ભગવાનની**

૧.પાછી વૃત્તિ; ઉદાસીનતા

મૂર્તિને સંભારવી તેને વિશે નિરંતર જાગૃત[1] વર્તતા હોય એવા સાધુનો ખાતાં, પીતાં, ચાલતાં એ આદિક સર્વે ક્રિયામાં સંગ કરવો તથા રાત્રીએ સૂવું ત્યારે પણ એવા પાસે સૂવું. ॥૨૨૫॥

જે શૂરવીર હોય તેને તો એમ વર્તે જે, આપણે આ દેહને સુખ થાય છે કે દુઃખ થાય છે એ બેમાંથી કોઈ જાતના સંકલ્પ ન થાય. એને તો એવો એક જ સંકલ્પ હોય જે, **ગમે તેવું સુખ તથા દુઃખ થાય તોપણ આ દેહને મહારાજની આજ્ઞામાં વર્તાવીને દેહને નિયમમાં[2] કરવો છે.** પછી તે ભક્ત ઈન્દ્રિયોને વશ કરીને તથા ધર્મ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યને અતિ દૃઢ કરીને તથા પંચવિષયના સંકલ્પને ટાળીને તથા સૂક્ષ્મ દેહનો નાશ કરીને પછી વિષયમાં જે અવ્યક્ત રાગ હોય તેને ઉપશમ અને ભગવાનના ધ્યાન વડે ટાળીને પછી લિંગ દેહના ભૂકા કરીને **જીવને બ્રહ્મરૂપ કરીને પુરુષોત્તમ જે શ્રીજીમહારાજ તેમની સેવામાં અક્ષરધામમાં જઈને રહે, પણ કોઈ માન-મોટ્યપમાં બંધાય નહિ ને તેનો રોક્યો રોકાય નહિ; એવો જે ભક્ત હોય તેને એકાંતિક ભક્ત જાણવો.** એમ શૂરવીરને ઓળખવો. ॥૨૨૬॥

॥ વિવેકી પુરુષનાં લક્ષણોની વાતો સમાપ્ત ॥

૧.અતિ સાવધાન ૨.મહારાજની આજ્ઞામાં જ રહેવાય એવો

૧૫

ભગવાનના ભક્તને વર્તવાની રીતની વાતો

ભગવાનનું ધ્યાન કરે તે દેખાડ્યાને અર્થે કરે, તથા ભક્તિ કરે તે પણ દેખાડ્યાને અર્થે કરે, ને જ્ઞાન કરે તે પણ દેખાડ્યાને અર્થે કરે, ને વૈરાગ્ય રાખે તે પણ દેખાડ્યાને અર્થે રાખે, અને ધર્મ પાળે તે પણ દેખાડ્યાને અર્થે પાળે, ને સેવા કરે તે પણ દેખાડ્યાને અર્થે કરે, ને કથા-વાર્તા જે જે ક્રિયા કરે છે તે લોક જાણે તથા પોતાની મોટપ વધે તેને અર્થે તથા માન વધાર્યાને અર્થે તથા દેખાડ્યાને અર્થે કરે, તેને કનિષ્ઠ ભક્ત જાણવો. અને જે દેખાડ્યાને અર્થે કરે તથા ભગવાન પ્રસન્ન થાય તે બેયને અર્થે કરે, તેને મધ્યમ પુરુષ જાણવો. અને જે ધર્મ પાળે, તપ કરે, ત્યાગ કરે, જ્ઞાન કરે, વૈરાગ્ય રાખે, ભક્તિ કરે, ભગવાનમાં હેત કરે, સેવા કરે, ધ્યાન કરે ને કથા, વાર્તા, કીર્તન જે જે કરે તે કેવળ ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે કરે ને ભગવાનને અર્પણ કરે પણ લોક વખાણે તે સારુ ન કરે; ને કોઈ માન આપે, અપમાન કરે તથા તિરસ્કાર કરે તોપણ હર્ષ-શોકને ન પામે ને માન આપે તેમાં રાજી ન થાય

ને તિરસ્કાર કરે તેમાં શોક ન કરે પણ રાજી રહે ને **જે જે કરે તે ભગવાનને અર્પણ કરે એવો જે પુરુષ હોય તે ઉત્તમ ભક્ત જાણવો.** તે સારુ જે જે કરવું તે ભગવાનને રાજી કર્યાને અર્થે કરવું પણ કોઈક વખાણે તે સારુ ન કરવું. ॥૨૨૭॥

પ્રકૃતિએ યુક્ત એવો જે પુરુષ તે જે કર્મયોગ કરે, તે કર્મયોગ તે શું ? તો ભગવાનની શ્રવણ-કીર્તનાદિક જે ભગવાનને અર્થે ક્રિયા કરવી તે ક્રિયાયોગ. અને ક્રિયા કરતાં જે સુખ-દુઃખ આવે તેનું સહન કરવું તે જ્ઞાનયોગ. અને તે જ્ઞાનયોગ-ક્રિયાયોગને વિશે ભળ્યો એવો જે કર્મયોગ, તેને પ્રકૃતિયુક્ત એવો જે પુરુષ તે જે તે કરે. અને એવો જે કર્મયોગ તે તો જ્ઞાનયોગનો અધિકારી હોય તેને પણ કરવો, તો કર્મયોગના અધિકારીએ તો જરૂર કરવો. ને જે આત્માને ને પરમાત્માને સાક્ષાત્કાર દેખતો હોય તે ન કરે તો બાધ નહિ અને તેને પણ કર્મયોગ તો કરવો જોઈએ. કેમ જે, તે જો કર્મયોગ કરે તો તેને દેખીને બીજા પણ ભક્તિયોગમાં પ્રવર્તે. ॥૨૨૮॥

જે નવ વાનાં રાખે તેને કલ્યાણના માર્ગમાં કોઈ રીતે વિઘ્ન ન આવે : (૧) કોઈ રીતે ફરે નહિ એવી ભગવાનની દૃઢ ઉપાસના કરવી. (૨) ભગવાનના જે જે નિયમ છે તેમાં દૃઢપણે રહેવું, પણ કોઈ રીતે નિયમનો ભંગ ન કરવો. (૩) શુભ દેશ સેવવો પણ અશુભ દેશ ન સેવવો. (૪) શુભ

કાળ સેવવો પણ ભૂંડો કાળ ન સેવવો. (૫) **સત્પુરુષનો સંગ મન, કર્મ, વચને કરવો પણ તે સત્પુરુષનો સંગ કરતાં જો કોઈ સ્વભાવ આડો આવે તો તે સ્વભાવનો ત્યાગ કરવો,** પણ સત્પુરુષના સંગનો ત્યાગ ન કરવો. (૬) પોતાની ઉત્તમ શ્રદ્ધા રાખવી પણ તેમાં પ્રમાદ ન રાખવો. (૭) આચાર્યજી તથા સાધુનો તથા બ્રહ્મચારીનો તથા પાળાનો તથા સત્સંગીનો ઇત્યાદિક કોઈ ભગવાનના ભક્તનો અવગુણ ન લેવો. (૮) દેહાભિમાનનો ત્યાગ કરવો. (૯) **કોઈ મંડળના તથા મંદિરના થઈને રહેવું, પણ અધરિયા ન રહેવું.**

આ નવ વાનાંમાંથી જો એક ન હોય તો તેના સત્સંગમાં જરૂર વિઘ્ન પડે. તે માટે જેને પોતાનો સત્સંગ નિર્વિઘ્ન રાખવો હોય તેને આ નવ વાનાં અતિ દૃઢ કરીને રાખવાં. ॥૨૨૯॥

મનને વિશે સંકલ્પ-વિકલ્પનો વેગ વર્તતો હોય ત્યારે આત્મા-અનાત્માના વિવેકનો જે વિચાર તે સંબંધી જે સંકલ્પ કરવા તથા ભગવાનના માહાત્મ્યના વિચાર સંબંધી સંકલ્પ કરવા. અને જ્યારે મનમાં ઉદાસીપણું હોય ત્યારે તો ચાર પ્રકારના પ્રલયનો વિચાર કરીને વૈરાગ્ય સંબંધી સંકલ્પ કરીને પદાર્થની તુચ્છતા જાણવી. અને મનમાં આનંદ વર્તતો હોય ત્યારે ઉપશમ કરીને ભગવાનના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું. અને મનમાં રાગ વર્તે ત્યારે ભગવાનનાં કીર્તન ગાવવાં. અને ઇન્દ્રિયોની ક્રિયામાં મન વર્તે ત્યારે ભગવાનની ભક્તિ-સેવા-

ચાકરી કરવી. એવી રીતે[1] એ પાંચે સમયને વિશે એ પાંચ વાનાં કરે તો તત્કાળ સિદ્ધ[2] થાય, અને એમ ન કરે તો તત્કાળ સિદ્ધ ન થાય. ॥૨૩૦॥

એક વેગ રાખીએ તો સર્વે વેગ રહે, એવો કયો વેગ છે ? તો **ભગવાનના માહાત્મ્યજ્ઞાને સહિત જે ભગવાનને વિશે પ્રીતિનો વેગ તે નિરંતર રાખવો.** અને એ વેગના વિરોધને કરવાવાળા જે બીજા સંકલ્પ તે ટાળવાને કાજે વૈરાગ્ય, ધર્મ અને આત્મજ્ઞાનાદિક સંબંધી વિચાર કરવા ને તેણે કરીને પ્રથમના વેગને પુષ્ટ[3] કરવો. ॥૨૩૧॥

ભક્તિ તે હેતને કહીએ. અનુવૃત્તિ તે ભગવાનના ગમતા પ્રમાણે કરવું તેને કહેવાય. અને ગમતા પ્રમાણે થોડું ભજન કરે તોપણ ભગવાન બહુ માને અને ભગવાનના ગમતા પ્રમાણે ન કરે અને પોતાના મનગમતા પ્રમાણે કરે તો તેને થોડું માને. ॥૨૩૨॥

ભગવાનના ભક્તના ત્રણ પ્રકારના ભેદ છે : ૧. નિષ્કામ-પણે ભગવાનના ગમતા પ્રમાણે જ કરે. ૨. નિષ્કામપણે કરે પણ પોતાના ગમતા પ્રમાણે ભગવાનને કરાવે. ૩. સકામપણે કરે અને પોતાના મનગમતા પ્રમાણે કરે. ને એ ભગવાનને સર્વે દેવ થકી સમર્થ જાણે. અને સર્વથી શ્રેષ્ઠ મોટા ભોગ

૧.અંતરમાં ચાલતા પ્રવાહનો સદુપયોગ કરીને ૨.મુક્ત ૩.બળવાન

આપવાને વિશે મહા સમર્થ માને, માટે ભગવાનને ભજે; પછી તે ભોગને ભગવાનથી પામે અને ભજ્યા કરે – એ ત્રણ પ્રકારના ભક્ત છે. ।।૨૩૩।।

મુક્તાનંદસ્વામીએ અંતકાળ સમે પોતાના સાધુને શિક્ષા કહી જે, **ધન-સ્ત્રીનો પ્રસંગ તે કોઈ રીતે ન કરવો તથા શહેરમાં ન જાવું તથા સત્સંગ મેલીને પરદેશમાં જાવું નહીં. તથા ગોપાળાનંદસ્વામી જેવા સાધુનો સંગ રાખવો. અને એમનો વિશ્વાસ મન, કર્મ, વચને રાખવો.** એવી રીતે પરમહંસને શિક્ષાનાં વચન કહ્યાં. ।।૨૩૪।।

અને કોઈ હરિભક્તનો અવગુણ આવે, તેમાં આ ત્રણ વિચાર કરવા જે : ૧. એનો મને અવગુણ આવે છે, તે એની ઉપર મારે ઈર્ષ્યા છે તેણે કરીને આવે છે ? ૨. કે એ મારા કોઈ સ્વભાવ ઉપર ટોકે છે તેણે કરીને મને અવગુણ આવે છે ? ૩. કે એ દોષ એમાં છે જ, તેથી અવગુણ આવે છે ? એમ વિચારીને ઈર્ષ્યા તથા ટોકવે કરીને જો અવગુણ આવતો હોય તો ન લેવો. અને એ દોષ એમાં ખરેખરો હોય તો લેવો, પણ **આવી રીતે વિચાર્યા વિના કોઈનો અવગુણ ન લેવો.** ।।૨૩૫।।

મહારાજ પધાર્યા પછી સાંપ્રત(અત્યારે) આટલું કાર્ય અવશ્ય વિચારીને કરવાનું છે, તે કેવી રીતે ? તો મહારાજ

બિરાજતા હતા ત્યારે આપણી વતે કોઈ અવળી ક્રિયા થઈ હોય ત્યારે મહારાજ કોઈ પ્રકરણ ફેરવે એટલે તે સર્વે મટી જાય અને પાછું સવળે માર્ગે ચલાય. તથા મહારાજ પંડે ઠપકો દઈને આપણને સવળે માર્ગે ચલાવે. અને હમણાં તો સત્સંગનું કામકાજ આચાર્યની આજ્ઞાએ અથવા મોટા સાધુની આજ્ઞાએ કરવું; પણ તેમાં પોતાને સ્ત્રી-ધનાદિક વિષયનો સંબંધ થઈ જાય, અને વચનનું ઉલ્લંઘન થઈ જાય, અને અંતે કોઈ પદાર્થમાં આસક્ત થઈ જવાય, ને વિમુખ થઈ જવાય, એવું વચન ન માનવું. એટલો તો પોતાને જાણે પોતે વિચાર કરવો, પણ તેમાં મોટેરાનો વિશ્વાસ ન રાખવો. કારણ કે, મોટેરા તો પોતાના કામ કરાવવાના સ્વાર્થપરાયણ હોય, પણ આ જીવ આવો છે તે એને આનો સમાગમ થાય તો ઘટી જાય ને આનો સમાગમ થાય તો વૃદ્ધિ પામે, એવી રીતે સર્વે પ્રકારે જીવનું પરલોકમાં હિત થાય એમ કરતાં આવડે એવા મોટેરા હોય કે ન હોય; માટે આટલો પોતાને જ વિચાર રાખવો. ।।૨૩૬।।

એકવાર પોતાના જીવને શુદ્ધ કરીને પછી ભક્તિ કરવી, બીજાને સત્સંગ કરાવવો તથા સત્સંગનો મમત્વ રાખવો, ઈત્યાદિક જે જે કરવું તે સર્વે પછી કરવું. તે શુદ્ધ કેમ કરવો ? તો, **સ્ત્રી અને ધન એ બેમાં કોઈ રીતે જીવ ભળી જાય નહિ તેવો દૃઢ વિચાર કરવો.** તથા આત્મનિષ્ઠા અને વૈરાગ્યની રીત સારી પેઠે જાણવી. તથા ભગવાનના સ્વરૂપને

યથાર્થપણે જાણવું અને તેનું માહાત્મ્ય જાણીને ભક્તિ કરવાની રીત જાણવી; એટલાએ કરીને જીવ શુદ્ધ કરવો. અને એમ શુદ્ધ ન કરે અને કદાચિત્ જો સ્ત્રી આદિકમાં આસક્ત થઈ જવાય તો તે ભક્તિ ભગવાનને ગમે નહીં. જેમ અપવિત્ર થકો શ્રીહરિને અર્થે થાળ લઈ આવે તો તે શ્રીહરિને ગમે નહિ, તેમ તે ભક્તિ પણ ગમે નહીં. માટે એકલી ભક્તિમાં કાંઈક કહેવત[૧] છે. અને **જીવને શુદ્ધ કરીને થોડીક ભક્તિ કરી હોય તો જેટલી કરી હોય તેટલી જાય નહીં.** ॥૨૩૭॥

પોતામાં કાંઈક દોષ હોય, તે જો પોતામાં ને પોતામાં રાખે તો તે મોટેરાની ઉપર શ્રીહરિનો બહુ કુરાજીપો થાય નહિ અને તે દોષ બીજામાં પ્રવર્તાવે તો તેથી ઘણા જીવનું ભૂંડું થાય, તેનું પાપ એને લાગે અને તે દોષનું ફળ તે એ મરીને મુક્ત થાય તોપણ એના બહુ ભૂંડાને કરે. ॥૨૩૮॥

હરિભક્તને આ ત્રણ વાર્તા અતિશય સિદ્ધ કરવી, તે કઈ ? તો (૧) ભગવાનનું સ્વરૂપ યથાર્થ માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક જાણીને તે શ્રીહરિમાં અને શ્રીહરિના ખરેખરા ભક્તમાં હેત કરવું. અથવા તે શ્રીહરિ અને હરિભક્ત ભેળા રહેવે, લીધે, દીધે, બોલાવે, ચલાવે સહેજે હેત કરવું. (૨) પોતાના જીવને શોધવો; કહેતાં કામ, લોભ, માન, ક્રોધ, દંભ, ઈર્ષ્યા, મત્સર, સ્નેહાદિક જે આસુરી સંપત્તિરૂપ અધર્મનો સર્ગ તેણે

૧.ખામી – કાંઈક સુધારવા જેવું બાકી

કરીને તથા કોઈ માયિક ભાવે કરીને જીવ પરાભવ ન પામે અને દોષે રહિત થકો અને કેવળ સત્તાપણે રહ્યો થકો બ્રહ્મરૂપ થઈને ભગવાનની સેવામાં રહે અને એવો બ્રહ્મરૂપ થાય ત્યારે શ્રીહરિને વરણીય થાય. માટે આ તો અવશ્યપણે નિરંતર અનુસંધાન રાખીને અને સત્શાસ્ત્ર થકી જ્ઞાન-વૈરાગ્યનો વિચાર પામીને તથા સત્સંગ કરીને એ વાત દૃઢ કરવી.

(૩) **કોઈ ઉપર દયા કરીને તેના જીવનું પરલોક સંબંધી હિત કરવું અને તેનો જીવ અન્ય વાસનાએ રહિત થઈને ભગવાનને પામે એવી દયા કરે, તો એની ઉપર ભગવાનની પ્રસન્નતા થાય.** કેમ જે, પોતાના ધામથી શ્રીહરિજી અહીંયાં આવે છે તે જીવની ઉપર દયાએ કરીને એમના કલ્યાણ કરવાને માટે આવે છે. તે ભગવાનના સંકલ્પ ભેળી એની ક્રિયા ભળી, માટે ભગવાન પ્રસન્ન થાય. તથા હરિમંદિર શ્રીજીમહારાજે પોતે કરાવ્યાં છે, તે બીજા જીવ ઉપર દયા કરીને તેના કલ્યાણને અર્થે કરાવ્યાં છે, એમ ધારીને શ્રીહરિની પ્રસન્નતાને અર્થે મંદિરનો પક્ષ રાખીને તે સંબંધી કામકાજ કરવું. અને **કોઈ જીવ ઉપર દયા કરીને કલ્યાણની વાત કરવી, પણ તેના ગુણ-દોષમાં[૧] પોતાના જીવને બાધ પામવા દેવો નહીં.[૨] વાત કરીને છેટે રહેવું પણ દયાએ કરીને તે ભેળું તેના ડોળમાં[૩] ભળવું નહીં.** એ ત્રણ વાત સિદ્ધ કરવી. ॥૨૩૯॥

૧.પોતાના મોક્ષમાં નડે તેવી તેની સારી-મોળી બાબતમાં ૨.બંધન થાવા દેવું નહીં. ૩.બગાડમાં - અયોગ્ય વર્તનમાં

શ્રીજીમહારાજે પોતાની રુચિ પોતાને મુખવચને કરીને પોતે[૧] કહી છે. તે રુચિને યથાર્થ જાણીને તે પ્રમાણે જ જે ભક્તે પોતાની રુચિ કરી હોય તેને જ શાસ્ત્રનો અર્થ યથાર્થ સમજાય છે, અને જે એવો ન હોય તેને પોતાની રુચિ પ્રમાણે શાસ્ત્રનો અર્થ સમજાય છે. ||૨૪૦||

કોઈક ભક્ત થોડું કરે છે અને તેની ઉપર ભગવાન રાજી થાય છે અને કોઈક ભક્ત ઝાઝું કરે છે તેની ઉપર પણ ભગવાન રાજી નથી થાતા, તેનું શું કારણ ? **જે ભક્ત થોડું કરે છે પણ તે ભગવાનની મરજી પ્રમાણે કરે છે માટે રાજી થાય છે અને ઝાઝું કરે છે પણ તે પોતાના મનગમતા પ્રમાણે કરે છે, માટે તેની ઉપર ભગવાન રાજી થાતા નથી.** ||૨૪૧||

ભગવાનના ભક્તને આ ત્રણ વાનાં નિરંતર કરવાનાં છે : (૧) ભગવાન અને ભગવાનના ખરેખરા ભક્ત હોય તેની ઉપર એવું હેત કરવું જે, એથી કોઈ અધિક ન રહે એવું નક્કી હેત કરવું. (૨) કામ-લોભાદિક શત્રુ તથા દેહાભિમાન તેને ટાળી નાંખીને ધર્મ-વૈરાગ્યે સહિત આત્મનિષ્ઠા ખચિત[૨] સિદ્ધ કરવી. (૩) **કોઈક જીવને એના મોક્ષની વાત ખરેખરી સમજાવવી, એવી દયા રાખવી; પણ તેમાં પોતાને કોઈ જાતનું બંધન ન થાય એવી કળા[૩] રાખવી.** એ ત્રણ વાર્તા તો ખટકો રાખીને નિરંતર કરવી. ||૨૪૨||

૧.લોયાના વચ.૧૪માં ૨.અતિ દઢપણે ૩.સૂઝના; સાવધાની

ભગવાનના ભક્તને આત્મનિષ્ઠા અને ભગવાનને વિશે પ્રીતિ એ બેનું શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસ તે કર્યા કરવો, પણ એ નિષ્ઠા જ્યાં સુધી સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી સંતોષને પામવું નહિ. અને તે આત્મનિષ્ઠા કેવી સિદ્ધ કરવી ? તો એક આત્માને વિશે જ સુખપણાની ભાવના રહે અને તે આત્મા વિના જે બીજા માયિક આકારમાત્ર તેને વિશે કેવળ દુઃખ જ જણાયા કરે અને ચાર પ્રકારના પ્રલયમાં જે જે આકારનો વિનાશ થાય છે તેને વિશે કેવળ દુઃખની જ ભાવના જણાયા કરે.

અને પ્રીતિ તો બે પ્રકારે સિદ્ધ કરવી જે –

कामार्ततस्करनटव्यसनिद्विषन्तः स्वस्वार्थसिद्धिमिव चेतसि नित्यमेव।
नारायणं परमयैव मुदा स्मरन्तं त्वां भक्तिधर्मतनयं शरणं प्रपद्ये।।[1]

એ શ્લોકમાં જેમ કહ્યું છે તેમ અંતઃકરણે કરીને પ્રીતિ સિદ્ધ કરવી. તથા –

साध्वीचकोरशलभास्तिमिकालकण्ठाकोका निजेष्टविषयेषु यथैव लग्नाः।
मूर्तौ तथा भगवतोऽत्र मुदातिलग्नं त्वां भक्तिधर्मतनयं शरणं प्रपद्ये।।[2]

૧.કામી પુરુષ, ચોર, નટ, વ્યસની અને શત્રુ એટલા જનો પોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધિને જેમ નિત્ય ચિત્તમાં સંભારે છે; તેમ પરમસ્નેહે કરીને નારાયણ ભગવાનને સંભારતા એવા ભક્તિ-ધર્મના પુત્ર આપનાં શરણને હું પામ્યો છું. (સ.જી.૫/૬૬/૧૮) ૨.જેમ આ લોકમાં પતિવ્રતા સ્ત્રી, ચકોર, પતંગિયું તથા મત્સ્ય, મોર અને ચક્રવાક પક્ષી પોતપોતાના પ્રિય વિષયોમાં સંલગ્ન હોય છે; તેવી રીતે ભગવાનની મૂર્તિને વિશે પ્રેમથી સદા સંલગ્ન એવા ભક્તિ-ધર્મના પુત્રનાં શરણને હું પામ્યો છું. (સ.જી.૫/૬૬/૧૯)

એમાં કહ્યું છે તેમ દેહે કરીને ભગવાનમાં પ્રીતિ કરવી. એવી રીતે બે પ્રકારની નિષ્ઠાને શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસે કરીને સિદ્ધ કરવી. ॥૨૪૩॥

પોતે એમ વાર્તા કરી જે, જીવ જે જે કરે છે તે એમ કરે છે જે, માન-મોટાઈ ને વિખ્યાતિ કરવી તથા પોતાની મોટપ જણાવવી, તેને અર્થે શાસ્ત્ર ભણે છે તથા સારા અક્ષર લખવા શીખે છે તથા સારી રસોઈ શીખવી તથા ગાવણું શીખવું તથા કીર્તન શીખવાં તથા વાતો શીખીને કોઈને ઉપદેશ કરવો; એ આદિક ક્રિયાને ભામે[૧] ચડી જાય છે, પણ કોઈ એવે ભામે નથી ચડતો જે, આ જીવનો મોક્ષ કરવો. તેમાં અંતરાયરૂપ એવો જે દેહરૂપ જે રથ છે, તેને ઈન્દ્રિયોરૂપ ઘોડા જોડ્યા છે, અને મનરૂપ રાસડી[૨] છે, તેને બુદ્ધિરૂપ જે સારથી તે રથનો હાંકનારો છે. અને રથી જે જીવ તે બુદ્ધિરૂપ સારથીને નિયમમાં કરીને મનરૂપી રાસડી વતે ઈન્દ્રિયોરૂપ ઘોડાને વશ કરીને દેહને ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તાવવો. અને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યને અતિ દૃઢ કરીને મનના સંકલ્પને જીતીને અને અતિ ઉત્તમ ઉપશમને સિદ્ધ કરીને તે ઉપશમ ને ભગવાનના ધ્યાને કરીને વાસના જે અવ્યક્ત રાગ છે તેને ટાળી નાંખીને, **ભગવાનના ભક્તને વિશે જેવી દેહને વિશે આત્મબુદ્ધિ વર્તે છે તેવી આત્મબુદ્ધિ કરીને, મહારાજનું નિરંતર ધ્યાન કરવું**

૧.તાને; વેગે ૨.લગામ

અને તેમાં જે અંતરાય કરે તેનો ત્યાગ કરવો. આ વાતનો આગ્રહ કોઈ નથી કરતા અને આટલી વાત કરીએ છીએ પણ કોઈને ચટકી[૧] પણ ચડતી નથી. ॥૨૪૪॥

એક શ્રીહરિ, બીજા સંત તથા હરિભક્ત એ ત્રણે ઠેકાણે આઠ વાનાં ન રાખવા. તેના નામ : (૧) કપટ, (૨) માન, (૩) લોભ, (૪) છળ, (૫) ઈર્ષ્યા, (૬) હાંસી, (૭) નિંદા, (૮) દ્રોહ. ॥૨૪૫॥

આ ચાર પ્રકારે હેત કરવું : (૧) **દેહમાંથી હેત તોડીને જીવમાં હેત કરવું.** (૨) **દેહના સંબંધીમાંથી હેત તોડીને ભગવાનના જે એકાંતિક સાધુ એમાં હેત કરવું.** (૩) **આ લોકમાંથી પ્રીતિ તોડીને ભગવાનના ધામમાં પ્રીતિ કરવી.** (૪) **પ્રકૃતિમાંથી થયું જે યત્કિંચિત્[૨] માયિક પદાર્થમાત્ર તેમાંથી પ્રીતિ તોડીને ભગવાનની મૂર્તિમાં હેત કરવું.** આ ચાર વાતને વિચારીને નિત્ય પ્રત્યે તેનો અભ્યાસ કરે, તો તત્કાળ પંચવિષય થકી મુક્ત થાય. ને **આ વાત ભગવાનના ભક્તને નિત્ય પ્રત્યે કરવાની છે.** ॥૨૪૬॥

આ જીવને વિપરીત[૩] ફળ થાય છે તે પણ જાણ્યું જોઈએ. તે વિપરીત ફળ તે શું ? તો વિષયનો ત્યાગ કરવા આવ્યા ને વિષય વળગ્યા, ને સંતમાં હેત કરવા આવ્યા ને કુહેત થયું. ॥૨૪૭॥

૧.ચાનક; ખુમારી ૨.જે કાંઈ નાના-મોટા ૩.વિરુદ્ધ; ઊંધું

અને સર્વ જીવમાત્ર છે તે પોતપોતાની પ્રકૃતિને[૧] ભજે[૨] છે ને જે મુમુક્ષુ છે તે પોતાની પ્રકૃતિનો ત્યાગ કરીને ભગવાનની આજ્ઞામાં રહે છે ને દેહના સુખમાં લેવાતા નથી. ॥૨૪૮॥

જેને આ દેહે કરીને ભગવાનને રાજી કરવા હોય, તેને કોઈના બરોબરિયા થાવું નહિ ને કોઈ સંગાથે પિતરાઈ દાવો[૩] બાંધવો નહીં. ને પોતાના દોષને ટાળવા, ને ધર્મ પાળવો તેમાં કોઈનો વાદ ન લેવો, ને ભક્તિ કરવી તેમાં કોઈનો વાદ ન લેવો, ને અનુવૃત્તિમાં રહેવું ને ગરીબ થાવું. ને જળજંતુ તો સર્વે કહેવાય પણ માછલાંને તો જળ તે જ જીવનપ્રાણ છે. ॥૨૪૯॥

અને **આપણને શ્રીજીમહારાજ મંદિર અધૂરાં રહેશે તેનો ઠપકો નહિ દિયે ને હવેલી અધૂરી રહેશે તેનો ઠપકો નહિ દિયે ને રૂપિયાનો નહિ દિયે, આપણને તો જેટલો ધર્મ લોપાશે તેટલો ઠપકો દેશે. માટે ધર્મમાં ખબડદાર રહેવું તો ભગવાન રાજી થાશે.** ॥૨૫૦॥

જીવમાત્ર પાંચ વૃત્તિએ કરીને દેહની ક્રિયા કરે, પણ એક વૃત્તિ જો ભગવાનમાં રાખે તો બહુ સમાસ[૪] થાય. ॥૨૫૧॥

ઉપાસનાએ કરીને કલ્યાણ તો થાય છે, પણ ત્રણ અંગની દૃઢતા વિના નિર્વાસનિક થઈને શ્રીહરિના એકાંતિક

૧.સ્વભાવને ૨.અનુસરે ૩.વૈર – સમાન હક્કનો વિરોધ ૪.પોષણ; ફાયદો

ભક્ત થવાતું નથી. એ ત્રણ અંગનાં નામ જે : આત્મનિષ્ઠા, દાસપણું ને પતિવ્રતાપણું.[૧] એ ત્રણ અંગને પક્વ કરે તો આત્યંતિક કલ્યાણ થાય છે, ને તૃષ્ણારૂપી ટવી[૨] નાશ પામે છે. નહિ તો ગોરખરૂપ[૩] જે જીવ તેની તૃષ્ણારૂપી જે ટવી તે કોઈ કાળે ભરાય જ નહીં. ॥૨૫૨॥

એક ભક્ત તો ત્રણ ગુણને વિશે ને અહં-મમત્વને વિશે ને પંચવિષયને વિશે આસક્તિએ રહિત વર્તે છે. અને બીજો ભક્ત ડાહ્યો હોય તે એ વાર્તાને સમજે ને કહે પણ ખરો ને તે પ્રમાણે વર્તવું તો બહુ કઠણ છે. માટે એ બે કેમ જણાય ? ઉત્તર જે, **જે વર્તે છે તેને મુમુક્ષુને સમજાવતાં આવડે છે ને બીજાને ન આવડે.** ને વર્તવું તે તો પેટકટારી નાખ્યા જેવું[૪] કઠણ છે તથા ખડ્ગે કરીને માથું કાપ્યા જેવું પણ કઠણ છે. ॥૨૫૩॥

અને દેહને વિશે, પંચવિષયને વિશે ને ભગવાનને વિશે જેવો અભિનિવેશ[૫] છે તેવો સંતને વિશે નથી ને સંત તો એના કરાવનારા છે. ત્યારે સ્વામી કહે જે, શ્રીહરિજીને વિશે પણ અભિનિવેશ નથી. તે મહારાજ સાથે વ્યવહાર પડે

૧.આત્મનિષ્ઠા એટલે જડભરત, અખંડાનંદસ્વામી અને શુકજીની જેમ બ્રહ્મરૂપે રહેવાપણું. દાસપણું એટલે હનુમાનજી તથા ઉકાખાચર જેવું દાસભાવે વર્તવું. અને પતિવ્રતાપણું એટલે ગોપીઓ અને સચ્ચિદાનંદસ્વામી તથા કૃપાનંદસ્વામીના જેવી ગાઢ પ્રીતિ. (વચ.ગ.મ.૬૨) ૨.ડબી; તિજોરી ૩.ગોરખ એટલે મન-ઈન્દ્રિયોના ગમતા પ્રમાણે વર્તનાર ૪.પોતે પોતાના પેટમાં છરી ભોંકવા જેટલું ૫.પ્રગાઢ પ્રેમ; આત્મબુદ્ધિ

ત્યારે જણાય. તે કહ્યું છે જે, **'વ્યવહારેણ સાધુઃ'**[૧] તે આની કોર તો એવો કોઈ નથી ને એની કોર હોય તો કોણ જાણે ? એની કોર પણ કોઈ નથી. ને શ્રીજીમહારાજના મહિમાનો ને આત્મનિષ્ઠાનો ઠેરાવ નિત્ય પ્રલયાદિકે કરીને વારંવાર આગ્રહ રાખીને કર્યા કરે તો અભિનિવેશ થાય છે, તે હરિભક્તના દૃષ્ટાંતે[૨] કરીને આગ્રહની વાર્તા બહુ કરી. ॥૨૫૪॥

"અભિનિવેશ થયો કેમ જણાય ?" તેનો ઉત્તર જે, **"શ્રીજીમહારાજ તથા સત્પુરુષ તે હજારોના વ્યવહાર ધૂળમાં ભેળવી દિયે તોપણ રાજી રહેવાય ને લગારે પણ ભાવ ફરે નહિ ત્યારે દૃઢ અભિનિવેશ થયો કહેવાય. અને રજોગુણ, તમોગુણ ને સત્ત્વગુણને નિર્ગુણ વ્યવહાર સમજે, તો અભિનિવેશ અતિ પક્વ થાય.** તે વાર્તા સાંભળે છે તો ખરા, પણ વર્તન વિશે ઘટાડતાં આવડતું નથી. જેમ પ્રથમ શાસ્ત્ર ભણ્યા હોય છે તોપણ બીજે ઠેકાણે ઘટાડતાં આવડતું નથી, તેમ છે." એમ વિસ્તારથી વાર્તા કરી. ॥૨૫૫॥

"વક્તાપણાનું ને સમજુપણાનું માન તો બહુ હોય છે, પણ જેમ સમજવું ઘટે તેમ સમજે નહિ, તે કેમ હશે ?" ઉત્તર જે, "તે તો આત્માના સ્વરૂપના શ્રવણ-મનનાદિકે કરીને માનને ઘટાડ્યા કરે, તો જેમ સમજવું ઘટે તેમ સમજાય." ॥૨૫૬॥

૧.વ્યવહારે કરીને સાધુ ઓળખાય છે. ૨.જેમ સંસારીને સ્ત્રી, ધન, પુત્રાદિને પ્રાપ્ત કરવાની ધૂન ઊપડે છે, તો તન્મય થઈ જાય છે; તેમ શ્રીહરિ તથા સંતની લગની લાગે તો તેમાં પણ અભિનિવેશ થઈ જાય છે.

જાણપણારૂપે વર્ત્યાનો ને ધર્મમાં દઢપણે રહ્યાનો ને શ્રીહરિજીનો મહિમા સમજ્યાનો અતિશય આગ્રહ રાખવો. ને શુદ્ધ બ્રહ્મરૂપ થઈને શ્રીજીમહારાજને ભજવા પણ ખરડેલપણે[1] ન ભજવા. તે શ્રીજીમહારાજે આ શ્લોકમાં કહ્યું છે જે –

धर्मस्थितैरुपगतैर्बृहता निजैक्यं सेव्यो हरिः सितमहःस्थितदिव्यमूर्तिः । शब्दाद्यरागिभिरिति स्वमतं वदन्तं त्वां भक्तिधर्मतनयं शरणं प्रपद्ये ।।[2]

અને જે સત્તારૂપ થઈને ધ્યાન કરે છે તેને જ્ઞાન વૃદ્ધિ પામે છે ને જે દેહરૂપ થઈને ધ્યાન કરે છે તેને તો ઈન્દ્રિયોનું જ્ઞાન વૃદ્ધિ પામે છે. ને યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન ને સમાધિ એ જેમ કઠણ છે તેમ ધર્માદિક સાધન પણ અતિ કઠણ છે. ।।૨૫૭।।

પ્રથમ સત્સંગમાં આવે ત્યારે દેહનું માન હોય, પછી ભક્તિનું માન આવે છે ને પછી આત્મજ્ઞાનનું માન આવે છે. ને તે પછી ઉપશમે કરીને એ સર્વેનું માન ટાળે છે. તે કહ્યું છે જે –

त्यज धर्ममधर्मं च उभे सत्यानृते त्यज ।
उभे सत्यानृते त्यक्त्वा येन त्यजसि तत्त्यज ।।[3]

૧.દેહરૂપે થઈને ૨.જુઓ પેજ : ૧૬૦ ૩.(ધ્યાન કરતી વખતે) ધર્મરૂપ-અધર્મરૂપ, સત્યરૂપ-અસત્યરૂપ જે જે સંકલ્પ થાય તેનો ત્યાગ કર. અને જે વિચારે કરીને એને તજે છે તે વિચારનો પણ ત્યાગ કરી દે. (મહા.શાંતિ.૩૧૬/૪૦; ૩૧૮/૪૪)

માટે અસત્ય સંકલ્પ થાય તો તેને સત્તારૂપ થઈને ટાળવા ને નિયમ, વિચાર ને ઉપશમ તેણે કરીને સ્થૂળાદિકનું માન ટાળવું. **ને જુવાન અવસ્થાવાળાને તો યુક્ત ભોજન કરવું ને નવધા ભક્તિ આળસ મેલીને કરવી** ને ઉપશમનો અભ્યાસ પ્રમાદ મેલીને કર્યા કરવો ને સત્પુરુષનો સંગ રાખવો. ને માંદાને ને વૃદ્ધને તો યુક્ત આહાર ને ઉપશમ ને સત્પુરુષનો સમાગમ કરવો. ||૨૫૮||

અને જુવાન, વૃદ્ધ ને રોગીને વર્ત્યાની વિગતનાં લક્ષણ એ છે જે, ચાર પ્રકારનાં ભોજન[૧] મનુષ્ય નિત્યે જમે છે તોપણ નવું ને નવું જ રહે છે ને નિત્ય જમીએ છીએ તેનાં તે જ છે એમ થાતું નથી. તે કહે છે જે, 'આજ તો જેવી રોટલી થઈ છે તેવી તો કોઈ દિવસ થઈ જ નથી. ને શાક પણ આજના જેવું તો થયું જ નથી.' તથા વસ્ત્રનું પણ એમ જ રહે છે, એનું નામ ભેદ છે ને તેથી પંચવિષય સંબંધી કલેશ થાય છે માટે **વિષયની આસક્તિ ટળી જાય તો કલેશમાત્રની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે.** ||૨૫૯||

શ્રીહરિજીના માહાત્મ્યની વાર્તા જાતવાન ઘોડાના દષ્ટાંતે[૨]

૧.ભક્ષ્ય, ભોજ્ય, લેહ્ય અને ચોષ્ય. **ભક્ષ્ય :** રાંધ્યા વિના જ બટકાં ભરીને ખાવા યોગ્ય (ચીભડાં, સફરજન વગેરે) **ભોજ્ય :** રાંધીને ખાવા યોગ્ય (રોટલી, દાળ, ભાત વગેરે) **લેહ્ય :** ચાટીને ખાવા યોગ્ય (મધ, શીખંડ વગેરે) **ચોષ્ય :** ચૂસીને ખાવા યોગ્ય (કેરી, શેરડી આદિક) ૨. જાતવાન ઘોડો બહુ કિંમતી હોય છે. તેથી તેનો માલિક તેના માટે ઘાસ, ચણા અને તેને રહેવાની જગ્યા વગેરે બધું જ સારામાં સારું રાખે છે અને જીવની જેમ તેનું ➔

કરીને બહુ કરી. ને લોભ, કામ, રસાસ્વાદ ને માન એ આદિક **જેવો સ્વભાવ પોતામાં હોય તેવો પરમેશ્વરને વિશે તથા મોટા સંતને વિશે પરઠે છે.** માટે સ્વભાવ ટાળીને શુદ્ધ બ્રહ્મરૂપ થઈને વર્તે તો ન પરઠાય. ॥૨૬૦॥

શ્રીહરિજી મહારાજને રાજી કરવાનો શો ઉપાય છે ? ઉત્તર જે, ધર્મામૃત, શિક્ષાપત્રી ને નિષ્કામશુદ્ધિ પ્રમાણે વર્તે તો રાજી થાય. ને શ્રીજીમહારાજને ક્યાં પરોક્ષપણું છે ? એ તો સદા પ્રત્યક્ષ જ છે. ને ઉપાસ્ય, ઉપાસક ને સ્થાનકની[૧] શુદ્ધતાએ કરીને અતિ ઉત્તમ ભક્ત થવાય છે. તેમાં ઉપાસ્યનું લક્ષણ જે, **'यो वेत्ति युगपत् सर्वं प्रत्यक्षेण सदा स्वतः'**[૨] એમ જાણવું. ॥૨૬૧॥

ધારણા, ધ્યાન ને સમાધિ એ સવિકલ્પ તો હોય ને નિર્વિકલ્પ તો ઈશ્વરની ઈચ્છાએ કરીને થાય છે. ને સવિકલ્પ સમાધિ કરવી ને સત્તારૂપે વર્તવું એ તો જીવના હાથમાં છે. ને જો **'अर्थं साधयामि वा देहं पातयामि'**[૩] એવી રીતે સાચો થઈને મંડી પડે તો થાય. ॥૨૬૨॥

જતન કરે છે. તેમ જ શ્રીહરિજીનું માહાત્મ્ય સમજીને તેમનું જીવની જેમ જતન કરવું. અખંડ તેમની મરજીમય રહેવું. આત્માએ સહિત સર્વસ્વ તેમની સેવામાં સમર્પિત રાખવું.

૧.ઉપાસ્ય એટલે શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાન. ઉપાસક એટલે પોતાના આત્માને અક્ષરબ્રહ્મ માનનાર ભક્ત. સ્થાનક એટલે અક્ષરધામ ૨.જે ભગવાન જડ-ચેતન સમગ્ર વિશ્વને કોઈ પણ સાધન વિના જ એક સાથે પ્રત્યક્ષપણે હંમેશાં જાણે છે. ૩.દેહ ભલે પડી જાય, પણ મોક્ષરૂપી અર્થને સિદ્ધ કરીશ.

અમદાવાદમાં નટવા રમાડ્યા.[1] ત્યારે મહારાજ કહે જે, અમે તમાસો[2] જોવા નથી રમાડતા, પણ સૌને એમ દેખાડીએ છીએ જે, 'આમ પેટને અર્થે અતિશય પુરુષપ્રયત્ન કરે છે, માટે ઈશ્વરને અર્થે કરે તો શું ન થાય ? જે કરે તે સર્વે સાધન સિદ્ધ થાય છે, જો જીવ એવો સાચો થાય તો.' ॥૨૬૩॥

વચનામૃતમાં નિર્ભય રહ્યાનું કહ્યું છે, તેને કેમ સમજવું ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, એક તો આત્મનિષ્ઠા પક્વ હોય, ને શ્રીહરિજીનું માહાત્મ્ય સહિત યથાર્થ જ્ઞાન હોય તો શ્રીજીમહારાજ જેમ કહે તેમ વિશ્વાસ પૂર્વક પ્રતીતિ આવે. ને માર્ગમાં સિંહ કે સર્પ મળ્યો હોય તથા ઓગણોતેરા[3] જેવો કાળ પડ્યો હોય ને તેવા સમામાં **મહારાજ કહે જે : 'નિર્ભય રહેજે, કોઈ ફીકર કરીશ મા.' એ વચનની જેને યથાર્થ પ્રતીતિ આવે તેને તો લેશમાત્ર ભય રહે જ નહિ, પણ જીવને પ્રાકૃત પદાર્થની પ્રતીતિ તરત આવી જાય છે.** જેમ સિંહની બીક લાગતી હોય અને ત્યાં બે કોરે બે શૂરા રક્ષા કરતા જતા હોય ને કાળ પડ્યો હોય તે સમે કોઈક હજાર-બે હજાર રૂપિયા આપે તો જેવો નિર્ભય ને આનંદ થાય છે, તેવો શ્રીહરિજીના વચનને વિશે નિર્ભય ને આનંદ

૧.અમદાવાદનાં કાલુપુર મંદિરના ચોકમાં મહારાજે નટની રમત કરાવી. તેમાં બે નટે માથે બેડાં લીધાં અને પગે શિંગડાં બાંધ્યાં. પછી એક જ દોરડા ઉપર સામસામા ચાલ્યા, પરંતુ પરસ્પર સ્પર્શ્યા વિના જ પસાર થઈ ગયા. ૨.ખેલ; રમત ૩.સંવત ૧૮૬૯માં પડેલો

આવતો નથી. માટે સર્વે પ્રકારે સત્સંગ સમજાણો નથી, **તે સારુ સત્પુરુષનો સમાગમ કરીને કસરમાત્ર ટાળીને સાધુ થાવું ને એથી કોઈ અધિક પ્રાપ્તિ નથી.** ॥૨૬૪॥

ત્રણ પ્રકારના પ્રલયમાં કેમ વર્તે તો ન જોડાય ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, એક તો શ્રીહરિજી મહારાજનું ધ્યાન ને બીજું તેમના જન્મકર્મનું દિવ્યપણું યથાર્થ જાણવું ને ત્રીજું આત્મસત્તારૂપે વર્તવું – એ ત્રણનું અનુસંધાન નિરંતર રહ્યા કરે તો ન જોડાય. ॥૨૬૫॥

મુક્તાનંદસ્વામીને મહારાજ ક્યારેય વઢીને પ્રસાદીનો થાળ કે વસ્ત્ર આપતા નહિ ને સહેજે તો રોજ પ્રસાદી આપતા ને વસ્ત્ર પણ ઘણીવાર આપતા. ને બીજાને તો વઢે ત્યારે પ્રસાદી તથા વસ્ત્ર આપ્યા વિના રહે જ નહિ, તે શું ? તો મુક્તાનંદસ્વામીને મૂંઝવણ થાતી નહિ એટલે ન દેતા. તે કેમ સમજતા જે મૂંઝવણ આવતી નહિ ? ઉત્તર જે, તે **પોતાને ત્રણ ગુણ ને ત્રણ શરીર થકી જુદા સમજતા ને શ્રીજી-મહારાજની મોટપ જે માહાત્મ્ય તે અતિશયપણે સમજતા ને તેમ જ વર્તતા ને હિતકારી પણ અતિશય જાણતા, તેણે કરીને મૂંઝવણ આવતી નહીં.** ॥૨૬૬॥

શ્રીહરિજીને પુરુષોત્તમ સમજીએ છીએ તેનો ઠેરાવ કરવો ને સ્વધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ તેનો

પણ ઠરાવ કરવો; ને **જે સત્પુરુષને ગુરુ જેવા માનવા તેનો પણ નિર્ધાર કરવો. કેમ જે, નિર્ધાર કર્યા વિના દેશ-કાળાદિકે કરીને એક સ્થિતિ રહેતી નથી.** ને શ્રીજીમહારાજના ભક્તની સેવા, ચાકરી, નમસ્કાર ને પૂજાદિક જે જે કરવું તેનો પણ ઠેરાવ કરવો ને એમ કર્યા વિના તો શ્રીહરિજીને અર્થે યજ્ઞાદિક કરતા હોઈએ તે બીજા દેવને અર્થે પણ થઈ જાય; તે સારુ દૃઢ વિચાર કરવો. ને આ વાર્તાનો તલતુંબડીની[૧] પેઠે શ્રદ્ધા સોતા અતિશય શ્રવણ-મનનાદિકે કરીને અભ્યાસ કર્યા કરે તો સાક્ષાત્કાર થાય. ॥૨૬૭॥

સ્થાનક, દેહ, ઈન્દ્રિયો ને અંતઃકરણ એમને વિશે જીવને પંચવિષય સંબંધી રાગ રહ્યા છે. તે રાગને મુમુક્ષુએ ઓળખવા જે, મારે રાગ કયે ઠેકાણે રહ્યા છે ? ને તે રાગને ટાળ્યા સારુ મુમુક્ષુએ આત્મસત્તારૂપે વર્તવું. તે વર્તવાની રીત જે, ત્રણ ગુણ ને ત્રણ અવસ્થા છે તે થકી હું રહિત છું એમ વર્તવું ને ઈન્દ્રિયોની ક્રિયા તે જાગ્રત અવસ્થાની છે ને મનની ક્રિયા જે સંકલ્પ-વિકલ્પ તે સ્વપ્ન અવસ્થા સંબંધી છે ને લય તે સુષુપ્તિ અવસ્થા સંબંધી છે; એમ જાણીને એ સર્વેથી રહિત સત્તારૂપે વર્તવું, તે આત્મસત્તારૂપે વર્તન કહેવાય. ॥૨૬૮॥

૧.તલતુંબડી ન્યાય એટલે કે, સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થી કાંઈક કંઠસ્થ કરવા બેસે ત્યારે એકવાર બોલે ને એક તલ તુંબડીમાં નાંખે. એમ કરતાં તુંબડી ભરાય રહે તેટલી વખત એકનું એક જ બોલ્યા કરે, તેથી બુદ્ધિમાં બેસી જાય.

ચાર પ્રકારની અનુવૃત્તિએ કરીને અતિશય મોટા થવાય છે. તેની વિગત જે, પ્રથમ તો હરિભક્તની અનુવૃત્તિમાં વર્તે તો સત્સંગી થવાય. ને પછી સંતની અનુવૃત્તિમાં વર્તે તો સાધુ થવાય. ને પછી એકાંતિકની અનુવૃત્તિમાં વર્તે તો એકાંતિક થવાય. ને પછી શ્રીજીમહારાજની અનુવૃત્તિમાં વર્તે તો ભગવદ્ભાવને[૧] પામે છે. ને એમ ન વર્તે તો **અસત્ દેશ-કાળાદિકે કરીને જો મોટા પુરુષને વિશે અસત્બુદ્ધિ[૨] થઈ જાય તો આસુરભાવને પામી જાય છે.** માટે જ્ઞાનાંશનો અભ્યાસ પ્રમાદ મૂકીને કરવો. ને અતિશય બીક રાખીને વર્તવું પણ નિર્ભય થાવું નહીં. ॥૨૬૯॥

હરિમંદિર સંબંધી કામકાજ કરતો હોય તેનો ઓથ લઈને કાંઈક વધુ-ઓછું વર્તાય તો શ્રીજીમહારાજ રક્ષા કરે કે ન કરે ? કેમ જે, આજ્ઞાએ કરીને કરે છે માટે. તેનો ઉત્તર જે, જો એ પુરુષપ્રયત્ને કરીને સાવધાન વર્તતો હોય ને અજાણમાં જો આડુંઅવળું થઈ જાય તો રક્ષા કરે ને **જાણી જાણીને પ્રકૃતિ વધારે તો રક્ષા ન કરે ને તેનો દંડ ભોગવવો પડે.** ॥૨૭૦॥

જીવાત્માને સત્પુરુષના સંગે કરીને ત્રણ દેહ, ત્રણ અવસ્થા, ત્રણ ગુણ, પંચપ્રાણ, પંચભૂત, પંચવિષય, ચાર અંતઃકરણ, દશ ઇન્દ્રિયો તથા ચૌદ દેવતા એ સર્વે માયાનું

૧.ભગવાન જેવું સુખ તથા માયાથી નિર્બંધપણાને ૨.દ્રોહ કરાવનારી બુદ્ધિ

ટોળું[1] છે; તે થકી અતિ વિલક્ષણ ને પૃથક્ જાણીને જીવસત્તાને અક્ષર સાથે મનન દ્વારાએ કરીને નિરંતર જોડ્યા કરે, તો સંકલ્પ-વિકલ્પ કાંઈ ટકી શકે નહિ ને સર્વે સમાઈ જાય.[2] ॥૨૭૧॥

ટિટોડીના દષ્ટાંતે[3] કરીને પુરુષ પ્રયત્નની વાર્તા કરી જે, જો ટિટોડી મંડી તો ગરુડે સહાય કરી. તેમ **જીવ જો સાચો થઈને એકાંતિક થાવાને અર્થે સાધન શીખે તો શ્રીજી તથા તેમના સંત જરૂર સહાય કરે.** ॥૨૭૨॥

ક્ષમા જે તે સમર્થ અને અસમર્થ એ સર્વેને રાખવી; તે **સમર્થને શોભા છે ને અસમર્થને સુખકારી છે.** એણે કરીને

૧. ત્રણ દેહ (સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ ને કારણ), ત્રણ અવસ્થા (જાગ્રત, સ્વપ્ન ને સુષુપ્તિ), ત્રણ ગુણ (સત્ત્વ, રજ ને તમ), પંચપ્રાણ (પાન, અપાન, સમાન, વ્યાન, ઉદાન), પંચભૂત (પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ ને આકાશ), પંચવિષય (શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ ને ગંધ), ચાર અંતઃકરણ (મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર), દસ ઇન્દ્રિયો (શ્રોત્ર, ત્વક્, ચક્ષુ, રસના ને ઘ્રાણ – એ જ્ઞાનેન્દ્રિયો. વાક, પાણિ, પાદ, પાયુ ને ઉપસ્થ – એ કર્મેન્દ્રિયો), ચૌદ દેવતા (દિગ્પાળ, વાયુ, સૂરજ, વરુણ, અશ્વિનીકુમાર, અગ્નિ, ઇન્દ્ર, વિષ્ણુ, યમ, પ્રજાપતિ, ચંદ્રમા, બ્રહ્મા, વાસુદેવ, શંકર) – આ બધા મળીને માયાનું ટોળું કહેવાય છે. ૨. શાંત થઈ જાય. ૩. એક ટિટોડીએ સમુદ્રને કાંઠે ઈંડાં મૂક્યાં. સમુદ્ર તે ઈંડાંને તાણી ગયો. ટિટોડીએ સમગ્ર પક્ષીમંડળને બોલાવ્યું ને તેઓ બધાં ચાંચ ને પાંખથી માટી ને કાંકરા સમુદ્રમાં નાંખવાં લાગ્યાં. આ વાત નારદજીએ વૈકુંઠમાં જઈ ભગવાનને કરી કે, 'મૃત્યુલોકમાં બધા સુખી છે, પણ એક ટિટોડી દુઃખી છે. બધાં પક્ષીઓ સમુદ્ર પૂરવા માંડ્યા છે, પણ ગરુડની સહાય ન મળે ત્યાં સુધી તે બિચારા શું કરે ?' પછી ભગવાને ગરુડને મોકલ્યો. ગરુડે પોતાની ચાંચ ને પગ દ્વારા મોટા મોટા પર્વતો લઈને સમુદ્રને પૂરવા માંડ્યો. તેથી સમુદ્ર ગભરાયો ને તેણે ટિટોડીનાં ઈંડાં પાછાં આપ્યાં. આમ, ટિટોડીની જેમ જો કોઈ ભગવાનને પામવા માટેનો પુરુષપ્રયત્ન કરવા માંડે, તો ભગવાન ને સંત જરૂર સહાય કરે.

નિર્માની વર્તમાન દૃઢપણે પાળવાનું કહ્યું. ભજન-સ્મરણને જે કરતો હોય તેને ત્રણ અવસ્થા તથા તેના જે ગુણ તે ઓળખવા. કેમ જે, દેહરૂપ થઈને જો ભજન-સ્મરણ કરે તો તત્કાળ વાસનામય દેહ નાશ પામે નહીં. ||૨૭૩||

પરમેશ્વર વિના બીજો કોઈ આકાર મનમાં ધરાય જાય તો તેને ટાળ્યાની યુક્તિ શાસ્ત્રને વિશે સત્પુરુષે કહી હોય તે શીખવી. તે શું ? તો, ભગવાન વિના જો ક્યારેક બીજો આકાર મનમાં ધાર્યામાં આવ્યો હોય તો શ્રીજીમહારાજના ધ્યાને કરીને તથા સભા સહિત સંતના ધ્યાને કરીને તથા જાણપણારૂપે રહીને બીજા આકારમાત્રને ટાળી નાંખવો. ને નિત્ય પ્રલયાદિકે કરીને નાશવંત ને અતિ તુચ્છ ને સ્વપ્ન તુલ્ય સર્વે આકૃતિઓને જાણવી. તે ઉપર 'કાખના મુવાળાનું' મધ્યનું ૫૫મું ને 'પાંચવાનાંનું નિત્યે અનુસંધાન રાખવાનું' છેલ્લાનું ૩૦મું, એ બે વચનામૃત વંચાવ્યાં. ||૨૭૪||

વિજ્યાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જેવા તેવા જીવને શ્રીજીમહારાજનો યોગ થઈ જાય છે ને મુમુક્ષુને થાતો નથી, તેનું શું કારણ હશે ?" ત્યારે સ્વામી બોલ્યા જે, શ્રીહરિજીને જે દેશને વિશે ધર્મનું સ્થાપન કરવું હોય તથા જે દેશને વિશે મુમુક્ષુ બહુ હોય તે દેશને વિશે શ્રીહરિજીને વિચરવાનું થાય છે એટલે તે દેશના મુમુક્ષુના તથા બીજા સર્વેના પણ મોક્ષ સહેજે થઈ જાય છે. ને કોઈક મુમુક્ષુ હોય તેનો તો

દૂર દેશને વિશે જન્મ હોય તેથી તે રહી જાય છે. **મુમુક્ષુને કોઈ દેશની વાસના તથા નાતજાતની પણ વાસના ન રાખવી ને પ્રકૃતિ-પુરુષથી લઈને સર્વે પદાર્થને નાશવંત ને કાખના મુવાળા જેવા ને અતિ તુચ્છ ને સ્વપ્ન તુલ્ય જાણવા.** ને શ્રીજીમહારાજ તથા તેમના મોટા સંત તથા જીવાત્મા એ ત્રણ વિના બીજે ક્યાંય પ્રીતિ ન રાખવી. તેમ મહારાજની સેવા વિના શ્વેતદ્વીપાદિક ધામને વિશે પણ વાસના ન રાખવી. ને શ્રીજીમહારાજ તો ગમે ત્યાં રાખીને પણ કસરમાત્ર ટાળી નાંખવાને સમર્થ છે, માટે **સત્તારૂપે રહીને તેમના એકાંતિક ભક્તનો સમાગમ અતિશય રાખવો. ને તેને અર્થે શીત-ઉષ્ણ, ભૂખ-તરસ, માન-અપમાન, હર્ષ-શોક એ સર્વનું સહન કરવું ને એને વિશે વૈરાગ્ય પામવો નહિ ને પંચવિષયને અર્થે જે ઉદ્યમ કરવો તેમાં વૈરાગ્ય પામવો.** એમ કહીને મોકા ખાચરનું દૃષ્ટાંત[1] આપીને કહ્યું જે, આવી રૂડી ભગવદ્‌વાર્તા છે તે પણ કેટલાકને ગમતી હશે ને કેટલાકને ગમતી નહિ હોય. ॥૨૭૫॥

"કેમ સમજે તો સદા સુખિયો રહે ?" ઉત્તર જે, "સદા સુખિયો તો તે રહે જે, જેને કોઈ પદાર્થ જોઈએ જ નહિ ને જેવાં-તેવાં વસ્ત્ર ને લૂખું-સૂખું અન્ન એ તો સહેજે મળી રહે છે, માટે **સંતોષ રાખીને વર્તે તો સદાય સુખિયું રહેવાય**

૧.મોકા ખાચરનો ગરાસ અન્ય દરબારોએ લૂંટી લીધો હતો. તેને પાછો મેળવવા માટે તેમણે આખી જિંદગી પ્રયત્ન કર્યા હતા; તેમ ભગવાનના ભક્તએ પોતાનો સ્વભાવ ટાળવા આખી જિંદગી પ્રયત્ન કરવા, પણ નિરાશ ન થવું.

છે. ને વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય તો ડોડિયા પુંજા ભક્ત જેવા સત્પુરુષ જ છે ને બીજે તો દુઃખિયા થાવાનું છે." ॥૨૭૬॥

લોભ, કામ ને માન એ આદિક દોષે કરીને શ્રીજીની આજ્ઞા લોપાય છે, માટે કેમ સમજે તો ન લોપાય ? તેનો ઉત્તર જે –

मद्भयाद्वातिवातोऽयं सूर्यस्तपति मद्भयात् ।
वर्षतीन्द्रो दहत्यग्निर्मृत्युश्चरति मद्भयात् ॥[1]

यन्नामधेयश्रवणानुकीर्तनाद्यत्प्रह्वणाद्यत्स्मरणादपि क्वचित् ।
श्वादोऽपि सद्यः सवनाय कल्पते कथं पुनस्ते भगवन्नु दर्शनात् ॥[2]

એ બે શ્લોકમાં જેમ ભગવાનનો મહિમા કહ્યો છે તથા મહાવિષ્ણુને કાળરૂપ ઈશ્વર ગળી ગયા. તેવી રીતે મહિમા સમજે તો આજ્ઞા લોપાય નહીં. ॥૨૭૭॥

જ્યારે નટવાની ડુગડુગી વાગે છે ત્યારે મનુષ્ય સર્વે ઘરમાંથી બાહેર નીસરી આવે છે. એ તો દૃષ્ટાંત છે, ને સિદ્ધાંત તો એમ જે, જ્યારે પંચવિષય સંબંધી ડુગડુગી વાગે છે, ત્યારે જીવ આત્મા-અનાત્માના વિચારને મૂકી દે છે;

---

૧. **અર્થ :** સમગ્ર જગતને સુખ આપનાર વાયુ મારા ભયથી વાય છે, સૂર્ય તપે છે, ઈન્દ્ર વરસે છે, અગ્નિ બાળે છે અને મૃત્યુ મારા ભયથી પ્રાણીઓમાં વિચરે છે. (ભા.૩/૨૫/૪૨)

૨. **અર્થ :** હે ભગવન્ ! તમારા નામનું શ્રવણ, કીર્તન, પ્રણામ તથા સ્મરણાદિક ક્યારેક જ કર્યું હોય, તોય શ્વપચ પણ તત્કાળ યજ્ઞ કરવાને માટે પવિત્ર થાય છે; તો તમારાં દર્શનથી પવિત્ર થાય તેમાં શું કહેવું ? (ભા.૩/૩૩/૬)

ને શ્રીજીને તથા તેમની કથા-વાર્તાને મૂકી દઈને લોભરૂપે, કામરૂપે, રસાસ્વાદરૂપે, સ્નેહરૂપે, માનરૂપે ને દેહાભિમાનને યોગે કરીને અહં-મમત્વરૂપે થઈ જવાય છે, ને સંકલ્પ-વિકલ્પને યોગે કરીને પણ દેહરૂપે થઈ જવાય છે. માટે સત્તારૂપે થઈને અતિ દૃઢાવ કરીને સ્થિર બુદ્ધિ રાખવી. ॥૨૭૮॥

આટલી વાર્તા કલ્યાણને અર્થે સમજવાની છે જે, જીવ છે તે ઇન્દ્ર-બ્રહ્માદિક દેવને વિશે તથા મનુષ્ય-પશુ આદિક યોનિને વિશે અનેકવાર જન્મ-મરણને પામ્યો છે, તોપણ પોતે તો એવો ને એવો શુદ્ધ છે. જેમ આકાશ ચાર ભૂતના સંગે કરીને રંચમાત્ર પણ મેલું થતું નથી, તેમ એ આત્મા શુદ્ધ છે. ને પ્રગટ ભગવાનનો આશ્રય થયા પછી એ આત્માને અક્ષર સંગાથે મનન દ્વારાએ કરીને એકતા સમજીને શ્રીજી-મહારાજનું ભજન કરવું.

ને પોતાને પ્રત્યક્ષ મળ્યા એવા જે શ્રીજીમહારાજ તેમને સર્વ અવતાર થકી વિલક્ષણ સમજવા. ને એમનું જેવું બોલવું છે, ને એમની જેવી ચાલ છે, ને જેવું સુગંધીપણું છે, ને જેવી લાવણ્યતા[૧] છે, ને જેવી વાત્સલ્યતા[૨] છે, ને જેવી દયા છે, ને જેવું જ્ઞાન છે, ને જેવું તેજ છે, ને જેવું ઐશ્વર્ય છે, ને જેવું બળ છે, ને જેવું સ્વરૂપ છે, ને જેવી શક્તિ છે, ને જેવો સ્વભાવ છે, ને જેવો ગુણ છે, ને જેવી વિભૂતિ[૩]

૧.મોહકતા; મનોહરતા ૨.ભક્તોનું ભલું કરવાની લાગણી – પ્રેમ ૩.સામર્થી; વૈભવ

છે, ને જેવું સુંદરપણું છે, ને જેવું સુકુમારપણું છે, ને જેવું સુશીલપણું[1] છે, ને જેવું ઉદારપણું છે, ને જેવું ઉજ્જવળપણું છે; ઇત્યાદિક અનંત ગુણગણમંડનરૂપ[2] તો એક જ શ્રીજી-મહારાજ છે, એ જેવા બીજા કોઈ નથી. **અક્ષરથી લઈને બ્રહ્માદિક પર્યંત એ સર્વે જે તે પુરુષોત્તમ શ્રીહરિજી મહારાજ તેમની ઉપાસના ને ભજન-સ્મરણ કરે છે, એવા એ શ્રીજી-મહારાજ છે.** તેમની પ્રસન્નતાને અર્થે નવધા ભક્તિ અતિશે હેતે સહિત કરવી ને એ વાર્તા શ્રવણ-મનનાદિકે કરીને અતિ દૃઢ કરવી. ॥૨૭૯॥

ત્યાગી તથા ગૃહસ્થ એ સર્વે સત્સંગ કરે છે તે ઉપરછલો કરે છે, પણ જીવને વિશે પ્રવેશ કરાવતા આવડતો નથી. ને સત્પુરુષ પાસેથી એવી યુક્તિ પણ શીખતા નથી. ત્યારે કહેશો જે, સત્સંગ ઉપરછલો કેમ જાણવો ? તો ત્યાં કહીએ છીએ જે, બાહેર દૃષ્ટિએ કરીને શ્રીજીમહારાજની નવધા ભક્તિ કરે છે પણ પોતાની હાણ-વૃદ્ધિનો[3] તપાસ અંતરમાં કરતા નથી, એને ઉપરછલો સત્સંગ જાણવો. તેની વિગત જે, કોઈકને તો પ્રાકૃત[4] ગ્રંથ તથા સંસ્કૃત ગ્રંથ ભણવાને વિશે તથા એ ગ્રંથને લખવાને વિશે લગની છે ને કોઈકને તો ગાનવિદ્યાદિકને વિશે લગની છે, ને કોઈકને ગૃહસ્થને કથા, વાર્તા, કીર્તન

૧.સારું ચારિત્ર્ય; સૌને ગમે તેવો સ્વભાવ ૨.શુભ ગુણોના સમૂહને શોભાવનારા ૩.ઘટ્યા-વધ્યાનો ૪.સંસ્કૃત સિવાયની ભાષાના

સંભળાવવાને વિશે લગની છે ને કોઈકને તો ગૃહસ્થ હરિભક્ત સાથે ભાઈબંધાઈરૂપ સુવાણને વિશે લગની છે તથા કોઈકને ધર્મશાળા, ફૂલવાડી, કૂવા, વાવ્ય, તીર્થ કરાવ્યાને વિશે લગની છે; એ સર્વે ભક્તિ તો ખરી, પણ પોતાના મનગમતી ઉપરછલી કહેવાય છે; કહેતાં દેહરૂપ થઈને અહં-મમત્વ સહિત કરાય છે. માટે એવી ભક્તિને વિશે પણ મોટાની આજ્ઞાએ કરીને જેમ ઘટે તેમ પ્રવર્તવું. ॥૨૮૦॥

મોક્ષાર્થીને કરવાનું તો આટલું જ છે જે, સત્પુરુષને સંગે કરીને ધર્મ-જ્ઞાનાદિક જીવને વિશે પ્રવેશ કરાવીને સાધુતા શીખવી. તે સાધુતા તો, તો શીખાય જો મનગમતા વિષયની પ્રાપ્તિએ કરીને મન ટાઢું ન થાય ને અપ્રાપ્તિએ કરીને મન ઊનું પણ ન થાય. એ વાર્તા શ્રીજીમહારાજે વચનામૃતમાં કહી છે જે, જીવ જે તે દેહરૂપ થઈને રૂપ-કુરૂપ, બાળ-યૌવનાદિક અનંત પદાર્થ જુવે છે ને શ્રોત્ર, ત્વક્, રસના ને ઘ્રાણે કરીને પણ વિષય સુખને ભોગવે છે ને જાણે છે, પણ **પોતે પોતાના સુખને ભોગવતો નથી ને પોતે પોતાના રૂપને જાણતો પણ નથી; એ જ સર્વે અજ્ઞાનીમાં અતિશય અજ્ઞાની છે ને એ જ ઘેલામાં અતિશય ઘેલો છે ને એ જ મૂર્ખમાં અતિશય મૂર્ખ છે ને એ જ સર્વે નીચમાં અતિશય નીચ છે; જે અંતર સન્મુખ દષ્ટિએ કરીને પોતાના રૂપને જોતો નથી ને સત્સંગ જીવમાં પ્રવેશ કરાવતો નથી.** ॥૨૮૧॥

વળી "મળમૂત્રના ભર્યા થકા પૂજા ન કરવી ને નાહી-ધોઈને પૂજા કરવી." એમ શ્રીજીમહારાજે અમદાવાદના બીજા વચનામૃતમાં કહ્યું છે. માટે આત્મસત્તારૂપે થઈને લોભ, કામ, રસાસ્વાદ, સ્નેહ, માન, ક્રોધ, ઈર્ષા, કપટ, હિંસા, મત્સર ઈત્યાદિક જે અધર્મસર્ગ તેને કાઢીને ને ધર્મસર્ગના જે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, શમ, દમાદિક સદ્‌ગુણ તેને જીવને વિશે પ્રવેશ કરાવવા ને વારંવાર તપાસ કર્યા કરવો જે, મારે વિશે સાધુતાના ગુણ કેટલા આવ્યા છે ને કેટલા નથી આવ્યા. ને શ્રીજીનો કેટલો વિશ્વાસ છે ને નૈષ્ઠિક[૧] ને અહિંસા ને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ભક્તિ તથા શ્રીજીનું માહાત્મ્યે સહિત જ્ઞાન ને સત્પુરુષનો મહિમા કેટલો આવ્યો છે ને કેટલો નથી આવ્યો; એમ તપાસ કરીને પાકો પાયો કરવો; કહેતાં **અસદ્‌ભાવને અંતરમાંથી કાઢીને જીવને વિશે સત્સંગનો વેગ લગાડી દેવો.** એમ નિરંતર વિચાર કર્યા કરવો ને એમાં વૈરાગ્ય પામવો નહિ ને એવી રીતે તપાસ કર્યા કરવી. ને એમ તપાસીને જો ન વર્તે ને પોતાના મનગમતી ભક્તિને વિશે પ્રવર્તે તો તેને કોઈક કારસો[૨] આવે તો સત્સંગને વિશે એનો પગ ટકે નહિ ને એમ કહે જે, મારા ઉપર આણે કારસો કર્યો પણ પોતાની ભૂલ તો જુવે જ નહીં. ॥૨૮૨॥

સુતાર ખીમા ભક્તે શ્રીજીમહારાજની લીલાની બહુ

૧.બ્રહ્મચર્ય ૨.ભીડો; માન-અપમાનાદિનો દેશ-કાળ

વાર્તા કરી. તેને સાંભળીને સ્વામી કહે જે, મહારાજે તો સુખ દીધામાં કોઈ રીતે ખામી રાખી નથી, પણ આપણે મહિમા સમજતા નથી ને કેવળ ખોટ જ ખાઈએ છીએ. ત્યારે તે ભક્તે કહ્યું જે, "મહિમા સમજે ત્યારે કેમ વર્તાય ?" ઉત્તર જે, "કેવળ શ્રીજીમહારાજ સામું જ જોઈ રહેવાય." ત્યારે કોઈક સંતે કહ્યું જે, "જોવે કરીને બહુ સુખ જણાતું હશે ?" ત્યારે કહ્યું જે, "જોવામાં તો બહુ જ સુખ રહ્યું છે. કેમ જે, એ સુખની પ્રાપ્તિને અર્થે તો મોટા મોટા જે તે અહં-મમત્વને મૂકી દે છે; ને તેને મૂકવાનો ઉપાય તો કર્મયોગ, ભક્તિયોગ ને જ્ઞાનયોગ છે." તેની વાર્તા વિસ્તારીને કહી છે જે, જ્ઞાનયોગ જેને પક્વ હોય તેને એમ વર્તે છે જે –

कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्मणि च कर्म यः ।
स बुद्धिमान्मनुष्येषु स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत् ।।[1] ।।૨૮૩।।

લોભ-કામાદિકની ઈચ્છા અલ્પ જેવી જણાય છે, પણ મુંબઈ, કાશી ને અરબસ્તાન ઈત્યાદિક અનેક દેશને વિશે લઈ જાય છે ને તે દેશને વિશે અતિ દુઃખ ભોગવાવે છે, પણ એ જીવ મૂર્ખ છે ને અજ્ઞાની છે ને સંસારમાં આસક્ત છે એટલે એને એ દુઃખ જણાતું નથી. લોભાદિકની વાસના તો

૧.જે ભગવાનની આરાધનારૂપ કર્મને વિશે આત્મજ્ઞાન રહ્યું છે એમ જુએ અને આત્મજ્ઞાન સાક્ષાત્કાર થયું હોય તોપણ ભગવદ્ ભજન-સ્મરણરૂપ કર્મ અવશ્ય કરવું જોઈએ. એ પ્રમાણે જાણે તે બુદ્ધિમાન છે અને તે જ જ્ઞાનનિષ્ઠ તથા સર્વ સત્કર્મનો કરનાર છે. (ગીતા : ૪/૧૮)

અતિ મોટી છે, માટે તેને ટાળવાને અર્થે સત્પુરુષના સંગે કરીને ધર્મ-જ્ઞાનાદિક ગુણને શીખીને પાયો અતિ પાકો કરવો અને તે ધર્માદિકની પ્રાપ્તિને અર્થે શૂરવીર થઈને પુરુષપ્રયત્ન કરવો. તે **'देहं पातयामि वा अर्थं साधयामि'** એવી રીતે મંડે તો ટળે છે. તે ઉપર હિરણ્યકશિપુના દષ્ટાંતે કરીને વાર્તા કરી જે, હિરણ્યકશિપુએ ઊંધે માથે તપ કર્યું, તે શરીરમાં વાંસડા સોંસરા નીસર્યા; તેમ સાચા શૂરવીર થઈને પુરુષપ્રયત્ન કરવો. ॥૨૮૪॥

સ્વામીએ એમ કહ્યું જે, અમે તો એકલી સાકર જ ખાઈએ છીએ ને જો તેમાં ધૂડ્ય આવે તો તેને અલગ કરી નાંખીએ છીએ. ત્યારે કહેશો જે, 'એ તે શું કહ્યું ?' તો એમ કહ્યું જે, આત્મસત્તારૂપ થઈને જાણપણારૂપ દરવાજે ઊભા રહ્યા થકા પુરુષોત્તમ મહારાજનાં દર્શન કરીએ છીએ ને તેમાં જો લોભ-કામાદિક પેસવા આવે તો તેનો નાશ કરી નાંખીએ છીએ. એવી રીતે શ્રીજીમહારાજની ચાકરીમાં સાવધાન થકા ઊભા છીએ. ॥૨૮૫॥

ઉત્તમ ને મધ્યમ એવા જે ભક્ત તેમનું વર્તન કેવું હોય? ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, ઉત્તમ ભક્તને તો જાગ્રતને વિષે સુષુપ્તિની પેઠે વિષયનો અભાવ વર્તે ને જે મધ્યમ ભક્ત છે તે તો જાગ્રતને વિશે સ્વપ્નની પેઠે વિષયને ભોગવે છે.॥૨૮૬॥

શ્રીજીમહારાજને સંભારવા તે તો અલૌકિક ઐશ્વર્ય ને

અલૌકિક મહિમા સોતા વારંવાર અતિશય સંભારવા ને અતિ પ્રકાશમાન જોયા કરવા. ને ત્રણ ગુણના તથા પંચવિષયના જે વેગ આવે તેને ટાળીને જાણપણારૂપે વર્તવું, એ જ અક્ષરનો ભાવ કહેવાય છે. ને આંટી,[૧] અભાવ[૨] ને ઉપશમ[૩] એ ત્રણે કરીને વૈરાગ્ય ઊપજે છે. તેમાં ઉપશમે કરીને જે વૈરાગ્ય ઊપજે છે તે શ્રેષ્ઠ છે ને બીજા બે તો મધ્યમ તથા કનિષ્ઠ છે. ॥૨૮૭॥

જીવને એટલું જ કરવા યોગ્ય છે જે, **'સર્વે ઈન્દ્રિયોની વૃત્તિઓનું પિંડીકરણ[૪] કરવું;' કહેતાં પંચવિષયમાંથી પાછી વાળીને ભગવાનના સ્વરૂપને વિશે હોમવી.** ॥૨૮૮॥

શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "ભગવાનની કથા-વાર્તાનું શ્રવણ, મનન ને નિદિધ્યાસે કરીને એનો જો સાક્ષાત્કાર કર્યો હોય, તો તે જીવને બહુ સહાય કરે છે." ॥૨૮૯॥

'સત્સંગમાં સર્વ પ્રકારે ભીષણને ખમે ને નવધા ભક્તિ કર્યાને વિશે ઝડફું ભરે[૫] ને પોતાનો ભક્તિભાવ દેખાડે તે અમને ગમે છે.' એમ શ્રીજીમહારાજે કહ્યું છે. ॥૨૯૦॥

શિષ્ય-વાહનાદિકે કરીને તથા ભોજન-છાદનાદિકે[૬] કરીને જે આનંદ પામવું એ તો બાહેરલું સુખ છે ને નાશવંત ને

૧.સગાં-સ્નેહીએ મેણું માર્યું કે અપમાન કર્યું હોય, તેથી વિરોધની આંટી પડી જવાથી ૨.કાંઈક દગો થયો કે દુઃખ પડ્યું હોય એટલે અરુચિ થઈ જવાથી ૩.સાચી સમજણથી ભગવાનમાં તથા સંતોમાં મન જોડાઈ જવાથી ૪.એકત્રીકરણ ૫.અતિ ઉત્સાહ રાખે ૬.વસ્ત્રાદિકે

નિરાનંદ[૧] છે. તે કહ્યું છે જે –

योऽन्तःसुखोऽन्तरारामस्तथान्तर्ज्योतिरेव यः ।
स योगी ब्रह्मनिर्वाणं ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति ॥[૨]

એવી રીતે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. તે વાસ્તે અંતર્દષ્ટિએ કરીને આત્માને વિશે રહ્યા એવા જે પરમાત્મા શ્રીહરિજી મહારાજ તેમના ધ્યાનના સુખે કરીને સુખિયા થાવું. ને પંચવિષયને વિશે જેવી પ્રીતિ ને તૃષ્ણા છે તેવી જ શ્રીજીમહારાજના મહિમાને વિશે તથા આત્મનિષ્ઠાને વિશે પ્રીતિ ને તૃષ્ણા રાખવી; તે પંચવિષયમાંથી તો જરૂર ઊખેડવી. ને માયાને વિશે તો એવું વિચિત્રપણું રહ્યું છે જે, તેમાં દેવ-મનુષ્યાદિક પણ સર્વે લોભાઈ રહ્યા છે પણ અંતે જાતાં તો તે ગોડિયાની બાજી[૩] જેવું જ છે, એમાં સંશય નથી. ॥૨૯૧॥

જીવ કલ્યાણના માર્ગમાં ચાલે છે તો ખરો, પણ તેને ઠેસું બહુ વાગે છે, તેણે કરીને આડોઅવળો પડી જાય છે. જેમ આંધળો માર્ગ ભૂલીને કુમાર્ગે ચાલે છે ને તેને જેમ ઠેસું વાગે છે ને તે પડી જાય છે, તેમ વિચાર અને વિવેક વિના સત્-અસત્ સંગને ઓળખતો નથી. માટે સત્પુરુષને ઓળખીને ને તેમનો સમાગમ કરીને પંચવિષય સંબંધી સંકલ્પ-વિકલ્પરૂપ

૧.આનંદ વગરનું ૨.**અર્થ :** જે અંતર્યામી એવા પરમાત્માને સુખે સુખિયો છે, અંતર્યામીને વિશે જ રમણ કરનારો છે, ને અંતર્યામી એવા પરમાત્માના પ્રકાશથી પ્રકાશિત છે, એવો યોગી બ્રહ્મરૂપ થઈને પ્રભુને પામે છે. (ગીતા : ૫/૨૪) ૩.નટના કે જાદૂગરના ખેલ

જે ઠેસું છે ને દેહાભિમાન સંબંધી જે ભારે ઠેસું છે; ને પ્રાણ ને ક્ષુધા-પિપાસાદિક[૧] જે સૌથી ભારે ઠેસું છે; તે સર્વે સત્સંગને પ્રતાપે કરી કાઢી નાંખીને અતિ શુદ્ધ થાવું. જેમ ખેડુ છે તે ખેતરને સમાર દઈને ચોખ્ખું કરે છે તેમ જીવને ચોખ્ખો કરવો.॥૨૯૨॥

સ્વામીએ વાત કરી જે, ધર્મને વિશે અતિ દૃઢપણે વર્તવે કરીને સુખી થવાય છે ને કર્મને વિશે આસક્તિ રાખવે કરીને દેવતા થવાય છે ને **વિષયમાં આસક્તિએ કરીને ભૂત, પ્રેત કે સ્થાવરાદિક થવાય છે ને સત્પુરુષના વિશ્વાસે કરીને તો બહુ મોટા થવાય છે.** ॥૨૯૩॥

"સત્સંગ સહેજે મળ્યો હોય તે પુરુષપ્રયત્ન કર્યા વિના વૃદ્ધિ પામે કે નહિ ?" ઉત્તર જે, "પોતાને જોયા કરે જે મારામાં ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને શ્રીજીમહારાજની માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ એમાંથી કયા ગુણ આવ્યા છે ને કયા નથી આવ્યા તથા આસ્તિકપણું કેટલું છે ને કેટલું નથી ને લોભ-કામાદિક જે દોષ તે કેટલા ઓછા થયા છે ને કેટલા નથી થયા; એમ તપાસ અહોનિશ કર્યા કરે ને પુરુષપ્રયત્ને કરીને ધ્રો તથા બોરડીની[૨] પેઠે સત્સંગને વિષે નક્કી પાયો કરે, તો

૧.ભૂખ-તરસ વગેરે. ૨.ધ્રો એટલે એક જાતનું ઘાસ; લોન. આ ઘાસનો સ્વભાવ એવો છે કે, અનેકવાર કાપો તોય ફૂટ્યા જ કરે. વળી, વરસાદ ન પડે તોપણ તેનાં મૂળ ઊંડાં હોવાથી તે લીલું ને લીલું જ રહે છે. એ જ રીતે બોરડીના વૃક્ષનાં મૂળ પણ જમીનમાં ઊંડે સુધી ગયેલાં હોય છે, તેથી ઉપરથી કાપી નાંખો તોય ફરી-ફરી ઊગી નીકળે છે. આમ, સત્સંગમાં પાકો પાયો કરેલાનો સત્સંગ લીલો ને લીલો રહે છે.

સત્સંગ વૃદ્ધિ પામે; નહિ તો દેશ-કાળાદિકની વિષમતાએ કરીને લાંપડાની પેઠે[1] ઊડી પણ જાય.” ॥૨૯૪॥

ત્રણ શરીરની ભાવનાએ રહિત થકા શ્રીજીમહારાજનું ભજન કરવું. તે ત્રણ શરીરની ભાવનાની વિગત જે, જોયા સંબંધી કે સાંભળવા સંબંધી એ આદિકની જે જે ઈચ્છા ઊપજે, તે સ્થૂળ દેહની ભાવના કેહવાય. ને મનમાં સંકલ્પ-વિકલ્પનો જે ઘાટ ઊપજે, તે સૂક્ષ્મ દેહની ભાવના કહેવાય. ને એ ઘાટ જ્યારે લય થાવા માંડે, ત્યારે તે કારણ શરીરની ભાવના કહેવાય. ॥૨૯૫॥

નિરાકાર થઈને ભગવાનને ભજવા, તે નિરાકાર કેમ થાવું ? ઉત્તર જે, માયિક આકારમાત્રને ટાળીને જાણપણારૂપે વર્તવું એ નિરાકાર સમજણનું લક્ષણ છે. તે આકાર બે પ્રકારના છે : એક બાહેરલા છે ને એક માંહેલા છે. તેમાં પણ બે પ્રકાર છે : એક રાગે સહિત છે ને એક રાગે રહિત છે. ને તે રાગ પણ બે પ્રકારના છે : એક વિષય સંબંધી છે ને એક શ્રીહરિ સંબંધી છે. તેમાં જે શ્રીહરિ સંબંધી રાગ છે તે તો ધર્મ-જ્ઞાનાદિક સાધને યુક્ત છે ને એવી જાતના રાગને તો અતિ દૃઢપણે કરીને રાખવો. ને તે વચમાં બીજા આડાઅવળા

૧.લાંપડાંની પેઠે ઊડવું : લાંપડાં નામના ઘાસનાં મૂળ સાવ ઉપર-ઉપર હોય છે, ને તે સહેજમાં સુકાઈ જાય છે અને થોડા પવનમાં પણ ઊડી જાય છે. તે રીતે જેને સત્સંગમાં પાકો પાયો નથી તેને દેશ-કાળનો સહેજ વિષમ પવન લાગતાં સત્સંગમાંથી પાછા પડી જાય છે.

ઘણા સંકલ્પ આવી જાય તેની તો ઉપેક્ષા[૧] જ રાખવી. જેમ વરતાલ જવાનો મુખ્ય સંકલ્પ હોય ને માર્ગમાં આડાઅવળા ઘણાક પદાર્થ આવી જાય તે જેમ ગણતીમાં ન હોય તેમ; ને વળી જેમ નિશાનના(મધ્યના ૨૨મા) વચનામૃતમાં કહ્યું છે જે, એક નિશાન લેવાનો જ મુખ્ય સંકલ્પ છે તેમ; ને હમણાં તો બીજા સંકલ્પનું બળ જણાય છે ને મુખ્ય સંકલ્પનું બળ નથી જણાતું, પણ અંતે જાતાં એ જ વૃદ્ધિ પામશે. કેમ જે, તે શ્રીહરિ સંબંધી છે. તે ઉપર સાકરકોળાંના દૃષ્ટાંતે[૨] કરીને બહુ વાર્તા કરી. ॥૨૯૬॥

પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિજી કે તેમના સંત મળ્યા એટલે કલ્યાણ થઈ રહ્યું, પણ ત્રણ અંગે સહિત ભક્તિરૂપ સાધનને કર્યા વિના કારણ દેહની વાસના નાશ પામતી નથી ને શ્રીજીમહારાજ પણ પ્રસન્ન થાતા નથી. ને તે **સાધન તો એકાંતિક ભક્તના સંગે કરીને ને અતિ દૃઢ પુરુષપ્રયત્ને કરીને શીખે તો સિદ્ધ થાય છે,** એમ સમજ્યા વિના નિષ્કામ ભક્તિ થાતી નથી. ને જે પોતાના મનને જાણે ભક્તિ કરે છે, તે તો સકામ થઈ જાય છે. તે ભાગવત ધર્મમાં નવધા ભક્તિ સત્પુરુષો પાસેથી શીખ્યાનું કહ્યું છે ને ભગવાને પણ ગીતામાં કહ્યું છે જે –

૧.નિઃસ્પૃહતા; અવગણના ૨.સાકરકોળાના વેલામાં જ્યાં સુધી ફળ ન બેઠાં હોય ત્યાં સુધી ડાળાં-પાંદડાં મોટાં હોય છે, પણ ફળ બેસે એટલે ડાળાં-પાંદડાં ક્ષીણ થઈ જાય છે; ને સાકરકોળાં સૌથી મોટાં થાય છે. તેમ શ્રીહરિને પામવાનો એક મુખ્ય સંકલ્પ દૃઢ થાય, તો બીજા સંકલ્પો આપોઆપ ગૌણ પડી જાય છે.

मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते ।
स गुणान् समतीत्यैतान् ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥[1]

માટે નિષ્કામપણે શ્રીજીમહારાજની પ્રસન્નતાને અર્થે ત્રણ અંગે[2] સહિત ભક્તિ કરવી પણ બીજું કાંઈ ઈચ્છવું જ નહિ, એ એકાંતિક ભક્તની સમજણ છે. ને જે સકામ ભક્તિ છે તે તો દેહને અર્થે તથા કામ, લોભ, રસાસ્વાદ ને માન ઈત્યાદિકને અર્થે થઈ જાય છે, તે સારુ સમજીને ભક્તિ આદિક સાધન કરવાં. ॥૨૯૭॥

એક સંતે પૂછ્યું જે, “સદ્‌ગુરુ ને સત્શાસ્ત્રને વચને કરીને દઢ વૈરાગ્યને પામ્યો હોય ને દઢ શ્રદ્ધાવાન હોય ને અષ્ટ પ્રકારના બ્રહ્મચર્યને અતિશય દઢ પાળતો હોય ને અહિંસા ધર્મને વિશે દઢ પ્રીતિવાન હોય ને આત્મનિષ્ઠા પણ અતિ પરિપક્વ હોય, તો તેને માથેથી જન્મ-મરણની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે; એમ શ્રીજીમહારાજે સારંગપુરના ૧૧મા વચનામૃતમાં કહ્યું છે, તે સાચું કહ્યું છે કે ફોસલાવવાને[3] અર્થે કહ્યું છે ?” ત્યારે મોટા સંતે કહ્યું જે, “એ તો સાચું કહ્યું છે.” ત્યારે સંતે કહ્યું જે, “એમ કેમ વર્તાતું નથી ?” ત્યારે મોટા સંત કહે જે, “એટલી ભૂલ છે અથવા પ્રમાદ છે.” ત્યારે તે સંત કહે

૧.જે ભક્ત મને અચળ એવી નિષ્કામ ભક્તિએ કરીને ભજે છે, તે ત્રણ ગુણથી પર થઈ અક્ષરબ્રહ્મરૂપ થાય છે. (ગીતા ૧૪/૨૬) ૨.ધર્મ, જ્ઞાન તથા વૈરાગ્યે ૩.સાધનનું તાન ચડાવવા

જે, "એ સાધનને કેમ શીખવાં ?" ત્યારે સ્વામી કહે જે, **"સત્પુરુષ પાસેથી નિત્ય પ્રલયાદિકના વિચારે કરીને વૈરાગ્ય શીખવો ને સત્-અસત્‌ના વિવેકે કરીને આત્મનિષ્ઠા શીખવી. એમ વર્તવાને વિશે શ્રદ્ધા જે ત્વરા તે રાખવી. એવી રીતે બીજા સર્વે ગુણ સત્પુરુષ પાસેથી શીખવા."** ॥૨૯૮॥

ત્યારે શાંતાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "વૈરાગ્યાદિક ગુણની અવધિ[૧] છે કે નહિ ?" તેનો ઉત્તર જે, "શ્રીજીમહારાજનાં ચરણ-કમળ વિના ક્યાંય પણ અણુમાત્ર પ્રીતિ ન રહે એ વૈરાગ્યનો અવધિ છે. ને ઊર્ધ્વરેતા[૨] થવાય એ બ્રહ્મચર્યનો અવધિ છે. ને શ્રીહરિજીની કથા-વાર્તા આદિના શ્રવણ, મનન ને નિદિ-ધ્યાસને વિશે ત્વરા વર્તે એ શ્રદ્ધાનો અવધિ છે." ॥૨૯૯॥

"વ્યવહારમાં રહીને શ્રીજીમહારાજ કેમ મુખ્ય રહે ?" ઉત્તર જે, "જો શ્રીહરિજીનો મહિમા સમજીને વ્યવહાર કરે તો શ્રીજીમહારાજ મુખ્ય રહે. જેમ ચક્રવર્તી રાજા હોય, તેના મહિમાને જાણીને તેના જે કામદાર હોય તે કામકાજ કર્યા કરે છે, તેમ શ્રીહરિજીના મહિમાને સમજીને વ્યવહાર કરે તો પરમેશ્વર મુખ્ય રહે." ત્યારે શંકા કરી જે, "મહિમા સમજીને વ્યવહાર કરે તો વ્યવહાર મુખ્ય થયા વિના કેમ રહે ?" ત્યારે સ્વામી કહે જે, **"પ્રથમથી જ નિત્ય-પ્રલયાદિકનો વિચાર કરીને ને પિંડ-બ્રહ્માંડને અતિ અસાર જાણીને કાખના મુવાળા જેવો**

૧.આટલા હોય તો ચાલે તેવી સીમા; મર્યાદા ૨.ક્યારેય વીર્યસ્ખલન ન થાય તેવા

ને સ્વપ્નતુલ્ય વ્યવહારને જાણીને, અને સત્-અસત્‌ના વિવેકે કરીને વ્યવહારના રૂપને યથાર્થ અસત્ય સમજ્યો હોય તો વ્યવહાર મુખ્ય થાય નહિ ને પરમેશ્વર મુખ્ય રહે, ને એમ ન સમજ્યો હોય તો સંસાર મુખ્ય થઈ જાય." ॥૩૦૦॥

અને શાન્તાનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, "સત્સંગી ક્યારે સંપૂર્ણ થયો જાણવો ?" ઉત્તર જે, "જ્યારથી જેણે વર્તમાન ધાર્યાં ત્યારથી તે સત્સંગી તો થયો. ત્યાં દૃષ્ટાંત : જેમ કુંભારે ચક્ર ઉપર માટીનો પિંડો ઘડો કરવાને અર્થે મૂક્યો, ત્યારથી તેનું નામ ઘડો પડ્યું; પણ એ ચક્રથી ઊતરશે ને તડકે સૂકવશે ને ઘડશે ને નીંભાડામાં બાળશે ને પછી પાણી ભરીને વાવરશે. તે એટલે ઠેકાણે જો નક્કી રહ્યો તો જાણીએ જે હવે આ નીવડ્યો ને નક્કી ઘડો થયો. તેમ **ભગવાનના માહાત્મ્યપૂર્વક ત્રણ અંગે સહિત ભક્તિ કરતે કરતે આત્માને વિશે જ્યારે પરમાત્માનું દર્શન થાય ત્યારે સત્સંગી સંપૂર્ણ થયો જાણવો.** તે એકાદશીના (મધ્યના ૮મા) વચનામૃતને વિશે કહ્યું છે જે, યજ્ઞ કરતે કરતે જ્યારે હૃદયને વિશે પુરુષોત્તમ ભગવાન દર્શન આપે ત્યારે યજ્ઞ પૂરો થયો જાણવો. ત્યાં સુધી ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિને ભગવત્ સ્વરૂપને વિશે હોમ્યારૂપી યજ્ઞ તે નિરંતર કર્યા કરવો." ॥૩૦૧॥

"સર્વે સંત શ્રીહરિજીની ભક્તિ કરે છે. તેમાં કેટલાક જ્ઞાન શીખે છે ને કેટલાક તો વૈરાગ્ય શીખે છે ને કેટલાક ધર્મ તથા ભક્તિને શીખે છે; પણ પરસ્પર ઈર્ષા શા સારુ કરે છે ?"

તેનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, **"શ્રીજીમહારાજ તથા તેમના અતિ વહાલા એવા જે એકાંતિક ભક્ત, તે પાસેથી નવધા-ભક્તિ તથા પ્રેમલક્ષણા ભક્તિને શીખીને તેનો મર્મ સમજીને નિષ્કામ ભાવે કરીને ભક્તિ કરે તો ઈર્ષા ન આવે, ને એવી રીતે સત્પુરુષ પાસેથી તો શીખતા નથી ને પોતાની મેળે અહં-મમત્વ સોતા કરે છે, માટે પરસ્પર ઈર્ષા થાય છે."** ॥૩૦૨॥

એક દિવસ સ્વામીએ ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ પરાયણ એવા જે ચાર પ્રકારના પુરુષ એમની વાર્તા કરી દેખાડી જે, મોક્ષ પર વર્તતા હોય તેમના મનમાં કોઈ પદાર્થની સ્પૃહા[૧] ન હોય; તે ગમે તો સ્ત્રી-પુત્રાદિક નાશ પામી જાઓ કે લાખોની દોલત હોય તે જતી રહો કે ગામ ગરાસ હોય તે પણ જાતા રહો, પણ તેના અંતરમાં ખટકો કે મૂંઝવણ થાય નહિ ને નરસિંહ મહેતાની પેઠે શ્રીહરિજીનું ભજન સુખેથી કર્યા કરે, પણ અંતરમાં બીજાની પેઠે દુખિયો થાય નહીં. ને એ જે મોક્ષાર્થી તે અર્થાદિકનો[૨] સંગ્રહ કરતા નથી. ને જે કરે છે તે પણ એમ સમજીને કરે છે જે, કલ્યાણરૂપ ધર્મમાં રહીને અર્થને ઉપજાવે છે, ને તે ધર્મરૂપ જે અર્થ તેનું ફળ વિષય ભોગ જ છે એમ નથી સમજતા. ને તે વિષય ભોગવે છે તે પણ ઈન્દ્રિયોને લાડ લડાવવી એ જ ફળ નથી જાણતા પણ દેહ રહે એટલું જ ફળ સમજે છે. ને તે દેહ રાખ્યાનું

૧.ઈચ્છા ૨.ધન-સંપત્તિ આદિનો

ફળ પણ એટલું જ છે જે, 'ત્રણ અંગે સહિત ભક્તિ કરીને શ્રીહરિજી મહારાજના એકાંતિક ભક્ત થાવું.' ને જે અજ્ઞાની છે તે તો એમ સમજે છે જે, ધર્મનું ફળ ધન મળ્યું એ છે, ને ધનનું ફળ વિષય ભોગવવા એ છે, ને તેનું ફળ ઇન્દ્રિયોને લાડ લડાવવી એ છે, ને ફરી પણ એમને એમ કર્યા કરવું, એવી રીતે અસત્ સમજણની શાસ્ત્રમાં ના પાડી છે. તે ઉપર શ્રીમદ્ ભાગવતના પ્રથમ સ્કંધમાં શ્લોક છે જે –

धर्मस्य ह्यापवर्ग्यस्य नार्थोऽर्थायोपकल्पते ।
नार्थस्य धर्मैकान्तस्य कामो लाभाय हि स्मृतः ॥
कामस्य नेन्द्रियप्रीतिर्लाभो जीवेत यावता ।
जीवस्य तत्त्वजिज्ञासा नार्थो यश्चेह कर्मभिः ॥[1]

અને જે અર્થ પર વર્તે છે તે પણ ધર્મમાં રહીને અર્થનો સંગ્રહ કરે છે, ને જે ધર્મ પર વર્તે છે તે પણ ધર્મ સોતા જ અર્થને ભેગા કરે છે, પણ એ બેય જણા અર્થને મોક્ષના માર્ગને વિશે વાવરે છે, માટે એ પણ ઠીક સમજે છે. ને જે કામ પર વર્તે છે તે તો અર્થ, ધર્મ ને કામ પર કરે છે માટે એની સમજણ બરાબર નથી. ॥૩૦૩॥

૧.**અર્થ :** મોક્ષોપયોગી નિષ્કામધર્મનું ફળ દ્રવ્યપ્રાપ્તિ નથી, પણ મોક્ષ જ છે. તેમ જ ધર્મોપયોગી અર્થનું ફળ ભોગવિલાસ નથી, પરંતુ ધર્મ જ છે. ખાન-પાનાદિક ભોગ ઇન્દ્રિયોને લાડ લડાવવા માટે નથી, પરંતુ દેહનિર્વાહ માટે છે. ને જીવતા રહેવાનું ફળ કર્મ કરી મેળવેલા ભોગવિલાસ નથી, પરંતુ આત્મા-પરમાત્માનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય તે માટે જ છે. (ભાગ.૧/૨/૯-૧૦)

એક દિવસ સ્વામીએ વાત કરી જે, ઇન્દ્રિયોમાં, અંતઃકરણમાં ને કારણ દેહમાં ભગવાનનું ધ્યાન આપણ સર્વે કરીએ છીએ, તે જો સત્-અસત્‌નો વિચાર કરીને ને ત્રણ શરીરથી જુદા પડીને જીવમાં ધ્યાન કરીએ તો જીવ શુદ્ધ થાય. તે અમદાવાદના બીજા વચનામૃતમાં કહ્યું છે જે, 'નાહીધોઈને પૂજા કરવી.' ને જેમ કોઈ શાહુકાર અન્નજળ દેવારૂપ સદાવ્રતની પેઢી કરી જાય છે, તેમ શ્રીજીમહારાજ કલ્યાણરૂપ સદાવ્રતની પેઢી કરી ગયા છે. ને જે **ધર્મને વિશે દઢપણે વર્તતો હોય ને સત્પુરુષનો અતિ દઢ વિશ્વાસ હોય, તો તેને ગમે તેવું કઠણ પ્રારબ્ધ હોય તોપણ તે ટળી જાય છે.** ॥૩૦૪॥

"એકાંતિક ભક્તની વૃત્તિમાં ભગવાન રહ્યા હોય, એવાનું વર્તન કેવી જાતનું હોય ?" એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, એવાની જે ક્રિયા તે આચાર્યજી મહારાજને અર્થે હોય કે મંદિરને અર્થે હોય પણ પોતાને અર્થે ન હોય ને એવા જે ગૃહસ્થ હરિભક્ત હોય તેને પણ –

प्रसङ्गमजरं पाशमात्मनः कवयो विदुः ।
स एव साधुषु कृतो मोक्षद्वारमपावृतम् ॥[૧]

એ શ્લોકમાં કહ્યું છે એવી રીતે સત્સંગને વિશે મમત્વ અને વર્તન હોય. ॥૩૦૫॥

૧.જેવો એ જીવને દેહ તથા દેહનાં સંબંધીને વિશે દઢ સ્નેહ છે તેવો ને તેવો જ સ્નેહ જો ભગવાનના એકાંતિક સાધુને વિશે થાય, તો એ જીવને મોક્ષનું દ્વાર ઉઘાડું થાય છે. (ભાગ.૩/૨૫/૨૦)

અને **'कर्मात्मकं येन शरीरबन्धः'**[1] એ શ્લોક બોલીને તે ઉપર સ્વામીએ વાત કરી જે, જીવ જે તે પ્રથમ દેહાભિમાને યુક્ત થકો પંચવિષય સંબંધી ક્રિયાને જેમ મમત્વે સહિત કરે છે, ને તે પછી સત્સંગ કરીને પોતાને જીવરૂપે માનીને શ્રીજી-મહારાજને અર્થે પણ તેવો જ મમત્વ રાખીને નવધા ભક્તિ અતિશય કરે, ને તેમના ભક્તની પણ મમત્વ રાખીને સેવા-ચાકરી કરે, ત્યારે અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે. તે પછી સત્તારૂપ થઈને વારંવાર ઉપશમ કરીને જળના ફુવારાની પેઠે અનેક પ્રકારે થઈ જે ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિઓ તેનું પિંડીકરણ વારંવાર કર્યા કરે, ત્યારે એ જીવને અતિશય બંધનરૂપ જે કારણ શરીર તેનો નાશ થઈ જાય છે. તે ઉપર આ ત્રણ વચનામૃત વંચાવીને વાર્તા કરી. તે ત્રણ વચનામૃતનાં નામ : (૧) મધ્યનું ૫૦મું 'રહસ્યનું' ને (૨) મધ્યનું ૪૫મું, 'ખબડદાર રહેવાનું,' (૩) અમદાવાદનું બીજું જે, 'નાહીધોઈને પૂજા કરવી.' ॥૩૦૬॥

નિષ્ઠાના સ્વરૂપને જાણ્યાનું લક્ષણ એ છે જે, **સમુદ્રમાં વહાણ ડૂબતું હોય તથા દૈવઈચ્છાએ કરીને વગડામાં એકલા જ નોખા પડી ગયા હોઈએ, ને વળી દેહ પણ અતિ માંદો હોય ને પોતાની મેળે ક્રિયા કરવા સમર્થ ન હોય તોપણ કાયર ન થાય, ને શ્રીજીમહારાજના અંતર્યામીપણાનો જે વિશ્વાસ તે લેશમાત્ર પણ ગૌણ પડે નહિ, તેની પક્વ નિષ્ઠા કહેવાય.** તથા

૧. સકામ કર્મ બંધનરૂપ છે. (ભાગ.૫/૫/૫)

શ્રીહરિજી અથવા સત્પુરુષ તે કોઈક નાના સાધુનાં વચનમાં વર્તાવે તોપણ જેમ શ્રીજીમહારાજની સમીપે તથા મોટા સંતની સમીપે વર્તતો હોય તેમ જ વર્તે, પણ લેશમાત્ર આડું-અવળું કરે નહિ, તેની પણ પક્વનિષ્ઠા કહેવાય. અને એવી પક્વનિષ્ઠા કેમ થાય ? ઉત્તર જે, એ બે પ્રકારની પક્વનિષ્ઠાનાં લક્ષણની વાર્તા કર્યામાં તથા સાંભળ્યામાં બહુ શ્રદ્ધા રાખે તથા મોટા પુરુષનો સંગ કરે, તો પક્વનિષ્ઠા થાય છે. ॥૩૦૭॥

સત્તારૂપ થઈને માંહી[૧] રહીએ તો સુખ રહે છે ને બાહેર[૨] રહીએ તો દુઃખ થાય છે; તે કેમ વર્તીએ તો દુઃખ ન થાય? ઉત્તર જે, જેમ માંહી વર્તીએ છીએ ને સુખ રહે છે, તેમ જ દેહમાં આવીએ ત્યારે તેમ જ વર્તીએ તો દુઃખ થાય જ નહીં. ને એમ વર્તવાથી જેમ તેમ બોલી જવાય ને કોઈક કાંઈક કહે તો તેનું દુઃખ લગાડીએ નહીં. ને ક્યાં આપણે વિદુર નીતિ ભણ્યા છીએ જે તે પ્રમાણે ન બોલાયું તો લાજ નહિ રહે ! એમ તો કાંઈ નથી. માટે માંહી ને બાહેર જાણપણારૂપે વર્તીએ તો દુઃખ જ નથી. ॥૩૦૮॥

એક દિવસ સ્વામીએ વાત કરી જે, એકાંતિક ભક્ત હોય તે પોતાને એમ માને જે, માન થાઓ કે અપમાન થાઓ કે રામપાત્ર લઈને ઘેર ઘેર માગી ખાઓ કે હાથીએ બેસો ને સુખ થાઓ કે દુઃખ થાઓ ને શરીર રોગી કે

૧.અંતર સન્મુખ જાણપણામાં ૨.દેહરૂપ થઈને

નિરોગી રહો, પણ **આવા પુરુષોત્તમ ભગવાનની પ્રાપ્તિ થઈ છે માટે મારાં મોટાં ભાગ્ય છે, એમ માની અલમસ્ત થકા શ્રીજીમહારાજને ભજ્યા કરે;** પણ એ પુરુષ કોઈમાં લેવાય નહિ, તે એકાંતિક ભક્ત કહેવાય. ॥૩૦૯॥

ધર્મ-જ્ઞાનાદિકે કરીને બે સરખા હોય તેમાં એક તો શ્રીહરિજી મહારાજની અનુવૃત્તિને વિષે વર્તે છે ને એક નથી વર્તતો; એ બેયમાં કોણ શ્રેષ્ઠ છે ? તો **જે અનુવૃત્તિમાં વર્તે છે તે જ શ્રેષ્ઠ છે; કેમ જે, 'યથાર્થ મહિમા સમજતો હોય તે જ અનુવૃત્તિમાં વર્તે છે.'** ॥૩૧૦॥

જીવ સદા સુખી કેમ રહે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, **પોતાને કંઈ જોઈએ જ નહિ એમ સમજીને જે વર્તે તે સદાય સુખી રહે છે.** ને વળી જે પદાર્થ સત્સંગને અર્થે જોઈતું હોય તોપણ તે પદાર્થ પોતાવતે મંગાય નહિ, એવી રીતે વર્તે તો સદા સુખી રહે. ॥૩૧૧॥

અને **અખંડાનંદસ્વામીની પેઠે મોટમના[1] થાવું પણ વાત-વાતમાં મૂંઝાવું નહીં.** તે અખંડાનંદસ્વામીને માથે નિષ્કામી વર્તમાન ચૂક્યાનો અપવાદ[2] એક સાધુએ નાખ્યો. ત્યારે તેમણે કહ્યું જે, 'ખોટા ક્યું બોલતા હો ?' પણ તેમના મનમાં શોક કે ઉદ્વેગ લગારે પણ થયો નહીં – એ મોટમનાનું લક્ષણ

૧.મોટા દિલવાળા; વિશાળ દૃષ્ટિવાળા ૨.આક્ષેપ

છે. એ શું કહ્યું ? તો પંચવિષયની ઉપેક્ષા[૧] રાખ્યાની યુક્તિ કરી. ને ક્ષમા પણ સમર્થ-અસમર્થ સર્વેને રાખવી. તે સમર્થને શોભારૂપ છે ને અસમર્થને સુખકારી છે; તેણે કરીને નિર્માની વર્તમાન દૃઢપણે પાળવાનું કહ્યું. ॥૩૧૨॥

અહંવૃત્તિની ઘણીક વાર્તા કરી જે, આત્મસત્તારૂપે વર્તતો હોય તોપણ અહંપણું રહે છે; માટે અતિશય વિચાર કર્યાનો આગ્રહ કરે તો ટળે. એમ કહી પૃથ્વી આદિક જે અષ્ટ આવરણ છે, તેને દેહને વિશે દેખાડીને વાર્તા કરી. ॥૩૧૩॥

જેને **દત્તાત્રેયની પેઠે જ્યાં ત્યાંથી સિદ્ધાંત જ ગ્રહણ કરતાં આવડે છે તે ક્યાંય બંધાતા નથી.** એવી રીતે કપાસનાં બે ક્ષેત્રને દૃષ્ટાંતે[૨] વાત કરી. ॥૩૧૪॥

અને બંધીવાળા[૩] મંડપને વિશે કીર્તન ગાયાં ત્યારે તેમાં શબ્દ ભરાઈ રહ્યો. તે જોઈને સ્વામીએ વાત કરી જે, આ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયોને વિષયમાં ન જાવા દિયે, તો અંતઃકરણમાં જ્ઞાન ભરાઈ રહે. ॥૩૧૫॥

અને માનસીપૂજાને વિશે તથા સ્થૂળ દેહે કરીને પૂજા કરીએ તેને વિશે રસના આદિક ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિ કેમ કરવી ? ત્યારે

૧.અરુચિ; અભાવ ૨.કોઈ ખેડૂત પાસે કપાસનાં સારાં-મોળાં બે ખેતર હોય, તો તે બન્ને ખેતરમાંથી ફક્ત રૂ ભેગું કરે છે, ને ડાળાં-પાંદડાં પડી રહેવા દે છે; તેમ મનુષ્ય બધેથી ગુણગ્રહણ કરે ને દોષ પડી રહેવા દે, તો ગુણનો ઢગલો થાય. ૩.ચારે બાજુ કપડાં બાંધીને બંધ કરેલા

તેનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, પરમેશ્વરની મૂર્તિને આગળ ધારવી. પછી તેને જીહ્વાદિક દ્વારાએ કરીને અંતરમાં ઉતારવી. પછી સત્તારૂપ થઈને તે સામું જોઈ રહેવું. એમ ને એમ કર્યા કરે તો રાગ ઓછા થઈ જાય છે. ને જે સંકલ્પ-વિકલ્પ કર્યાની વૃત્તિ છે તે વાસનાલિંગ શરીર કહેવાય છે ને જે અવ્યક્તપણે રહ્યું છે તે કારણ શરીર છે ને જ્યારે અતિ રાગ થઈ જાય છે ત્યારે તે સ્થૂળ થઈ આવે છે. જુઓને નેત્રની આગળ સર્વે સંકલ્પની ગાંઠ્યું રહી છે, જે આ ઝાડની પંક્તિ છે ને આ મનુષ્યની પંક્તિ છે, તે નેત્ર વીંચીને જુઓ તોપણ જણાઈ આવે.

અને સ્પર્શના સંકલ્પ થાય ત્યારે તે વૃત્તિને મસ્તકને વિશે રાખે તો તે સંકલ્પ ટળી જાય છે. તેમ જ શબ્દની વૃત્તિને નેત્રમાં રાખે તો શ્રોત્રવૃત્તિ ઓછી થઈ જાય છે, એ યોગકળા છે. અને સૌભરી ઋષિને યોગકળા એકલી જ આવડતી હતી, પણ જ્ઞાનકળા આવડતી નહોતી; તેથી યોગબળે કરીને જ સર્વે ક્રિયા કરી. અને ભમર જેમ કમળને વિશે સ્નેહે સોતો ચોંટી રહે છે, તેમ ભગવાનના સ્વરૂપને વિશે પ્રીતિએ સોતા જોડાઈ જાવું. અને કપિલજીએ દેવહૂતિ પ્રત્યે વાર્તા કરી જે, **'મહિમાએ સહિત ભક્તિ ને ભક્તિએ સોતું જ્ઞાન ને જ્ઞાને સોતો વૈરાગ્ય, ઈત્યાદિકની પક્વતાએ કરીને મોહ ટળી જાય છે.'** અને એ જ્ઞાનાદિકનું શ્રવણ, મનન ને નિદિધ્યાસ બહુ કરે ત્યારે સાક્ષાત્કાર થાય છે પણ એ ઉતાવળે થાતું નથી.

એમ ને એમ વૈરાગ્યે સહિત કર્યા કરે તો સિદ્ધ થાય છે. એમ કહીને સ્વામીએ હરજી ઠક્કર સામું જોઈને કહ્યું જે, તમને આંક મેળવતાં જેમ કઠણ પડતા નથી, તેમ ધર્મ-જ્ઞાનાદિક અભ્યાસે કરીને સરળ થઈ જાય છે. ॥૩૧૬॥

અને સ્વામીએ વાત કરી જે, પ્રથમ જેને કંઈક આડું-અવળું વર્તાણું હોય તે જો ફરી પોતાના ધર્મમાં ખબડદાર થઈને વર્તે તો પાછો શુદ્ધ થઈ જાય છે. ॥૩૧૭॥

અને સંતે પૂછ્યું જે, "પોતામાં જે દોષ હોય તેને ટાળ્યાની જુક્તિ જાણતો હોય તોપણ તે દોષ તેમના તેમ રહે છે, તે તેનો ત્યાગ કરીને સવળે માર્ગે વર્તાતું નથી, તેનો શો હેતુ છે ? એક તો એ, ને બીજું મોટા સંતને યથાર્થ જાણતો હોય પણ કોઈકની વાત સાંભળીને સામો તેનો અવગુણ લે છે, તે એને જાણ્યામાં ફેર છે કે નિશ્ચયમાં ફેર છે ?" ત્યારે સ્વામીએ તેનો ઉત્તર કર્યો જે, "નિશ્ચયમાં તો કિંચિત્ ફેર હોય ને બહુધા તો એમ જણાય છે જે, એની બુદ્ધિમાં સ્થિરતા નથી; તેથી એની બુદ્ધિમાં કાર્ય-અકાર્યનો વિવેક નથી રહેતો. ને જ્યારે જાણપણામાં કાર્ય-અકાર્યનો વિવેક ન રહે ત્યારે ન કરવાની ક્રિયા કરે ને કરવાની ન કરે. અને તે બુદ્ધિ સ્થિર ક્યારે થાય ? તો જ્યારે રજ-તમને ટાળી ને શુદ્ધ સત્ત્વગુણને વધારે ત્યારે થાય.

ને તે સત્ત્વગુણની વૃદ્ધિ ક્યારે થાય ? તો જ્યારે રજોગુણી ને તમોગુણી આહારનો ત્યાગ કરીને સત્ત્વગુણની વૃદ્ધિ કરે એવો આહાર કરે. તેની વિક્તિ જે, જેમ ધર્મામૃતમાં આહારને નિયમે કરીને રસનાને જીતવાની જુક્તિ કહી છે તેમ રસનાને જીતવી તથા ગુણવિભાગમાં[૧] સાત્ત્વિક પુરુષને સત્ત્વગુણી આહાર કહ્યો છે તેમ આહાર કરે તથા સાત્ત્વિક શાસ્ત્રને ભણે તથા સાંભળે તથા સાત્ત્વિક પુરુષનો સંગ કરે ને નાના છોકરાથી તો જેમ સ્ત્રીથી બીએ છે તેમ બીએ. ને વળી કાર્યાકાર્યનો એમ વિવેક શીખે જે, આ ક્રિયા કરીશ તો કાર્ય થાશે ને આ ક્રિયા કરીશ તો અકાર્ય થાશે; એવી રીતે જે જે ક્રિયા કરે તે વિચારીને કરે. તથા ભય-અભયને જાણે જે, આ ક્રિયા કરીશ તો ભય થાશે ને આ ક્રિયા કરીશ તો અભય થાશે, માટે તે વિચારીને કરે. તથા બંધ-મોક્ષને જાણે જે, આવી રીતે ભગવાનની આજ્ઞાથી વિરુદ્ધ ક્રિયા કરીશ તો બંધન થાશે ને ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તીશ તો મારો મોક્ષ થાશે. એવી રીતે કાર્યાકાર્ય, બંધ-મોક્ષ તથા ભય-અભયનો જે વિવેક તેના નિરંતર જાણપણામાં રહે, ત્યારે જે જે ક્રિયા કરે તે વિચારીને થાય. ને આ કહ્યું એટલાં વાનાં રાખે તો સત્ત્વગુણ વૃદ્ધિને પામે. ને જ્યારે રજ-તમને ટાળીને નિરંતર સત્ત્વ વર્તે ત્યારે સ્થિર બુદ્ધિ થાય.

ને જ્યારે એવી સ્થિર બુદ્ધિ રહેવા માંડે ત્યારે શું કરવું ?

૧.ભાગવત : ૧૧/૨૫

તો શ્રીજીમહારાજે કહ્યું છે તેમ, જેને કામ-ક્રોધાદિક ભૂત ન વળગતાં હોય ને જે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિએ જુક્ત મોટા સંત હોય, તેને સંગે રહીને એ જેમ ઈન્દ્રિયોને જીતવાની જુક્તિ બતાવે, તેમ ઈન્દ્રિયો- અંતઃકરણને જીતીને પછી **ભગવાનની મૂર્તિને વિશે તેલધારાવચ્છિન્ન વૃત્તિ રાખવાનાં જે સાધન તેને શીખવાં. ને તેમ કરવામાં જે પદાર્થ અંતરાય કરે તેનો ત્યાગ કરીને અખંડ ભગવાનના સ્વરૂપમાં વૃત્તિ રાખવી."** ॥૩૧૮॥

અને સ્વામી કહે જે, આ વાત પણ અતિ દૃઢ સમજવાની છે જે, ભગવાન તથા એકાંતિક સાધુ એ બેયના સામાવડિયા[૧] ન થાવું. કેમ જે, સામાવડિયાના પક્ષમાં ભળે તો જરૂર ભગવાનનો તથા એકાંતિક ભક્તનો દ્રોહ થાય. માટે **સૂઝે એવું વિઘ્ન હોય તોપણ તેને તોડીને ભગવાનના ને એકાંતિકના પક્ષમાં ભળવું ને સામાવડિયાનો પક્ષ મૂકી દેવો, પણ તેના પક્ષમાં ન ભળવું.** ॥૩૧૯॥

અને વળી પુરુષોત્તમ ભગવાને આચાર્યજી મહારાજને આજ પોતાના દત્તપુત્ર કરીને સર્વે સાધુ તથા સત્સંગીના ગુરુ કરીને પોતાની ગાદી ઉપર બેસાડ્યા છે તેમાં તથા લક્ષ્મીનારાયણ આદિક જે મૂર્તિયું પોતે પધરાવી છે તેમાં પણ પોતાના અવતાર

૧.વિરોધી; દુશ્મન

જેટલું દૈવત પોતે મૂક્યું છે. માટે તે આચાર્ય તથા પોતાની પધરાવેલી જે મૂર્તિયું તેને અવતારી જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેના અવતાર જેવા જાણવા. ને જેમ અવતારને અર્થે કરે તેને પોતે અંગીકાર કરે છે, તેમ જ આચાર્યજીને અર્થે તથા પોતાની પધરાવેલી જે મૂર્તિયું તેમને અર્થે જે સેવા કરે તે પોતે અંગીકાર કરે છે, તેમજ તેમને અર્થે કોઈક સેવા કરતા હોય તેને અવળી વાત કહીને ભાંગી નાંખે તથા એમ કહે જે, આચાર્યને ને લક્ષ્મીનારાયણને ક્યાં ખોટ્ય છે; માટે કાંઈ ધર્માદાનું હોય તથા નામનું હોય તે સંતને અર્થે ખરચો. કેમ જે, સંતને અર્થે જે જે કરે છે તે તત્કાળ ઊગી નીસરે છે, એમ અવળો ઉપદેશ કરીને પોતાની શૂશ્રુષાને અર્થે બીજાને મોળા પાડે છે. તથા કોઈક સારો મનુષ્ય હોય ને તે દેવની તથા આચાર્યની સેવા કરતો હોય તેને પોતાની સેવા કરાવ્યાને અર્થે અવગુણ ઘાલીને તેમની સેવામાંથી પાછા પાડીને પોતાની સેવા કરાવે, તો તેને પંચ મહાપાપ જેવું પાપ થાય છે; માટે આ કહ્યું એમ સમજે તો જ શુદ્ધ સંપ્રદાયનું જ્ઞાન પામ્યા કહેવાય, નહિ તો અશુદ્ધ સંપ્રદાયનું જ્ઞાન કહેવાય. ને આ વાત તો કેવી છે ? તો જેમ હીરો હોય ને તેને જતન કરીને રાખે તેમ આ વાતને હીરાની પેઠે નિત્યે નવી ને નવી રાખજો પણ ગાફલપણે કરીને ભૂલશો મા, જરૂર ભૂલશો મા. કેમ જે, આ વાતને જે ન સમજે તેને મોક્ષના માર્ગમાં બહુ ફેર પડે છે. ॥૩૨૦॥

સ.ગુ.સ્વામી શ્રીગોપાળાનંદસ્વામીએ વાત કરી જે, “આ જીવને અવશ્ય કાર્ય કરવાનું છે તે વિચારવું જે, આ જીવને પંચવિષયને વિશે ખૂંતીને રહી જે પંચવિષયની અવ્યક્ત વાસના તેને પ્રકૃતિપુરુષ પર્યંત દેહગેહાદિક સર્વ અસત્ય છે એવા વિચારે કરીને ધીરે ધીરે ટાળવી ને **જીવને રાગે રહિત કરવો ને સત્તારૂપ કરવો ને પછી ભગવાનમાં પ્રીતિ કરવી.** ને તે વિના દેહની ક્રિયા જે ભણવું તથા લખવું તથા બીજી જે જે ક્રિયા કરવી તે તો કેમ છે ? તો જેમ કોઈક અતિ મોટું કામ સિદ્ધ કરવું હોય ત્યારે તે કામ કરતાં હોઈએ તેમાં સહેજે બીજાં કામ આવે તે કરવાં પડે તેમ દેહક્રિયા તો છે ને અવશ્ય કરવું તો પોતે જે ધાર્યું હોય તે છે. માટે જીવને શુદ્ધ કરીને પછી **ભગવાનને વિશે દૃઢ પ્રીતિ કરવી એ અવશ્ય કરવાનું છે ને બીજું જે છે તે તો દેહના નિર્વાહને અર્થે છે, પણ અવશ્ય કરવાનું નથી.**

અને વળી કોઈક જાણે જે, બહુ કરીને ભગવાનને રાજી કરું, પણ તે ભગવાન તો બહુ કર્યે પણ રાજી થાતા નથી તથા ન કર્યે પણ રાજી થાતા નથી. માટે **જે જે કરવું તે સમજીને કરવું.** તેની વિક્તિ જે, એક તો પોતાને વિષે ખૂંતીને રહી જે પંચવિષયની વાસના તેને જીવમાંથી ટાળીને મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું. તેની વિક્તિ જે, ધર્મામૃત, નિષ્કામશુદ્ધિ ને શિક્ષાપત્રી પ્રમાણે વર્તવું. અને તે ગ્રંથ પ્રમાણે

વર્તીને મંદિરની તથા દેવની તથા આચાર્ય મહારાજની સેવા કરવી. એ આદિક જે જે કરવું તે પૂર્વે કહ્યા જે ત્રણ ગ્રંથ તે પ્રમાણે વર્તતે થકે જેટલી સેવા થાય તેટલી કરવી, પણ તે **ધર્મનો ત્યાગ કરીને સેવા ન કરવી. એમ સમજીને જો થોડું જ કરે તોપણ ભગવાન બહુ માને ને તે વિના તો ઝાઝું કરે તોપણ તેમાં ભગવાન પ્રસન્ન ન થાય.** ॥૩૨૧॥

॥ ભગવાનના ભક્તને વર્તવાની રીતની વાતો સમાપ્ત ॥

૧૬

ત્યાગીને વર્તવાની રીતની વાતો

જે પુરુષમાં બે વાનાં હોય, તે કયાં ? **એક તો જાણીને વીર્યપાત કરે તથા બીજું ધન રાખે; એવો જે સાધુ પુરુષ તે સત્સંગમાંથી જરૂર પડી જાય.** ॥૩૨૨॥

ત્યાગી થઈને ધન રાખે તે પુરુષને દિવસ દિવસ પ્રત્યે હજાર ગાયો માર્યાનું પાપ થાય; એમ સનાતન જૂની શ્રુતિમાં કહ્યું છે. ॥૩૨૩॥

જે માની[૧] હોય તેને કોઈક વખાણે ત્યારે ફુલાઈ જાય અને પોતાને બરોબરિયા જે સાધુ હોય તેની કોઈ પૂજા કરે તથા વસ્ત્ર ઓઢાડે ઈત્યાદિક સન્માન કરે અને પોતાનું ન કરે ત્યારે તે લજામણીના ઝાડની પેઠે કરમાઈ[૨] જાય અને મુવા જેવો થઈ જાય. માટે વ્રત, તપ, ત્યાગ, જ્ઞાન, કથા, વાર્તા, ધ્યાન, ભક્તિ ઈત્યાદિક જે જે સાધન કરે છે તે માન વધે તે વાસ્તે કરે છે, પણ ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે

૧.પોતાની મેળે મોટા થાવાની તથા મોટા રહેવાની ઈચ્છાવાળો ૨.અંતરથી ઝંખવાઈ

કરે નહીં. તે માન ટાળવું સહુથી અતિ કઠણ છે. ॥૩૨૪॥

જગત તે શું ? તો શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ ને ગંધ એ જે પંચવિષય તે જગત છે. તેમાં પણ માન, સ્ત્રી ને ધન એ ત્રણ તો વિશેષ જગત છે. માટે **ત્યાગીને તો બાળકની પેઠે કોઈ માન કરે તથા અપમાન કરે તથા પૂજા કરે તથા ધૂળ નાખે એ બેયને વિશે સમભાવ રહે તો જગતમાં ન લેવાણો;** અને હર્ષ-શોકને પામે તો જગતમાં લેવાણો. તેમજ ત્યાગીને ધન ને સ્ત્રી એ બે તો ન હોય પણ જો કોઈક ભક્ત ભગવાનના મંદિરને વિશે ધૂળ નાખીને ખાડા પૂરે તથા પાણા ફેરવે તથા મંદિરમાં ગાર કરે તથા સંતની સેવા કરે, અને કોઈક તો રજોગુણી મનુષ્યને સત્સંગ કરાવીને તેને ઉપદેશ કરીને બે, ત્રણ તથા ચાર હજાર રૂપિયા લાવે; ત્યારે જો એ બેયની ઉપર સમભાવ રહે તો જાણવું જે એ જગતમાં ન લેવાણો; ને જો ભગવાનના મંદિરની સેવા કરે, તેથી ધન લાવે તે ઉપર મનમાં બહુ રાજી થાય તો જાણવું જે એ જગતમાં લેવાણો. ॥૩૨૫॥

માવે ભક્તે કહ્યું જે, 'ત્યાગીને સ્ત્રી ને ધન એ બે નથી જણાતાં, પણ દેહ ને સ્વભાવ એ બે તો જણાય છે.' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, **દેહમાં ધન રહ્યું છે અને સ્વભાવમાં સ્ત્રી રહી છે.** તે કેમ છે ? તો ઉપરથી ત્યાગ કરીને બેઠો છે પણ જો દેશકાળે કરીને સ્ત્રીનો જોગ થાય ત્યારે તેને ભોગવવાની આસક્તિ થાય અને ભોગવે; તે માટે સ્ત્રી તે સ્વભાવમાં રહી

છે. ને દેહમાં ધન તો એમ છે જે, દેહમાં મંદવાડ થાય તથા કોઈક જાતનો સ્વભાવ પડે તથા વસ્ત્રાદિક પદાર્થ જોઈએ ત્યારે ધનમાં આસક્તિ થાય; તે માટે ધન તે દેહમાં છે. ને સ્વભાવમાં સ્ત્રી તો એમ રહી છે જે, ચ્યવનઋષિ બીજાના દેહની નાડિયુંને બંધ કરે એવા સમર્થ હતા તોપણ સ્ત્રી પરણ્યા અને સૌભરી ઋષિએ પણ સાઠ હજાર વર્ષ પર્યંત તપ કર્યું હતું તોપણ તે સ્ત્રી પરણ્યા; માટે સ્ત્રી તો સ્વભાવમાં રહી છે.

અને આપણે આંહીં સ્ત્રીનો સંકલ્પ થાય, તો ઉપવાસ કરે ત્યારે દોષ ટળે. અને જો દેહે કરીને સ્ત્રીનો સંગ થાય તો સત્સંગમાં રખાય નહિ, પણ સંકલ્પે કરીને સત્સંગમાંથી કઢાય નહિ. અને બદરિકાશ્રમમાં સંકલ્પ થાય તો ત્યાંથી પાછો દેવલોકમાં મૂકે અને ત્યાં સ્ત્રી ભોગવીને પછી તે સ્ત્રીનો ત્યાગ કરીને પોતાના જીવમાંથી રાગ ટાળીને ત્યાં જાય ત્યારે રાખે અને શ્વેતદ્વીપમાં તો સ્ત્રીનો અવ્યક્ત રાગ લગારેક થાય ત્યારે ત્યાંથી બદરિકાશ્રમમાં કાઢી મૂકે. તે માટે બદરિકાશ્રમવાળાને શ્વેતદ્વીપવાળા જેવું થાવું છે અને શ્વેતદ્વીપવાળાને અક્ષરના મુક્ત જેવું થાવું છે.

અને શ્વેતદ્વીપમાં ભગવાન પાંચ વખત દર્શન દિયે છે, ને ત્યાંથી અક્ષરધામમાં જાવું હોય તો જાય અને ત્યાં દર્શન કરીને પાછા શ્વેતદ્વીપમાં આવે, પણ ત્યાં રહેવાય નહીં. અને શ્વેતદ્વીપવાળાને વૈરાટની મોટપ જોઈને તથા મહાવિષ્ણુની મોટપ જોઈને તેમાં મોહ ન થાય, પણ દેશકાળે કરીને કોઈક સમે

રાગ જેવું જણાય અને પછી તે સંકલ્પને ખોટો કરી નાંખે. અને અક્ષરના મુક્તને તો સૂઝે તેટલો સ્ત્રીનો પ્રસંગ થાય તથા કોઈક મહાપુરુષના જેવો અધિકાર આવે તથા દેશકાળ વિષમ થાય તોપણ મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે અને તેમાં બંધાય નહિ અને તે વિષય એને કાંઈ બાધ ન કરે અને આજ્ઞા પ્રમાણે કરીને રહેવા દે. માટે **જે અક્ષરભાવને પામ્યો હોય તેને સૂઝે તેટલો વિષયનો જોગ થાય તથા માન થાય ને પોતે સૂઝે તેટલી પ્રવૃત્તિમાં જોડાણો હોય તોપણ તેમાં બંધાય નહિ તથા તેમાં હર્ષ-શોક ન પામે.**

તે માટે **જે સાધુ શુદ્ધ અક્ષરભાવને પામ્યો હોય તે પુરુષોત્તમની સેવાનો અધિકારી થયો** ને ભગવાન જેમ પોતે કાળ, કર્મ ને માયાને આવરણે રહિત છે, તેવો તેને પણ કરે છે અને અખંડ પોતાની સેવામાં રાખે છે. તે માટે એવા સાધુ થાવું તે સૌથી અતિ કઠણ છે. અને જે એવો સાધુ થયો તેને અને ભગવાનને અંતરાય નથી રહેતો. તે જ્યારે સાધુની સભા થઈ ત્યારે સનકાદિકનું પ્રમાણ ન થયું. કેમ જે, તેને ક્રોધ થયો; ત્યાં તો નરનારાયણ ઋષિનું પ્રમાણ થયું; કેમ જે તેને ક્રોધ ન ઊપજ્યો, તો કામ તો ક્યાંથી ઊપજે ? તે ઉપર ઈન્દ્રનું દષ્ટાંત કહી દેખાડ્યું.[1] તે માટે એવા સાધુ થાવું ને **સ્વભાવમાત્રને ટાળીને જ્યારે શુદ્ધ અક્ષરભાવને પામે ત્યારે**

૧.એક વખત ઈન્દ્ર બદરિકાશ્રમમાં નરનારાયણ ભગવાનની તપશ્ચર્યામાં ભંગ કરાવવા ➔

ભગવાનની સેવામાં રહેવાય. ને જો આંહીં લગારેક વચન લોપ્યું હોય તો ત્યાં બહુ અપમાન થાય. તે ઉપર શાહુકારની શાહુકારીનું દૃષ્ટાંત દીધું.[૧] ॥૩૨૬॥

સંતને મનગમતું કરવામાં ભેદ છે. તે કઈ રીતે ? જે એક તો ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે ત્યાગ-વૈરાગ્ય રાખે તથા રૂડા સાધુનો સંગ રાખે તથા આત્મનિષ્ઠા અને ભગવાનનું માહાત્મ્ય અને પંચવર્તમાનના નિયમ પ્રમાણે વર્તવું અને નવપ્રકારે ભક્તિ કરવી ઈત્યાદિક ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે મનગમતું કરવું. અને બીજા કોઈ તેને મુકાવે તો મૂકે જ નહિ એવું એ પણ મનગમતું કહેવાય; પણ એ મનગમતું ઠીક છે, એમાં બાધ નથી. અને એવા મનગમતાને મોટા સંત કોઈ રીતે મૂકે જ નહીં. અને એને કોઈક સ્વાર્થને અર્થે મુકાવે તો તેને સ્વાર્થી જાણીને મૂકે નહીં. અને તેને દુઃખ ન લાગે એવી કળા કરવી. અને જેમ પોતાને દુઃખ ન થાય તેમ વર્તવું, પણ એ

માટે કામદેવ, વસંતઋતુ, અપ્સરાઓ વગેરેને લઈને ગયો. પણ શ્રીનરનારાયણ ભગવાનને કોઈ જ અસર ન થઈ. પછી પ્રભુએ પોતાની ઉરુ(જાંઘ)માંથી ઉર્વશી નામની અપ્સરા ઉત્પન્ન કરી. તેને જોઈને પેલી અપ્સરાઓ નિસ્તેજ થઈ ગઈ ને ઇન્દ્રનો ગર્વ ઊતરી ગયો. આ રીતે શ્રીનરનારાયણમાં કામ કે ક્રોધ હતા જ નહીં.

૧.ધનવાન શેઠનું દેવાળું નીકળે તો તેનું બધી જગ્યાએથી અપમાન થાય છે, તેમ ભગવાનની આજ્ઞા લોપે તેનું સર્વત્ર અપમાન થાય છે. મેમકાના એક હરિભક્તે શ્રીજીમહારાજની ના હોવા છતાં બ્રહ્મચર્યનું વ્રત લીધું. પછી છૂપી રીતે પરસ્ત્રી રાખતો હતો. તે વાત જાહેર થઈ ને ખૂબ અપમાનિત થયો. ત્યાર પછી તે ડભાણમાં શ્રીજીનાં દર્શને આવ્યો. ત્યારે મહારાજ કહે : તે મોટા ભગતને આવવા દિયો, અણીશુદ્ધ વર્તમાન પાળીને આવે છે. આ રીતે ભરી સભામાં તેનું અપમાન થયું.

મનગમતાને મૂકવું નહીં. અને બીજું ગમતું જે, ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે તો અતિશય ન હોય અને પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે વર્તવું, અને તેવાનો સંગ કરવો, અને તેવે ઠેકાણે રહેવું, ને તેવી ક્રિયા કરવી, ઇત્યાદિક મનગમતું તે ખોટું છે; અને એ બેને સમાન જાણે છે તે મૂર્ખ છે. ॥૩૨૭॥

ક્રોધ પણ બે પ્રકારનો છે : (૧) કોઈક બીજો પોતાને વિષયનો સંબંધ કરાવવા આવે તો તેની ઉપર ક્રોધ કરે તથા કોઈક અવળે માર્ગે ચાલતો હોય તો તેને સવળે માર્ગે ચલાવવાને અર્થે ક્રોધ કરીને તેને શિક્ષાનાં વચન કહે તથા કોઈક પોતાને ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવા થકી કાંઈક નિષેધ કરે, ત્યારે તેની ઉપર રીસ કરીને તેને કઠણ વચન કહે. ને એને વિશે ક્રોધ કરીને ન કહે તો તે માને નહિ અને તેની આગળ નરમ થઈ જાય અને આકરપ[૧] ન રાખે તો ત્યાગ-વૈરાગ્યાદિક પ્રમાણે વર્તાય નહિ. અને કોઈની મહોબતમાં[૨] લેવાઈ જાય તો મૂળગો ઊતરતા સ્વભાવનો થઈ જાય, તો તેમાં શો સાર છે ? (૨) પોતાને મનગમતા વિષય ન મળે તથા મનગમતું ખાન-પાન, સ્થાન, વસ્ત્ર, શિષ્યાદિક ન મળે તેને અર્થે ક્રોધ કરે, ત્યારે એ ક્રોધ તે ભૂંડો છે. અને એ બે પ્રકારના ક્રોધને વિશે સમાનપણું જાણે એ વિવેકે રહિત છે અને મૂર્ખ છે, માટે વિભાગ સમજવાનો વિવેક શીખવો. ॥૩૨૮॥

૧.સખતાઈ; કડક વલણ ૨.વ્યાવહારિક ઓળખાણમાં; હેત-લાગણીમાં

સંબંધીમાં હેત ન રાખવું અને તેને બોલાવવો નહીં. રસના ઇન્દ્રિયને જીતવી અને વસ્ત્ર ઝીણાં ન રાખવાં અને બરોબરિયાનો સંગ ન કરવો અને મનને સારું લાગે તે ન આપવું અને પોતાને કરવાનું શું છે, તેનો તપાસ કરવો. અને ટાઢ-તડકો, ભૂખ-તરસ તેનું સહન કરવું, ખાવાની તૃષ્ણા ન રાખવી અને કોઈને કઠણ વચન ન કહેવું. સાધુનાં લક્ષણ 'વાર્તા-વિવેક'માં તથા 'હરિગીતા'માં કહ્યાં છે તે શીખવાં. અધર્મથી છેટે રહેવું, અને જેનો સંગ કરે ન્યૂનતા આવે તેનો સંગ ન રાખવો. અને **ઇન્દ્રિયોને જીતવી અને મોટાની અનુવૃત્તિ રાખવી અને અસત્ વાસના રાખવી નહીં.** ॥૩૨૯॥

જે ત્યાગી હોય તેને વિષયમાં રુચિ ન રાખવી. રુચિ તો ધર્મમાં રાખવી ને જ્ઞાનમાં રાખવી ને તપમાં રાખવી ને વૈરાગ્યમાં રાખવી, પણ પદાર્થને વાસ્તે યુક્તિ - કળા કરવી નહીં. ॥૩૩૦॥

અને ટેવ પાડ્યાની વાર્તા કરી જે, માંદા તથા વૃદ્ધ સંતના દેહના આચરણને જોઈને જુવાન હોય તે પણ ઝીણાં વસ્ત્ર તથા પથારી કરવી તથા ખાન-પાનાદિકની ટેવ પાડે છે એ સારું નથી; કેમ જે, એ ટેવમાંથી તો સત્સંગથી બહાર જાતું રહેવાય છે, માટે ટેવમાત્ર ન શીખવી. એમ કહીને ઉંદરના દૃષ્ટાંતે[૧] કરીને સુખિયા રહ્યાની વાર્તા બહુ કરી તથા પાટીદારના

૧.એક ઉંદર હતો તે વાણિયાના ઘરમાં ગોળ ખૂબ ખાતો. પછી ઘરધણીએ રાત્રે પાંજરું મૂકીને પકડ્યો, પછી બહાર મૂક્યો એટલે તે કપાસિયાની વખારમાં પેસી ગયો. ને ➔

દૃષ્ટાંતે[૧] કરીને દુખિયા થવાની વાર્તા બહુ કરી. ।।૩૩૧।।

નિર્ગુણપણું ને સગુણપણું સંતમાં કેમ સમજવું ? એ પ્રશ્ન નો ઉત્તર જે, **અક્ષરરૂપે જે સંત વર્તતા હોય તે વર્તન નિર્ગુણ કહેવાય.** ને એમ ન હોય તે સગુણ વર્તન કહેવાય. ।।૩૩૨।।

સર્વે સંતને ધર્મામૃત પ્રમાણે વર્તવું. એમ વાર્તા કરીને સ્વામી બોલ્યા જે, **ગૃહસ્થ હરિભક્તનો મહિમા સમજીને જો વિશ્વાસ કરીએ તો તો પોતા સરખો કરે;** જેમ શૃંગી ઋષિને કરી નાંખ્યા તેમ.[૨] માટે આપણે એમનો અતિ વિશ્વાસ ન કરવો. ।।૩૩૩।।

।। ત્યાગીને વર્તવાની રીતની વાતો સમાપ્ત ।।

બે-ત્રણ દહાડે વખારના માલીકે ઉઘાડીને જોયું, તો કપાસનાં બી બહુ જણાયાં; એટલે તેણે પણ પકડ્યો અને દૂર એક નદી પાસે જંગલમાં મૂકી આવ્યો. ત્યાં નદી ઉપર લીલી કૂપળો ખાઈને ઉંદર તો વધુ પુષ્ટ થયો. એવામાં પેલા ગોળવાળા ઘરનો માલીક નદી ઉપર આવ્યો. તેને જોઈને ઉંદરને વાચા થઈને બોલ્યો કે, "તમારા ઘર કરતાં હું અહીં સુખી છું. કેમ કે, મને આંહીં સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા છે અને તમારે ત્યાં તો કેદમાં હતો." ઉંદરે આ પ્રમાણે એક જ ટેવ ન રાખી તેથી સુખિયો થયો.

૧.ગુજરાતના ખેડા જીલ્લાના તેર ગામના અમીન પાટીદારો પોતાને શ્રેષ્ઠ માને છે. અન્યને નિમ્ન માની તેમની સાથે કન્યા લેતા-દેતા નથી. તેમ કરવામાં ઘણીવાર ખૂબ હેરાન થાય છે, તોપણ તે રિવાજને છોડી શકતા નથી, તેથી દુઃખી રહે છે. ૨.વિભાંડક ઋષિના પુત્ર એકલશૃંગી હતા. તેમને સ્ત્રી-પુરુષનું જ્ઞાન ન હતું; છતાં લોમપાદ રાજાના સંગે તેનો વિશ્વાસ કર્યો, તો તેણે કાયમી સંસારી બનાવી દીધા.

૧૭

ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણ-ગુણ જીતવાની વાતો

જેને આત્મા તથા પરમાત્મા અખંડ દેખાતા હોય તેમણે પણ શબ્દાદિક પંચવિષયમાં ન લોભાવું. અને જે **પુરુષની ઈન્દ્રિયો શબ્દાદિક વિષયમાં આસક્ત હોય, તે પુરુષ ભગવાનના સુખને ક્યારેય પણ પામે નહીં.** ॥૩૩૪॥

રસનાદિક સર્વે ઈન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખે અને રસે રહિત તથા માપે યુક્ત જમે, કહેતાં બે ભાગ અન્ને કરીને પૂરે અને એક ભાગ જળે કરીને પૂરે અને એક ભાગ ખાલી રાખે. એવી રીતે સર્વે ઈન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખે, એવો જે પુરુષ હોય તે કામે કરીને ક્યારેય પણ ન પડે. ॥૩૩૫॥

અને પૂછ્યું જે, "ગુણની પ્રવૃત્તિ તો રજોગુણ, તમોગુણ ને સત્ત્વગુણે કરીને છે તે કેમ છે ?" ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, "જ્યારે સત્ત્વગુણ વર્તે ત્યારે તો શમ-દમાદિક ધર્મસર્ગ વર્તે, ને રજોગુણ વર્તે ત્યારે અનેક પ્રકારના સંકલ્પ થાય, ને તમોગુણ વર્તે ત્યારે તેમાં ચાર દોષ વર્તે : એક તો પ્રમાદ,

બીજો મોહ, ત્રીજી આળસ અને ચોથી નિદ્રા.

હવે તેને જીતવાના ઉપાય કહીએ છીએ જે : (૧) **પ્રમાદ તો શુદ્ધ જ્ઞાન થાય તો ટળે, (૨) મોહ તો જ્યારે શુદ્ધ જ્ઞાન ને જાણપણું નિરંતર રહે તો ટળે, (૩) જ્યારે આળસ આવે ત્યારે ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણીને ભગવાનની નવ પ્રકારની ભક્તિ કરે તો ટળે, (૪) જ્યારે નિદ્રા આવે ત્યારે ઊભા થાવું તથા કીર્તન ગાવવાં, કથા વાંચવી તથા સાંભળવી એ આદિક ક્રિયા કરે ત્યારે નિદ્રા જિતાય;** એમ એ ચાર ઉપાયને સિદ્ધ કરે ત્યારે તમોગુણ જિતાય. અને મલિન સત્ત્વગુણે કરીને રજોગુણને જીતે, અને શુદ્ધ સત્ત્વગુણે કરીને મલિન સત્ત્વગુણને જીતે અને શુદ્ધ સત્ત્વગુણને તો ભગવાનની મૂર્તિનું ધ્યાન ને ઉપશમ તેણે કરીને જીતે ત્યારે સિદ્ધ થયો કહેવાય.” ॥૩૩૬॥

યોગી એવો જે પુરુષ તેને કામ જે તે ભયાનક છે, કહેતાં દાવાનળ અગ્નિની પેઠે બાળે છે. તે કામ તે શું ? તો શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ ને ગંધ એ જે પંચવિષય તેની જે ઈચ્છા વર્તે તે કામ છે. તે જીતવો અતિ દુર્જય છે; તે જો દેહને બળહીન કરે તો ઈન્દ્રિયોમાં રાગ રહે, ને દેહ તથા ઈન્દ્રિયોને બળહીન કરે તો મનમાં રાગ રહે છે, અને મનના સંકલ્પ બંધ કરે તો બુદ્ધિમાં રાગ રહે છે. તે માટે કામ તો બુદ્ધિ થકી પર એવો જે જીવ તે જીવ જે તે અનાદિ અજ્ઞાનરૂપ જે કારણ શરીર તેણે યુક્ત છે, તે માટે કામ તો બુદ્ધિ થકી

પર એવો જે જીવ તેને વિશે છે. માટે કામ જીતવો તે અતિ દુર્જય છે. ॥૩૩૭॥

ઈન્દ્રિયોની વૃત્તિને અંતર સન્મુખ રાખે ત્યારે તે વૃત્તિઓ સૂક્ષ્મભાવને પામીને એમાં યથાર્થ જ્ઞાન થાય, અને પછી શાસ્ત્રનો અર્થ પણ એને યથાર્થ સૂઝે અને વિષયની વાસના તે ધીરે ધીરે ટળતી જાય. માટે જ્ઞાન-વૈરાગ્યનો વિચાર રાખીને ઈન્દ્રિયોની વૃત્તિને આત્મા સન્મુખ રાખવાનો અભ્યાસ રાખવો અને તેમાં ભગવાનનું ધ્યાન કરવું. અને એમ ન કરે અને તે વૃત્તિઓને બાહેર જ પ્રવર્તવા દિયે તો તેમાં સ્થૂળભાવ આવી જાય ને એ ગુણદોષ યથાર્થ સૂઝે નહીં. ॥૩૩૮॥

ચાર અંતઃકરણ જીતવાના ઉપાય કહીએ છીએ : (૧) બુદ્ધિને એમ જીતવી જે બુદ્ધિને વિશે માયિક પદાર્થમાત્રના આકારના નિશ્ચય થાય છે, તે સર્વે પદાર્થને વિશે ચાર પ્રકારના પ્રલયે કરીને નાશવંતપણાનો નિશ્ચય થાય; અને પોતાનો આત્મા તથા ભગવાન અને ભગવાનનું ધામ અને તે ધામના મુક્ત એમના અવિનાશીપણાનો નિશ્ચય થાય. એવી રીતે જ્યારે બુદ્ધિમાં એ બે પ્રકારના નિશ્ચયની દઢતા થાય, ત્યારે બુદ્ધિ જિતાઈ જાણવી.

(૨) મનને એમ જીતવું જે, મન છે તે માયિક પદાર્થના સંકલ્પ કરવા એવો એનો સ્વભાવ છે. તે મનને તે પદાર્થના સંકલ્પો

ન કરવા દેવા અને તે સંકલ્પથી પાછું વાળીને અને તે સંકલ્પને મૂકી દઈને **ભગવાનની મૂર્તિના સંકલ્પ કરવા તથા ભગવાનનાં લીલા ચરિત્રના સંકલ્પ કરવા, એવી રીતે મનને જિતાય.**

(૩) ચિત્તને એમ જીતવું જે, ચિત્તને વિશે માયિક પદાર્થના આકાર તે ચિંતવને કરીને સ્ફુરી આવે છે; તે ચિત્તનો આત્માકારપણે કરીને ઉપશમ[૧] થાય ત્યારે તે આકારની વિસ્મૃતિ થાય અને તે પછી **એક ભગવાનના આકારનું ચિંતવન કરવું, એવી રીતે ચિત્ત જિતાય.**

(૪) અહંકારને એમ જીતવો જે, અહંકાર છે તે વર્ણ-આશ્રમ, જાતિ-કુળ, રૂપ-ગુણ તેને વિશે અહંપણું ધરે છે. અને પોતાને તેવા આકારે માને છે, તે અહંપણાને મૂકીને આત્માને વિશે અહંપણું માનવું જે, **'હું તો જાણપણે યુક્ત એવો જે આત્મા તે છું પણ વર્ણાશ્રમાદિક ધર્મવાળો જે દેહ તે હું નહીં.' એવો નિરંતર અભ્યાસ કરવો, ત્યારે અહંકાર જિતાય.** ॥૩૩૯॥

ઈન્દ્રિયો છે તે તો શાસ્ત્રમાં કહ્યા જે પોતપોતાના નિયમ તેણે કરીને જીતાય છે એમ જાણવું. તે નિયમ કયા ? તો શ્રવણે કરીને ભગવાનના યશ સાંભળવા. તથા ત્વચાએ કરીને ભગવાનનો સ્પર્શ કરવો. અને નેત્રે કરીને ભગવાનનાં અને સંતનાં દર્શન કરવાં. તથા નાસિકાએ કરીને ભગવાનનાં અને

૧.ચિત્તની તમામ વૃત્તિઓનો આત્મસ્વરૂપમાં નિરોધ – વિરામ

સંતનાં પ્રસાદી એવાં પુષ્પ-ચંદન તેનો સુગંધ લેવો. તથા વાણીએ કરીને ભગવાનનાં ચરિત્ર તથા યશ કહેવાં. તથા રસનાએ કરીને ભગવાનનો પ્રસાદ લેવો. તથા હાથે કરીને ભગવાનની તથા સંતની તથા મંદિરની સેવા પરિચર્યા કરવી. તથા પગે કરીને ભગવાન સંબંધી સેવાને અર્થે જ ચાલવું, પણ આડા-અવળા ફરવું નહીં. એવી રીતે દશે ઈન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખે તો તે જિતાય ને અખંડ ભગવાન સાંભરે ને તેને કોઈ સ્વભાવ પણ ન રહે. ॥૩૪૦॥

અને સ્વામીએ એમ વાત કરી જે, લોભ, કામ, રસાસ્વાદ એ આદિક જે પોતાને વિષે દોષ હોય તેને ઓળખીને મૂકી દે, તો જ તે દોષ ટળે. ને વાર્તાએ કરીને પ્રકૃતિ ફરે છે ખરી પણ સ્વભાવ પ્રમાણે ફરે છે; જેમ પાણી પાઈએ ત્યારે જેવું બીજ હોય, તેવા ગુણ તે ફળમાં આવે છે. ॥૩૪૧॥

શ્રીહરિનો મહિમા એમ સમજવો જે, જેની બીકે કરીને સૂર્ય, ચંદ્રમા, અગ્નિ, વાયુ, ઈન્દ્ર, સમુદ્ર ને કાળાદિક સર્વે થરથર કંપ્યા કરે છે, એવા શ્રીહરિના એ સંત છે. એવો મહિમા અંતઃકરણમાં સદાય વર્ત્યા કરે તો માન ન આવે. તથા જડભરત, નારદ, શુકાદિક સંતના માર્ગમાં રહ્યા છીએ એમ સમજે તોપણ માન ન આવે. અને લોભ-કામાદિક સ્વાર્થને અર્થે પણ સર્વે મનુષ્ય માન મૂકી દિયે છે, તો કલ્યાણને અર્થે માનને મૂકી દિયે તેમાં શું કહેવું ? ॥૩૪૨॥

INDEX

"વિષયને અસત્ય જાણીએ છીએ પણ તેનું તુચ્છપણું કેમ થાતું નથી ?" તેનું તો એમ છે જે, સાંભળીને કહી દેખાડે છે ને પછી ભૂલી જાય છે ને કહી દેખાડે છે પણ તેનું શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસ કરીને સાક્ષાત્કાર કરતો નથી, ને સાક્ષાત્કાર કરે તો વિષય તુચ્છ થઈ જાય. તે સાક્ષાત્કાર તો એમ થાય જે, જો નિત્ય પ્રલયાદિકને વારંવાર શ્રદ્ધાયે સોતા મન દઈને કહે ને સાંભળે ને વિચારે તો થાય છે. ॥૩૪૩॥

(લોયાના ૧૭મા) વચનામૃતમાં પણ શ્રીજીમહારાજે કહ્યું છે જે, મુક્તાનંદસ્વામી જેવા જો પંચવિષયની આસક્તિને ખોદવા માંડે, તો જેને વિષયને વિશે આસક્તિ હોય, તે તો મુક્તાનંદસ્વામી જેવાનું પણ માથું કાપવાને તૈયાર થાય છે. માટે અંતરશત્રુને ટાળ્યાનો ઉપાય શીખવો. ॥૩૪૪॥

ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ ને જીવ એ ત્રણમાં નિશ્ચયની વાર્તા કરી. અને ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ ને જીવ એ ત્રણમાં જ્ઞાનની વાર્તા કરી. અને ચાર પ્રકારની માયા જીત્યાની વાર્તા કરી. તેની વિગત જે, જીવની, ઈશ્વરની, પ્રધાન-પુરુષની ને મૂળપુરુષની માયા જીતે તો –

देहेन्द्रियासुहीनानां वैकुण्ठपुरवासिनाम् ।
देहसम्बन्धसम्बद्धमेतदाख्यातुमर्हसि ॥[1]

૧.**અર્થ :** વૈકુંઠલોકના મુક્તોને તો માયિક દેહ-ઈન્દ્રિયાદિ નથી હોતા, છતાં માયિક ➔

त्वमकरणः स्वराडखिलकारकशक्तिधर-
स्तव बलिमुद्वहन्ति समदन्त्यजयानिमिषाः ।
वर्षभुजोऽखिलक्षितिपतेरिव विश्वसृजो
विदधति यत्र ये त्वधिकृता भवतश्चकिताः ॥[1]

એ બે શ્લોકમાં કહ્યા છે તેવા સમર્થ મુક્ત થવાય છે. ને એ બેય શ્લોકનો અર્થ તો સત્પુરુષ યથાર્થ જાણે છે. ॥૩૪૫॥

ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણની ક્રિયા થકી જો જીવની ક્રિયાને પૃથક્ સમજતાં આવડે તો સર્પની કાંચળીની પેઠે દેહાદિક ભાવ થકી જીવ જે તે અલ્પકાળમાં જુદો પડી જાય છે, ને તેને શ્રીહરિજી મહારાજની મરજી પણ જાણ્યામાં આવે છે. જેમ સાબરમતી નદીમાં સમુદ્રની વેળ[2] આવે છે ત્યારે તે નદી ખારી થઈ જાય છે ને વેળ જ્યારે પાછી વળે ત્યારે મીઠી થાય છે; તેમ હરિભક્તને વિશે ધર્મ ને અધર્મ સર્ગ રહે છે. તે જેમ તલને ફૂલમાં વસાવીને[3] ઘાણીમાં પીલે તે ફૂલેલ[4] થાય છે પણ તેલ થાતું નથી; તેમ લોભ-કામાદિક

દેહને લઈને થનારા એવા રાગ-દ્વેષ જય-વિજયને કેવી રીતે વળગ્યા ? તે વિશે હે નારદ ! આપ મને(યુધિષ્ઠિરને) કૃપા કરીને કહેવા યોગ્ય છો. (ભાગ. ૭/૧/૩૪)

૧.**અર્થ :** હે પ્રભુ ! આપ માયિક ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણથી રહિત સ્વતંત્ર મૂર્તિ છો. તથા પ્રકૃતિ-પુરુષાદિક તમામ સૃષ્ટિકારક શક્તિઓના આપ આધાર છો. આપના ભયે તેઓ તેમને સોંપેલાં કાર્યો કરે છે. વળી, જેમ ખંડિયા રાજા પ્રજાનો કર લે છે ને ચક્રવર્તી રાજાને આપે છે, તેમ તે બધા દેવો-ઈશ્વરો તેમના ભક્તોની ભેટ-પૂજા સ્વીકારે છે ને આપને અર્પણ કરે છે. (ભાગ. ૧૦/૮૭/૨૮) ૨.ભરતી ૩.અમુક સમય ફૂલ ભેગા રાખીને ૪.સુગંધી તેલ;અત્તર

અધર્મસર્ગને ધર્મામૃત પ્રમાણે વર્તીને જીતે, તો શુદ્ધ એકાંતિક ભક્ત થાય છે. ॥૩૪૬॥

દામોદરનો પ્રશ્ન જે, "વાર્તા કરતાં બહુ ડાહ્યા જણાય છે ને ક્યારેક તો જાણીએ જે કાંઈ સમજતા નથી, એ કેમ હશે ?" તેનો ઉત્તર જે, એ પ્રકૃતિ જીત્યા નથી, માટે પ્રકૃતિને જીતવી. ને **જેણે પ્રકૃતિ જીતી હોય તેથી જેમ તેમ ન બોલાય ને જેણે પ્રકૃતિ જીતી ન હોય તે બીજાને બહુ સારી વાર્તા કરે પણ જ્યારે પોતા ઉપર એ વાત આવે ત્યારે કાંઈ ઠા રહે નહીં.** ને માની પ્રકૃતિને જોગે કરીને તો પોતા થકી ધર્માદિકે કરીને શ્રેષ્ઠ હોય તેની આગળ પણ નમ્રભાવે વર્તાય નહીં. ॥૩૪૭॥

વૈરાગ્યવાનને તો સહેજે નિયમ રહે છે ને મંદ વૈરાગ્યવાળાને તો નિયમ દઢપણે રાખવા ને ઈન્દ્રિયોની જે વૃત્તિયું છે તે તો ઘોડા જેવી બળવાન છે, તે જેમ ઘોડાને રોજ ફેરવ્યા કરે તો વશ રહે ને યથાર્થ તો ચાલાક અસવાર વશ કરે; તેમ ધર્મમાં રહેવે કરીને ઈન્દ્રિયો વશ થાય છે ને યથાર્થ તો ઉપશમે કરીને વશ થાય છે. તે તો જાણે જે **નવરા રહીએ તો શીખવાનો અભ્યાસ કરીએ એમ કાંઈ થાતું નથી, ને મૂળગી આળસ પેસે છે.** માટે શ્રીહરિજીની નવધા ભક્તિ કરતાં કરતાં જે અભ્યાસ થાય છે તે જ ખરો છે. તે ઉપર પાણિયારીના ને અસ્વારના દૃષ્ટાંતે કરીને વાર્તા બહુ કરી.[1] ॥૩૪૮॥

૧.જેમ પાણિયારી કૂવા ઉપર જળ સિંચવા જાય છે, ત્યારે કૂવાના કાંઠા ઉપર પગ મૂક્યો ➔

ચાર પ્રકારે નિષ્કામી રહેવાય છે. તેની વિગત જે, એક તો ધર્મામૃત પ્રમાણે વર્તવે કરીને તથા અષ્ટાંગ યોગે કરીને તથા સત્તારૂપે વર્તવે કરીને તથા લાજે કરીને પણ નિષ્કામી રહેવાય છે. ॥૩૪૯॥

દેહ ને દેહનાં સંબંધીને વિશે જીવને અતિશય હેત રહે છે. ને આ મનોહરદાસને આપણે સર્વે રાંકની પેઠે તગડીને કાઢી મેલીએ છીએ પણ જો આપણો સંબંધી રાંક થઈને આવ્યો હોય, તો તે ઉપર દયા આવી જાય ને કોઈક કાઢી મેલે ને અન્ન ન દિયે, તો તે સંતનો પણ અવગુણ આવે. તે ઉપર પ્રાંતિજના ગોવિંદરામને દેહ ને દેહનાં સંબંધીમાં હેત હતું તેને દૃષ્ટાંતે કરીને બહુ વાર્તા કરી.[1] ॥૩૫૦॥

હોય તેની પણ સાવધાની રાખે છે - જે રખે કૂવામાં પડી જાઉં. અને બીજી વૃત્તિએ કરીને કૂવામાંથી પાણી સિંચે છે. વળી જેમ કોઈ પુરુષ ઘોડે ચડ્યો હોય ત્યારે ઘોડાના પેંગડામાં પગ હોય ત્યાં પણ સાવધાની રાખે અને ઘોડાની લગામ પકડી હોય ત્યાં પણ સૂરત રાખે, અને રસ્તામાં ઝાડ, ખાડા-ટેકરા આવે ત્યાં પણ ધ્યાન રાખે. આ રીતે ભગવાનના ભક્તે ભક્તિ કરતાં કરતાં જ સર્વ ક્રિયા કરવી.

૧. ગોવિંદરામ નામના વિપ્ર હરિભક્તને દેહ ને દેહનાં સંબંધીમાં બહુ હેત હોવાથી કાંઈક દોષમાં આવ્યા. શ્રીહરિએ તેમને વિમુખ કરીને કાઢી મૂક્યા. તોપણ ગોવિંદરામ રોજ મંદિરમાં આવતા. એ આવે ત્યારે શ્રીહરિની આજ્ઞાથી એમનો ઘણો તિરસ્કાર થતો, તેમ છતાં તેમણે મંદિરમાં આવવાનું છોડ્યું જ નહીં. ઘણા સમય પછી શ્રીહરિએ તેને કહ્યું : "ગોવિંદરામ, તું દોષિત છો તેથી અમે મંદિરમાંથી તને કાઢી મૂકીએ છીએ." ત્યારે ગોવિંદરામે કહ્યું, "મારામાં દોષ છે, તેવો તમારામાં પણ દોષ છે. તમે મારા હૃદયમાં પેસી ગયા છો તે નીકળતા જ નથી; જો તમે મારા હૃદયમાંથી નીકળી જાવ તો હું મંદિરમાંથી નીકળી જાઉં; જો તમે મારા હૃદયમાંથી ન નીકળો તો કૃપા કરીને મને પણ તમારી સાથે રહેવા દિયો." આવી તેની નિષ્ઠા જોઈ શ્રીજી પ્રસન્ન થયા અને પ્રાયશ્ચિત કરાવી સત્સંગમાં રાખ્યા.

'દેહ ને દેહનાં સંબંધીમાં એવું દૃઢ હેત છે, તે કેમ ટળે ?' ઉત્તર જે, તેમાં વૈરાગ્ય સોતું આત્મજ્ઞાન નથી ને માહાત્મ્યે સહિત શ્રીજીમહારાજનું જ્ઞાન નથી. માટે નાત-જાતને વિશે તથા દેહ તથા દેહનાં સંબંધીને વિશે આસક્તિ છે તે સમુદ્રની પેઠે અંતરમાં ભરી છે ને સત્સંગ તો સમુદ્રની લહેરની પેઠે છે. માટે શ્રીજીમહારાજનો મહિમા, મોટપ તથા મરજી, અતિશય દયાળુપણું, અતિશય વાત્સલ્યપણું, અનવધિકાતિશય જ્ઞાન, બળ, ઐશ્વર્ય, શક્તિ, તેજ એ આદિક અસંખ્યાત કલ્યાણકારી ગુણ તથા નિરવદ્ય, નિરંજન, નિર્વિકારપણું, અનવધિકાતિશય સૌકુમાર્ય, લાવણ્ય-યૌવનાદિ અનંત ગુણગણનું નિધિપણું તથા ભગવાનનું સ્વરૂપ, સ્વભાવ, ગુણ ને વિભૂતિ; એ સર્વેને અંતઃકરણને વિશે નિરંતર ધારવાં. તથા મોટા પુરુષની મરજી પ્રમાણે વર્તવાપણું ને ક્ષેત્ર-ક્ષેત્રજ્ઞના વિભાગપણાની સમજણ[૧] એ સર્વે જીવને વિશે અવ્યક્તપણે નામરૂપની પેઠે ખૂંતી રહ્યું[૨] હોય, પછી તે જ્યારે સંભારે ત્યારે તદ્રૂપ થઈ જવાય. માટે એવું જો વર્તતું હોય તો દેહ ને દેહનાં સંબંધીને વિશે સ્નેહરૂપ સમુદ્રનો નાશ થઈ જાય છે ને શ્રીહરિજીને વિશે પ્રીતિરૂપ

૧.ક્ષેત્ર એટલે દેહ અને ક્ષેત્રજ્ઞ એટલે જીવ એ બંને જુદા જ છે. એવી રીતે સાંખ્યવિચાર કરીને દેહ તથા દેહનાં સંબંધીમાંથી હેત તોડે, તથા ક્ષેત્ર જે આત્મા અને ક્ષેત્રજ્ઞ જે પરમાત્મા તે બંનેના સ્વરૂપને યથાર્થ સમજી ભગવાનનો મહિમા દૃઢ કરે, તો દેહ તથા સંબંધીમાં છે તેવું જ હેત ભગવાનમાં થાય છે. ૨.પ્રવેશી રહ્યું

સમુદ્ર વૃદ્ધિને પામે છે. ||૩૫૧||

"તમોગુણ કેમ ટળે ?" એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, "લાજ[૧] રાખે તો ટળે. તેની વિગત જે, પોતા થકી જે મોટેરા હોય તેની તથા ભાઈ, બાપ, કાકા આદિકની તથા સાધુ તથા કોઈક મોટેરા સત્સંગીની એ સર્વેની લાજ રાખવી. ને સાંખ્ય વિચારે કરીને તો કોઈકને જ ટળતો હશે પણ ઘણાકને તો લાજે કરીને તમોગુણ ટળે છે ને વ્યવહારમાં પણ ક્ષત્રિય આદિક વર્ણમાં પણ એમ જ દેખાય છે." ||૩૫૨||

"અયોગ્ય સંકલ્પ ટાળવાનો શો ઉપાય છે ?" ઉત્તર જે, "શ્રીજીમહારાજનો મહિમા તથા આત્મનિષ્ઠા તથા વૈરાગ્ય તેનો વારંવાર અતિશય વિચાર કરવો ને તેનો અંતરમાં વેગ લગાડી દેવો.[૨] એટલા ઉપાયે કરીને એ અયોગ્ય સંકલ્પ ટળે છે." ||૩૫૩||

"ઉત્તમ વિષય છે તે અતિ કનિષ્ઠ કેમ થઈ જાય ?" એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે : (૧) શ્રીજીમહારાજનો મહિમા અતિશય સમજે ને (૨) આત્મનિષ્ઠા પણ અતિશય દૃઢ કરે, તો જે ઉત્તમ વિષય હોય તે પણ ભગવાનના ભક્તને અતિશય કનિષ્ઠ થઈ જાય છે. ||૩૫૪||

૧.સમાજમાં ખરાબ દેખાવાની શરમ; આબરૂ ૨.અતિ તીવ્રતાથી તેનું ચિંતન ઉપાડી મૂકવું.

"ત્રણ ગુણનો વેગ તથા વિષયનો વેગ તે કેમ ટળે ?" ત્યારે સ્વામી કહે, **"શ્રીજીમહારાજના મહિમાને સારી પેઠે સમજીને જાણપણારૂપ થઈને ધીરે ધીરે ટાળે તો એ બેયનો વેગ ટળી જાય છે.** તે ઉપર હનુમાનજીને દૃષ્ટાંતે કરીને વાત કરી જે, લંકા જોઈને વિચાર કર્યો ત્યારે કોઈ રૂપાદિકનો મનમાં ક્ષોભ ન થયો.[1] એ રીતે પૂર્વે કહ્યું તેનો વેગ સમાવવો." ॥૩૫૫॥

"વિષયમાંથી પ્રીતિ કેમ ટળે ?" એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, "ચાર પ્રકારના પ્રલયની વાર્તાને સારી પેઠે સમજે તથા દેહાદિકને વિશે વૈરાગ્ય બુદ્ધિ સદા રાખ્યા કરે તથા શ્રીજીમહારાજનો મહિમા સમજે તો વિષયમાંથી પ્રીતિ ટળી જાય છે." ॥૩૫૬॥

"વિષય જિતાય ત્યારે શ્રીજીમહારાજનું ધ્યાન થાય કે ધ્યાન થાય ત્યારે વિષય જિતાય ?" ઉત્તર જે, વિષય જિતાય ત્યારે જ ધ્યાન થાય છે ને તે વિના તો કોઈક ધ્યાન કરે છે ને કોઈક પુરુષોત્તમનું નિરૂપણ કરે છે ને કોઈક વૈરાગ્યનું નિરૂપણ કરે છે ને કોઈક જ્ઞાનનું નિરૂપણ કરે છે ને કોઈક ભક્તિનું નિરૂપણ કરે છે, પણ સર્વે અહંવૃત્તિએ સોતા કરે છે. એમ કહીને સ્વામીએ અહંવૃત્તિની વાર્તા કીડીથી લઈને

૧.હનુમાનજી સીતાજીને શોધવા લંકામાં ગયા હતા. ત્યાં અનેક અપ્સરાઓ અને રૂપવાન યુવતીઓને જોઈ છતાં ભગવાનના મહિમાની દૃઢતાને લઈને મનમાં ક્ષોભ ન થયો.

પુરુષોત્તમ ભગવાન પર્યંત વર્ણન કરી દેખાડી.[૧] તે અહંવૃત્તિ બે પ્રકારની છે : એક સગુણ છે અને એક નિર્ગુણ છે. તેમાં પણ કેટલીક સવળી છે અને કેટલીક અવળી છે. ને જીવને યથાર્થ તો મહારાજ ઓળખતા, તે જીવ જેવો શુદ્ધ કે અશુદ્ધ હોય તેવો ગંધ પોતાને જણાઈ આવતો, ને સત્પુરુષ પણ ઓળખે ખરા. ॥૩૫૭॥

"શાસ્ત્રમાં વિષય જીત્યાનું કહ્યું છે, તે કેમ જિતાતા નથી ?" એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, જ્ઞાન-વૈરાગ્યાદિક સાધને યુક્ત એવો જે એકાંતિક ભક્ત છે તે મંડે તો વિષયને ટાળી નાંખે, પણ દેહની સ્થિતિ એવી ને એવી જ રહે નહીં. તેણે કરીને વાતચીત ને સુવાણ રહે નહિ ને કાં તો દેહ પડી જાય. ને બીજાને તો વિષય જીત્યાનો એક ઉપાય છે જે, એ વિષયના તાલ જ્યારે આવે ત્યારે એ તાલને ભાંગી નાંખ્યા કરે, તો અલ્પકાળમાં રાગ ઓછા થઈ જાય છે. ત્યાં દૃષ્ટાંત : જેમ

૧.કીડીને પોતાના દેહમાં અહંવૃત્તિ હોવાથી ખાદ્ય પદાર્થના કણને જમીનમાં ભેગા કરે છે, પણ તે ખાદ્ય પદાર્થને તેતર જેવા પંખીઓ ખાઈ જાય છે. તે રીતે મનુષ્ય ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ વગેરે સાધનો કરે છે, પણ તે દેહભાવમાં રહેલી અહંવૃત્તિ સહિત કરે છે; તેથી માન-મોટ્યપ ને કીર્તિ મેળવવામાં જ તે સાધનો ખવાઈ જાય છે. તેથી મનુષ્યને પુરુષોત્તમની પ્રાપ્તિરૂપી ફળ મળતું નથી. આમ કીડી જેવા સૂક્ષ્મ દેહધારીથી લઈ મહાપુરુષ સુધીના સર્વને પોતાના દેહમાં તથા વ્યાપ્ય ક્ષેત્રમાં અહંવૃત્તિ રહી છે. પુરુષોત્તમનારાયણને પણ જડ-ચિદ્ સમગ્ર તત્ત્વોમાં વ્યાપકપણે અહંવૃત્તિ રહી છે. પરંતુ તે ભગવાન કર્તા થકા અકર્તા અને અજ્ઞાનજન્ય રાગે રહિત હોવાથી તેમની અહંવૃત્તિ નિર્ગુણ અને કલ્યાણકારી છે.

વૃક્ષને એક વાર કાપી નાંખે તો કોંટા બહુ બળિયા નીસરે પણ એમને એમ દસ-વીશ વાર કાપે તો ન નીસરે અથવા નીસરે તો લગારેક નીસરે; એમ **પંચવિષયના તાલ ભાંગ્યા કરે**[૧] **તો વિષય જિતાય છે.** ॥૩૫૮॥

વિષયને ભોગવવા ન દઈએ તો મન સંકલ્પ-વિકલ્પ કર્યા કરે ને જો ભોગવવા દઈએ તો જીવનું ભૂંડું થાય છે, માટે આહાર-વિહાર યુક્ત રાખવો એ ઠીક છે. ॥૩૫૯॥

॥ ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણ-ગુણ જીતવાની વાતો સમાપ્ત ॥

૧.જ્યારે-જ્યારે વિષયોનો યોગ વધે ત્યારે તેને ટાળ્યા કરે; ઠેલ્યા કરે

(૧૮)
વિષયખંડનની વાતો

વિષય છે તેના દોષને વારંવાર વિચાર્યા કરવા, ને તે વિષયનો ત્યાગ કરવો, અને એવી વાર્તા કરવા-સાંભળવાનો અભ્યાસ રાખવો, તો એ વિષય જીવમાં પેસી ન જાય અને એમ ન કરે તો જરૂર વિષય જીવમાં પેસી જાય; અને એના **જીવને બાધ[1] પમાડી દે એવા એ વિષય ભૂંડા છે** એમ જાણવું. અને એમ વિચાર કરતાં કરતાં જ્યારે એને આમ ખચિત[2] જણાઈ જાય જે, સ્ત્રી, ધન, માન, સ્વાદ, કામ, ક્રોધ અને લોભાદિક જે જે આલોક-પરલોક સંબંધી પંચવિષયનું માયિક સુખ છે, તેને વિશે સહજ સ્વભાવે લાખો કલેશ જણાયા કરે અને દોષ, દુ:ખ અને ભય જણાયા કરે. અને એમાં સુખ છે એવો તો મનમાં સંકલ્પ પણ ક્યારેય ન થાય.

અને કેવળ આત્મારૂપ થઈને પરમાત્માનું ચિંતવન કરવું તેમાં જ એક સુખ જણાય. એવી રીતે તે ભક્તનો સહજ સ્વભાવ થઈ જાય ત્યારે જાણીએ જે, એ ભક્તને જે કરવાનું હતું તે

૧.અવરોધ; આસક્તિ ૨.નક્કી

સિદ્ધ થયું. અને એ સંતનો જ્યારે એવો સ્વભાવ થઈ જાય, ત્યારે કોઈ વિષય સુખ પામવાનું જતન કરે જ નહિ અને સહેજે મળે એવાં અન્ન-વસ્ત્રાદિકે કરીને એ દેહ નિર્વાહ કરે. ॥૩૬૦॥

જે બાળપણામાંથી ત્યાગી થયો છે તેણે તો સ્ત્રી આદિક વિષય ભોગવ્યા નથી; અને તેને જે તે વિષયભોગની વાસના ઉદય થાય છે તે શાણે કરીને થાય છે ? તો, બીજા તે વિષયને ભોગવતા હોય તેને દેખે, તથા તે જાતની વાર્તા સાંભળે તેણે કરીને તેના મનમાં તે વિષયને વિશે સુખની ભાવના થઈ આવે છે. માટે તે વિષયનો ત્યાગ રાખે તો ઠીક ને વિષયનો જોગ કરે તો તેને મૂકી શકે નહીં. અને જે વિષયને અભાવે સહિત સેવતો હોય તે વિષયનો ત્યાગ કરે તો થોડા દિવસ સુધી તો તે વિષય સાંભરે, પણ પછી તેની વિસ્મૃતિ થઈ જાય. અને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને શ્રીહરિજીનું માહાત્મ્ય તેનો નિરંતર આગ્રહપૂર્વક દઢ અભ્યાસ કરે તો વિષયને વિશે કલેશ, દુઃખ અને દોષની જ દઢ ભાવના થઈ જાય અને કોઈ કાળે એમાં સુખની ભાવના તો થાય જ નહિ અને એને અતિ તુચ્છતા જણાઈ જાય; જેમ કોઈ પદાર્થ હોય તેમાં માલ જેવો છે તેવો જાણ્યો, પછી તેમાં એવો ભાવ થાય જે આ પદાર્થ તે આવું છે એની વારંવાર શી તથ્યા[૧] કરવી. તથા જેમ પોતાના ભૂંડાનો કરનારો માણસ હોય અથવા શત્રુ હોય તેને દેખીએ અથવા

૧.ચર્ચા; ટીકા; વાત

તેની ભેળે રહિયે પણ તેના અભાવની મનમાં ભાવના છે તેણે કરીને તેની ઉપર હેત થાય જ નહિ; તેમ વિષયનો અભાવ થયો હોય જે, એ વિષય તો દુઃખરૂપ જ છે અને એમાં કાંઈક સુખની ભાવના રહી જાય છે, તે એવા અભ્યાસની દઢતા વિના રહી જાય છે. માટે નિરંતર આગ્રહ રાખીને દઢ અભ્યાસ કરવો. ॥૩૬૧॥

જેમ થોડી બુદ્ધિવાળો પુરુષ હોય, પણ જો તે વિદ્યા ભણ્યાનો અભ્યાસ અતિશય મન, કર્મ, વચને વેગે સહિત કરે તો તેને વિદ્યા આવડે ને બુદ્ધિવાન હોય પણ અભ્યાસ ન કરે તો કોઈ વિદ્યા ન આવડે; **તેમ જો એ વિષયનો અભાવ કર્યાનો દઢ અભ્યાસ રાખે તો તેને જરૂર અભાવ થાય અને જેને એવો અભ્યાસ નથી થાતો તે એને એનો સુધો[૧] ખપ[૨] જ નથી.** જો ખપ થાય તો જરૂર અભ્યાસ કરે. કેમ જે, જગતમાં દેખાય છે જે, જેને સ્ત્રી, ધન, રાજ્ય, માન, સ્વાદ તેનો ખપ છે તો તેનો અભ્યાસ કરીને તેને સિદ્ધ કરે છે, અને તેમાં દૈહિક દુઃખ થાય છે તેને ગણતા નથી અને રાત-દિવસ તેના જ મનસુબા[૩] કરે છે, તેમ અભ્યાસ રાખવો.

ને એવો અભ્યાસ તો નથી કર્યો ને જે સહજ સ્વભાવે સાત્ત્વિકપણાની પ્રકૃતિ થકી અથવા થોડુંક શ્રીહરિજીનું માહાત્મ્ય જાણીને નિયમમાં રહીને જે વિષયના ત્યાગી જણાય છે, તે

૧.ખરેખરો; સાચો ૨.ગરજ; જરૂર ૩.સંકલ્પો

જો વિષયનો ત્યાગ રાખે અને તેનો સંબંધ ન થવા દે તો તો એ પાર પડે અને જો વિષયનો સંબંધ એને વિષમ દેશ, કાળ, સંગે કરીને થઈ જાય તો તે વિષયને મૂકી શકે નહીં. કેમ જે, આવો અભ્યાસ કરીને એણે વિષયની તુચ્છતા જાણી નથી. અને **જેણે અભ્યાસે કરીને વિષયની તુચ્છતા જાણી છે તે તો વિષયને ગ્રહણ કરે પણ મૂકવા ઘટે ત્યારે મૂકી દે અને તેના ગ્રહણ-ત્યાગને વિશે સ્વતંત્ર થાય પણ બંધાઈ રહે નહીં.** માટે એને એનો ભય નથી, ને જેણે આવો અભ્યાસ નથી કર્યો તેને ભય છે. માટે નિરંતર વિષયના દુ:ખપણાની ભાવનાનો અભ્યાસ રાખવો. ॥૩૬૨॥

"વિષયમાં દોષબુદ્ધિ તે ક્યારે દઢ થાય ?" તો, જ્યારે ભગવાનના સુખમાં દૃષ્ટિ પૂગે ત્યારે થાય. જેમ કોઈક પુરુષ હોય તે કહે જે, 'દિવસ ઊગ્યા પહેલાં જે આવે તેને બસેં રૂપિયા આપીશ.' ત્યારે તેને લેવાની કેવી ચાડ્ય થાય છે ? અને તેને કોઈક કહે જે, 'તું આંહીં રહે તને પાંચ રૂપિયા આપીશ અને જલેબી જમાડીશ.' એમ કહે ત્યારે એને તેનો સામો અભાવ આવે જે 'મને બસેં રૂપિયા મળે છે તેમાં એ અંતરાય કરે છે; તે માટે એ જ મારો શત્રુ છે;' તેમ જેને જણાય જે, આ લોકના પંચવિષય છે તે ભગવાનના ધામમાં જાતાં અંતરાય કરે એવા છે, એમ જાણીને તે ઉપર અતિશય દોષબુદ્ધિ કરે. તે ઉપર મહાભારતમાં એક વાત છે જે :

વ્યાસજી ચાલ્યા જાતા હતા, ત્યારે માર્ગમાં એક કીડો પડ્યો હતો. તે કીડો ગાડાં આવતાં હતાં તેને ભયે કરીને માર્ગમાંથી બહાર નીકળ્યો. ત્યારે વ્યાસજીએ પૂછ્યું જે, 'તું અવળો કેમ ચાલ્યો ?' ત્યારે તે બોલ્યો જે, 'ગાડાં આવે છે તે પિલાઈ મરું તે વાસ્તે બહાર નીસર્યો.' ત્યારે વ્યાસજીએ કહ્યું જે, 'મુવા,[૧] આંહીં શું સુખ છે ? આગળ તો બહુ સુખ છે.' પછી તે બોલ્યો જે, 'હે મહારાજ ! મને તો આ દેહમાં બહુ સુખ આવે છે.' ત્યારે વ્યાસજીએ કહ્યું જે, 'તું મારા સામું જો.' એમ કહીને તેને દેહ મુકાવીને કોઈક રાજા હતો, તેની રાણીના ગર્ભમાં મૂક્યો અને પછી તે જન્મ્યો. એમ કરતાં તે દશ-વીશ વર્ષનો મોટો થયો. પછી નાના પ્રકારનાં સુખ ભોગવીને મોજ કરે છે.

એવા સમામાં વળી વ્યાસજી બજારમાં થઈને નીસર્યા. ત્યારે તે કુંવર ગોખ ઉપર બેઠો હતો. તે વ્યાસજીને જોઈને કહ્યું જે, 'એમને મેં દીઠા છે.' ત્યારે તેને વ્યાસજીએ પૂર્વની સ્મૃતિ કરાવીને કહ્યું જે, 'ઓ સુખ કેવું હતું ?' ત્યારે તેણે કહ્યું જે, 'હે મહારાજ ! એ તે શું સુખ હતું ! આ તો બહુ સુખ છે.' ત્યારે તેને વ્યાસજીએ કહ્યું જે, 'આથી આગળ બહુ સુખ છે. ત્યારે વળી તેને તે દેહ મુકાવીને કોઈ ચક્રવર્તી રાજાનો કામદાર હતો; તે તેને ઘેર હજારો વહાણો ચાલે ને વાણોતર[૨] કમાણી કરે એવા શેઠને ઘેર જન્મ ધરાવ્યો. પછી

૧.મૂરખ ! ૨.મેનેજરો; મુનીમો

વળી દશ-વીશ વર્ષ થયાં ત્યારે ત્યાં વ્યાસજી આવ્યા અને કહ્યું જે, 'ઓ સુખ જેવું આ સુખ છે કે નહિ ?' ત્યારે તેણે કહ્યું જે, 'આ તો બહુ સુખ છે.' ત્યારે કહ્યું જે, 'આ સુખથી આગળ બહુ સુખ છે.' એમ કહીને તેને દેહ મુકાવી દીધો.

પછી ભારે વેદ-પુરાણ ભણે-ભણાવે અને તે શાસ્ત્રના અર્થને જાણે એવો અને હજારો રૂપિયાનું વર્ષાસન[૧] ચાલ્યું આવે એવા બ્રાહ્મણને ઘેર જન્મ ધરાવ્યો. પછી તો તે બીજબળે[૨] કરીને થોડે દિવસે વિદ્યામાત્રને ભણી ગયો. એટલે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે જે, 'આ પુણ્યે આવા સુખને પામે છે અને આ પાપે આવા દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય છે,' એ સર્વે વાતની ગમ પડી. ત્યારે વળી તે વ્યાસજી આવ્યા. ત્યારે તો તેણે વ્યાસજીને પગે લાગીને કહ્યું જે, 'હે મહારાજ ! તમે તો મારા ઉપર બહુ જ અનુગ્રહ કર્યો.' ત્યારે તે વ્યાસજીએ કહ્યું જે, 'ઓ સુખ કેવું હતું ?' ત્યારે તેણે કહ્યું જે, 'એમાં શું સુખ હતું ! હવે તો સર્વે વાતની ખબર પડી.' ત્યારે વ્યાસજીએ તેને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિનો ઉપદેશ કરીને કહ્યું જે, 'ધ્યાન કર.' પછી સમાધિ કરાવી ને ભગવાનનાં દર્શન કરાવ્યાં. પછી તે દેહ મુકાવીને ગરીબ બ્રાહ્મણને ઘેર દેહ ધરાવીને, પછી તેને ઉપદેશ દઈને ત્યાગી કરીને, પછી તેની વાસના ટાળી નંખાવીને ભગવાનના ધામમાં પહોંચાડ્યો.

૧.રાજા તરફથી મળતી વાર્ષિક આજીવિકા ૨.પૂર્વ જન્મના સંસ્કારે

તેમ જીવને જેમ જેમ આગળ અધિક સુખ જણાય ત્યારે તેને વિષયમાંથી પ્રીતિ તૂટે. તે માટે જે બુદ્ધિવાન હોય તેણે ભગવાનના સુખમાં દૃષ્ટિ પુગાડવી.

ને એમ સમજે ત્યારે આ લોકમાં મોટા શાહુકાર તથા ચક્રવર્તી રાજાનું સુખ તથા વૈભવ તે ગરીબના સુખથી અતિ ઉત્તમ જણાય. તેમ જ તેથી દેવતાના સુખને વિચારે ત્યારે રાજાના સુખમાંથી પ્રીતિ મૂકીને તે સુખમાં વૃત્તિ વળગે. ને તેથી જ્યારે ઇન્દ્રના સુખને વિચારે ત્યારે તે સુખની આગળ દેવતાનું સુખ તે શી ગણતીમાં ? એમ જાણીને તેથી ઉદાસ થઈને ઇન્દ્રના સુખમાં વૃત્તિ પૂગે ને તેથી આગળ જ્યારે બ્રહ્માના સુખનો વિચાર કરે ત્યારે તે ઇન્દ્રના સુખની તુચ્છતા થઈ જાય. કેમ જે, તે બ્રહ્માની એક દિવસની આવરદામાં ચૌદ ઇન્દ્ર મરી જાય છે. અને તેથી આગળ જ્યારે વૈરાટના સુખનો વિચાર કરે ત્યારે તે બ્રહ્માનું સુખ તુચ્છ થઈ જાય છે. કેમ જે, વૈરાટના એક દિવસમાં બ્રહ્મા તો મરી જાય છે. તેથી આગળ જ્યારે પ્રધાનપુરુષના સુખનો વિચાર કરે ત્યારે તે વૈરાટનું સુખ તુચ્છ થઈ જાય છે. કેમ જે, તે પ્રધાનપુરુષના એક મટકામાં અનંત વૈરાટ થાય છે અને પડી જાય છે. અને તેની આગળ જ્યારે મહાપુરુષના સુખનો વિચાર કરે ત્યારે તે પ્રધાનપુરુષના સુખનું તુચ્છપણું થઈ જાય છે. કેમ જે, મૂળ પ્રકૃતિને વિશે પ્રધાનપુરુષ તે કેમ છે ? તો જેમ

નિમિત્ત પ્રલયને વિશે ધ્રુવના તારા સુધી જળ ભરાય છે તેમાં જેમ અનંત બુદબુદા[૧] થાય છે ને મટી જાય છે તેમ મહામાયાને વિશે અનંત પ્રધાનપુરુષ થાય છે અને મટી જાય છે. તેથી આગળ જ્યારે અક્ષરના સુખનો વિચાર કરે ત્યારે તે મહાપુરુષના સુખનું તુચ્છપણું થાય. કેમ જે, જ્યારે અક્ષર તે મહાપુરુષ સામું જુએ છે ત્યારે તે મહાપુરુષ માયાને પ્રેરવા સમર્થ થાય છે. ને તેથી આગળ **જ્યારે પુરુષોત્તમ ભગવાન જે શ્રીજીમહારાજ તેની મૂર્તિના સુખનો વિચાર કરે ત્યારે તે અક્ષરનું સુખ પણ તુચ્છ થઈ જાય છે. કેમ જે, અક્ષર તે અનંતકોટિ મુક્તને ધારવા સમર્થ છે, તે પણ પુરુષોત્તમ જે શ્રીજીમહારાજ તેમની દષ્ટિ વડે કરીને ધારવાને સમર્થ થાય છે. એવા જે પુરુષોત્તમ તે આપણને પ્રકટ મળ્યા છે.** તેમને મૂકીને જે બીજા સુખને ઈચ્છે છે તેને આવો મહિમા સમજાણો જ નથી. અને એ મોટપને મેલીને માનને ઈચ્છે છે, સ્વાદને ઈચ્છે છે, સ્પર્શને ઈચ્છે છે, લોભને ઈચ્છે છે; **તે ભગવાનના સુખને મૂકીને જે વિષય ભોગને ભોગવવાને ઈચ્છે છે તે સર્વે મૂર્ખ છે ને તેને એ વાત સમજાણી જ નથી.** ॥૩૬૩॥

વાણિયાને બે હજારના લીટા તાણેલા ચોપડા હોય તેમાંથી એક બદામ[૨] આવે નહિ; તેમ વિષયમાંથી એક પૈસાનો માલ નીસરતો નથી. ॥૩૬૪॥

૧.પાણીના પરપોટા ૨.જૂના જમાનાનું અતિ હલકું નાણું

કેટલાક મુમુક્ષુ છે તે તો સત્સંગે કરીને દિવસે દિવસે વિષયનો અભાવ કરે છે ને કેટલાક તો તેનો આદર[૧] કરે છે. ||૩૬૫||

સીધું, પાણી ને ઈંધણાં[૨] એ ત્રણ જો સારાં હોય તો રાંધનારાને દાખડો પડે નહીં. તેમ **સંગ, સ્થાન ને શ્રદ્ધા એ ત્રણ જો સારાં હોય તો મુમુક્ષુને વિષય જીત્યામાં દાખડો ન પડે, દિનદિન પ્રત્યે વૃદ્ધિને પામે;** તે વેલો જેમ ઝાડને યોગે કરીને વધે છે તેમ. અને જે પુરુષ વિષયનો પ્રસંગ રાખીને પોતાનું શ્રેય ઈચ્છે તે મૂર્ખ છે. ||૩૬૬||

જ્યાં સુધી પંચવિષયમાં પ્રીતિ છે ત્યાં સુધી રૂપિયા, દેહ તથા સેવક આદિકમાંથી પ્રીતિ ટળે નહીં. ||૩૬૭||

સ્ત્રી થકી કાળી નાગણીની પેઠે બીવું ને મિષ્ટ ભોજનથી દેહાભિમાની જનના સંગની પેઠે બીવું ને જનસભાના ડોળમાં ભળવું નહિ[૩] ને પ્રીતિએ રહિત રહેવું. તથા પુરંજનની બુદ્ધિ નો ફેલાવો ન કરવો ને વિસ્તાર સંકેલવો.[૪] ||૩૬૮||

પંચવિષય છે તે જીવને મુક્ત થવા દેતા નથી ને બદ્ધ

૧.હર્ષથી સ્વીકાર ૨.બળતણ ૩.એકાંતિકપણાએ રહિત એવા દેહાભિમાની જનોનો વાદ લેવો નહિ; કેમ જે, સંગદોષ લાગે. ૪.ભાગવતમાં પુરંજન નામના રાજાનું આખ્યાન છે. પુરંજન રાજાએ પોતાનું કુટુંબ એટલું બધું વિસ્તાર્યું કે પોતે પ્રભુભજન કરી ન શક્યો. એ રીતે શરીરના રાજા જીવાત્માએ પોતાની વૃત્તિઓરૂપી કુટુંબનો અતિશય વિસ્તાર ન કરવો, તેને પાછી વાળી પ્રભુમાં જોડી દેવી.

ને બદ્ધ રાખે છે; માટે તેમને જીત્યા વિના મુક્ત થવાય નહીં. ॥૩૬૯॥

મુક્તબુદ્ધિ શીખવી તે શી ? તો **જે બુદ્ધિએ કરીને પંચવિષયને વિશે કોઈ રીતે બંધાવાય નહિ, તેને મુક્તબુદ્ધિ કહીએ.** ॥૩૭૦॥

પ્રથમ પંચવિષયને વિશે દોષ દેખાડીને દુઃખરૂપપણાની તથા અસત્યપણાની વાર્તા કરવી, તે પણ સત્પુરુષની સાખ્ય[૧] લાવીને કરવી. ॥૩૭૧॥

ચૈતન્યાનંદસ્વામી કહે, "એક સમે સ્વામીએ મારા સામું જોઈને અતિશય દયાએ કરીને વાત કરી જે, **એક અણુમાત્ર પણ પ્રીતિ માયિક પંચવિષયને વિશે રાખશો મા, એ પ્રીતિ તો કલ્યાણના માર્ગમાં અતિશય વિઘ્ન કરનારી છે."** ॥૩૭૨॥

પંચવિષયની રુચિ અંતઃકરણમાં જ્યાં સુધી વર્તે છે ત્યાં પર્યંત શ્રીજીમહારાજ કે ધર્મ-જ્ઞાનાદિક ગુણ તે અંતઃકરણમાં નિવાસ કરીને રહે નહિ; જેમ જે કૂવામાં મોટી શિલા[૨] નીસરે તેમાં કોશ બે કોશનું જળ થાય નહીં. ॥૩૭૩॥

સ્વામીએ વાત કરી જે, આ સર્વે[૩] ગરીબ જેવા જણાય છે, પણ એક એક બ્રહ્માંડની ક્રિયા કરે એટલી એટલી પ્રવૃત્તિ એ સર્વેને વિશે રહી છે. ને જેને પંચવિષયની વાસના જો

૧.મોટા પુરુષનું પ્રમાણ ૨.કડક પથ્થર ૩.સંતો-હરિભક્તો

લગાર રહી હોય, તો જ્યારે તેને સ્વતંત્રપણું આવે ત્યારે સર્વે બ્રહ્માંડના શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધને ભોગવે તોય પણ પૂર્ણ થવાય નહીં. માટે, **ધર્મ-જ્ઞાનાદિક ગુણને વિશે પક્વ રુચિ જો કરી હોય તો જ્યારે એને સ્વતંત્રપણું આવે ત્યારે દત્તાત્રેય કે કપિલજી કે શુકજી કે રામાનુજાચાર્ય જેવા થાય.** માટે પુરુષપ્રયત્ને કરીને મહિમાપૂર્વક ત્રણ અંગે સહિત ભક્તિ કરવી ને એને વિશે અતિ દૃઢ રુચિ રાખવી, એ જ સત્સંગ કર્યાનું ફળ છે. ॥૩૭૪॥

દોલતરામે પૂછ્યું જે, "મુક્ત છે તેણે તો માયાને જડ ને દુઃખરૂપ જાણી છે; તેને વિશે વળી રાગ કેમ થાય છે ?" ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, "એ જે મુક્ત છે તેને પ્રથમ સાધનકાળમાં જ માયિક વિષયને વિશે લગારેક રાગ રહ્યો હોય, તે રાગે કરીને પાછો એને વિષયમાં રાગ થાય છે. તે માટે **મુક્ત હોય તેમણે પણ વિષય થકી તો છેટે રહેવું, પણ તેનો વિશ્વાસ કરીને તેને ભોગવવા નહીં.** અને જ્યારે સાંખ્ય-યોગને દૃઢ કરીને પછી ઉત્તમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયને પામ્યો હોય તેને વિષયમાં રાગ ન થાય. કેમ જે, એ તો વિષયને સેવે જ નહીં." ॥૩૭૫॥

અને **શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ ને ગંધ એ જે પંચવિષય છે તેનો પણ જીવમાંથી અભાવ કરવો.** તે એમ વિચાર કરવો જે, શબ્દ છે તેને સાંભળી-સાંભળીને મરી ગયા તોપણ તૃપ્તિ તો થઈ નથી. ને તે શબ્દમાં હજારો કલેશ રહ્યા છે. ને

જેટલાં દુઃખ થાય છે તેટલાં શબ્દમાં રહ્યાં છે. અને ભગવાન સંબંધી જે શબ્દ છે તેમાં એક કાળે પંચવિષયનાં સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, પણ તે સુખમાં અંતરાય કરે એવો એ શબ્દ છે. તેમ જ સ્પર્શ છે તેમાં પણ હજારો દુઃખ રહ્યાં છે. તેમાં જે કેટલાકનાં માથાં પડે છે તથા ગામગરાસ લૂંટાઈ જાય છે, એવાં દુઃખ થાય છે તે સ્ત્રિયાદિકના સ્પર્શમાંથી થાય છે, એવા લાખું દોષ સ્પર્શમાં રહ્યા છે. અને જે ભગવાનનો સ્પર્શ છે તેમાં એક કાળે પંચવિષયનું સુખ આવે છે; ને તેમાં અંતરાય કરનારો સ્ત્રી આદિકનો સ્પર્શ છે.

તેમ જ રૂપને જોઈ જોઈને મરી ગયા તોપણ તૃપ્તિ નથી થાતી ને તેમાં સુખ પણ જણાતું નથી, ને એ રૂપ થકી પર જે ભગવાનનું રૂપ છે, તેમાં એકકાળાવચ્છિન્ન પંચવિષયનું સુખ આવે છે, પણ તેમાં અંતરાય કરે એવું આ રૂપ છે. તેમ જે રસ છે તેને પણ ભોગવી-ભોગવીને મરી ગયા તોપણ હજી જિહ્વા તો તૃપ્ત ન થઈ. ને એ રસ કેવો છે ? તો એ ખાઈને પુષ્ટ થાશું તો સત્સંગમાં નહિ રહેવાય, ને પછી જીવશું ત્યાં સુધી કલેશને પામશું, ને દેહને મૂકીને જમનો માર ખાતાં-ખાતાં અંત નહિ આવે. એ આદિક કરોડો દોષ રસમાં રહ્યા છે, એવો રસ છે. ને જે ભગવાનનો રસ છે તેમાં તો એક કાળે પંચવિષયનું સુખ પમાય છે; એવું એ ભગવાન સંબંધી સુખ છે. ને તેમાં આ જે રસ છે તે અંતરાય કરનારો છે.

તેમ જે ગંધ છે તેમાંથી પણ જીવના પ્રાણ જાય છે, એ આદિક અનંત દોષ એમાં રહ્યા છે, એવો એ ગંધ છે. અને જે ભગવાન સંબંધી ગંધ છે તેમાં તો એક કાળે પંચવિષયનું સુખ આવે છે, પણ તેમાં અંતરાય કરનારો આ ગંધ છે. એવા શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ ને ગંધ એ પંચવિષય છે.

તેથી જ્યારે પૂર્વે કહી જે અતિશય દોષબુદ્ધિ, તેણે કરીને જીવમાંથી રાગ ટાળીને તેનો અતિશય અભાવ આવે, તે જ્યારે એ વિષય સાંભરે ત્યારે ઊલટી થઈ જાય ત્યારે જાણવું જે, તે વિષયને વિશે દોષબુદ્ધિ થઈ. તેમ જ, જે ક્રોધ, ઈર્ષ્યા, મત્સર, અસૂયા, દંભ, કપટ, માન, રાગ અને દ્વેષ એ આદિક જે અધર્મનો સર્ગ છે તેને વિશે પણ અતિશય દોષ જાણે. એ જે દોષ છે તે મારા જીવને બંધન કરે એવા છે. એમ જાણીને તેની પૂર્વે કહી જે દોષબુદ્ધિ તેવી દોષબુદ્ધિ જીવમાં ઉતારે ને તે દોષનું કોઈ નામ લે ત્યારે તેના રોમ ઊભા થાય ને અતિશય ગ્લાની પામી જાય. ને જેમ એકનો એક દીકરો મરે ને તેનો શોક તેનાં મા-બાપને થાય છે, તેમ તે દોષ સાંભળીને શોક થાય, ત્યારે જાણવું જે તેને દોષબુદ્ધિ થઈ. ॥૩૭૬॥

॥ વિષયખંડનની વાતો સમાપ્ત ॥

૧૯

વાસના ટાળવાની વાતો

અક્ષરધામમાં સ્ત્રી-પુરુષ એવો ભેદ નથી; કેમ જે, સ્ત્રીના દેહમાં યોનિ આદિક ચિહ્ન તેણે રહિત સ્ત્રીનો દેહ છે અને પુરુષના દેહમાં શિશ્ન આદિક ચિહ્ન તેણે રહિત અક્ષરધામમાં પુરુષનો દેહ છે. અને એ **અક્ષરધામને વિશે યોનિ, શિશ્ન ને ગુદા એ ત્રણ અંગે રહિત મુક્તનો દેહ છે. અને એ અક્ષરધામને વિશે તો એક પુરુષોત્તમની મૂર્તિ સંગાથે જ રમણ**[૧] **છે, ને એક પુરુષોત્તમનાં બે ચરણારવિંદની જ ઉપાસના છે; અને બીજાં ધામમાં તો ચાર ચરણારવિંદની ઉપાસના છે.** તે માટે પુરુષ મુક્ત હોય ને તેને જો સ્ત્રીની ઇચ્છા હોય તો તે અક્ષરધામને સ્વપ્નમાં પણ ન દેખે, તો બીજો તો ક્યાંથી દેખે ? અને સ્ત્રી પણ મુક્ત હોય તેને પુરુષને વિશે ભોગબુદ્ધિ રહી હોય તો તે પણ અક્ષરધામને સ્વપ્નમાં પણ ન દેખે, તો બીજો તો ક્યાંથી પામે ? તે માટે આપણે પણ જો સ્ત્રી તથા ધનની વાસના રહી હોય તો અક્ષરધામને ન પમાય.

૧.હેતથી જોડાયેલા રહી સુખ ભોગવવાપણું

તે માટે સ્ત્રી ને ધન એ બેનો રાગ દેહ થકી પર ઇન્દ્રિયો ને ઇન્દ્રિયો થકી પર મન ને મન થકી પર બુદ્ધિ ને બુદ્ધિ થકી પર જે કારણ શરીરે સહિત જીવ છે, તે જીવમાં સ્ત્રી ને ધનનો રાગ છે – તે વારંવાર ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય તેના ડંખ લગાડીને[૧] સ્ત્રી-ધનનાં મૂળ ઉખાડી નાંખવાં. અને **વારંવાર દેહ, ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ તેનો નિષેધ કરીને આત્મસત્તારૂપ થઈને જીવમાં ભગવાનની મૂર્તિને ધારે તો ધીરે ધીરે સ્ત્રી-ધનનો રાગ છે તે નાશ પામે અને તે રાગ જ્યારે ટાળે છે ત્યારે અક્ષરધામમાં રહેવાય છે.** અને તેનાં મૂળ ઉખાડીને સત્તારૂપ થયો હોય તોપણ ગાફલપણું ન રાખે તથા ઊતરતાનો સંગ તથા પંચવિષય તથા વિષમ દેશકાળ તથા સૂક્ષ્મ વસ્ત્ર તથા છોકરા સંગાથે ભાઈબંધાઈ, તેમનાથી તો હરણની પેઠે બીતો રહે અને સંગ તો પોતાથી ઉત્કૃષ્ટ[૨] અંગવાળો[૩] હોય તેનો જ કરવો. આ વાત જેવા-તેવા આગળ ન કરવી. ॥૩૭૭॥

અને તે ભગવાનને વિશે અતિશય હેત કરવું. ને તે હેત કરતાં કાંઈક વિકાર થાય તો એનો એમ વિચાર કરવો જે, મારે એ વિકાર ઇન્દ્રિયોમાં થયો તે રાગે કરીને થયો કે સહેજે થયો. અને તે સહેજે તથા રાગે થયો તે કેમ જાણીએ ? તો પૂર્વે જે જે વિષય ભોગવ્યા હોય તેની સ્મૃતિ થાય પણ ભોગબુદ્ધિ ન થાય ત્યારે એમ જાણવું જે, અમથા[૪]

૧.જીવમાં ઉતારીને ૨.અતિ શ્રેષ્ઠ ૩.સમજણ તથા સ્થિતિવાળો ૪.સહજપણે

એ વિષય સ્ફુરી[૧] આવ્યા છે, પણ મારે તો એનો રાગ નથી. અને તે વિષયના સંકલ્પરૂપ સ્મૃતિ થાય છે, તે ક્યારે ટળે ? તો જે ભગવાને ગીતામાં જ્ઞાનીને ક્રિયાયોગ[૨] કહ્યો છે તેવી રીતે ક્રિયાયોગ કરે, તો એ વિષયમાં સ્મૃતિરૂપ રાગ છે તે ટળે. ને તે રાગ ટળ્યા વિના જ્ઞાનીને પણ વિષયને વિશે સહજ સ્મૃતિરૂપ રાગ રહે. અને જેને વિષયને વિશે ભોગબુદ્ધિ થાય ત્યારે એમ જાણવું જે, મારે વિષયને વિશે રાગ છે, તે કેમ ટાળવો ? તો એમ વિચાર કરવો જે, સ્ત્રી આદિક પંચવિષયને વિશે દોષ રહ્યા છે તે વિચારીને તેના દોષને મોટા સંત પાસેથી શીખે ને પછી તે દોષની સેર્ય ઇન્દ્રિયોમાં ઊતરે અને પછી અંતઃકરણમાં ઊતરે, પછી અંતઃકરણ થકી પર જે બુદ્ધિ તેમાં ઊતરે, પછી તેથી પર જે જીવ તે જીવમાં ઊતરે, એમ લોમ-પ્રતિલોમ દૃષ્ટિ કરીને ટાળ્યાનો અભ્યાસ નિરંતર રાખે તો ધીરે ધીરે તે રાગ ટળે; તે પણ તીવ્ર શ્રદ્ધા રાખીને કર્યા કરે ત્યારે રાગ નિવૃત્તિ પામે, નહિ તો ન પામે. ॥૩૭૮॥

કેશવદાસજીએ સ્વામીને પૂછ્યું જે, "એક તો સર્વે વાસનાને ટાળીને સત્તારૂપે રહ્યો હોય તે તો અક્ષરધામમાં રહે ને બીજો જે છે તેમાં વાસના હોય ને અક્ષરધામમાં ગયો ત્યારે એ જે એની વાસના છે, તે ત્યાં ટળે છે કે બીજે મહારાજ

૧.સાંભરી ૨.ફળની ઈચ્છા તથા કર્તાપણાનો ત્યાગ કરી ભગવાનને રાજી કરવા જ તેમની આજ્ઞાનું પાલન કરવું તે

ટળાવે છે ? તે કહો." ત્યારે કહ્યું જે, શ્રીજીમહારાજના સ્વરૂપનો નિશ્ચય હોય અને શ્રીજીમહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે તો રહેતા હોય પણ જો જીવમાં રાગ રહ્યો હોય તો જ્યારે દેહ મૂકે ત્યારે તેને મહારાજ અક્ષરધામમાં લઈ જાય. પછી પોતાનો અવતાર કોઈક બ્રહ્માંડમાં થયો હોય ત્યાં મહારાજ તેને દેહ ધરાવે. પછી તે સંસાર મૂકીને જ્યાં ભગવાન હોય ત્યાં જાય. ત્યાર પછી તે ભગવાનના સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરીને પછી સાધન કરે, અને થોડેક કાળે તે વાસનાને ટાળી નાંખે; કેમ જે, પૂર્વનું બીજબળ[૧] હોય માટે તે વાસનાને ટાળતાં વાર ન લાગે. ને જો ખબડદાર થઈને તે વાસનાને આંહીં ટાળે તો આંહીં પણ હમણાં ટળે, પણ તે વાત થાતી નથી. કેમ જે, **કોઈ અર્થ[૨] સિદ્ધ કરવો હોય તેમાં જેવી ચાડ[૩] થાય છે તેવી જ્યારે ચાડ થાય ત્યારે તે વાસનાને ટાળતા કાંઈ વાર ન લાગે. કેમ જે, જીવ તો અતિ સમર્થ છે, તે જે વાતને કરવા ધારે તે વાતને સિદ્ધ કરે એવો છે.**

તે માટે એવો વિચાર કરે જે, મહારાજની મૂર્તિ સંબંધી જે સુખ તે અવિનાશી છે ને તે મૂર્તિને વિશે એક વિષય ભોગવીએ તો પંચપ્રકારનાં જે પંચઇન્દ્રિયોનાં સુખ છે તે એક કાળે પ્રાપ્ત થાય છે; એવું જે ભગવાનનું સુખ છે, તેમાં આ લોકના જે પદાર્થો તથા પંચવિષય તથા દેહ અને દેહસંબંધી

૧.પૂર્વની કમાણી – સંસ્કાર ૨.લૌકિક કાર્ય ૩.ચીવટ; ચાનક

પદાર્થ તે અંતરાય કરે એવા છે. એમ જાણીને તે દેહ તથા દેહસંબંધી પદાર્થો તથા પંચવિષય તે સાથે અતિશય દોષબુદ્ધિ કરવી. આ તો તે સાથે તો વૈર ન થાય, પણ જે વિષયનો નિષેધ કરીને તે વિષયમાં જે દોષ છે તેને દેખાડે છે ત્યારે તે વાતના કરનારાનો અવગુણ લે છે, તે એમ[૧] ન સમજવું; પણ એમ સમજવું જે, મારે તે વિષયાદિકના દોષ જાણવા હતા તે દોષ મને ઓળખાવ્યા, માટે એ તો મારા પરમ મિત્ર છે, એમ જાણીને તે સાથે અતિશય હેત કરવું.

વિષયને વિશે દોષબુદ્ધિ કેમ કરે ? તો આ જે દેહ તથા દેહનાં સંબંધી છે તે ભગવાન સંબંધી જે સુખ તેમાંથી મને પાડીને પોતાને વિશે બાંધે[૨] એવા છે. ને મને એણે અનંત જન્મ લગી ભમાવ્યો છે ને જમનો માર ખવરાવ્યો છે ને આજ એને વિશે મારે પ્રીતિ રહેશે, તો તે મને અક્ષરધામમાં નહિ જવા દે; એમ જાણવાથી તે દેહ તથા દેહનાં સંબંધીને વિશે કેવી વૈર બુદ્ધિ થાય ? તો જેમ કોઈક પોતાના ભાઈને મારી નાંખે તથા બાપને મારી નાંખે તથા મા, બેન અને દીકરીને લઈ જાય તથા પોતાના ગામ ગરાસ હોય તે લઈ લે ને પોતાને હાથે-પગે કરીને[૩] કાઢી મૂકે, ત્યારે એની ઉપર જેવી વૈરબુદ્ધિ થાય છે તેવી વૈરબુદ્ધિ નિરંતર રહે, ત્યારે તેમાંથી રાગ ટળે.

૧.અવળું ૨.આસક્તિ કરાવે ૩.હાથ-પગ સિવાયનું બધું જ લૂંટી લઈને

તેમ જ સ્ત્રીને પણ એમ જાણે જે, સ્ત્રી છે તેમાં હાડ, માંસ, વિષ્ટા, પરું, પાસ, શેડા, પિયા, મૂત્ર, નાડિયું, મજ્જા, મેદ, સ્નાયુ છે તથા રગ-રગમાં રક્ત ભર્યું છે. એવી રીતે વસ્તુ વિચારે કરીને સ્ત્રી વિશે દોષ દેખીને પછી એમ વિચારે જે, એવી **પાપરૂપ જે સ્ત્રી તેને વિશે જો મારે અવ્યક્ત લગારે પણ રાગ રહ્યો, તો મહારાજ મને અક્ષરધામમાં નહિ રાખે;** એમ જાણીને પૂર્વે કહી તેમ સ્ત્રીને વિશે વૈરબુદ્ધિ કરવી. તે સ્ત્રીની વાત થાય ત્યારે ઊલટી થાય; એવી રીતે વૈરબુદ્ધિ કરીને પછી મહારાજનું માહાત્મ્ય વિચારવું જે, જે સુખને ઇન્દ્ર પણ નથી પામતા તથા બ્રહ્મા પણ જે સુખને નથી પામતા તથા વૈરાટ પણ જે સુખને નથી પામતા તથા પ્રધાનપુરુષ પણ જે સુખને નથી પામતા તથા મૂળપ્રકૃતિપુરુષ પણ જે સુખને નથી પામતા, તે સુખને આપણે પામ્યા છીએ. તથા **જે સુખને અક્ષર તથા અક્ષરના જે અનંત કોટિ મુક્ત તે ભોગવે છે તે સુખને આપણે પામ્યા છીએ, પણ તેમાં અંતરાય કરે એવી સ્ત્રી છે; માટે સ્ત્રીનો જીવમાંથી રાગ ટાળવો.** ॥૩૭૯॥

અને ભગવાનનું જે માહાત્મ્યજ્ઞાન તથા વિષયોમાં દોષ-દૃષ્ટિ એ બેયના જાણપણાને વિશે નિરંતર સાવધાન થકો વર્તે ને જેમ સંકલ્પ થાય તેમ ટાળી નાંખે; એમ જ્યારે નિરંતર કર્યા કરે ત્યારે વિષયના સંકલ્પ થાય છે તે જિતાય. અને મહારાજે આપણને શિક્ષાપત્રી, ધર્મામૃત અને નિષ્કામશુદ્ધિ એ

ત્રણ ગ્રંથ પ્રમાણે વર્તવાનું કહ્યું છે, તે પ્રમાણે વર્તે ત્યારે સ્થૂળ દેહ અને ઇન્દ્રિયોના વિષય જિતાય, પણ મનમાં વિષયના સંકલ્પ થાતા હોય તે ન જિતાય; તે તો જ્યારે પૂર્વે કહી જે, **વિષયમાં દોષદષ્ટિ અને ભગવાનનું માહાત્મ્યજ્ઞાન એ બેને જ્યારે સિદ્ધ કરે, ત્યારે મનમાં વિષયના સંકલ્પ થાય છે તે બંધ થાય છે.** ને જ્યારે સંકલ્પ બંધ થાય ત્યારે સૂક્ષ્મ દેહનો નાશ થાય. અને સૂક્ષ્મ દેહનો નાશ થાય તોપણ લિંગદેહ[1] ન ગળે.[2]

તે લિંગદેહ કેવું છે ? તો મન થકી પર જે બુદ્ધિ અને બુદ્ધિ થકી પર જે કારણ શરીર તેણે યુક્ત અજ્ઞાનમય એવો અનાદિ જીવ છે. તે જીવમાંથી અવ્યક્ત પંચવિષયનો રાગ ઊઠે છે, અને પછી તેનો સૂક્ષ્મ દેહમાં સંકલ્પ થાય છે. તે પંચવિષયનો રાગ જેમાંથી ઊઠે છે તેને લિંગદેહ કહીએ. તે લિંગદેહ તો ટળવું બહુ કઠણ છે. તે લિંગદેહ ક્યારે ગળે ? તો જ્યારે નિત્ય પ્રલયે કરીને આ લોકનો નિષેધ કરે છે, અને નિમિત્ત પ્રલયે કરીને દસ લોકનો નિષેધ કરે, અને પ્રાકૃત પ્રલયે કરીને અનંતકોટિ બ્રહ્માંડનો નિષેધ કરે અને પ્રકૃતિનું કાર્ય સર્વે પ્રકૃતિને વિશે લીન કરવું. અને આત્યંતિક પ્રલયને વિશે પ્રકૃતિને પુરુષને વિશે લીન કરે અને મહાપુરુષને અક્ષરને વિશે લીન કરે, એમ આત્યંતિક પ્રલયનું ઉપશમ કરીને પછી

૧.શુભ-અશુભ રાગાત્મક એવું કારણ શરીર ૨.પીગળે; ટળે

તે **અક્ષરને પોતાનું સ્વરૂપ માનવું.**

અને તે અક્ષરરૂપ એવો જે પોતાનો જીવાત્મા તેને વિશે પુરુષોત્તમ જે શ્રીજીમહારાજ તેની મૂર્તિનું નિરંતર ધ્યાન કરે, ત્યારે વાસનામય લિંગદેહનો ભંગ થાય; ને તે વિના બીજા કોટિ ઉપાય કરે તોપણ લિંગદેહનો ભંગ ન થાય. ને જ્યારે લિંગદેહનો ભંગ ન થાય ત્યારે મહારાજની સેવામાં ન રહેવાય ને લિંગદેહનો ભંગ થયા વિના ક્લેશે રહિત સુખ ન આવે. ને પુરુષોત્તમ મળ્યા છે તે અક્ષરધામમાં તો લઈ જાય પણ લિંગદેહનો ભંગ થયા વિના ત્યાં ન રહેવાય. ॥૩૮૦॥

અક્ષરધામમાં જે બહુ સુખ છે તે પંચવિષય સંબંધી નથી, પણ પુરુષોત્તમ તે શ્રીહરિકૃષ્ણજી મહારાજ તેની મૂર્તિનું છે. ને તે મૂર્તિમાં એક એક વિષયમાંથી પંચવિષયનું સુખ આવે છે, પણ તે વિના બીજું સુખ ત્યાં નથી. ને મૂર્તિ સામું મેષોન્મેષ જોઈ રહેવાથી તે સુખ આવે છે ને તે સુખે કરીને જ સર્વે સુખિયા છે. અને તે સુખ કેને આવે ? તો જ્યારે લિંગદેહ ગળે ત્યારે તેને આવે છે. ને **લિંગદેહ ન ગળ્યું હોય તો મૂર્તિ-સંબંધી સુખ લેવાય નહિ** ને ત્યાં રહેવાય પણ નહિ ને કાઢવો ન પડે પણ એ તો પોતાની મેળે જ કોઈક મોટાં ઐશ્વર્યમાં જોડાય જાય.

તે ઉપર મહારાજે વાત કરી હતી જે, આ વિરાટ પુરુષ છે, તે જ્યારે કોઈક સમે પુરુષોત્તમનો અવતાર પૃથ્વી ઉપર

હતો ત્યારે તે વિરાટ પુરુષોત્તમના ભક્ત હતા. તે એને એટલો સંકલ્પ રહ્યો હતો જે, 'આ બ્રહ્માંડનું કામ કેમ થાતું હશે ?' એવો સંકલ્પ લગારેક રહ્યો હતો તોપણ કેટલોક કાળ ત્યાં રહ્યા. અને પછી જ્યારે સૃષ્ટિ થઈ ત્યારે તેણે ભગવાનને કહ્યું જે, 'હે મહારાજ ! જો તમે કહો તો આ બ્રહ્માંડમાં સમાસ છે તે હું જાઉં.' ત્યારે મહારાજે આજ્ઞા આપી તેથી આ વિરાટ થયા છે. તે માટે **વાસના લિંગદેહનો નાશ થયા વિના અક્ષરધામમાં ન રહેવાય, એ તો પોતાની મેળે જ માર્ગ દઈ જવાય.**

માટે આ વાતને સાંભળીને શૂરવીર થઈને જો ખરેખરો સાવધાન થઈને મંડે તો થોડાક દિવસમાં આંહીં વાસના ટળે, એવો આજ મહારાજનો પ્રતાપ છે; પછી તો સાધન કરતે કરતે ઘણે કાળે કરીને માંડ માંડ ટળે. માટે આ વાતનું શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસ ને સાક્ષાત્કાર કરજો પણ ભૂલશો નહિ ને બીજા સર્વે કામનો ત્યાગ કરીને આ વાત કરવાની છે. ને **મનમાં એવી ગાંઠ વાળવી જે લિંગદેહને ટાળીને નિરંતર મહારાજની મૂર્તિનું ચિંતવન કરવું છે.** માટે આ વાતને ચિંતામણિની પેઠે રાખજો. ॥૩૮૧॥

સ્વામીએ એમ વાત કરી જે, કોઈક હરિભક્ત તો કાંઈ પાકો સત્સંગી ન હોય ને દેહ મૂકે ત્યારે બોલતો બોલતો દેહ મૂકે છે ને કોઈક તો પાકો હરિભક્ત હોય તોપણ તે કાંઈ સામર્થી ન જણાય ને એમને એમ ઘેનમાંને ઘેનમાં દેહ મૂકે

છે; તેનું તો એમ છે જે, આ દેહરૂપી તો દરવાજો છે, તે જ્યારે મહારાજનાં દર્શન થાય છે ત્યારે **દેહ મૂકીને તે ભક્ત મહારાજની મૂર્તિ ભેળો ચાલ્યો જાય છે. ને જેને જેવી ઈચ્છા હોય તે તેવા લોકમાં રહે છે.** તેની વિક્તિ જે, જેને અપ્સરાઉં તથા બીજા પંચવિષયની ઈચ્છા હોય તો તે દેવલોકમાં રહે, ને મૂર્તિ આગળ ચાલી જાય. ને જેને અમૃતપાનની ઈચ્છા હોય તો તે ચંદ્રલોકમાં રહે. અને જેને ધનમાં રાગ હોય તે કુબેર થાય. અને જેને કામભોગની ઈચ્છા હોય તે ઈલાવૃત્ત ખંડમાં જાય. અને જેને બહુ રૂપની ઈચ્છા હોય તે કામદેવ થાય. અને જેને પ્રજાની ઈચ્છા હોય તે બ્રહ્મા થાય.

અને જેને બ્રહ્માંડ જોયાની ઈચ્છા હોય તેને વિરાટ કરે છે. અને જેને બ્રહ્માંડ કર્યાની ઈચ્છા હોય તે પ્રધાનપુરુષ થાય. અને જેને સર્વે નિયંતાપણું તથા સર્વે જીવનું અંતર્યામીપણું તથા અનંતકોટિ પ્રધાનપુરુષ ઉપજાવવા અને એ સર્વેને નિયમમાં રાખવા અને નાના પ્રકારના વિષય ભોગને ભોગવવા એ આદિકની જેને ઈચ્છા હોય તે મહાપુરુષ થાય છે. અને જેને પ્રકટ ભગવાનની આજ્ઞા લોપીને ધર્મની ઈચ્છા હોય તેને મહારાજ વૈકુંઠલોકમાં મૂકે છે. અને જેને સર્વે ઇન્દ્રિયોને જીતીને તપ કરવાની ઈચ્છા હોય તેને બદરિકાશ્રમમાં મૂકે છે. અને જેને નિરન્નમુક્ત થાવાની ઈચ્છા હોય તેને શ્વેતદ્વીપમાં મૂકે છે. અને જે પ્રકટ ભગવાનની આજ્ઞા લોપીને નાના પ્રકારનાં

વસ્ત્ર તથા ઘરેણાં વતે ભગવાનને થાળ ધરવા તથા નાના પ્રકારના હાર કરીને ભગવાનને ચડાવવા ઈત્યાદિક પદાર્થ વતે કરીને ભક્તિ કર્યાની ઈચ્છા હોય તેને ગોલોકમાં મૂકે છે. અને જેને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને માહાત્મ્યયુક્ત ભક્તિ અતિ દૃઢ કરીને સર્વે ઈન્દ્રિયોને નિયમમાં કરીને પછી સૂક્ષ્મ દેહનો નાશ કરીને તથા આત્યંતિક પ્રલયના ઉપશમને[1] સિદ્ધ કરીને પછી **તે ઉપશમ ને મહારાજની મૂર્તિનું ધ્યાન તેણે કરીને કારણભાવને ટાળી નાંખ્યો હોય અને મહારાજની સેવાની જ એક ઈચ્છા હોય તેને પોતાની સેવામાં રાખે છે.** ॥૩૮૨॥

સ્વામીએ વાત કરી જે, "કોઈકને એમ સંકલ્પ થાય જે, મહારાજ તે સર્વેને પોતાની સેવામાં કેમ નથી રાખતા ?" તો એનું તો એમ છે જે, ભગવાન તો અનંતકોટિ બ્રહ્માંડના રાજાધિરાજ છે, તે જે જેવી ઈચ્છાવાળો હોય તેને તેવા કામમાં રાખે છે ને તેવા તેને ભોગ આપે છે. પછી તે ભોગને ભોગવીને જ્યારે થાકે ત્યારે તેને શ્વેતદ્વીપમાં વાસના ટળાવીને પછી અક્ષરધામમાં લઈ જાય છે, પણ જો તે ભોગવ્યા વિના લઈ જાય તો તેનાથી ત્યાં ન રહેવાય. અને વળી એમ પણ છે જે, 'જેને જેવા પુરુષ સાથે હેત હોય તે ત્યાં લઈ જાય છે.' માટે સવાસનિક સાથે હેત કરે તો પોતે જે લોકમાં જાય ત્યાં લઈ જાય, અને એમ કહે જે, આપણે આંહીં હમણાં

૧.એક મૂર્તિ સિવાયનું કાંઈ જ સત્ય ન મનાય તેવા જ્ઞાનપ્રલયને

મોજ કરીને ધીરે ધીરે મહારાજ પાસે જાશું; એમ કહીને એને પણ ત્યાં રાખે. અને **જો નિર્વાસનિક સાથે હેત થયું હોય, તો પોતાને રાગ હોય તોપણ તે અક્ષરધામમાં લઈ જાય, પણ તેને ક્યાંઈ બંધાવા દે નહિ;** ને જો ક્યાંઈ બંધાય તો તેને ધક્કે મારીને[૧] અક્ષરધામમાં લઈ જાય ને મહારાજની મૂર્તિમાં જોડે. માટે હેત કરવું તો એવા સાથે કરવું જે, ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, તપ, માહાત્મ્ય અને ભક્તિ ઈત્યાદિક કોઈ સાધને કરીને પોતા થકી અતિ સરસ હોય ને ક્યાંઈ બંધાય એવા ન હોય એવા સાથે કરવું, પણ **પોતા થકી ઊતરતો[૨] હોય ને રાગી[૩] હોય એવા સાથે તો સહેજે બેઠ્યા-ઊઠ્યાનો પણ પ્રસંગ ન રાખવો.** ॥૩૮૩॥

જેવો જીવને બીજો આદર છે તેવો જો ભગવાન ભજ્યાનો આદર હોય, ને વિષયને ટાળવાનો આદર હોય, તો વિષયનો શો ભાર છે ? વિષયનું સુખ તો લાંપડાના તાપ[૪] જેવું છે માટે **વિષયને માર્ગે ચાલવું નહિ એ સિદ્ધાંત વાત છે.** ॥૩૮૪॥

અને પૂછ્યું જે, "વાતુ સાંભળીને આવો વિચાર રાત્રી-દિવસ કરીએ છીએ ને વાસના નથી ટળતી તેનું શું કારણ છે ?" ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, એ વાસના ટાળ્યાનો ઉપાય

૧.જીવનું બંધન જે રીતે તૂટે તેવું કાંઈક પોતાના સામર્થ્યથી કરીને ૨.ન્યૂન; કનિષ્ઠ ૩.વાસનાવાળો ૪.લાંપડું = ચોમાસામાં ઊગતું નાનું ઘાસ. તે સળગે ત્યારે ક્ષણવારમાં તેનો તાપ શમી જાય છે; એ જ રીતે પંચવિષયનું સુખ ક્ષણિક ને અતિ તુચ્છ છે.

આજ ખરેખરો કહીએ છીએ જે, વિષયના અભાવનો વિચાર કરે છે તે દેહમાં તથા ઇન્દ્રિયોમાં કરે છે; પણ તે વિષયના દોષનો વિચાર જીવમાં કરવો જે : કામ, ક્રોધ, લોભ, સ્વાદ, સ્નેહ, માન – એ પાંચ પ્રકારના દોષ છે તેને પૃથક પૃથક વિચારતાં વિચારતાં દેહમાં દોષ ઉતારવા.

પછી તે દોષ ઇન્દ્રિયોમાં ઉતારવા, પછી તે દોષને ઇન્દ્રિયો થકી પર જે મન તેમાં ઉતારવા, પછી મન થકી પર જે બુદ્ધિ તેમાં એ દોષને ઉતારવા, પછી બુદ્ધિ થકી પર જે જીવ તેમાં એ દોષના ડંખને વારંવાર લગાડવા; તે જાગ્રત, સ્વપ્ન ને સુષુપ્તિને વિશે નિરંતર એ દોષ જાણપણામાં રહે. એવી જ રીતે લોભના દોષ છે તેને પણ પૂર્વે કહ્યું તેવી રીતે અનુક્રમે કરીને જીવમાં ઉતારવા ને નિરંતર જાણપણામાં રહે. તથા સ્વાદના, સ્નેહના ને માનના દોષને પણ એ પ્રમાણે અનુક્રમે કરીને તે દોષ જીવમાં ઉતારવા. તેમ જ મત્સર, ઈર્ષ્યા અને ક્રોધાદિક જે અધર્મનો સર્ગ તેમાં જે જે દોષ રહ્યા છે, તેને જેમ છે તેમ યથાર્થ જાણીને તેને પણ પૂર્વે કહ્યું તેવી રીતે અનુક્રમે કરીને જીવમાં ઉતારવા ને વારંવાર અનુલોમ દષ્ટિ કરીને તે દોષનો વિચાર દઢ કરવો. પછી પ્રતિલોમ દષ્ટિએ કરીને તે દોષને જીવમાં ઉતારવા. તે એમ નિરંતર કર્યા કરવું, જેથી એવી દોષદષ્ટિ જીવના જાણપણામાં ત્રણેય અવસ્થાને વિશે નિરંતર રહે, પણ તેની ક્યારેય વિસ્મૃતિ

થાય નહિ; ને જ્યારે એ વિચાર જીવમાં ઠરે ત્યારે જીવમાં જે રાગ રહ્યા છે તેને ધીરે ધીરે ટાળે ને એમ **દોષને જીવમાં ઉતાર્યા વિના બીજા કોટિ સાધને કરીને પણ જીવમાંથી એ રાગ ટળે નહીં.** ॥૩૮૫॥

ભગવાનનો નિશ્ચય એમ કરવો જે, શ્રીજીમહારાજ પ્રથમ આવ્યા ત્યારે સ્ત્રીનો ગંધ આવે તો ઊલટી થઈ જાતી ને પંચવિષયનો ગંધ ન ગમતો. ને પછી જીવના કલ્યાણને અર્થે જે જે ખાનપાન, વસ્ત્ર તથા ઘરેણાં ઈત્યાદિક જે જે સેવા કરી તેને અંગીકાર કરી ને પાછા જ્યારે સ્વધામ જાવાના થયા, ત્યારે પૂર્વે કહ્યું તેવી રીતે વિષયનો અભાવ કરીને સ્વધામમાં પધાર્યા; ને વચમાં જે જે સેવા અંગીકાર કરી તે તો આપણા કલ્યાણને અર્થે કરી, તે વિચારવું.

તથા મહારાજે જે પરચા જણાવ્યા તે વિચારવા તથા મહારાજનો જે અલૌકિક મહિમા તે વિચારવો તથા મહારાજ અંતકાળે પાત્ર-કુપાત્રને તેડીને પોતાના ધામમાં લઈ જાય છે તે તથા અવતાર-અવતારીનાં જે લક્ષણ છે તે વિચારીને તથા મહારાજનાં જે અલૌકિક ઐશ્વર્ય તેને જોઈ તપાસ કરીને પછી મહારાજને સર્વે અવતારના અવતારી જાણવા; એ આદિક જે મહારાજનો મહિમા તેનો દૃઢ વિચાર કરીને તે વિચારને અનુક્રમે કરીને ઈન્દ્રિયોમાં, મનમાં ને જીવમાં ઉતારવો, ને પછી એ મહિમાને પ્રતિલોમ દૃષ્ટિએ કરીને જીવમાં રહેલું

જે જાણપણું તેમાં ઉતારવો, ને એવી રીતે મહિમાને જીવમાં ઉતારીને નિશ્ચય કર્યો હોય, તો એ નિશ્ચય કોઈ રીતે ન ટળે. માટે આ વિચાર નિત્યે કરવો. ॥૩૮૬॥

વિશલ્યકરણીના છેલ્લા વચનામૃતમાં[૧] અહંમમત્વ ટાળ્યાની વાર્તા આવી. ત્યારે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "તે કેમ ટળે ?" ઉત્તર જે, જેમ દેહને વિશે આત્મબુદ્ધિ[૨] છે ને અતિશય હેત છે તેમ શ્રીહરિજીને વિશે તથા મોટા સંતને વિશે થાય તો ટળે. માટે **આત્મવિચારનો તથા શ્રીજીમહારાજના મહિમાના વિચારનો વેગ જીવને વિશે અતિ બળવાન લગાડી દેવો.** જેમ મંદવાડ હાડમાં પેસી જાય છે ને જેમ વૈરીનો વેગ પેસી જાય છે, તેવી રીતનો વેગ જીવમાં લગાડી દેવો. ॥૩૮૭॥

લિંગ શરીર કેમ નાશ પામે ? ઉત્તર જે, સત્તારૂપ થઈને પ્રતિલોમપણે શ્રીજીમહારાજનું ધ્યાન કર્યા કરે, તો કાળે કરીને લિંગ શરીર નાશ પામી જાય છે. ને જેવો જેને અભ્યાસ કર્યામાં આગ્રહ છે તેવી તેને સિદ્ધિ વહેલી થાય છે. ॥૩૮૮॥

અને સત્સંગમાં તો અન્ન-વસ્ત્ર યથાયોગ્ય મળે છે, તોપણ મૂંઝવણ રહે છે તેનું શું કારણ છે ? તેનો ઉત્તર જે, **મૂંઝવણ તો પંચવિષયની આસક્તિએ કરીને રહે છે.** ને તે વિષયનાં બીબાં તો અનેક પ્રકારનાં છે, તેને વિશે મૂંઝવણ

૧.ગઢડા અં.૩૯માં ૨.પ્રગાઢ પ્રીતિજન્ય એકતા

માત્ર રહી છે; માટે **આસક્તિ ટાળીને સંત થાવું.** ને તે સંતનાં લક્ષણ મુક્તાનંદસ્વામીએ **'સંત જન સોય સદા મોય ભાવે'** એ ચાર કીર્તનમાં કહ્યાં છે, તેવા થાવાની દૃઢ રુચિ કરવી. ત્યારે સંતે કહ્યું જે, 'એ ચાર કીર્તનનો જે ભાવ હોય તે કહો?' ત્યારે કહ્યું જે –

धर्मस्त्याज्यो न कैश्चित् स्वनिगमविहितो वासुदेवे च भक्ति-
र्दिव्याकारे विधेया सितघनमहसि ब्रह्मणैक्यं निजस्य।
निश्चित्यैवान्यवस्तुन्यणुमपि च रतिं सम्परित्यज्य सन्त-
स्तन्माहात्म्याय सेव्या इति वदति निजान् धार्मिको नीलकण्ठः ॥[1]

એ શ્લોકને વિશે એ ચારેય કીર્તનનું રહસ્ય છે, તેને કહીએ છીએ જે, "ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને માહાત્મ્યે સહિત શ્રીજીમહારાજની ભક્તિ કરવી ને તેનું માહાત્મ્ય જાણવાને અર્થે સાચા સંતને સેવવા એ ચાર કીર્તનનું રહસ્ય છે. ને જે **પંચવિષયને વિશે આસક્તિ છે તેને કોઢ જેવી જાણવી. ને ધર્મ-જ્ઞાનાદિકને વિશે જે આસક્તિ ઊપજે, તેને તો પુત્રાદિકની પ્રાપ્તિ જેટલો આનંદ આપનારી જાણવી."** ॥૩૮૯॥

૧.**અર્થ :** કોઈ પણ મારા આશ્રિત જનોએ શ્રુતિ-સ્મૃતિએ કહેલો પોતાનો જે વર્ણાશ્રમ ધર્મ તેનો ત્યાગ ન જ કરવો તથા પરમાત્મા સિવાયની માયિક વસ્તુઓમાંથી સંપૂર્ણ રાગ છોડી દેવો. પછી પોતાના આત્માની અક્ષરબ્રહ્મની સાથે એકરૂપતા માનીને, શ્વેત તેજના સમૂહ રૂપ તે અક્ષરધામમાં બિરાજમાન એવા દિવ્યાકાર વાસુદેવ ભગવાનની પરા ભક્તિ કરવી. અને એવા અક્ષરધામાધિપતિ ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણવા માટે તેમના એકાંતિક સંતોને મન, કર્મ, વચને સેવવા. એ રીતે ધર્મપુત્ર શ્રીહરિ પોતાના ભક્ત જનોને પોતાનો સિદ્ધાંત કહેતા હવા. (સ.જી.૫/૫૫/૨૮)

જેને શ્રીજીમહારાજને રાજી કરવા હોય તેને એમ વર્તવું જે, "પંચવિષયના સુખને અતિ દુઃખદાયક જાણીને તથા **દેહાભિમાનની આસક્તિ ટાળીને નિર્વાસનિક થાવું.** ને ગાયન-વિદ્યા તથા શાસ્ત્રવિદ્યા આદિક ગુણે કરીને પોતાને વિશે ગુણવાનપણું ન માનવું. તે ઉપર **'મારો મત કહું તે સાંભળો વ્રજવાસીજી, તજો સાધનનો ઉર આમળો**[૧] **વ્રજવાસીજી.'** એ કીર્તનની વાર્તા બહુ કરી." ॥૩૯૦॥

જ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય વિના સૂક્ષ્મ ને કારણ શરીર ટળે નહિ ને એકલી ભક્તિએ કરીને તો ટળે પણ ખરા ને ન પણ ટળે. ॥૩૯૧॥

"જીવમાત્રને અતિશય બંધનકારી કયું પદાર્થ છે ?" એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, કોઈકે તો સ્નેહનું કહ્યું ને કોઈકે તો માનનું કહ્યું ને કોઈકે તો સ્ત્રી-દ્રવ્યાદિકનું બંધન કહ્યું, એવી રીતે ઘણે પ્રકારે કરીને કહ્યું; ને ગોપાળાનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, **"અતિશય બંધનકારી તો દેહાભિમાન જણાય છે.** ને શ્રીહરિજીએ પણ વચનામૃતમાં કહ્યું છે જે, **'દેહાભિમાનને વિશે સર્વે દોષ રહ્યા છે.'** ત્યાં દૃષ્ટાંત છે, જેમ મોટું ફળિયું હોય ને તેમાં વચ્ચે મોટો ખાડો હોય ને તે વળી તરણે[૨] કરીને ઢંકાણો હોય, તેમાં જેમ સર્વે આવી આવીને પડે છે; તેમ દેહાભિમાનરૂપ

૧.બળ; ભાર; મદ ૨.તૃણ, ઘાસ વડે

ખાડો છે તે પંચવિષયરૂપ તરણે કરીને ઢંકાણો છે; ને તેને વિશે લોભ, કામ, રસાસ્વાદ, સ્નેહ ને માન આદિક સર્વે દોષ આવી આવીને પડે છે. માટે સત્-અસત્ના[1] વિવેકે કરીને દેહાભિમાનરૂપ ખાડાને કાઢવાને અર્થે નિરંતર સદ્‌વિચાર કર્યા કરવો. ને દેહને વૃક્ષરૂપે કરીને પણ કહ્યો છે. તેમાંથી મનરૂપી અંકુર થાય છે ને અહં-મમત્વરૂપી મોટાં-મોટાં બે ડાળાં થાય છે ને દશ ઈન્દ્રિયોરૂપ નાનાં ડાળખાં થાય છે ને સંકલ્પ-વિકલ્પરૂપી અતિ નાની ડાળખીઓ થાય છે, ને તેણે કરીને જીવ જે કર્મ કરે છે તે રૂપ પાંદડાં થાય છે. ને જેમ પત્રે કરીને વૃક્ષ વધે છે તેમ કર્મે કરીને અનંત દેહ આવે છે." ॥૩૯૨॥

સંસારમાં રહીને વિષય કેમ જિતાય ? તેનો ઉત્તર જે, નિયમ રાખે તો જિતાય છે. તેની વિગત જે, જેમ જૈનના મતવાળા છે તે આવી રીતે નિયમ રાખે છે જે, મારે આ વર્ષમાં દશ શેર રતાળું ખાવાં છે; તેમ સત્સંગીને પણ આ વર્ષમાં ને આ મહિનામાં મારે આવી રીતે વર્તવું છે, એવી રીતે નિયમ રાખવા; એમ વર્તવાથી વિષય જિતાય છે. ને વિષય સુખને વિશે તો કેવળ દુઃખ જ રહ્યું છે. કેમ જે, મોટા મોટા જે રાજા છે તેમને ખાવા-પીવાને વિશે ને સુવાને વિશે સ્ત્રી-પુત્રાદિકનો વિશ્વાસ આવે જ નહિ; અને દીકરો હોય તે બાપને માર્યાનો લાગ જોતો હોય ને બાપ પણ પુત્રને માર્યાનો

૧.શાશ્વત-નાશવંતના; આત્મા-અનાત્માના

લાગ જોતો હોય ને મા-દીકરાને વિશે ને ધણી-ધણિયાણીને વિશે પણ એમ જ છે. માટે સંસારમાં સુખ તો આવાં છે, તોપણ જીવ વિષયને વિશે અતિ આસક્ત છે. માટે એ મૂર્ખ છે તે સારુ નાશવંત ને સ્વપ્નતુલ્ય ને અતિશય તુચ્છ જે વિષય સુખ તેને અર્થે અનેક પ્રકારનાં દુઃખને સહન કરે છે. ને સુખિયો તો તો થાય, **જો સત્પુરુષનો પ્રસંગ કરીને શુદ્ધ આત્મસત્તારૂપ રહીને શ્રીજીમહારાજનું ભજન કરે તો સંસારમાં સુખિયો રહે ને વિષય પણ જિતાય."** એવી રીતે બે દિવસ સુધી વાર્તા બહુ કરી. ॥૩૯૩॥

ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિને વિષય થકી પાછી વાળવી. તેની વિગત જે, જાણપણારૂપે રહીને શબ્દાદિક વિષય સન્મુખ જાતી એવી જે ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિ, તેને આત્માને વિશે કે પરમાત્માને વિશે હોમ્યા કરે, તો વાસનામાત્ર નાશ થઈ જાય છે. ॥૩૯૪॥

આત્મા દેહથી જુદો છે તોપણ એક કેમ જણાય છે ? ઉત્તર જે, ધન ને પુરુષ જુદાં છે ને સ્ત્રી ને પુરુષ જુદાં છે, તોપણ જે અતિ લોભી ને અતિ કામી છે, તે તો એ બેને નાશે કરીને નાશ થઈ જાય છે; માટે જુદાં નથી. તે એક રાજા હતો, તે છ મહિના સુધી સમાધિ કરતો; પણ ત્યાં રહ્યો થકો રાજ્ય, સ્ત્રી, ધનને સંભાર્યા કરતો. પછી જ્યારે તેને સંતદાસજી સાધુ મળ્યા [૧] ત્યારે જુદાં પાડ્યાં. માટે એકાંતિક

૧.ને તેણે માયાના સંકલ્પો છોડાવીને તે આત્માને શુદ્ધ કર્યો

ભક્તના સંગે કરીને જો અભ્યાસ કરે તો આત્મા ને દેહ તે જુદા જણાય છે. માટે સર્વે કાળને વિશે ત્રણ શરીર થકી પોતાને પૃથક્[૧] વર્તવું. ॥૩૯૫॥

શાંતાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યું જે, "ચાંદ્રાયણ ને ધારણા-પારણાદિક જે વ્રત તેને આવરદા પર્યંત કર્યા કરે તો વાસના ટળે કે નહીં ?" ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, "એમ કર્યાથી ઉપરથી ટળ્યા જેવું જણાય પણ કારણ શરીરમાંથી ન ટળે. જુઓને, સૌભરી ઋષિને ને ચ્યવન ઋષિને ઉપરથી તો જણાતું ન હતું, પણ કારણ શરીરમાં વાસના હતી તો પરણ્યા. માટે **વિષયને વિશે દોષબુદ્ધિ થયા વિના વાસના ટળે નહીં.** ને જેમ અમારે વિશે તમારે હેત છે પણ જો દોષ આવે તો અમારો સંગ ગમે નહિ; તેમ નિત્ય પ્રલયાદિકનો વિચાર કરીને માયિક પદાર્થને વિશે દોષબુદ્ધિ સમજીને આત્મસત્તારૂપ થઈને શ્રીજીમહારાજનું ધ્યાન કરીને વાસના ટાળે ત્યારે ટળે છે." તે ઉપર શૂરવીર પુરુષ હોય તેને દેહ, લોક, ભોગાદિકને વિશે વૃત્તિ નથી રહેતી ને રણમાં ટૂકટૂક ઊડી જાય છે ને સતી બળી જાય છે, તેમનાં દૃષ્ટાંતે કરીને વાર્તા બહુ કરી. ॥૩૯૬॥

"પંચવિષયમાં અરુચિ કેમ થાય ?" તેનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, "એ પંચવિષય સંબંધી ઉદ્યમને વિશે અતિશય

૧.શુદ્ધ આત્મારૂપે

દુ:ખને વારંવાર જોયા કરે તો અરુચિ થાય. ને જો વિષય સહેજે મળે તોપણ એને ભોગવવે કરીને શ્રીજીમહારાજની અપ્રસન્નતા થાય છે, એમાં લેશમાત્ર સંશય નથી; એમ મનમાં યથાર્થ દૃઢ નિશ્ચય કરે તો અરુચિ થાય.” ॥૩૯૭॥

‘નિર્વાસનિક ભક્ત અમને ગમે છે’ તેમ શ્રીજીમહારાજે કહ્યું છે, માટે તે કેમ થવાય ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, બે પ્રકારના ભક્ત છે તેમાં એક તો સવાસનિક છે ને બીજો નિર્વાસનિક છે, ને એ બેયનું કલ્યાણ તો શ્રીજીમહારાજ કરે છે; પણ **સનકાદિક જેવા જે નિર્વાસનિક ભક્ત છે, તે ઉપર જેવો શ્રીજીમહારાજનો રાજીપો જણાય છે તેવો રાજીપો બ્રહ્માદિક જેવા સવાસનિક ભક્ત ઉપર જણાતો નથી.** એ વાત મોક્ષધર્મમાં કહી છે જે, ‘ભગવાન બ્રહ્માદિકની પૂજા પગે કરીને ગ્રહણ કરે છે, ને એકાંતિક ભક્તની પૂજા તો મસ્તકે કરીને ગ્રહણ કરે છે.’ ને બ્રહ્માદિકની તો બ્રહ્માંડમાં બહુ મોટપ જણાય છે ને સનકાદિક તો ગરીબ જેવા જણાય છે પણ એ બહુ મોટા છે, ને એવાને સંગે કરીને નિર્વાસનિક થવાય છે. ॥૩૯૮॥

સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, “વાસના બહુ બળવાન જણાય છે, તે કેમ જિતાય ?” ત્યારે સ્વામી કહે જે, **“સત્પુરુષના સમાગમે કરીને ધર્માદિક ચાર સાધનને પક્વ કરે, તો વાસના જિતાય ને શુદ્ધ ભક્ત થવાય.”** ॥૩૯૯॥

પંચવિષયની અરુચિ કેમ થાય ? ઉત્તર જે, સર્વે માયિક વસ્તુને વિશે દોષાધ્યાન નિરંતર કર્યા કરે, તો વિષયને વિશે અરુચિ થાય. ॥૪૦૦॥

અને વળી એમ વિચાર કરવો જે, ઈન્દ્ર એકોતેર ચોકડી રાજ્ય કરે છે, તે આગળ આ સુખ, દેહ ને આયુષ્ય તે મચ્છરના જેટલા પણ નથી. અને તે ઈન્દ્ર પણ બ્રહ્માના એક દિવસમાં ચૌદ પડી જાય છે, માટે તે ઈન્દ્ર પણ તેની આગળ મચ્છર જેવો પણ નથી. અને તે વિરાટ પણ પ્રધાનપુરુષની આગળ જેમ અસંખ્ય મચ્છર થાય ને મરી જાય તેમ અસંખ્યાત થાય છે ને મરી જાય છે, માટે તે સુખ પણ શું છે ? તેમ તે પ્રધાનપુરુષ પણ મહાપુરુષની આગળ શા લેખામાં છે ? જેમ મહાજળમાં અસંખ્ય પરપોટા થાય ને મટી જાય, તેમ તે મહામાયાને વિશે અસંખ્યાત થાય છે ને નાશ પામે છે. અને તે પ્રકૃતિપુરુષને પણ જે પુરુષોત્તમ ભગવાન છે તે અનંત વાર અક્ષરમાં લીન કરે છે ને કાઢે છે; માટે એ સુખ પણ નાશવંત છે. તે માટે સર્વે સુખ તે પુરુષોત્તમની મૂર્તિમાં રહ્યું છે.

અને તે સુખ કેવું છે ? તો જે સુખને અક્ષર ભોગવે છે તથા અનંતકોટી મુક્ત ભોગવે છે તથા તે પુરુષોત્તમને ભજીને નવા અનંત મુક્ત અક્ષરધામમાં જાય છે તથા બીજા પણ અનંત તે પુરુષોત્તમને ભજીને જાશે, તે ભોગવે છે. એવા જે એ **અક્ષરધામના પતિ પુરુષોત્તમ શ્રીજીમહારાજ તે આજ**

આપણને મળ્યા છે, ને તેની જે સુખમય મૂર્તિ તેમાં સુખમાત્ર રહ્યા છે; તે મૂર્તિને મેલીને આ લોકના વિષયમાં શું પ્રીતિ કરીએ ? એવી રીતે જે માહાત્મ્ય અને પૂર્વે કહ્યું જે આત્મજ્ઞાન એ બેને જો સિદ્ધ કરે તો વિષયમાંથી પ્રીતિ ટાળીને થોડાક દિવસમાં હમણાં આ દેહ છતાં જ નિર્વાસનિક થાય છે, ને તે વિના તો વાસના ટળવી ઘણી કઠણ છે.

અને તે આત્મજ્ઞાન તથા માહાત્મ્ય તે ક્યારે સિદ્ધ થાય ? તો જ્યારે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને માહાત્મ્યે સહિત પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ તેણે યુક્ત ને મહારાજની અનુવૃત્તિ પ્રમાણે વર્તતા એવા જે સાધુ હોય તેની પાસે જ્યારે નિષ્કપટપણે શીખે ત્યારે સિદ્ધ થાય; પણ તે વિના સિદ્ધ ન થાય. ને તે માહાત્મ્ય તથા આત્મજ્ઞાન સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી વાસના પણ ન ટળે. ॥૪૦૧॥

॥ વાસના ટાળવાની વાતો સમાપ્ત ॥

૨૦
સ્વભાવ ટાળવાની વાતો

સ્વભાવ ટાળવો તે સર્વથી કઠણ છે. તે તો અતિ કલ્યાણનો ખપ હોય તથા દઢ શ્રદ્ધાવાળો હોય તથા અતિ શૂરવીર હોય તથા કોઈક કહેનાર હોય તથા પોતે પણ નિરંતર ખટકો રાખે તથા નિરંતર જાણપણામાં રહે; તો આ કહ્યા એ ઉપાય કરતાં કરતાં **જો અતિશય ખપવાળો હોય તો સાત-આઠ વર્ષે કરીને સ્વભાવને ટાળે, નહિ તો બે-ત્રણ જન્મે કરીને ટળે.** તે માટે જેને પોતાનો સ્વભાવ ટાળવો હોય તેને પ્રથમ તો મોટા સાધુ સંગાથે અતિશય હેત કરવું. ને તે સાધુ નિરંતર કઠણ વચન કહેતા રહે તથા પોતે પણ નિરંતર તે સ્વભાવ ઉપર ખટકો રાખે તથા નિરંતર જાણપણામાં રહે, તો ધીરે ધીરે સ્વભાવ ટળે, નહિ તો ટળે નહીં. તે ઉપર બિલાડીનું દષ્ટાંત દીધું.[૧] ॥૪૦૨॥

૧.એક બાદશાહે પોતાની પાળેલી બિલાડીને મહામહેનતે ચંચળાતાનો સ્વભાવ છોડાવી, સ્થિર રહેવાનો અભ્યાસ કરાવ્યો. પછી તેના માથા ઉપર દીવો મૂકી રોજ કુરાનનો પાઠ કરતો. એક દિવસ ઉંદરને જોઈ અચાનક દીવો કુરાન પર નાખી બિલાડી દોડી ગઈ; એમ સ્વભાવ છોડવો મહા કઠિન છે.

'ભગવાનના ભક્તને વિશે કોઈ જાતનો દોષ કેમ રહી જાય છે ?' તો એ દોષ હોય તો મોટો, પણ તેને વિશે એને અલ્પપણું[1] જણાય છે. તથા એ દોષને વિશે કોઈક જાતનો ગુણભાવ[2] રહે છે તેણે કરીને એ દોષ રહે છે. અને એ દોષને વિશે અલ્પપણું અને ગુણભાવ રહે છે તેના ચાર હેતુ છે : (૧) અજ્ઞાન, (૨) મોહ, (૩) પ્રમાદ, (૪) આળસ. એ ચાર દોષ જાય તો અલ્પપણું અને ગુણભાવ એ બે વાનાં જાય એમ સમજવું. ॥૪૦૩॥

વિષય છે તે બે પ્રકારના છે : એક સ્થૂળ અને બીજા સૂક્ષ્મ. તે બંનેનાં લક્ષણ જે, (૧) જેની ઉપર પોતાને અતિશય ભાવ ન હોય અને સહેજે ન જોઈતા હોય તે આવે તો તેની ઉપર પોતાને અતિ ભાવ પણ ન થાય અને અભાવ પણ ન થાય; એવા જે વિષય તેને સ્થૂળ કહેવાય. એ સ્થૂળ વિષયને ત્યાગ કરવા અતિશય કઠણ નથી.

(૨) જેની ઉપર પોતાના મનને અતિશય રુચિ હોય અને પોતાના મનને અતિશય ગમતા હોય તે વિષય ત્યાગ કરવા ઘણા કઠણ છે. અને એમને ટાળ્યાનો તો એ મોટો ઉપાય છે જે, સ્ત્રી, ધન, માન, સ્વાદ આદિક જે જે ઉપર પોતાના મનને રુચિ હોય, તે વિષયને વિશે દોષબુદ્ધિનો અતિશય વિચાર થવા લાગે ને તે મનગમતા વિષયનો

૧.સામાન્યપણું ૨.આ સ્વભાવથી મને આટલો ફાયદો છે, તેવો ગુણભાવ

દોષબુદ્ધિએ યુક્ત ત્યાગ કરે અને મનમાં એ વિષયની દોષબુદ્ધિની ગ્રંથિ પાડે ત્યારે ટળે. અને કેવળ ઉપરથી ત્યાગ કર્યો હોય અને વિષયનો જોગ ન હોય તો ત્યાગ રહે. અને જ્યારે એનો જોગ થાય ત્યારે તેમાં બંધાય, પણ **જો દોષબુદ્ધિની દઢતા કરી હોય તો જ્યારે એ વિષય સાંભરે તે ભેળે દોષબુદ્ધિની પણ સ્મૃતિ થઈ આવે, માટે એ વિષયમાં જોડાય જ નહિ.**

અને એમાં એમ દોષદષ્ટિ કરવી જે, એ સ્ત્રી-ધનાદિકને વિશે અનેક પ્રકારનાં દુઃખ, કલેશ, પ્રયાસ, શોક, મોહાદિક રહ્યાં છે, અને એમાં ત્રિકાળે સુખનો તો ગંધ પણ નથી. અને **પોતાને આત્મારૂપ માનીને ભગવાનનું ધ્યાન કરવું તથા કથા, કીર્તન, ગુણવર્ણન કરવાં તેમાં જ પરમ સુખ રહ્યું છે;** એ આદિક ભગવાનનું માહાત્મ્ય વિચારીને બીજાં જેટલા માયિક સુખ, લોક, ભોગ, દેહ તેમાં દુઃખના સમૂહ નજરે આવે, ત્યારે એ સૂક્ષ્મ વિષય તે ટળી જાય છે. ।।૪૦૪।।

'વિષયાસક્તિ તથા દેહાભિમાન તથા કામ, ક્રોધ, માનાદિક દુષ્ટ સ્વભાવ તે કેના ટળે ?' તો જે ભક્ત જ્ઞાન, વૈરાગ્ય તથા ભગવત્માહાત્મ્યાદિક સાધનને અભ્યાસે કરીને ધીરે-ધીરે તે સ્વભાવને ટાળતો જાય અને થોડો થોડો ટાળવાનો આગ્રહ રાખે. અને તે ઉપર નજર હોય તો તે સર્વે ધીરે

ધીરે કાળે કરીને ટળી જાય, જેમ ઘટગામિની તિથિ[1] છે તે ધીરે ધીરે ઘટતી ઘટતી ક્ષયને પામી જાય; તેમ તે દોષ મૂળમાંથી ઊખડી જાય. અને તે દોષ કેના ન ટળે ? તો જે દોષને ઘટાડે તો નહિ અને મૂળગો[2] વધારતો જાય અને તે દોષ જેમ જેમ વધે તેવાં સ્થાન, પદાર્થ અને સંગ તેનું સેવન કરતો જાય, તેના તો તે દોષ વધતા જાય; અને અંતે તે સત્સંગમાંથી વિમુખ પણ થાય. જેમ વૃદ્ધિગામિની તિથિ[3] છે તે થોડી થોડી વધતી વધતી વધીને સાઠ ઘડીની થાય; તેમ તે દોષ વધતા જાય છે. માટે **જેને પોતાનું કલ્યાણ ઈચ્છવું તેને તે દોષ વધે એવું આચરણ ન કરવું અને જેવી રીતે તે દોષ ઘટે એવી રીતના વિચારમાં રહેવું તથા તેવું આચરણ કરવું.** ॥૪૦૫॥

જગતમાં મોટા મોટા માણસને તથા રાજાને સત્સંગ થાય તથા ઘણા માણસને સત્સંગ થાય અને મંદિરમાં અને આચાર્યના ઘરમાં ઘણી ઊપજ વધે તથા મોટી આબરૂ થાય, પણ **જો પોતાનો કોઈક સ્વભાવ[4] વધી જાય અને સત્સંગમાંથી પાછું પડી જવાય તો તે સર્વે આપણા જીવના કલ્યાણને અર્થે શા પ્રયોજનમાં આવ્યા ? એણે કરીને પોતાનું કાંઈ કલ્યાણરૂપ કાર્ય સિદ્ધ ન થયું.** જેમ કોઈક માંદો પડ્યો હોય, તેને સારાં

૧.ધીરે ધીરે ઘટતી જાય તેવી વદ પક્ષની તિથિ ૨.ઊલટાનો ૩.ધીરે ધીરે વધતી જાય તેવી સુદ પક્ષની તિથિ ૪.કામ, માન, રાગ-દ્વેષ વગેરે

સારાં ભોજન, દૂધ, સાકર, ઘી હોય તે શા કામમાં આવે ? તેમાંથી લગાર પણ ખવાય નહિ, તેમ તે સર્વે તેના કામમાં આવે નહીં. તે માટે પ્રથમ તો પોતાનો સત્સંગમાં અચળ પાયો[૧] થાય અને દેશ-કાળાદિક વિષમ થાય તોપણ કોઈ રીતે પાછું પડાય નહિ, એવો પોતાનો જીવ સાધને કરીને સિદ્ધ કરવો. અને પોતાનો કોઈ અયોગ્ય સ્વભાવ હોય તેની ઉપર દોષદૃષ્ટિ રાખીને તેને ટાળવાનો નિરંતર આગ્રહ રાખવો અને ઘણો ખટકો તો એનો રાખવો. અને એ કરતાં કરતાં સત્સંગ કરાવવો અને સત્સંગનો મમત્વ રાખવો અને ઉત્કર્ષ[૨] પણ યથાશક્તિ કરવો; પણ **સ્વભાવની ઉપર તો દોષદૃષ્ટિ રાખવી નહિ અને કેવળ સત્સંગ કરાવવા ઉપર તથા વધારવા ઉપર નજર રાખવી, એ ઠીક નહીં.** આટલી વાત એમ સમજે, ત્યારે જાણીએ જે એને સત્સંગના નોરની[૩] સમજણ આવી છે. ॥૪૦૬॥

સત્સંગ સંબંધી તથા મંદિર સંબંધી જે જે ક્રિયા કરવી તથા ધ્યાન, જ્ઞાન અને વ્રતાદિક જે જે રૂડી ક્રિયા કરવી તે ભેળું દેહાભિમાન પણ વધતું જાય છે, એવો જીવનો સ્વભાવ છે; તે કેમ સમજે તો ન થાય ? તો જેને **શાસ્ત્રમાં બુદ્ધિ પૂગતી હોય તથા મોટા સાધુનો જેને વિશ્વાસ હોય, તેને દેહાભિમાન ન આવે.** ॥૪૦૭॥

૧.કોઈ વિઘ્ન જ ન લાગે તેવો દૃઢાવ ૨.સત્સંગનો વધારો ૩.ઢાંચાની; મોક્ષની સાચી રીતની

વિદ્યા, બુદ્ધિ, કળા, ચાતુરી, ગાવવું એ આદિક જે જે વ્યાવહારિક ગુણ છે, તે કેને પોતાના કલ્યાણના અર્થે થાય છે ? તો જેને કેવળ પોતાનું કલ્યાણ કરવું હોય, અને પોતાના દોષ ટાળીને ભગવાનના એકાંતિક ભક્ત થાવું હોય, એવો જેને સત્ આશય હોય, તે તો **એ પોતાના ગુણને સત્સંગના કામમાં વાવરે એટલે એને એ પોતાના ગુણ કલ્યાણને અર્થે થાય છે.** અને જેને પંચવિષયના સુખને દેહે કરીને અને મને કરીને પામવાની ઈચ્છા હોય એવા અસત્ આશયવાળાને એ ગુણ વિષયસુખ પામ્યાને અર્થે જ થાય છે, પણ પોતાના કલ્યાણને અર્થે થાતા નથી. ॥૪૦૮॥

દસ-વીસ મનુષ્યે મળીને જેમ ગાયનો વાઘ કર્યો;[૧] એ દૃષ્ટાંતે કરીને સ્વભાવના અસત્યપણાની વાત કરી જે, અતિ નિર્બળ ને કાયર ને ઈશ્વરના બળ તથા પરાક્રમને ન જાણતા એવા જે અજ્ઞાની મનુષ્ય તેમણે સ્વભાવનું બળ વખાણ્યું છે. **ને જે શ્રીજીમહારાજના એકાંતિક ભક્ત છે, તેની આગળ તો સ્વભાવ અતિ તુચ્છ ને રાંક છે.** તે ઉપર રાજા પરીક્ષિતના

૧.એક બ્રાહ્મણ ગાય લઈને જતો હતો. રસ્તામાં વારા-ફરતી કેટલાક ચોર મળ્યા. એક કહે, “એય, આ તો વાઘ છે; એને ક્યાં લઈ જાય છે ? તને ફાડી ખાશે.” થોડે દૂર જતાં બીજાએ પણ એમ કહ્યું. એમ ત્રીજા-ચોથા ચોરે તે પ્રમાણે ‘વાઘ’ કહેવાથી બ્રાહ્મણ ગાયને વાઘ માનીને મૂકીને જતો રહ્યો ને ચોર ગાયને લઈને જતા રહ્યા. તેમ કામ, ક્રોધ, લોભ અને માન વગેરે સ્વભાવો ખરેખર જીવમાં નથી, પણ વારંવાર એવું શ્રવણ-મનન કરવાથી તે પોતામાં સાચા મનાઈ ગયા છે.

દૃષ્ટાંતે કરીને કહ્યું જે, જેમ રાજા પરીક્ષિતની આગળ કળિ જે તે અતિ તુચ્છ ને રાંક છે. તે ભાગવતમાં કહ્યું છે જે –

किं नु बालेषु शूरेण कलिना धीरभीरुणा ।
अप्रमत्तः प्रमत्तेषु यो वृको नृषु वर्तते ॥[१] ॥૪૦૯॥

સ્વભાવ ટાળવાને અર્થે પુરુષપ્રયત્ન કરતા નથી ને નિષ્ફિકર રહે છે, માટે તેને સ્વભાવ હશે કે નહિ હોય ? ઉત્તર જે, સ્વભાવ તો છે પણ કોઈક તો આશ્રયનું બળ રાખે છે ને કેટલાકને તો પ્રમાદ બહુ છે ને કેટલાકને તો સ્વભાવ ઓળખાતો જ નથી. ને કેટલાક તો મહત્પુરુષના સંગે કરીને સ્વભાવ ટાળવાને અર્થે પુરુષપ્રયત્ન પણ કરે છે. અને **માન, ક્રોધ ને ઈર્ષ્યા એ કલ્યાણના માર્ગને વિશે વિરોધી છે** ને એ દોષે કરીને સંકર્ષણ ને વૈરાજ પુરુષ જેવા મોટા થાય છે, પણ એકાંતિક ભક્ત જેવા તો થાતા જ નથી. ને **સત્પુરુષના પ્રસંગે કરીને સાચો થઈને જો સ્વભાવને ટાળે તો અલ્પકાળમાં ટળી જાય,** નહિ તો અંત સમે પણ ટળી જાય. ને જો એમ નહિ કરે તો બદરિકાશ્રમને વિશે ને શ્વેતદ્વીપને વિશે જઈને પણ સ્વભાવને ટાળવા પડશે. ને એ બે સ્થાનકને વિશે કલ્પજીવી[૨] સર્વે છે; માટે ત્યાં સુધી પુરુષપ્રયત્ન કરવો પડશે. ॥૪૧૦॥

---

૧. **અર્થ :** ભગવાનના બળ વિનાના બિચારા જીવો સામે શૂરવીર, અને મહાન સત્પુરુષો પાસે ફોસી એવો કળિયુગ મને શું કરનાર છે ? એ તો પ્રમાદી માણસો ઉપર સાવધ થઈને નારની જેમ હુમલો કરે છે. (ભા.૧/૧૮/૮) ૨. કલ્પજીવી એટલે બ્રહ્માના એક દિવસ સુધી જેની આવરદા હોય તે (આપણા ચાર અબજ બત્રીશ કરોડ વર્ષ).

અને પૂછ્યું જે, "સ્વભાવ કેમ ટળે ?" ઉત્તર જે, "જેમ વિષયને વિશે જીવને સહજ લગની છે ને વળી –

साध्वीचकोरशलभास्तिमिकालकण्ठ-
कोका निजेष्टविषयेषु यथैव लग्नाः ।[1]

એ શ્લોકને વિશે જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી આદિક પાંચને પોતપોતાના વિષયમાં સહજ લગની કહી છે, તેમ શ્રીહરિજી મહારાજની માહાત્મ્યે સહિત જે નવ પ્રકારની ભક્તિ તેને વિશે લગની જોઈએ. ને વળી જેમ કાળમીંઢ[2] પર્વત ખોદીને તેમાં નાના પ્રકારની રચના કરવી પડે તેમાં વાર બહુ લાગે; તેમ સ્વભાવ ટાળવાને અર્થે પુરુષપ્રયત્ન કરવો પડે, તેમાં ઉતાવળા થાવું નહીં. એવી રીતે પુરુષપ્રયત્ને કરીને સહજ[3] પ્રકૃતિ ટળે છે ને તે વિના તો ટળે નહિ. ને સહજ પ્રકૃતિ ટાળ્યાની યુક્તિ શ્રીજીમહારાજે વચનામૃતમાં[4] કહી છે તેને શીખીને તે પ્રમાણે વર્ત્યાનો આગ્રહ રાખવો. ॥૪૧૧॥

માન કેમ ટળે ? ઉત્તર જે, માન ટાળ્યાનો એ ઉપાય છે જે, સર્વે વસ્તુને વિશે દોષ બુદ્ધિ રાખે તથા સર્વ ક્રિયાને કાખના મુવાળા જેવી જાણે તથા ઠાલા[5] કૂવામાં જેમ પાણી

૧.**અર્થ :** આ લોકમાં જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના પતિમાં, ચકોર પક્ષી ચંદ્રમાં, પતંગિયું અગ્નિમાં, માછલું જળમાં, મયૂર મેઘમાં અને સારસપક્ષી સારસીમાં જેમ આસક્ત રહે છે; (તેમ શ્રીહરિના સ્વરૂપમાં પ્રીતિ કરવી જોઈએ.) (સ.જી. ૫/૬૬/૧૯) ૨.અતિ કડક પથ્થરનો ૩.જીવ સાથે વણાઈ ગયેલી ૪.ગ.મ.૩૭માં ૫.ખાલી

સીંચે ને તેમાંથી કોઈ કાળે પાણી મળે જ નહિ, એ વાર્તાને યથાર્થ સમજે તો માન ટળી જાય. ને વળી **શ્રીજીમહારાજને માન ગમતું નથી; માટે પરમેશ્વરના ભક્તને માન ન રાખવું.** ને માન તો ક્રોધ, મત્સર, ઈર્ષ્યા, દ્રોહ ને કપટ તેનો આધાર છે ને કલ્યાણના માર્ગમાંથી પાડનારું છે; માટે મુમુક્ષુએ શત્રુની પેઠે તેનો ત્યાગ કરવો. ॥૪૧૨॥

જયાનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, 'ક્રોધ જ ન કરવો એવી આંટી જ્યારે પાડીએ ત્યારે ક્રોધ ન થાય.' ત્યારે ગોપાળાનંદસ્વામી બોલ્યા જે, 'જીવ તો સત્સંગે કરીને બહુ સમર્થ થાય છે. માટે **લોભ-કામાદિક સંબંધી સંકલ્પ ન જ કરવો, એવી આંટી જો દૃઢ પાડે તો તેને સંકલ્પ ન જ થાય;** એ તો એવો બળિયો છે, તે જેમ ધારે તેમ કરે – જો સાચો થાય તો.' ॥૪૧૩॥

અને એક સંતે કહ્યું જે, 'સંત તો સર્વે સરખા જણાય છે.' તે સાંભળીને સ્વામી કહે જે, "જે વિવેકી હોય તે જો મહાપુરુષનો સંગ કરે તો તેને સરસ-નરસ[1] જણાય છે." ત્યારે પૂછ્યું જે, "સાધને કરીને ને મહત્પુરુષના સંગે કરીને જેને પંચવર્તમાન દૃઢ કર્યાં હોય તે સરસ કે સહેજે જેને પંચવર્તમાન દૃઢ હોય તે સરસ ?" તેનો ઉત્તર જે, "સાધને કરીને તથા મહત્પુરુષનાં સંગે કરીને જેણે પંચવર્તમાન દૃઢ કર્યાં છે, તે સરસ છે; કેમ જે, એવાં જે પંચવર્તમાન છે તે તો અસત્ દેશ-

૧.શ્રેષ્ઠ-કનિષ્ઠ; સારું-મોળું

કાળાદિકે કરીને પણ નાશ ન થાય, ને જેને એવાં દઢ વર્તમાન નથી, તેનો તો ધર્મ છિન્ન-ભિન્ન થઈ જાય છે." ॥૪૧૪॥

હરિભક્તને વિશે જે બળવાન પ્રકૃતિ હોય તેને પણ સત્પુરુષના સંગે કરીને ટાળે તો ટળી જાય છે. ને તે સહજ પ્રકૃતિ ટાળ્યાના વચનામૃતમાં શ્રીજીમહારાજે ત્રણ ઉપાય કહ્યા છે. તેની વિગત જે, **વક્તા જે સત્પુરુષ તેને વિશે અતિશય હેત ને તેમના વચનને વિશે અતિશય વિશ્વાસ ને વઢીને કહે તોપણ તેને હિતકારી જ સમજે – એ ત્રણ ઉપાય છે.** અને,

निर्मानत्वमसङ्गत्वमहिंसा ममतत्यजिः ।
आत्मनिष्ठा च तस्यैव सन्ति भक्तेरलङ्क्रियाः ॥[1]

એમ તે ઉપાયો મુમુક્ષુને શોભારૂપ છે. ॥૪૧૫॥

"માની પ્રકૃતિ હોય ને વળી માન મળતું હોય, તેનું માન કેમ ટળે ?" તેનો ઉત્તર જે, "વૈરાજપુરુષની તથા પ્રધાનપુરુષની તથા મૂળપુરુષની સામર્થીને જુએ ને તપાસ કરે જે, 'એમના જેવી સામર્થી મારામાં કેટલી છે, જેનું હું માન રાખું છું ?' એમ વિચાર કરે તો માન ટળી જાય. ને **'વળી મોટા મોટા શ્રીહરિજી મહારાજના સાધુ જે શતાનંદમુનિ ને સ્વરૂપાનંદસ્વામી તથા મુક્તાનંદસ્વામી તથા હરિભક્ત પર્વતભાઈ એમના જેવી**

૧.**અર્થ :** નિર્માનીપણું, અનાસક્તપણું, અહિંસા, મમતાનો ત્યાગ અને આત્મનિષ્ઠા – આ પાંચ ભગવાનની ભક્તિના અલંકારરૂપ છે.

સામર્થી મારામાં કેટલી છે, જે હું માન રાખું ?' એમ વિચારે તો માન રહે નહીં." ॥૪૧૬॥

"શ્રીજીમહારાજના મહિમાની તથા જીવના સ્વરૂપની વાર્તા સમજે છે તોપણ સ્વભાવ ટળતો નથી તેનું કેમ હશે ?" તેનો ઉત્તર જે, "એ તો શ્રીહરિના મહિમાનું તથા જીવના સ્વરૂપનું વારંવાર શ્રવણ-મનનાદિકે કરીને સ્વભાવને ઘટાડ્યા કરે તો ટળે છે, નહિ તો ન ટળે. એ ઉપર બે વચનામૃત વંચાવ્યાં તેનાં નામ : (૧) મધ્યનું ૩૭ મું 'સહજ પ્રકૃતિ ટાળ્યાનું' ને (૨) મધ્યનું ૧૫ મું 'શત્રુભાવનું'." ॥૪૧૭॥

એક દિવસ સ્વામીએ વાત કરી જે, જે જેટલાં પદાર્થ બાહેર રહ્યા છે તેટલા જ જીવમાં રહ્યા છે. ને જીવની અહંવૃત્તિ બળવાન છે. કેમ જે, અતિશય સરસ ભગવાનની વાર્તા સંતોની સભામાં થાતી હોય ને અહંવૃત્તિ જો બીજે ઠેકાણે જાય તો તરત ઊઠીને ચાલી નીકળે. ને એ અહંવૃત્તિ બહુ વિસ્તારવાન જણાય છે. જુઓને, સાહેબલોક ઘોડાને ને સવારને તોળીને દોડાવે છે ને તેને ફરીને તોળે તો જે આગળ નીસર્યો હોય તેમાં વધુ ભાર થાય છે. ત્યારે પૂછ્યું જે, "અહંવૃત્તિ કેમ ટળે ?" ઉત્તર જે, "શિક્ષાપત્રી, ધર્મામૃત[૧] ને નિષ્કામ શુદ્ધિ[૨] એ ત્રણ ગ્રંથ પ્રમાણે નિયમમાં પ્રમાદ[૩] મૂકીને દેહને વર્તાવે

૧.ત્યાગીઓના નિષ્કામાદિક પંચવર્તમાનનો નાનો ગ્રંથ (સ.જી.૪/૬૨-૬૬) ૨.ત્યાગીના નિષ્કામ વર્તમાનની છણાવટ કરેલું એક પ્રકરણ.(સ.જી.૩/૨૭) ૩.કરવાનું હોય તે ન કરે ને ન કરવાનું હોય તે કરે તે – બેદરકારી

ને સત્પુરુષના સંગે કરીને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને માહાત્મ્યે સહિત શ્રીજીની ભક્તિને શીખે ને તેમ જ વર્તે તો અહંવૃત્તિ ટળે; ને એ **અહંવૃત્તિ જન્મ-મરણનું કારણ છે."** ॥૪૧૮॥

સ્વાદ, માન, ક્રોધ ને ઈર્ષ્યા એ આદિક દોષને ટાળવાનાં સાધન કર્યા કરે ને તેને વિશે દોષ દૃષ્ટિ રાખે તો ધીરે ધીરે એ દોષ નિવૃત્તિ પામી જાય છે, એમ સ્વભાવ ટાળ્યાની રીત છે. ॥૪૧૯॥

અને સંતે પૂછ્યું જે, "માન કેમ ટળે ?" ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, "પોતાને સત્તારૂપ સમજે ને પોતે ભગવાન કે સત્પુરુષ આગળ તો અતિશય હળવો વર્તે અને **પોતાને વિશે જે કાંઈક ગુણ હોય, તે તો જેમ કોઈકનાં વસ્ત્ર-આભૂષણ માગી લાવીને પહેર્યાં હોય, તેમ મોટા પુરુષના કે ભગવાનના છે, એમ સમજે તો માન ટળે."** ॥૪૨૦॥

અને આળસ, પ્રમાદ, મોહ, ઈર્ષ્યા, દંભ ને કપટ એટલા જે એ દોષ તેનાં લક્ષણ તથા તેમને જીતવાના પ્રયત્નો કહીએ છીએ જે, જેને સારું-નરસું કાંઈ કરવું નહિ, એવું વર્તે તેને આળસ કહીએ. ને જેને ન કરવાનું કરવું ને કરવાનું ન કરવું, એવું વર્તે તેને પ્રમાદ કહીએ. ને જેને હોય બીજું ને જણાય બીજું, એમ વર્તતું હોય તેને મોહ કહીએ. ને એ ત્રણેય દોષ એક-એકમાં મળી જાય એવા છે.

તે ત્રણ દોષ તો ત્યારે ટળે જે, ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ભક્તિ તેણે જુક્ત હોય ને એ દોષ જેવા છે તેવા તેને જાણતા હોય તથા તેને ટાળ્યાના ઉપાયને પણ યથાર્થ જાણતા હોય એવા જે મોટા સંત હોય તેને એમ કહેવું જે, 'એ પૂર્વે કહ્યા એવા જે દોષ તે મારામાં આવે ત્યારે તમારે મને ટોકવો.' પછી તે **મોટા સંત સ્વભાવ ઉપર ખટકો રાખીને નિરંતર ટોકે, ત્યારે તેને ખમે; ત્યારે ધીરે ધીરે કાળે કરીને એ સ્વભાવ ટળે, પણ તે વિના ન ટળે.**

અને ઈર્ષ્યાને એમ ઓળખવી જે, પોતાના બરોબરિયાની ઉત્કૃષ્ટતા[1] જણાય ત્યારે તેના ઉપર ઈર્ષ્યા આવે. ત્યારે તેનો એમ વિચાર કરવો જે, 'મારે એના ઉપર ઈર્ષ્યા આવી, તે એનામાં દોષ છે ને આવી, કે નથી ને આવી ?' પછી એનો નિર્ધાર[2] કરીને એવો વિચાર કરવો જે, 'એનામાં દોષ નથી ને મને એનો અવગુણ આવ્યો; માટે મારો ઈર્ષ્યાવાળો સ્વભાવ છે.' પછી તે ઈર્ષ્યાને એમ ટાળવી જે, એનામાં જે ગુણ હોય તેને વિચારવા જે, આવી રીતે તેનામાં ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય તથા માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ છે તથા દેશકાળે ન ડગે એવો ભગવાનનો નિશ્ચય છે તથા સત્સંગને વિશે આત્મબુદ્ધિ દૃઢ છે તથા દેશકાળે કરીને સત્સંગમાંથી એનો પગ મોળો પડે એવો નથી; ઇત્યાદિક જે એનામાં મોટા મોટા ગુણ પર્વતપ્રાય[3] છે

૧.શ્રેષ્ઠતા ૨.નિર્ણય ૩.પર્વત જેટલા મોટા તથા મજબૂત

ને મારામાં એ ગુણ છે ખરા, પણ દેશકાળે કરીને એનો ઠા[૧] રહે એમ જણાતું નથી. ને મને એમના ઉપર ઈર્ષ્યા આવે છે એ મારામાં અતિ ભૂંડો દોષ છે ને મારું પરલોકમાં અતિ ભૂંડું કરે એવો છે; એમ જાણીને પછી તેના ગુણને વિચારીને તેનો વારંવાર ગુણ લેવો. ને જો તેને મોઢે દીન વચન બોલીને પ્રાર્થના થાય, તો તેને પગે લાગીને તેની આગળ પ્રાર્થના કરીને કહેવું જે, 'મને ઈર્ષ્યાયે કરીને તમારો અવગુણ આવ્યો છે, માટે મારો અપરાધ ક્ષમા કરજો; ને એને મોઢે ન કહેવાય તો મનમાં તેની પ્રાર્થના વારંવાર કરવી. ને પછી ભગવાનની પ્રાર્થના કરવી જે, **'હે મહારાજ ! મારામાં ઈર્ષ્યા રહી છે તેને તમે ટાળો.' એમ વારંવાર ભગવાનને પ્રાર્થના કરવી ને એમ વિચાર કરવો જે, 'એ ઈર્ષ્યા જો મારામાં રહેશે તો તેણે કરીને મારે પરલોકને વિશે પ્રાપ્તિમાં બહુ ફેર રહેશે ને ભગવાન મારા ઉપર રાજી નહિ થાય.'** એમ મનમાં નિરંતર ખટકો રહે, ને તે ઈર્ષ્યા ન ટળે ત્યાં સુધી મનમાં પશ્ચાતાપ કર્યા કરે, તો ધીરે ધીરે ઈર્ષ્યા ટળે.

ને દંભને એમ ઓળખીને ટાળવો જે, ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ભક્તિ તથા ત્યાગ તથા ધ્યાન તથા ભગવાનના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરવું તથા માહાત્મ્ય કહેવું – એ આદિક જે જે કરે તે લોકને દેખાડ્યાને અર્થે ઉપરથી રાખે, પણ કોઈ ન દેખે ત્યારે નજરમાં આવે તેમ કરે. એવું જ્યારે જણાય

૧.નેઠો; ઠેકાણું

ત્યારે એમ જાણવું જે, 'મારામાં દંભ છે.' પછી તેને એમ ટાળવો જે, 'હું જે જે સાધન કરું છું તે ઉપરથી દંભે કરીને લોકને દેખાડ્યાને અર્થે કરું છું, તે મારામાં અતિ મોટો દોષ છે.' એમ જાણીને પછી એમ વિચાર કરવો જે, 'આ લોકની જે મોટપ તે કેટલાક દિવસ રહેશે ? એ તો નહિ જ રહે. ને ભગવાન મારા હૃદયમાં રહ્યા થકા મારામાં જે ગુણ તથા અવગુણ તેને નિરંતર જોઈ રહ્યા છે; તે માટે મારામાં જો લગારેક પણ દંભ રહેશે તો તેથી મારું પરલોકમાં બહુ જ ભૂંડું થાશે.' એમ જાણીને નિરંતર મનમાં ખટકો રાખે, ને તેને ટાળ્યાના ઉપાયમાં શૂરવીરની પેઠે તત્પર રહે, ને જે નિર્દંભી મોટા એકાંતિક સાધુ હોય તેની નિર્દંભપણે અનુવૃત્તિએ સહિત[1] મન, કર્મ, વચને કરીને સેવા કરે ત્યારે ટળે.

અને જે કપટી હોય તે તો ઉપરથી દેખાડ્યાને અર્થે ધર્માદિકને પાળે ને કોઈ ન દેખે તો ન પાળે, એવો જે હોય તેને કપટી જાણવો. તે કપટને ટાળવા સારુ એમ વિચાર કરવો જે, 'મારામાં કપટ છે માટે એ કપટે કરીને મારો જીવ આસુરી થઈ જાશે.' એમ વિચારીને પછી તેને ટાળ્યાને અર્થે મનમાં નિરંતર અનુતાપ[2] રહ્યા કરે; ને તે કપટ ન ટળે ત્યાં સુધી જેમ જળ વિના મચ્છ તરફડે, તેમ તેને રાત્રિ-દિવસ નિદ્રા ન આવે તથા શીત-ઉષ્ણ, ભૂખ-તરસની પણ ખબર ન રહે. પછી જે

૧.ગમતામાં જ રહેતો થકો ૨.પસ્તાવો

મોટા એકાંતિક સંત હોય તેને એ દોષ કહે જે, **‘હે મહારાજ! મારામાં આ દોષ છે તે ટળે એવો ઉપાય મને દયા કરીને બતાવો ને એ દોષ મારામાંથી ટળે ત્યાં સુધી દયા કરીને મને કઠણ વચનના ડંખ મારીને મારો એ દોષ ટાળી નાંખો.’** એમ કરે તો ધીરે ધીરે એ દોષ કાળે કરીને ટળી જાય. ॥૪૨૧॥

અને અક્ષરાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, “જીવમાં કામાદિક સ્વભાવ છે, તે અનાદિ છે કે સંગે કરીને પણ આવે છે ?” ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, “એ સ્વભાવ કેટલાકને તો અનાદિના હોય છે ને કેટલાકને સંગે કરીને પણ આવે છે. તેમાં જે પૂર્વનો સ્વભાવ હોય તે તો બાળપણમાંથી જ જણાય છે. તે કેમ ? તો જેમ બે નાના છોકરા હોય તેમાં એકને તો નાનો હોય ત્યારથી તેમાં ક્રોધ, લોભ, માન, સ્વાદ, સ્નેહ, કામ, મત્સર, દંભ ઈત્યાદિક દોષ હોય; ત્યારે જાણવું જે, એ દોષ એનામાં પૂર્વના છે. ને એક નાનો હોય ત્યારે સાધુ સ્વભાવનો હોય ને પૂર્વે કહ્યા જે દોષ તે તેમાં હોય નહિ; ત્યારે એમ જાણવું જે, એનામાં પૂર્વના ભૂંડા સ્વભાવ નથી. અને **ભૂંડો હોય તેને જો સારો સંગ મળે તો તે સારો થાય છે ને સારો હોય તેને જો ભૂંડો સંગ મળે તો તે ભૂંડો થાય છે.”** ॥૪૨૨॥

॥ સ્વભાવ ટાળવાની વાતો સમાપ્ત ॥

૨૧

વૈરાગ્યની વાતો

ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણતો હોય તોપણ જો વૈરાગ્યનો વિચાર એને ન આવડતો હોય તો એ માહાત્મ્ય ટકે નહીં. અને વૈરાગ્યના વિચારે કરીને માયિક સર્વે પદાર્થની તુચ્છતા ને નાશવંતપણું જાણ્યું હોય તો એનું મન કોઈ પદાર્થમાં અટકે નહિ અને એને માહાત્મ્ય જ્ઞાન દૃઢ થાય. માટે ચાર પ્રકારના પ્રલયે કરીને વૈરાગ્યની દૃઢતા કરવી. ।।૪૨૩।।

વૈરાગ્ય ઊપજ્યાનો શો ઉપાય છે ? ઉત્તર જે, શ્રીહરિનો મહિમા ને આત્મનિષ્ઠા એ બેની પક્વતામાંથી જે વૈરાગ્ય ઊપજે છે, તેને જ્ઞાનાંશ થકી ઊપજ્યો કહેવાય છે. ને તેનો અસત્ દેશ-કાળાદિકે કરીને પણ નાશ થાતો નથી. ।।૪૨૪।।

।। વૈરાગ્યની વાતો સમાપ્ત ।।

૨૨ જ્ઞાનની વાતો

જ્ઞાનની પક્વતા ન હોય તો પોતાને બંધન થાય તથા પોતાના આશ્રિતને બંધન થાય, તેની આગળ ખબર પડે. ને **જ્ઞાનની પક્વતા કાળે કરીને ધીરે ધીરે થાય છે.** ।।૪૨૫।।

મુક્ત, મુમુક્ષુ, વિષયી અને પામર તેનાં લક્ષણને જાણવાં :

(૧) પામરનું લક્ષણ તો એ છે જે, પામર તે વિષયને મૂઢપણે ભોગવે પણ સાર-અસારને ન જાણે તથા પાપ-પુણ્યને ન જાણે તથા સત્ય-અસત્ય તથા ધર્મ-અધર્મ તથા ન્યાય-અન્યાયને ન જાણે તથા આમ કરીશ તો મારું સારું થાશે અને આમ કરીશ તો મારું ભૂંડું થાશે, ઈત્યાદિક કોઈ જાતનો વિવેક ન હોય અને કેવળ વિષયને ભોગવ્યાને વિશે જ આસક્ત હોય; એવી રીતનાં લક્ષણ જેને વિશે જણાય, ત્યારે જાણવું જે આ પામર છે.

(૨) વિષયીને એમ જાણવો જે, શાસ્ત્રમાં જેવી રીતે વિષયને ભોગવવાનું કહ્યું છે, તેવી રીતે લોકમાં વિહિત[1] એવા

1.લોકમાં માન્ય; શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે

પંચવિષયને ભોગવે અને વળી એમ જાણે જે, આમ શાસ્ત્ર પ્રમાણે વર્તશું તો પરલોકમાં સ્ત્રી આદિક પંચવિષયને પામશું; એવી રીતનાં લક્ષણ જણાય, ત્યારે એમ જાણવું જે આ વિષયી છે.

(૩) મુમુક્ષુને એમ વર્તે જે, ધર્મ પાળવો તથા જ્ઞાન શીખવું તથા વૈરાગ્ય શીખીને સંસાર થકી મુકાય અને પોતાના આત્માને તથા ભગવાનને પામવાની મનને વિશે ત્વરા[૧] વર્તે તથા આત્માને પામ્યાનાં સાધન કહ્યાં હોય તેને શીખે તથા ભગવાનને પામ્યાનાં જે સાધન છે તેને શીખીને પછી તે ભગવાનને પામીને પછી ભગવાનને રાજી કરવાની મનમાં તીવ્ર શ્રદ્ધા વર્ત્યા કરે તથા ભગવાનની માહાત્મ્યે સહિત જે એકાંતિકી ભક્તિ તેને કર્યાનાં જે સાધન તેને શીખ્યાની તથા તે ભક્તિ પોતાને કર્યાની મનમાં તીવ્ર શ્રદ્ધા વર્ત્યા કરે; આવી રીતે વર્તે તેને એમ જાણીએ જે આ મુમુક્ષુ છે.

(૪) અને મુક્ત એમ જાણવા કે, જે પુરુષ પંચવિષયને તથા દેહ-ઈન્દ્રિયાદિકને તથા ત્રણ ગુણ તથા ત્રણ અવસ્થા, ત્રણ દેહ એ સર્વેની ક્રિયાને પોતે દબાવીને વર્તે પણ એ એકેને વિશે દબાય નહિ, અને એ એકેના પેચમાં[૨] ન આવે, અને એ સર્વેને દબાવીને અતિ વિરક્તપણે[૩] વર્તે. અને દેહનો કુસંગ[૪] તથા સત્સંગનો કુસંગ[૫] તથા બહારનો કુસંગ એ સર્વેને

૧.ઉતાવળ ૨.યુક્તિ-પ્રયુક્તિમાં ૩.અનાસક્તપણે ૪.દેહભાવ ૫.જેને અવગુણ આવી ગયો હોય, આજ્ઞા લોપતા હોય કે હિંમત વિનાના હોય તેવા સાધુ-હરિભક્તનો સંગ

દબાવીને પંડે સાવધાન વર્તે, પણ તેને કોઈ દબાવી શકે નહિ તથા કોઈની મહોબતમાં લેવાય નહિ તથા કોઈના પેચમાં આવે નહિ; એવી રીતે જે વર્તતો હોય, ત્યારે જાણીએ જે આ મુક્ત છે. ॥૪૨૬॥

ચાર પ્રકારનું ચૈતન્ય કહેવાય તથા ચાર પ્રકારનું જડ કહેવાય. તેની એમ વિગત છે : (૧) **પૂર્ણ પુરુષોત્તમ ભગવાન ચૈતન્ય છે, પંચવિષય તે જડ છે.** (૨) **અક્ષરધામ તે ચૈતન્ય છે, આ લોક તે જડ છે.** (૩) **ભગવાનના અક્ષરધામમાં રહ્યા જે સેવક તે ચૈતન્ય છે, આ દેહનાં સંબંધી તે જડ છે.** (૪) **જીવકોટિ-ઈશ્વરકોટિના જે જીવ તે ચૈતન્ય છે, ને દેહ તે જડ છે. અને તે વિના બીજું જડ કે ચૈતન્ય ન કહેવાય.** ॥૪૨૭॥

ભગવદ્‌જ્ઞાનસંબંધી શાસ્ત્રે કરીને શ્રીહરિજીના માહાત્મ્યની વૃદ્ધિ થાય ને તે માહાત્મ્યજ્ઞાને કરીને પ્રીતિની વૃદ્ધિ થાય, અને ભગવાનનાં ગુણ, સ્વભાવ, સ્વરૂપ, વિભૂતિ, સુખ, ઐશ્વર્ય તેને જાણીને જે પ્રીતિ થાય છે તે અચળ છે. અને તે વિના કેવળ જે બોલાવે કે લીધે-દીધે જે પ્રીતિ થાય, તેનો નિર્ધાર નહીં; કેમ જે, વિષમ દેશકાળ આવે ત્યારે એ પ્રીતિ ટકે નહીં અને પ્રથમની જે પ્રીતિ તે કોઈ પ્રકારે જાય નહીં. ॥૪૨૮॥

‘શ્રીહરિજીના ધ્યાન કરતાં પણ જ્ઞાન તે અધિક છે.’ તે જ્ઞાન તે શું ? જે ભગવાન જેમ છે તેમ યથાર્થ જાણવા, અને

ભગવાનને અર્થે જે જે કરવાનું છે તેને જાણવું. તથા જીવ, ઈશ્વર, પ્રકૃતિ-પુરુષ, અક્ષર એમનાં સ્વરૂપને અને ધર્મ-વૈરાગ્યનાં સ્વરૂપને જાણવું. તથા ભગવાનના ભક્ત જેવા જેવા હોય; જે આને તો સર્વથી ભગવાન જ અધિકપણે છે અને જે ભગવાનના ગમતા પ્રમાણે જ વર્તતો હોય તથા વર્તાવાનું હોય, અને પોતાનું ગમતું કરવાનો સ્વભાવ ન હોય અને તે હોય તો તેને ટાળવાનો આગ્રહ હોય, અને જેને ભગવાનમાં પણ પ્રીતિ હોય અને કાંઈક પોતાનું મનગમતું કરવાનું પણ હોય, એવો હોય તેને પણ જાણવો; ઈત્યાદિક જ્ઞાન કહેવાય. એવું જ્ઞાન હોય તો એમાં સહેજે ભગવાનનું ધ્યાન થાશે. માટે તે સર્વ વાર્તાને જાણવી.

અને તે જ વાર્તા મુખે કરીને કહેવી તે તો જેટલી યોગ્ય હોય તેટલી કહેવી અથવા ન કહેવી, તેમાં પણ દેશ-કાળનો અનુસાર જાણવો. અને જો એ સર્વ વાત ન જાણે તો ભગવાનનો શ્રેષ્ઠ ભક્ત હોય તેને મધ્યમ અને કનિષ્ઠ જેવો જાણે અને મધ્યમ અને કનિષ્ઠને શ્રેષ્ઠ જેવો જાણે, પછી એ ભક્ત વૃદ્ધિને ન પામે; કેમ જે, એ ઓળખે નહીં. માટે, જેવા તેવાનો સંગ કરે પણ શ્રેષ્ઠનો સંગ ન કરે અને **પોતે સારા જેવો હોય પણ ઊતરતાને સંગે ઊતરતો થઈ જાય છે.** અને ઊતરતાને હેતે કરીને તેનો પક્ષ લઈને મોટાનો અભાવ લે અને તેના પક્ષ તથા મહોબતમાં દબાઈ રહે એવી રીતે જાણવા ન જાણવામાં ગુણ અને દોષ છે. ॥૪૨૯॥

આ બે પ્રકારનું સત્ય જાણવું : (૧) આ લોકમાં પોતાનું ને પારકું હિત થાય એવું સત્ય વચન બોલવું તેને લૌકિક સત્ય કહીએ. (૨) આ લોક, દેવલોક, બ્રહ્મલોક, અનંતકોટિ બ્રહ્માંડ, અનંતકોટિ પ્રધાનપુરુષ એ સર્વેને નાશવંત જાણવાં; કેમ જે, એ સર્વેને કાળ નાશ કરી નાંખે છે. અને પછી મૂળપ્રકૃતિ પણ પુરુષને વિશે લીન થઈ જાય છે અને પુરુષ પણ અક્ષરને વિશે લીન થઈ જાય છે. એવી રીતે એ સર્વેને નાશવંત જાણીને એ પ્રકૃતિના કાર્યને વિશે પ્રીતિ છે તે તોડીને ભગવાન સદાય અક્ષરધામને વિશે વિરાજમાન છે, તેને સત્ય જાણવા તથા તે ભગવાનના ધામને તથા ભગવાનના ભક્તને સત્ય જાણવા; આવી રીતે જાણવું તેને અલૌકિક સત્ય કહેવાય. ॥૪૩૦॥

શૌચ પણ ત્રણ પ્રકારનું છે : (૧) દેહે કરીને પવિત્ર રહેવું. (૨) અંતઃકરણમાં કામ-ક્રોધાદિકનો ઘાટ ન થવા દેવો; એ અંતઃકરણની શુદ્ધિ કહી. (૩) જીવમાં અવ્યક્ત રાગ છે તેને ટાળવા ને તે **જીવને વિશે અવ્યક્ત રાગ છે તે ટાળીને એક ભગવાન વિના બીજી કોઈ જાતની ઈચ્છા ન રહે, ત્યારે એમ જાણવું જે જીવની શુદ્ધિ થઈ;** તે ત્રીજા પ્રકારનું શૌચ કહેવાય. ॥૪૩૧॥

દયા બે પ્રકારની છે : (૧) આ લોકમાં દેહે કરીને સુખિયો રહે એવી દયા કરે, તે દયાએ કરીને તો એ જીવનું

પરલોક બગડે ને એને બંધન થાય; એ લૌકિક દયા કહેવાય. (૨) દેહ તથા દેહસંબંધી પદાર્થ ને દેહનાં સંબંધી તથા આ લોકથી આરંભીને પ્રકૃતિ પર્યંત ક્યાંય પણ પ્રીતિ ન રહેવા દે ને **એ સર્વેને વિશેથી પ્રીતિ તોડાવીને એક ભગવાનને વિશે પ્રીતિ કરાવીને પછી ભગવાનના સ્વરૂપને વિશે જોડે, તે એવી દયા તો ભગવાન તથા એકાંતિક મોટા સાધુને વિશે હોય;** તે અલૌકિક દયા કહેવાય. એવી રીતે દયામાં પણ ફેર છે.॥૪૩૨॥

તપ બે પ્રકારનું છે : તેમાં એક તો એમ જે, જુવાન અવસ્થા હોય તો વ્રત-ઉપવાસાદિકે કરીને દેહને બળહીન કરી નાંખવો અને શરીરમાં બળ ન હોય ત્યારે તો વિહિત[૧] ભોગનો સંકોચ[૨] કરવો તથા શીત-ઉષ્ણાદિકનું[૩] સહન કરવું, તેને પણ તપ કહીએ. અને બીજું ઇન્દ્રિયો તથા અંતઃકરણ તથા જીવ એ સર્વેને એકાગ્ર કરીને ભગવાનને વિશે અખંડ વૃત્તિ રાખવી, તેને પણ તપ કહીએ. તે એવા તપને અતિ ઉત્કૃષ્ટ[૪] કહેવાય. ॥૪૩૩॥

અહં-મમત્વ પણ બે પ્રકારનો છે : દેહનો ને ભગવાનના મંદિર સંબંધી મમત્વ તથા એકાંતિક ધર્મ પાળવો તે સંબંધી મમત્વ કરવો. તેમાં દેહનો જે મમત્વ તે ભૂંડું કરે એવો છે, ને ભગવાન સંબંધી જે મમત્વ છે તે તો પોતાનો મોક્ષ કરે એવો છે. ॥૪૩૪॥

૧.શાસ્ત્રોએ બતાવેલા ૨.ઘટાડો ૩.ટાઢ-તડકા વગેરેનું ૪.સર્વશ્રેષ્ઠ

ધર્મ પણ બે પ્રકારનો છે : (૧) લૌકિક જે વર્ણાશ્રમનો ધર્મ પાળવો તે. વર્ણાશ્રમના ધર્મ તો આ લોકમાં જશ-વિખ્યાતિ થાય તથા પરલોકમાં વિષયને પમાડે. (૨) **એકાંતિક ધર્મ,**[૧] **તે ધર્મે કરીને તો ભગવાનના અક્ષરધામને પામે છે.** એવી રીતે ધર્મમાં બે પ્રકારના ભેદ છે. ॥૪૩૫॥

ભગવાનનું ધ્યાન કરવું તેના ત્રણ ભેદ છે : (૧) બાહ્ય લીલા ચિંતવન કરીને ભગવાનનું ધ્યાન કરે, તે ધ્યાને કરીને સ્થૂળ દેહને ધક્કો લગાડે. (૨) મનન દ્વારે ભગવાનનું ધ્યાન કરે, તે ધ્યાને કરીને સૂક્ષ્મ અને સ્થૂળ એ બેને ધક્કો લગાડે.[૨] (૩) ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ તથા માયિકભાવે રહિત કેવળ સત્તારૂપ થઈને જીવને અક્ષરરૂપ માનીને હૃદયમાં ભગવાનને પ્રતિલોમ વૃત્તિએ સન્મુખ રહીને ધ્યાન કરે, તો પછી એ ભક્તને પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણનો ભાવ ટળી જાય છે. ત્યારે કારણ શરીરે સહિત ત્રણ દેહનો નાશ થાય છે એ શ્રેષ્ઠ ધ્યાન છે. ॥૪૩૬॥

ભજનમાં પણ ત્રણ ભેદ છે : (૧) જિહ્વાએ કરીને ભજન કરે તે સ્થૂળ દેહને[૩] બાળે. (૨) કંઠને વિશે ભજન કરે તે સૂક્ષ્મ તથા સ્થૂળ દેહ એ બેને બાળે. (૩) જિહ્વા તથા કંઠને ન હલાવે ને હૃદયને વિશે જ્યાં શ્વાસ ઊઠે છે ત્યાં

૧.પ્રભુની પ્રસન્નતા માટે જ તેમની આજ્ઞા પાળવી તથા મહારાજમાં અખંડ વૃત્તિ રાખવી.
૨.દુર્બળ કરે; વશ કરે. ૩.દેહાભિમાનને

ભજન કરવું. તે ભજન કેવું છે ? તો કારણ શરીરે સહિત ત્રણ દેહનો નાશ કરે એવું છે. તે માટે બુદ્ધિવાન હોય તે આ વાતને વિચારીને **જીવમાં ધ્યાન તથા ભજન કરે તો તત્કાળ થોડે કાળે કરીને કારણ શરીરનો નાશ થાય, ને તે વિના કોટિ ઉપાય કરે તોપણ કારણ શરીર ન બળે.** ॥૪૩૭॥

ત્રણ પ્રકારનું બ્રહ્મચર્ય કહીએ છીએ : (૧) તેમાં ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય તેને કહીએ છીએ જે, ત્રણે અવસ્થામાં બાળ, જોબન ને વૃદ્ધ એ ત્રણ પ્રકારની સ્ત્રીઓને દેખે, પણ મનમાં રાગ ન થાય ને સ્વપ્નમાં પણ વીર્યપાત ન થાય; એવો જે હોય તેને ઉત્તમ બ્રહ્મચર્યવાળો પુરુષ કહેવાય. (૨) ને મધ્યમ બ્રહ્મચર્ય તો એ જે, ત્રણે અવસ્થામાં ત્રણ પ્રકારની સ્ત્રીઓને દેખે પણ રાગ તથા ભોગબુદ્ધિ તો ક્યારેય પણ ન થાય, પણ ક્યારેક રજોગુણને જોગે કરીને સ્વપ્નને વિશે યુવાન સ્ત્રીને દેખે, તો કોઈ સમે મનમાં રાગ લગારેક થાય ને વીર્યપાત તો તેને ત્રણે અવસ્થામાં ન થાય; એવો જે હોય તેને મધ્યમ બ્રહ્મચર્યવાળો પુરુષ કહીએ. (૩) કનિષ્ઠ બ્રહ્મચર્ય તો એને કહીએ જે, જાગ્રતમાં તો એ ત્રણે પ્રકારની સ્ત્રીઓને દેખે પણ રાગ ન થાય, પણ સ્વપ્નને વિશે એ ત્રણે પ્રકારની સ્ત્રીઓને દેખીને રાગ થાય ને કોઈક સમે વીર્યપાત પણ થાય; તેને કનિષ્ઠ બ્રહ્મચર્ય કહેવાય.

એવી રીતે આ વાતને વિચારીને પોતાને **ઉત્તમ બ્રહ્મચર્યમાં**

કાંઈક કસર હોય તો ધીરે ધીરે આગ્રહે કરીને ઉત્તમ બ્રહ્મચર્યવ્રત અતિ દૃઢ કરવું, તો જ પુરુષોત્તમ ભગવાનની સેવામાં રહેવાય ને તેમાં કાંઈક કસર હોય તો સેવામાં ન રહેવાય. ॥૪૩૮॥

અને ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય આવવું તે હઠયોગ વિના અતિ કઠણ છે; તોપણ આ કહીએ છીએ એવો ઉપાય અતિ દૃઢ કરીને પાળે તો ધીરે ધીરે ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય દૃઢ થાય. તેનું સાધન હવે કહીએ છીએ જે : (૧) મનમાં અખંડ ભગવાનની મૂર્તિની સ્મૃતિ રાખવી ને મનમાં સ્ત્રીનો સંકલ્પ ન થાવા દે ને જો સ્ત્રીનો મનમાં સંકલ્પ ન થાય તો વીર્ય પાણી થઈને પરસેવા દ્વારે નીકળી જાય. ને ધર્મામૃતમાં જે નિયમ કહ્યા છે તે દૃઢ પાળવા. (૨) ભગવાનનો મહિમા અતિ દૃઢ જાણવો. (૩) આત્મનિષ્ઠા અતિ પરિપક્વ કરવી. (૪) ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણને જીતીને પોતાને વશ કરીને તે થકી અતિ વિરક્ત[૧] વર્તવું. જેમ પટ્ટાનો રમનારો[૨] કોઈના લાગમાં નથી આવતો, તેમ તે પણ ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણના પેચમાં[૩] ન આવે; આવી રીતની યોગનીતિને શીખે. (૫) દિવસે સૂવું નહિ અને અર્ધી રાત ગયા પછી સૂવું; તે પણ હરણની પેઠે ફડકો રાખીને એક નિદ્રા આવે ને પછી જ્યારે જગાય ત્યાર પછી ફરીને સૂવું

૧.પ્રીતિરહિત ૨.લડાઈ વખતે ચારે તરફથી પોતાનું રક્ષણ થાય તેમ તલવાર જેવા કોઈ પણ હથિયારને ફેરવવામાં નિષ્ણાંત લડવૈયો ૩.અયોગ્ય ઇચ્છાજન્ય યુક્તિમાં

નહીં. (૬) બેસવું ત્યારે આસન વાળીને બેસવું તથા એક ઠેકાણે બેસવું. (૭) પ્રયોજન વિના જ્યાં-ત્યાં ફરવું નહીં. (૮) રસના ઈન્દ્રિયને જીતવી. તેની વિક્તિ જે, આહાર કરવો તે પણ ખાવું ત્યારે ત્રીજો ભાગ પાણીનો માગ રાખવો. તે પણ એક વખત ખાવું ને કાચું-કોરું કાંઈ ખાવું નહીં. મરચું, અતિ મીઠું-આદુ-ખટાશ તથા ઝાઝો આહાર-નિદ્રા તથા ગળ્યું-ચીકણું તથા રૂપ જોવું તથા શબ્દ તથા ગંધ તથા સ્પર્શ તથા રસ – એ સર્વે કામની ઉત્પત્તિનાં કારણ છે; તે માટે એ સર્વેને અતિ નિયમમાં રાખે.

આ જે ઉપાય કહ્યા તેને દૃઢ કરીને રાખે ને એવી રીતે નિયમોને અતિ દૃઢપણે સિદ્ધ કરીને પછી ઈન્દ્રિયોને વશ કરીને પછી મનને વશ કરવું; ને મનને વશ કરીને અંતઃકરણને વશ કરવું. પછી એ સર્વનું નિષેધ કરીને કેવળ **સત્તારૂપ થઈને જીવાત્માને વિશે ભગવાનની મૂર્તિને ધારે તો ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય સિદ્ધ થાય.** ને જ્યારે ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય સિદ્ધ થાય ત્યારે ભગવાનની સેવામાં રહેવાય. ને તેમાં કાંઈ કાચપ હોય તો પુરુષોત્તમની સેવામાં ન રહેવાય. તે માટે જે મુમુક્ષુ હોય તેણે આ વાતને વિચારીને પોતાને વિશે કાચપ હોય તે ટાળીને ઉત્તમ બ્રહ્મચર્યવ્રત સિદ્ધ કરવું. ॥૪૩૯॥

જેને પુરુષોત્તમ ભગવાન મળ્યા હોય તેને કોઈક કસર ટાળવાને અર્થે જન્મ ધરવો પડે તોપણ એના જીવમાંથી તે

જ્ઞાન જાય નહીં.[૧] ને કોઈક ઉપરથી ત્યાગી જેવો જણાય પણ અંતરમાં બળિયો ન હોય, ને કોઈક ઉપરથી ન જણાય પણ અંતરમાં બહુ બળિયો હોય, તે જેમ જેમ સત્પુરુષનો સંગ કરતો જાય તેમ તેમ વધતો જાય. ॥૪૪૦॥

આત્મજ્ઞાન તથા વૈરાગ્યાદિક સર્વે સાધન છે તે માહાત્મ્યે સહિત જે ભક્તિ તેને અર્થે છે. ને ત્યાગ તો તેનું નામ જે, ઈન્દ્રલોકને પામીને પણ બંધાય નહિ ને પાછો નીસરી આવે તેને કહીએ. અને શુભ કર્મને અર્થે પ્રયત્ન કરે પણ ન બની આવે તો હર્ષ-શોક પામે નહીં. ॥૪૪૧॥

"જડભરતને જ્ઞાન રહ્યું ને જય-વિજયને કેમ ન રહ્યું ?" ઉત્તર જે, "જય-વિજયની મતિ શાપિત હતી[૨] ને જડભરતની નહોતી; માટે તેને જ્ઞાન જન્માંતરને વિશે પણ રહ્યું." ॥૪૪૨॥

૧.પેથાપુર ગામમાં વરહાખેર હતા, તેમને એવો સંકલ્પ થયો કે, 'મારે તો દીકરો નથી પણ મારી દીકરીને પણ દીકરો નહિ,' આવી વાસનાને લીધે પોતાની દીકરીને પેટે દીકરો થઈને જન્મ્યા. પછી મહાનુભાવાનંદસ્વામી પેથાપુરમાં ગયા ત્યારે તે છોકરાને વર્તમાન ધરાવવા સારુ સ્વામી પાસે લાવ્યા. તેને જોઈ સ્વામી કહે, "યે તો બેટી કા બાપ વરહાખેર.. એ તેરેકું ક્યા હો ગયા ?" પછી સ્વામીએ વર્તમાન ધરાવીને ઘરે મોકલ્યા, પણ ધાવતા નહીં. કારણ કે, તેને પોતાના પૂર્વજન્મનું જ્ઞાન હતું. આમ વાસના રહે છે પણ જ્ઞાન જતું નથી. ભરતજી અને વૃત્રાસુરનાં આખ્યાનો પ્રસિદ્ધ છે. ૨.જય-વિજય પૂર્વે ક્ષત્રિય હતા. શિકાર માટે વનમાં ગયેલા. ત્યાં કોઈ ભગવદ્ભક્તના પક્ષે કરીને મૃત્યુ થયું; તેથી વૈકુંઠને પામ્યા પણ સ્વભાવ રહી ગયા. એક સમયે વૈકુંઠમાં સનકાદિક આવ્યા. જય-વિજયે સ્વભાવને વશ થઈ તેમનું અપમાન કર્યું. પછી આ દોષને ટાળવા માટે સનકાદિકે શાપ દીધો, તેથી જ્ઞાન ન રહ્યું. જડભરતને માત્ર મૃગલીના હેતે કરીને જન્મ આવ્યો હતો, પણ ભક્તિના બળે પૂર્વજન્મનું જ્ઞાન રહ્યું હતું.

"ધ્યાન કરનારા યોગીને કઈ અવસ્થા પ્રથમ લીન થાય છે ?" ઉત્તર જે, "જો સ્થૂળ દેહને વિશે શ્રીહરિજીનું ધ્યાન કરે તો પ્રથમ સ્થૂળ દેહનો નાશ થાય છે ને પછી સૂક્ષ્મ દેહ ને કારણ દેહનો નાશ થાય છે, ને એવી રીતે સૂક્ષ્મ ને કારણનું સમજવું. ત્યાં દૃષ્ટાંત છે જે, 'જેમ વૃક્ષનાં ડાળાં-પાંદડાં વારંવાર કાપ્યાં કરે તો મધ્યભાગ ને થડિયું હળવે હળવે સુકાઈ જાય છે ને વચમાંથી કાપી નાંખે તો થડ ને ડાળાં સુકાઈ જાય છે ને મૂળમાંથી કાપી નાંખે તો મધ્યભાગ ને ડાળાં સુકાઈ જાય છે;' તેમ અવસ્થાનું જાણવું." ॥૪૪૩॥

શ્રીહરિની કથા-વાર્તાનું શ્રવણ કરીને તેનો મનન ને નિદિધ્યાસ કર્યાનો અભ્યાસ અતિશય રાખવો. ને **ગમે તેવી મોટપને પામ્યા હોય તોપણ અધિક અધિક સમજ્યાની દૃષ્ટિ હોય તો તે કોઈ ઐશ્વર્યમાં બંધાય જ નહિ ને મોટાઈ બહુ આવે.** ॥૪૪૪॥

વરુણદેવના પુત્રે વરુણને પૂછ્યું જે, "હે પિતાજી ! બ્રહ્મ કહો." ત્યારે તે બોલ્યા જે, "પૃથ્વી બ્રહ્મ." ત્યારે પુત્ર જે તે પૃથ્વીના અંતને પામીને ફરી પૂછતો હવો જે, "હે પિતાજી ! બ્રહ્મ કહો." ત્યારે તે બોલ્યા જે, "જળ બ્રહ્મ." એવી રીતે આગળ આગળ તેના તેના અંતને પામીને પુત્ર જેમ જેમ પૂછતો ગયો તેમ તેમ પિતા પણ બ્રહ્મ કહેતા ગયા જે, તેજ, અગ્નિ, વાયુ, આકાશ, અહંકાર, મહત્તત્ત્વ, પ્રધાનપુરુષ,

પ્રકૃતિ ને મૂળપુરુષ સુધી બ્રહ્મ કહ્યાં; તોપણ ફરીને તેણે પૂછ્યું જે, "પિતાજી ! બ્રહ્મ કહો." ત્યારે વરુણદેવે કહ્યું જે, "અતિ પ્રશ્ન પૂછીશ તો તારું માથું ઊડી જાશે." એવી રીતે વરુણદેવે કહ્યું. માટે પુરુષોત્તમ શ્રીહરિજી જ્યારે દયાએ કરીને મનુષ્યભાવનું ગ્રહણ કરે છે, ત્યારે જ મુમુક્ષુને પુરુષોત્તમના સ્વરૂપનું જ્ઞાન તથા સર્વે રહસ્યવાર્તા જાણ્યામાં આવે છે; એ મર્મ પ્રશ્નોત્તરમાં છે. ll૪૪પll

શ્રીહરિજી મહારાજ બોલ્યા જે, **"આ સચ્ચિદાનંદસ્વામી જેવા ભક્ત સારુ બ્રહ્માંડનો નાશ થઈ જાય તોપણ પરમેશ્વરને ખટકે નહીં."** તે ઉપર દૃષ્ટાંત દઈને વાર્તા કરી જે, "શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અર્જુન સાથે સુધન્વાને જીતવા ગયા હતા ને એ દિગ્વિજયમાં જીતાણો નહોતો ને યાદવ માંયલો પણ ન હતો, અને એ સુધન્વા પણ હરિભક્ત બહુ ભારે હતો. પછી અર્જુનને ને સુધન્વાને પરસ્પર યુદ્ધ થવા લાગ્યું. ત્યારે સુધન્વા કહે જે, 'જે દિવસથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન મને મળ્યા છે તે દિવસથી જો બીજા દેવમાત્રની પ્રતીતિ મારા અંતરમાં ન થઈ હોય, તો આ બાણે કરીને અર્જુનનું મસ્તક પડી જાઓ.' ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કહે જે, 'મેં રામાવતાર ધરીને જે જે પુણ્ય કર્યું છે, તેણે કરીને અર્જુનનું બાણ એના બાણને કાપી નાંખો.' ત્યારે ફરીને પાછું સુધન્વાએ કહ્યું જે, 'જે દિવસથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન મળ્યા છે તે દિવસથી જો કોઈ મંત્ર-જંત્ર, કામણ-

ટૂમણ, જડી-બુટ્ટી, રિદ્ધિ-સિદ્ધિ એ આદિકની પ્રતીતિ લેશમાત્ર ન થઈ હોય, તો આ બાણ અર્જુનનું મસ્તક કાપી નાખો.' ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહ્યું જે, 'મેં વરાહાદિક અવતાર ધરીને જે પુણ્ય કર્યાં છે, તેણે કરીને અર્જુનનું બાણ એના બાણને કાપી નાંખો.' ત્યારે ફરીને સુધન્વાએ કહ્યું જે, 'જે દિવસથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન મળ્યા છે તે દિવસથી જો સ્ત્રી માત્રને ભોગવવાનો સંકલ્પ ન થયો હોય, તો મારું બાણ અર્જુનના મસ્તકને કાપી નાંખો.' ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન બોલ્યા જે, 'મેં ગોપીઓ સંગાથે રાસક્રીડા કરીને જો ઊર્ધ્વરેતા નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય રાખ્યું હોય, તો અર્જુનનું બાણ સુધન્વાના બાણને કાપીને એનું મસ્તક કાપી નાંખો.' ત્યારે તે બાણે તેમ જ કર્યું. ને જ્યારે એ બાણ એનું મસ્તક ગંગાજીમાં પધરાવવા લઈ જતું હતું ત્યારે આકાશમાર્ગને વિશે ધડરહિત જે એ મસ્તક તે કૃષ્ણ... કૃષ્ણ... કરતું જાતું હતું. એવું આશ્ચર્ય જોઈને શિવજીએ એ બાણની સ્તુતિ કરીને તે મસ્તકને માંગી લીધું. એવો એ સુધન્વા હરિભક્ત હતો તોપણ અર્જુન જેવો ન થયો.[૧] એવી રીતે હરિભક્તને વિશે સરસ-નરસપણું છે." એમ વાર્તા બહુ કરી. ॥૪૪૬॥

શ્રીજીમહારાજે કહ્યું છે જે, અનવધિકાતિશય, નિરવદ્ય,[૨] નિરંજન ને નિર્વિકારી એવું ભગવાનનું સ્વરૂપ જાણવાને અર્થે

૧.અર્જુનની સ્વરૂપનિષ્ઠા તેમજ અનુવૃત્તિ દૃઢ હોવાથી તેમને શ્રેષ્ઠ કહ્યા છે. ૨.નિર્દોષ

मायामयाकृतितमोऽशुभवासनानां कर्तुं निषेधमुरुधा भगवत्स्वरूपे ।
निर्बिजसाङ्ख्यमतयोगगयुक्तिभाजं त्वां भक्तिधर्मतनयं शरणं प्रपद्ये ॥[1]

એ શ્લોકના અર્થને સમજીને પોતાની બુદ્ધિ અતિશય શુદ્ધ કરવી; અને જે ભાગવતી તનુ છે તે તો શુદ્ધ સત્ત્વમય છે[2] ને જે સંકલ્પનો દેહ છે તે સ્થૂળ દેહની પેઠે પડ્યો રહે ને જે બ્રહ્મમય તનુ છે તે તો નિર્ગુણ છે ને ચૈતન્યનું બંધાય છે. ॥૪૪૭॥

આ દેહમાં ઉત્તમ રુચિ પક્વ કરે તો હવે જે દેહ આવશે તેમાં ઐશ્વર્ય, સામર્થી ને તેજ બહુ આવશે. તે ઉત્તમ રુચિની વિગત જે, જીવથી લઈને પુરુષોત્તમ પર્યંત યથાર્થ સમજીને ઉત્તમ રુચિ રાખવી; તે કેમ સમજવું ? ઉત્તર જે, જીવ તો મલિન રજ, તમ ને સત્ત્વ ગુણ તેણે કરીને યુક્ત વર્તે છે ને કર્મવશ છે. ને જે જે યોનિમાં જાય છે ત્યાં તેવો જ થઈ જાય છે. ને ઈશ્વર છે તે તો શુદ્ધસત્ત્વમય જે દૃઢ ગ્રંથિ તેણે યુક્ત વર્તે છે. ને જે મૂળપુરુષ છે તે તો સત્ત્વગુણથી ક્યારેક જુદા વર્તે છે ને ક્યારેક મિશ્રિત ભાવે વર્તે છે, પણ ચોખ્ખું

૧.**અર્થ :** ભગવાનના સ્વરૂપને વિશે માયિક આકાર, અજ્ઞાન અને અશુભ વાસનાનો અનેક પ્રકારે નિષેધ કરવા માટે નિર્બિજ એવા સાંખ્ય તથા યોગના માર્ગમાં રહેલી યુક્તિઓને કહેનારા ભક્તિ-ધર્મના પુત્ર, એવા આપના શરણને પામું છું. (સ.જી.૫/૬૬/૧૬)
૨.ભગવત્સ્વરૂપના અખંડ અનુસંધાને કરીને ભક્તનો શુદ્ધસત્ત્વમય દેહ બંધાય છે. તેને સ્વામીએ અહીં ભાગવતી તનુ કહેલ છે. આવા ભક્ત ઉપર શ્રીજીમહારાજ કૃપા કરીને તેમને બ્રહ્મમય દેહને પમાડે છે; એટલે કે પોતાના જેવો દિવ્ય અને સાકાર બનાવી પોતાના ધામને વિશે રાખે છે.

જુદું વર્તાતું નથી.[૧] ને જે માયા છે તે જડ-ચૈતન્યમય છે. ને જે અક્ષરધામના મુક્ત છે તે તો ગુણાતીત વર્તે છે. તે ગીતામાં કહ્યું છે જે –

प्रजहाति यदा कामान्सर्वान् पार्थ ! मनोगतान् ।
आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥[२]

અને જે પુરુષોત્તમ ભગવાન છે તે તો અક્ષરાદિક સર્વેના નિયંતા છે ને પ્રકાશક છે ને એ સર્વેને વિશે શક્તિએ કરીને અન્વયપણે રહ્યા છે ને પોતે તો પોતાના ધામને વિશે સ્વતંત્રપણે રહ્યા છે. ॥૪૪૮॥

શ્રીજીમહારાજે (અં.પ્ર.૨૧મા) વચનામૃતમાં વાર્તા કરી છે, "જે પ્રવૃત્તિધર્મ ને નિવૃત્તિધર્મ છે તે ભગવાનના સંબંધે રહિત પણ છે ને ભગવાનના સંબંધે સહિત પણ છે. તેમાં **જે ભગવાનને સંબંધે સહિત ધર્મ છે તે જ ભાગવતધર્મ છે. ને ભાગવતધર્મ ને ભક્તિ એ બેય એક જ છે.** અને ભાગવતધર્મની સ્થાપના કરવાને અર્થે શ્રીહરિજી મહારાજનું પૃથ્વીને વિશે જયકારી પ્રવર્તાવવાપણું[૩] છે. તે ભાગવતધર્મને શ્રીજીમહારાજે શિક્ષાપત્રી, વચનામૃત આદિક ગ્રંથને વિશે

૧.મૂળપુરુષ સુધી પ્રકૃતિનો સંબંધ છે, માટે તેનાથી શુદ્ધ નિર્ગુણ થવાતું નથી. ૨.હે પાર્થ ! જ્યારે મનમાં રહેલી સર્વ કામનાઓ તજી દે છે અને શુદ્ધ મન દ્વારા પરમાત્મામાં જ સંતોષ પામે છે, ત્યારે તે ભક્ત સ્થિતપ્રજ્ઞ કહેવાય છે. (ગીતા : ૨/૫૫) ૩.પોતાના પ્રતાપને પ્રવર્તાવવા માટે પ્રગટ થવાપણું

યથાર્થપણે કહ્યો છે તે પ્રમાણે વર્તવું. ॥૪૪૯॥

વ્યાસાદિક નિર્ગુણ અવતાર છે ને પરશુરામ તથા સંકર્ષણાદિક સગુણ અવતાર છે, એમ રામાનુજાચાર્યે શ્રીભાષ્યમાં કહ્યું છે.[૧] ॥૪૫૦॥

જ્ઞાન કેમ સમજવું ? ઉત્તર જે, પુરુષોત્તમનું, અક્ષરનું, મૂળપુરુષનું, મૂળમાયાનું, પ્રધાનપુરુષનું, વૈરાજપુરુષનું ને જીવના સ્વરૂપને પૃથક્ પૃથક્ રીતે સમજે, એનું નામ જ્ઞાન કહેવાય છે. તે શ્લોકમાં કહ્યું છે –

क्षेत्राणां च क्षेत्रविदां प्रधानपुरुषस्य च ।
मायायाः कालशक्तेश्चाक्षरस्य च परात्मनः ।
पृथक्पृथग्लक्षणैर्यज्ज्ञानं तज्ज्ञानमुच्यते ।।[૨] ॥૪૫૧॥

વાચકૂટના પ્રશ્નની વિગત જે, વાચકૂટ તે શું ? તો ઉપરથી અર્થ જણાતો હોય તેથી બીજી રીતનો અર્થ જેમાં રહ્યો હોય એવું વચન કહેવું તે વાચકૂટ જાણવું. તે ઉપર વાત કરી જે, ધર્મદેવ જે તે અધર્મસર્ગને દોરડામાં નાથીને તાણે છે. ને કલંગીવાળા દેવ જે તે ચારે કોરેથી મારીમારીને અધર્મના

૧. વ્યાસજીએ સૌને મોક્ષને માર્ગે ચડાવ્યા, તેથી તે નિર્ગુણ અવતાર છે. પરશુરામે ફક્ત અસુરોને માર્યા માટે તે સગુણ અવતાર છે. અનિરુદ્ધ, પ્રદ્યુમ્ન અને સંકર્ષણ સૃષ્ટિમાં જોડાયેલા છે તેથી તેને સગુણ કહેવાય છે. ૨.સમગ્ર પિંડ-બ્રહ્માંડ, જીવ-ઈશ્વરો, પ્રધાન-પુરુષ, માયા અને તેનું કાર્ય કાળ-કર્માદિક ભગવાનની શક્તિઓ, અક્ષર અને સર્વથી પર એવા જે પરમાત્મા આ તમામનાં સ્વરૂપને જુદું-જુદું યથાર્થ જાણવું, તે જ્ઞાન કહેવાય છે. (વાસુદેવ માહા.૨૪/૭૪)

લશ્કરને દોરીના ગાળાને વિશે બંધાવે છે. ને નારાયણમુનિનું ચક્ર ચારે બાજુથી બાળે છે. તેને જોઈને ધર્મદેવ અતિ દયાળુ છે માટે એમને વળી દયા આવે છે. તેનો ખરો અર્થ એ છે જે, ધર્મદેવને ઠેકાણે તો આચાર્યજી મહારાજ છે ને અધર્મના સર્ગને ઠેકાણે તો જે ધર્મને વિશે યથાર્થ નથી વર્તતા એવા ત્યાગી તથા ગૃહસ્થ સત્સંગી છે. ને કલંગીવાળાને ઠેકાણે તો શ્રીહરિજીના ભક્ત ધર્મમાં યથાર્થ વર્તે છે ને બહુ બુદ્ધિ વાળા છે, તે છે. ને નારાયણમુનિના ચક્રને ઠેકાણે તો તેમનાં વચન જે શિક્ષાપત્રી, ધર્મામૃત, વચનામૃત ને નિષ્કામ-શુદ્ધિ તે છે. એ ચારે કોરેથી બાળે છે તે શું ? તો, જે ધર્મને વિશે મોળો વર્તે છે તેને સત્શાસ્ત્રો, શ્રીજીમહારાજ તથા સર્વે સંતો ઠપકો દે છે, એટલે તે નિરંતર બળ્યા કરે છે ને સુખિયો રહેતો નથી. ॥૪૫૨॥

"પ્રકૃતિની ઇચ્છાએ કરીને પુરુષનું રૂપ છે ને પુરુષની ઇચ્છાએ કરીને પ્રકૃતિ રૂપવાન થઈ આવે છે, પણ એ બેયનું મૂળ રૂપ કેવું છે ?" ઉત્તર જે, "મૂળરૂપ તો એ બેયનાં દિવ્ય છે." ત્યારે પૂછ્યું જે, "અક્ષરના મુક્ત જેવાં છે ?" ત્યારે કહ્યું કે, "ના. અક્ષરના મુક્તો જેવાં કે બદ્ધ જીવોનાં જેવાં નથી, પણ એ શ્રીહરિજીની શક્તિઓ છે માટે દિવ્યરૂપ છે ને એમાં જે નાના પ્રકારના વિકાર જણાય છે તે તો શ્રીહરિજીની ઇચ્છાએ કરીને છે." ॥૪૫૩॥

"શ્રીહરિજીની ક્રિયાશક્તિ, ઇચ્છાશક્તિ ને જ્ઞાનશક્તિ એમાં કઈ સરસ છે ?" ત્યારે સંતે કહ્યું જે, "જ્ઞાનશક્તિ સરસ છે." ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, "જે સમયને વિશે જે શક્તિ કામ આવે તે શક્તિ સરસ છે." ॥૪૫૪॥

"મોટા સંતને મંદવાડ કેમ નડે છે ?" ઉત્તર જે, "એમને વિશે કોઈ જાતની ખોટ નથી, પણ લગારેક **દેહાભિમાન હોય તે મંદવાડે કરીને ટળી જાય, તે સારુ શ્રીજીમહારાજ મંદવાડ આપે છે."** ॥૪૫૫॥

"બે સરખા હરિભક્ત હોય તેમાં એક તો પોતાનું જ કાર્ય કરે ને બીજો તો બહુ મનુષ્યને સમાસ કરે, તેમાં કોણ સરસ છે ?" ઉત્તર જે, "બહુ મનુષ્યને સમાસ કરે છે તે જ સરસ છે." ॥૪૫૬॥

"વૈરાજપુરુષ તથા પ્રધાનપુરુષાદિક એ સર્વે શ્રીજી-મહારાજના મહિમાને સમજે છે તોપણ માયા સાથે કેમ જોડાય છે ?" ઉત્તર જે, "એ ઐશ્વર્યાર્થી ભક્ત છે તે સારુ જોડાય છે ને જ્ઞાની ભક્ત હોય તે તો જોડાય નહીં. તે માટે જ્ઞાનીને જ ગીતામાં[૧] શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને શ્રેષ્ઠ કહ્યો છે, **ને તે ભક્ત જેમ શ્રીજીને ભજે છે તેમ જ શ્રીજી પણ તેને ભજે છે.**[૨]" ॥૪૫૭॥

ધર્મ બે પ્રકારના હોય ને જ્ઞાન-વૈરાગ્ય પણ હોય તોપણ

૧.ગીતા : ૭/૧૭-૧૮ ૨.તેને રાજી કરવા અતિ હેતથી પ્રયત્ન કરે છે.

ભક્તિ વિના સંપૂર્ણ ભક્ત કહેવાય નહિ; ને એ ચારે હોય તોપણ શ્રીજીમહારાજની કૃપા વિના સંપૂર્ણ ભક્ત થવાય નહીં. ॥૪૫૮॥

ધર્માદિકમાં જે ગુણ છે તેને પૃથક્ પૃથક્ કહીએ છીએ : તેમાં ધર્મમાં એ ગુણ છે જે, ધર્મને વિશે દઢપણે વર્તતો હોય તેનો પાયો સત્સંગને વિશે અચળ થાય છે. ને જ્ઞાનમાં એ ગુણ છે જે, આત્મા-અનાત્માના વિવેકને યથાર્થ સમજતો હોય તો માન-અપમાને કરીને તથા સુખ-દુઃખાદિકે કરીને દુઃખિયો થાય નહીં. ને વૈરાગ્યમાં એ ગુણ છે જે, ચાર પ્રકારના પ્રલયે[૧] કરીને શ્રીજીમહારાજ તથા તેના સંત વિના બીજે પ્રકૃતિપુરુષથી લઈને તૃણ પર્યંત ક્યાંય પ્રીતિ રહે નહીં. ને **મહિમામાં એ ગુણ છે જે પુરુષોત્તમનો મહિમા સારી પેઠે સમજાણો હોય તો અક્ષરથી લઈને વૈરાજપુરુષ પર્યંત કોઈની મોટપ મનમાં પેસે જ નહીં.** ને ભક્તિમાં એ ગુણ છે જે, ભક્તિને તો મૂર્તિમાં ચોંટવાનો સ્વભાવ છે, માટે સાકાર વિના નિરાકારને વિશે કોઈ શાસ્ત્રે કરીને તથા કોઈની વાર્તાએ કરીને પણ

૧.નિત્ય, નિમિત્ત, પ્રાકૃત અને આત્યંતિક આ ચાર પ્રકારના પ્રલય છે. તેમાં **નિત્ય :-** દેવ, દૈત્ય અને મનુષ્યાદિકના જે દેહ તેનો જે ક્ષણ ક્ષણ પ્રત્યે નાશ થાય છે તે. **નિમિત્ત :-** આપણાં આઠ અબજ ને ચોસઠ કરોડ વર્ષો થાય ત્યારે બ્રહ્માના રાત્રી-દિવસ થાય છે. તેમાં રોજ સાંજે ત્રિલોકીનો નાશ થાય છે – તે નિમિત્ત પ્રલય. **પ્રાકૃત :-** બ્રહ્મા એમનાં ૧૦૦ વર્ષ સુધી જીવે છે. પછી જ્યારે દેહ મૂકે ત્યારે અષ્ટ આવરણે સહિત આખું બ્રહ્માંડ પ્રકૃતિ(મહામાયા)માં લય પામે છે – તે પ્રાકૃત પ્રલય. **આત્યંતિક :-** અનંતકોટિ બ્રહ્માંડોએ સહિત મહામાયા તે અક્ષરબ્રહ્મના પ્રકાશને વિશે જેમ દિવસને વિશે રાત્રિ લય પામે છે તેમ લય પામે – તે આત્યંતિક પ્રલય. (વચ.પ્ર.૧૨ તથા ખગોળ-ભૂગોળનું)

કોઈ કાળે પ્રતીતિ આવે જ નહીં.” ॥૪૫૯॥

આત્યંતિક પ્રલયને અંતે શ્રીજીમહારાજ અક્ષરધામને વિશે જેવા અલૌકિક પાર્ષદ, ઐશ્વર્ય ને સામર્થીએ સોતા રહ્યા છે એવા જ યથાર્થ જાણવા તેને જ્ઞાન કહીએ. ને એના એ ભાવે સોતા જ મનુષ્યરૂપ થયા છે પણ તેમાં જે કામાદિક સર્વે ભાવ દેખાય છે તે દિવ્ય છે; એમ યથાર્થપણે સમજવું તેને વિજ્ઞાન કહીએ. ત્યાં ગોપીઓના તથા બળિરાજાના દૃષ્ટાંતે[૧] કરીને બહુ વાર્તા કરી. ॥૪૬૦॥

“ભક્તિ, વૈરાગ્ય, જ્ઞાન ને ધર્મ એમનાં હેતુ, સ્વરૂપ ને ફળ જે છે તેને પૃથક્-પૃથક્ કહો ?” ઉત્તર જે, “ભક્તિનાં કારણ તો સત્શાસ્ત્રમાં ભક્તિ ઊપજ્યાનાં જે સાધન કહ્યાં હોય તે છે, ને શ્રીહરિકૃષ્ણજી મહારાજને વિશે પ્રીતિ છે તે સ્વરૂપ છે, ને શ્રીજીમહારાજ વશ થાય તે ફળ છે. ને વૈરાગ્યનો હેતુ તો પદાર્થમાત્રને વિશે જે દોષદૃષ્ટિ તે છે, ને વિષયમાત્રને ત્યાગ

૧. પ્રૌઢ સ્વભાવની ગોપીઓ ભગવાનનો મહિમા બહુ સમજતી હતી અને ભગવાનની રાસલીલા વગેરે તમામ ક્રિયાઓ દિવ્ય સમજતી હતી. તેમણે ઉદ્ધવજીને કહ્યું કે, “જો અમારા હાડકાંની વાંસળી બનાવશો તો તેમાંથી પણ ‘કૃષ્ણ, કૃષ્ણ’ એવા શબ્દો નીકળશે.” ગોપીઓ દહીં વેચવા ગઈ તો ‘દહીં લો, દહીં લો’ કહેવાને બદલે ‘કૃષ્ણ લો, કૃષ્ણ લો’ બોલવા લાગેલી. આ રીતે તેને ભગવાનમાં તદાત્મકપણું થઈ ગયું હતું.

શ્રીવામનજીએ બલિરાજાનું સર્વસ્વ લઈ લીધા પછી તેના માથા ઉપર પોતાનો પગ મૂક્યો; ત્યારે પણ બલિરાજાએ એમ જ કહ્યું કે, “હે ભગવન્ ! મારા વાળ આપના કોમળ ચરણમાં વાગ્યા હશે.” આમ બલિરાજાએ ભગવાનનો રંચ પણ અભાવ લીધો નહિ; તેમ ભક્તોએ ભગવાનને વિશે આવો દિવ્યભાવ રાખવો.

કરવાની જે ઇચ્છા છે તે સ્વરૂપ છે, ને તે વિષયનો ત્યાગ કર્યો હોય ને વળી તે વિષય મળે તો ભોગવ્યાને વિશે રાંકપણું થાય નહિ તેને ફળ કહ્યું છે. ને શ્રીહરિજીનું ને આત્માનું જે જ્ઞાન છે તેને ઊપજ્યાનું કારણ તો સત્પુરુષનો ને સત્‌શાસ્ત્રનો જે સંગ તે છે, ને એ બેયની જેમ છે તેમ સ્થિતિ પોતાની બુદ્ધિને વિશે નિરંતર રહ્યા કરે તેને સ્વરૂપ કહે છે, ને શ્રીજીને વિશે જે માહાત્મ્યે સહિત પ્રીતિ છે તેને ફળ કહે છે. ને ધર્મ ઊપજ્યાનું કારણ તો ધર્મશાસ્ત્રનું અતિ આદરપૂર્વક જે શ્રવણ કરવું તે છે, ને જે નિયમ છે તે ધર્મનું સ્વરૂપ છે, ને જ્ઞાન-વૈરાગ્યાદિકને ધારી રહે એ ફળ છે. ॥૪૬૧॥

એક દિવસ એમ વાર્તા કરી જે, "ગુરુ થાવું કે શિષ્ય થાવું એ બેમાંથી એક શીખવું." ને બીજે દિવસે સર્વેને પૂછ્યું કે, "મૂંઝવણ ટાળવાને અર્થે એક-બે સંતને મન સોંપ્યું છે કે નથી સોંપ્યું ?" ત્યારે જેણે જેણે જેને મન સોંપ્યું હતું તેણે તેણે તેમનાં નામ લઈને કહી દેખાડ્યાં. ॥૪૬૨॥

ત્રીજે દિવસે એમ વાર્તા કરી જે, "જેનો સત્સંગને વિશે અચળ પાયો હોય ને તે કોઈ વિઘ્ને કરીને પણ સત્સંગ મૂકી શકે નહિ, તે કેવાં લક્ષણે યુક્ત હોય ?" ઉત્તર જે, **"એક તો શ્રદ્ધા અતિશય હોય, ને સ્વભાવ ટાળવાને વિશે આગ્રહ પણ ઘણો હોય, ને સત્સંગની ભીષણ પણ સર્વે પ્રકારે ખમતો હોય, ને કોઈ રીતે કચવાઈ જાય નહિ; એવાનો અચળ પાયો જાણવો.**

ને એવી જાતની સમજણ નક્કી કરવી એ જ કલ્યાણનું મૂળ સાધન છે.” ॥૪૬૩॥

પુરુષોત્તમ ભગવાન, અક્ષર ને અક્ષરના મુક્ત, પુરુષ, કાળ, માયા, જીવ, ઈશ્વર, ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, **માહાત્મ્યે સહિત શ્રીજીની ભક્તિ તથા વ્યવહાર એ સર્વેનું જ્ઞાન યથાર્થ જાણ્યું જોઈએ. ને વ્યવહારનું જ્ઞાન ન જાણ્યું હોય તોપણ મૂંઝવણ આવે છે.** તે ઉપર માવા ભક્તને દૃષ્ટાંતે[૧] કરીને વાર્તા બહુ કરી.॥૪૬૪॥

સ્વામી બોલ્યા જે, મને મહારાજે કહ્યું જે, ‘આકાર રહિત વર્તવું.’[૨] ત્યારે મેં તેમાં શંકા કરી જે, ‘મૂર્તિ ભૂલી જવાશે તો ?’ ત્યારે તે સાંભળીને મહારાજ બહુ દિલગીર થઈ ગયા ને નેત્રકમળ સજળ થઈ ગયાં. ને એમ બોલ્યા જે,

---

૧.સૌરાષ્ટ્રના થાણાગાલોળ ગામના માવાભક્ત હતા. જેમને વ્યવહારમાં કાંઈ ખબર પડતી નહીં. તેમણે એક વાણિયાને રૂપિયા આપેલા. તે રૂપિયાની ઉઘરાણી કરવા ગયા, તેમને જોઈને વાણિયો ઢોંગ કરીને રડવા લાગ્યો. માવાભક્તે પૂછ્યું કે, “કેમ રડો છો ?” વાણિયો કહે, “મારી પાસે બિલકુલ રૂપિયા નથી, હું નિર્ધન છું, માટે જ્યારે પણ તમે રૂપિયા લેવા આવશો ત્યારે હું ક્યાંથી આપીશ ?” માવાભક્ત કહે, “જા ! એ રૂપિયા તને કૃષ્ણાર્પણ, હવે લેવા નહિ આવું, બસ.” એમ કહીને સહી કરી દીધી કે રૂપિયા મળી ગયા છે. આ રીતે માવાભક્ત ભોળવાઈ ગયા.

માવાભક્ત પાસે ૧૫૦ રૂપિયાનો ઘાસચારાનો ગંજ હતો. તે એક પટેલ આવી ઓછા કરાવી છેવટે ૫૦ રૂપિયામાં લઈ ગયો. પછી માવાભક્તને કહે કે, “એમાંથી તો ચાલીસ રૂપિયાનું જ ઘાસ નીકળ્યું, એટલે લ્યો ચાલીસ રૂપિયા રાખો.” માવાભક્તે કહ્યું : “ઠીક, એમ હશે.” એમ કહી ૪૦ રૂપિયા લીધા. આમ, વ્યવહારની કાંઈ ખબર પડતી નહિ, તેથી વ્યવહાર ચલાવવામાં તેમને ઘણી મુશ્કેલીઓ પડતી. આ રીતે વ્યવહારનું જ્ઞાન ન હોય તો મૂંઝવણ થાય.

૨.શુદ્ધ, ચૈતન્ય ને નિરાકાર એવા બ્રહ્મને જ પોતાનું સ્વરૂપ માનવું.

'જેને રાજી કરવાને અર્થે પ્રયત્ન કરે છે, તે મૂર્તિને કેમ ભૂલી જવાશે.' એમ મહારાજ બોલ્યા, તે દિવસથી મારા હૃદયને વિશે એ વચન અચળ ખૂંચી રહ્યું છે ને તેમ જ વર્તાય છે. ને શ્રીજીમહારાજને એમ વર્તવું ગમે છે, માટે અનેક યુક્તિએ કરીને એ વાર્તા કરીએ છીએ.

ને એવી સ્થિતિવાળાને તો અન્ય સંકલ્પ થાય જ નહિ; ને કદાચિત્ અસત્ દેશ-કાળાદિકને જોગે કરીને જો થાય, તો જેમ બીજા દેહે કરીને પ્રાયશ્ચિત કરીને સંતોષને પામે છે, તેમ એ જ્ઞાની ન પામે; એ તો ઉપશમરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તે કરીને જ સંતોષ પામે છે; તે વાત **'यस्य ज्ञानमयं तपः'**[1] એ શ્રુતિમાં કહી છે. માટે સવાસનિક ને નિર્વાસનિક હરિભક્તના પ્રાયશ્ચિતને વિશે બહુ ફેર છે. ॥૪૬૫॥

જેને દસ, વીસ, પચાસ કે સો મનુષ્ય માનતા હોય તેને ગંડવા[2] થાય છે. તેના ભેળા જે મનુષ્ય રહેતા હોય તે જો તે રોગને ઓળખે નહિ તો તેમને પણ ગંડવા થાય છે; માટે જ્ઞાનાંશનું[3] એવે ઠેકાણે જરૂર કામ પડે છે. ને જેને જ્ઞાનાંશ હોય તે તો એ રોગને ઓળખી કાઢે ને તે મોટ્યપમાં લેવાય નહીં. ને જે આવા મોટા સ્થાનકને વિશે રહેતા હોય તેને તો જ્ઞાનાંશની વાર્તા જરૂર સમજવી જોઈએ. કેમ જે, કોઈક કોઠાર જોગ[4] હોય, ને કોઈક તો ભંડાર જોગ હોય, ને

૧.જેનું જ્ઞાનમય તપ છે. (મુણ્ડક : ૧/૧/૯) ૨.'હું કાંઈક છું' આવું ગાંડપણ ૩.સાચી સમજણનું ૪.યોગ્ય

કોઈક તો મંદિરમાં પૂજા કરવાને વિશે મૂકવાને જોગ હોય; એવા અનેક પ્રકારના મનુષ્યો હોય છે, તે સર્વેને ઓળખીને જેને જ્યાં જેમ ઘટે ત્યાં તેને તેમ પ્રવર્તાવ્યું જોઈએ. કેમ જે, કોઈક તો બેઠાડું હોય તે વાતચીતે કરીને સમાસ કરતો હોય, તે પણ જાણ્યું જોઈએ; માટે જ્ઞાનનું કામ તો બહુ પડે છે.

ને **માણસ ભેળા કરવા એ તો કાંઈ કઠણ જ નથી; પણ તેને રૂડી બુદ્ધિ આપીને હરિભક્ત કરવા એ કઠણ છે;** એ તો જ્ઞાની ભક્તને જ આવડે છે. ને તે ગંડવા તો માસ, બે માસ કે છ માસ રહે, ને વર્ષ, બે વર્ષ ને દસ-વીસ વર્ષ પણ રહે, ને કોઈકને તો આવરદા પર્યંત રહે છે. તે તો લોભ, કામ, રસાસ્વાદ, સ્નેહ, માન ઈત્યાદિક સંબંધી હોય છે, તેને જ્ઞાનવાન ઓળખે છે ને બીજાને તો ઓળખાય જ નહીં. તે ઉપર વિવેકસારની[૧] વાર્તા કરી દેખાડી, ને આચાર્યોની રુચિના લોયાના ૧૪મા વચનામૃતની પણ વાર્તા કરી દેખાડી. ॥૪૬૬॥

જે જ્ઞાની ભક્ત હોય તે અતિશય શ્રેષ્ઠ હોય ને તેનાં વચન પણ ધર્મ-જ્ઞાનાદિકે યુક્ત હોય, તેથી બળવાન બહુ હોય. માટે તેનાં વચનને વિશ્વાસપૂર્વક ત્વરાવાન થઈને મુમુક્ષુ જો શ્રવણ કરે, તો તેને સત્ય-અસત્યની વિક્તિ તથા બહુ બુદ્ધિવાન તથા અલ્પ બુદ્ધિવાન હરિભક્તની વિક્તિ જણાઈ આવે છે. ને શ્રવણ-મનનાદિકે કરીને જ્યારે જ્ઞાનાંશ પક્વતાને

૧.પ્રેમાનંદસ્વામીએ આ ગ્રંથ લખ્યો છે. તેમાં કેટલાક પ્રકારના વિવેક વિશે વાત લખી છે.

પામે છે ત્યારે સર્વે વક્તાનાં વચનનું પ્રમાણ થઈ આવે છે. માટે ગમે તેવો પંડિત હોય ને ગમે તેવો ડાહ્યો હોય ને ગમે તેવો મોટેરો હોય ને ગમે તેવો વાચાળ હોય તે સર્વેની પરીક્ષા આવી જાય છે, જે આ બહુ બુદ્ધિવાન ભક્ત છે ને આ નથી. માટે મુમુક્ષુને સંગ, સોબત, વાતચીત ઈત્યાદિક સર્વે ક્રિયા સત્પુરુષની જ ગમે છે. ને એમના વચનને વિશે જે બળ છે, તેને દૃષ્ટાંતે કરીને કહીએ છીએ જે, શ્રીજીમહારાજની મરજી પ્રમાણે વર્તતા ધર્મવાળા ગરીબ એવા જે સપ્તર્ષિ તેનાં વચનનો ઉપરિચરવસુએ જો અનાદર કર્યો તો એ વિમાનમાંથી પૃથ્વી પર પડી ગયો, ને વળી પાતાળમાં પણ પેસી ગયો. ને ઈન્દ્રે જો એ સપ્તર્ષિનું અપમાન કર્યું તો ધાન્યને ને દાંતને હજારો વર્ષ સુધી વૈર રહ્યું; એવું મહત્પુરુષનાં વચનમાં બળ છે. ને શ્રીરામચંદ્રજીએ પરશુરામને રાંક બ્રાહ્મણ કરી મૂક્યા; એવું મોટાના સંકલ્પમાં પણ અપાર બળ રહ્યું છે. ॥૪૬૭॥

ભગવાનને સર્વ ક્રિયાના કર્તા થકા અકર્તા કેમ સમજવા ? ઉત્તર જે, **'रामो न गच्छति न तिष्ठति'**[૧] એમ અકર્તા શ્રીજીમહારાજ નથી. એ તો અક્ષરધામને વિશે જેવા અલૌકિક ઐશ્વર્ય, પાર્ષદ ને સામર્થી સોતા વિરાજે છે, તેવા ને તેવા જ મનુષ્યભાવને વિશે પણ વર્તે છે. ને એવા થકા અક્ષરથી પર છે, ને સર્વેના નિયંતા છે, ને સર્વના પ્રકાશક

૧.ભગવાન ચાલતા નથી તેમ ઊભા પણ નથી.

છે, ને સર્વના કર્તા છે. એવા જે **શ્રીજીમહારાજ તેમની જે સર્વે ક્રિયા છે તે જીવોનાં કલ્યાણને અર્થે છે ને જ્ઞાનાકાર**[1] **છે; ને પોતાના સુખને અર્થે નથી માટે અકર્તા છે.**

વળી જેમ કોઈકે સો મનુષ્ય મારી નાંખ્યા હોય ને બીજા સોને મારવાને અર્થે સોમલખાર નંખાવીને લાડુનું જમણ કરાવતો હોય, ત્યારે એ તે મારે છે કે જમાડે છે ? એ તો મારે જ છે. ને વળી જેમ કોઈક કામ્યયજ્ઞ[2] કરે છે તેમાં દેવને આરાધે છે ત્યારે એ તે દેવને અર્થે કરે છે કે સ્વર્ગસુખને અર્થે કરે છે? એ તો સ્વર્ગસુખને અર્થે જ કરે છે. તેમ પરમેશ્વર જે તે ઊંચ-નીચ, યોગ્ય-અયોગ્ય જે જે ક્રિયા કરે છે તે સર્વે જીવોનાં કલ્યાણને અર્થે જ કરે છે, પણ પોતાના સ્વાર્થને અર્થે લેશમાત્ર કરતા નથી; માટે સર્વે ક્રિયાને કર્તા થકા અકર્તા છે. એમ અજ્ઞાની જીવ નથી સમજતા ને તે તો પોતા જેવા જાણીને લોભ-કામાદિક ભાવ ઈશ્વરને વિશે કલ્પે છે. ને શાસ્ત્રને વિશે જીવોના કલ્યાણને અર્થે જે નિયમ કહ્યા છે તેને પણ ખોટા કલ્પે છે ને એ સત્પુરુષનો દ્વેષ કરે છે; માટે અસુરભાવને પામી જાય છે, ને એના કલ્યાણને અર્થે પણ એ નિયમ થાતા નથી.

ને ઈશ્વરનાં ચરિત્ર તો સર્વે દિવ્ય છે, ને જીવના કલ્યાણનો જ છે આગ્રહ જેમને વિશે એવાં છે. ને કોઈકનું પદાર્થ કોઈકને દઈ દે છે, ને કોઈની વહુ-દીકરી હોય તેને

૧.સંકલ્પરૂપી ૨.સ્વર્ગાદિક કોઈ વસ્તુ મેળવવાની સકામ ભાવનાથી કરેલો યજ્ઞ

કોઈકને દઈ દે છે, ને કોઈની બહેન કે સ્ત્રી હોય તેને કોઈકને દઈ દે છે; એવાં અનંત પ્રકારનાં જે ચરિત્ર તેને દિવ્ય સમજે, ને એમ જાણે જે, એમનું કલ્યાણ એમ જ કર્યે થાતું હશે; એમ પરમેશ્વરનાં ચરિત્રને વિશે અલૌકિકપણું સમજે. ને એમ પણ જાણે જે, મહારાજને તો કોઈ પદાર્થ જોઈતું નથી ને જે જે વસ્તુનું ગ્રહણ કરે છે, તે તો જીવના કલ્યાણને અર્થે કેવળ દયાએ કરીને જ કરે છે. ને પોતે તો અન્ન-જળ વિના વાયુભક્ષણ કરીને રહેતા; માટે સર્વ ક્રિયાઓને કર્તા થકા પણ અકર્તા છે, ને એની સર્વ ક્રિયા કલ્યાણરૂપ જ છે ને દિવ્ય છે. ત્યાં બે શ્લોક છે –

जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्त्वतः ।
त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन ! ।।[1]

न मां कर्माणि लिम्पन्ति न मे कर्मफले स्पृहा ।
इति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न स बध्यते ।।[2]॥૪૬૮॥

જીવાત્માને મનન દ્વારાએ કરીને અક્ષરના સાધર્મ્યપણાને પમાડ્યો હોય ને સત્તારૂપે વર્તતો હોય ને જગતની સર્વે ક્રિયાને સ્વપ્નતુલ્ય ને નાશવંત ને કાખના મુવાળા જેવી અતિ તુચ્છ સમજતો હોય, ને તેને શ્રીહરિજી કહે જે, જગતના

૧.હે અર્જુન ! મારાં જન્મ ને કર્મ તે દિવ્ય છે, તેને જે દિવ્ય જાણે તે દેહને મૂકીને ફરી જન્મને નથી પામતો, પણ મને જ પામે છે. (ગીતા : ૪/૯) ૨.કર્મો મને બંધનકારક થતાં નથી, તેમ જ કર્મના ફળરૂપ ભોગમાં પણ મને ઈચ્છા નથી; એવી રીતે જે મને જાણે છે, તે પણ કર્મોથી બંધાતો નથી. (ગીતા : ૪/૧૪)

સર્વે વૈભવ અસત્ય છે ને અતિશય દુઃખરૂપ છે ને અસાર છે, તો એ વચન યથાર્થપણે સત્ય મનાઈ જાય છે. ને એવા જ્ઞાની ભક્ત તો જીવાત્માને પણ નિર્દોષ ને અકર્તા માને છે, ને શ્રીહરિજીને પણ અલૌકિક ને અકર્તા સમ્યક્ પ્રકારે સમજીને જે ભજન-સ્મરણ કરે છે, તેને પણ કર્મ વળગતું નથી. કેમ જે, જુઓને અર્જુન હતા તેમણે શ્રીકૃષ્ણનો યથાર્થ મહિમા જાણીને ને એમને વિશે અકર્તાપણાને સમજીને ને પોતાને આત્મસત્તારૂપ માનીને અકર્તાપણે વર્ત્યા, તો કર્મ વળગ્યું જ નહીં. ત્યાં શ્લોક છે જે –

न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः ।
न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते ।।[1]

यस्य नाहङ्कृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते ।
हत्वापि स इमाँल्लोकान् न हन्ति न निबध्यते ।।[2]

नैव किञ्चित्करोमीति युक्तो मन्येत तत्त्ववित् ।
पश्यन्श्रृण्वन्स्पृशन्जिघ्रन्नश्नन्गच्छन्स्वपन्श्वसन् ।।[3]

प्रलपन् विसृजन् गृह्णन्नुन्मिषन्निमिषन्नपि ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु वर्त्तन्त इति धारयन् ।।[4]

૧.ત્રણ દેહના ભાવને દાબી શુદ્ધ બ્રહ્મરૂપે વર્તી શકે તેવા સમર્થ સત્પુરુષ અજ્ઞાની જીવોની જેમ કર્તાપણું પોતામાં માનતા નથી. એટલે જ નવાં-નવાં કર્મો સર્જતા નથી; તેમજ કર્મફળની અપેક્ષા જ રાખતા નથી, સહજ સ્વભાવે પ્રારબ્ધ પ્રમાણે તેમનો દેહનિર્વાહ થયા કરે છે. (ગીતા : ૫/૧૪) ૨.કર્મોમાં જેને ‘હું કર્તા છું’ એવો અહંકારનો ભાવ નથી, તથા કર્મસંબંધી ફળને વિશે જેની બુદ્ધિ લેપાતી નથી, તે પુરુષ બીજાને મારીને પણ મારતો નથી અને તે કર્મો કરીને બંધાતો પણ નથી. (ગીતા : ૧૮/૧૭) ૩-૪.આત્મતત્ત્વને યથાર્થ જાણનારો ➔

એવી રીતે જ્ઞાની હરિભક્તનું વર્તન કહ્યું; ત્યારે પરમેશ્વરનું તો તે કરતાં પણ અતિશય અકર્તાપણે કરીને વર્તન સર્વે શ્રુતિ-સ્મૃતિને વિશે કહ્યું છે જે, 'કર્તા, અકર્તા, અન્યથાકર્તા પરમેશ્વર જ છે.' ॥૪૬૯॥

"જીવને શાસ્ત્રને વિશે શુદ્ધ કહ્યા છે તેને વિશે કર્મ ને માયા કેમ સમજવી ?" ઉત્તર જે, "જીવ તો અનાદિના માયાત્મક જ છે ને કર્મ ને માયા તો ભિન્ન ન કહેવાય. તે કઈ માયા ? તો, જે જીવને વિશે પંચવિષયની ઈચ્છારૂપે રહી છે, ને વળી જેમ બીજને વિશે અંકુર છે તેમ અવ્યક્તપણે રહી છે. ને જે સ્ત્રીને આકારે માયા છે તે તો કર્મ થકી જુદી છે; માટે કર્મ ને માયા જુદાં છે ને અનાદિથી ભેગાં પણ છે. ને **સત્શાસ્ત્રને વિશે જે જીવને શુદ્ધ કહ્યા છે તેવા તો મહત્પુરુષની સેવાએ કરીને થાય છે;** તે વાત પણ 'મુક્તભેદના સારંગપુરના ૧૭મા' વચનામૃતને વિશે શ્રીજીમહારાજે કહી છે." ॥૪૭૦॥

જીવ, માયા ને પરમેશ્વર એ ત્રણે અનાદિ છે. તેમના મધ્યે પુરુષોત્તમને વિશે સર્વનું કારણપણું ને સર્વનું કર્તાપણું કેમ સમજવું ? ઉત્તર જે, પુરુષોત્તમ તો માયાને સ્થૂળ-સૂક્ષ્મભાવને પમાડી દે છે. ને જીવને જ્ઞાનશક્તિના વિકાસ-સંકોચે કરીને

એવો યોગી પુરુષ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, કર્મેન્દ્રિયો અને પ્રાણ દ્વારા જોવું-બોલવું વગેરે તે તે ક્રિયાઓને કરતો થકો પણ, 'હું કંઈ નથી કરતો, પણ સર્વ ઈન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયોમાં પ્રવર્તે છે,' એમ માને છે. (ગીતા : ૫/૮-૯)

સ્થૂળ-સૂક્ષ્મભાવને પમાડી દે છે. ને એને વિશે જે જે ક્રિયા કરવાનું સામર્થ્યપણું ને પ્રકાશપણું ઇત્યાદિક અનેક પ્રકારની સામર્થી રહી છે તે તો પુરુષોત્તમની આપેલ છે, માટે શ્રીહરિજીને વિશે સર્વનું કારણપણું, સર્વનું નિયંતાપણું ને સર્વનું કર્તાપણું કહેવાય છે. ॥૪૭૧॥

विद्याविद्ये मम तनू विद्ध्युद्धव ! शरीरिणाम् ।
बन्धमोक्षकरी आद्ये मायया मे विनिर्मिते ॥[१]

એ શ્લોકને વિશે વિદ્યા-અવિદ્યા એ બેય શબ્દે કરીને બંધ ને મોક્ષ કહ્યા છે; તેમાં વિદ્યા તે શું ? ને અવિદ્યા તે શું ? ઉત્તર જે, વિદ્યા જે તે ધર્મસર્ગને વિશે વર્તવું, જ્ઞાન શીખવું, વૈરાગ્ય શીખવો ને શ્રીજીમહારાજનો ને મોટા સંતનો મહિમા શીખવો ને નવ પ્રકારની ભક્તિ કરવા શીખવી ને શમ-દમાદિક સાધન શીખવાં; ઇત્યાદિક સર્વે વિદ્યાશક્તિ કહેવાય છે. ને પંચવિષયને વિશે રાગ રાખવો ને દેહાભિમાને સોતા વર્તવું; ઇત્યાદિક સર્વેને અવિદ્યા-શક્તિ કહેવાય છે. ને અજ્ઞાનીમાં જે અવિદ્યાશક્તિ રહી છે ને તેને વિદ્યા જણાય છે તે પણ અવિદ્યા જ છે. ને તે અવિદ્યા પણ અજ્ઞાની જીવ માત્રને વિશે ને ઐશ્વર્યાર્થીને વિશે રહી છે.

૧.હે ઉદ્ધવ ! મારી સામર્થી વડે નિર્મિત અને મારી શક્તિરૂપ એવી સનાતન વિદ્યા અને અવિદ્યા દેહધારીઓને મોક્ષ તથા બંધન કરનારી છે, તેમ તમે જાણો. (ભાગ.૧૧/૧૧/૩)

તે અજ્ઞાનીમાં જે વિદ્યા જણાય છે તે શું છે ? તો જે યજ્ઞ, દાન, પુણ્ય, વેદાધ્યયન ને તીર્થ-વ્રતાદિક જે જે શુભ ક્રિયા કરે છે તે સર્વે ફળને પામવાની ઇચ્છાએ સહિત કરે છે; માટે એ વિદ્યા છે તે પણ અવિદ્યા જ છે. ને જે **ઐશ્વર્યાર્થી હરિભક્ત છે તેને વિશે જે વિદ્યા જણાય છે તે પણ અવિદ્યા જ છે;** માટે એ સકામ ભક્ત છે. ને તે ઐશ્વર્યાર્થી તો સનકાદિકથી લઈને પ્રધાનપુરુષ પર્યંત કહેવાય છે. માટે જે ભક્તની ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિયો આત્મા કે પરમાત્મા સન્મુખ વર્તે છે ને વિષયને વિશે દોષના ધ્યાને યુક્ત વર્તે છે, તે ભક્ત જે તે વિદ્યાશક્તિએ યુક્ત કહેવાય છે. ને જે ભક્તની ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિયો બાહેર વર્તે છે ને વિષયને વિશે ગુણના ધ્યાને યુક્ત વર્તે છે, તે ભક્ત જે તે અવિદ્યા શક્તિએ યુક્ત કહેવાય છે.

ને જે હરિભક્ત એમ નથી સમજતા ને નિશ્ચયનું કે મહિમાનું બળ લઈને સ્વભાવને ટાળતા નથી, ને જે હરિભક્ત શ્રીજીમહારાજની ને સત્પુરુષની બીક રાખીને ને ભગવાનને અંતર્યામી જાણીને પ્રકૃતિને ટાળે છે, એ બેને સરવાળે બહુ ફેર પડે છે; ને હમણાં તો સરખા જણાય છે. જેમ બે નાવ સમુદ્રમાં ચાલ્યાં જાતાં હોય, તેમાં એકના સુકાનને ધ્રૂવમાંકડી[૧] સામી દૃષ્ટિ રાખીને લગાર લગાર મરડ્યા કરે ને એકના સુકાનને

૧.હોકાયંત્ર – દિશા સૂચવતું સાધન

ન મરડે તો એ બંને નાવને આગળ જતાં સો-બસો ગાઉનો ફેર પડી જાય છે; તેમ જે સ્વભાવને ટાળતો હોય ને જે ન ટાળતો હોય તેમાં પણ એમ ફેર પડે છે.

ને કેવળ વિદ્યાશક્તિએ યુક્ત તો શ્વેતદ્વીપના તથા બદરિકાશ્રમના મુક્ત વર્તે છે. ને તે કર્તા, કર્મ ને ફળના સંગને વિશે આસક્તિએ રહિત વર્તે છે. ને જો કદાચિત્ દેશ-કાળાદિકના વિષમપણાએ કરીને એ મુક્તોને પણ પંચવિષયને વિશે સન્મુખપણું ને એમને વિશે ગુણનું ધ્યાનપણું થઈ જાય; તો તે વિદ્યાને વિશે પણ અવિદ્યા કહેવાય. ને જે **અક્ષરધામના મુક્ત છે તે તો ગુણાતીત વર્તે છે, માટે એ નિર્ગુણ કહેવાય છે.** ને જે આ વાર્તાને શ્રવણ, મનન ને નિદિધ્યાસ તેણે કરીને યથાર્થ સમજ્યો હોય ને તે જો થોડાક દિવસનો નવો હરિભક્ત હોય, તોપણ તે સત્સંગ તથા કુસંગને ઓળખે છે ને તેમાં લેવાતો નથી. ॥૪૭૨॥

કેમ સમજે તો નિરાકારની વાર્તા શંકરાચાર્ય જેવા કરે તોપણ તેનો ગંધ[૧] અંતઃકરણને વિશે પેસે જ નહીં ? ઉત્તર જે, આમ સમજે તો એ વાતનો ગંધ પેસે જ નહિ. તે સમજવાની રીત્ય જે, શ્રુતિ-સ્મૃતિ સર્વેને વિશે પરમેશ્વરને તથા પરમેશ્વરના જે ગોલોક, વૈકુંઠ ને બ્રહ્મપુરાદિક દિવ્યધામ તથા નંદ-સુનંદાદિક દિવ્ય પાર્ષદ તથા લક્ષ્મીજી ને રાધિકાજી

૧.સહેજ પણ અસર

એ આદિક દિવ્ય શક્તિઓ એ સર્વેને સાકાર જ કહ્યાં છે. ને તે સાકારપણાના નિરૂપણ કરનારી પણ હજારો શ્રુતિ તથા સ્મૃતિઓ છે તેનાં નામ જે –

नित्यो नित्यानां चेतनश्चेतनानामेको बहूनां यो विदधाति कामान् ।
तमात्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां शान्तिः शाश्वती नेतरेषाम् ॥[१]

'स ऐक्षत'[२] **'सर्वे निमेषा जज्ञिरे विधुतः पुरुषात्'**[३]

'यदा यदा हि धर्मस्य'[४] **'जन्म कर्म च मे दिव्यम्'**[५]

'न मे पार्थास्ति कर्तव्यम्'[६]

ઇત્યાદિક અનેક શ્રુતિ-સ્મૃતિનાં વચને એ સર્વેના સાકારપણાનો દૃઢ ઠરાવ કર્યો હોય, ને **શુદ્ધ સંપ્રદાયે કરીને સત્પુરુષની પાસેથી અધ્યાત્મજ્ઞાન શ્રવણ કર્યું હોય, તો નિરાકારપણાની પ્રતીતિ સ્વપ્નમાં પણ થાય નહીં.** ને અસત્ સંપ્રદાયના અસત્ પુરુષ પાસેથી જ્ઞાન પામ્યો હોય તો તેને નિરાકારની પ્રતીતિ થાય છે. માટે **સત્-અસત્ના વિવેકનું મુખ્ય કારણ તો સત્-અસત્ પુરુષ જ છે.** ॥૪૭૩॥

૧.જે તમામ નિત્ય તત્ત્વોમાં શ્રેષ્ઠ નિત્ય તત્ત્વ છે, તથા સર્વ ચેતનોમાં પરમ ચેતન છે, એવા એકમાત્ર પુરુષોત્તમનારાયણ અનેક ચેતનોની કામનાઓ પૂરી કરે છે; એવા તે ભગવાનને જે પોતાના આત્મામાં સાક્ષાત્ દેખે છે, તેવા ધીર-મુક્ત પુરુષોને જ શાશ્વત શાંતિ મળે છે, બીજા કોઈને નહીં.(કઠો.૨/૨/૧૩) ૨.તેણે જોયું.(બૃહ.૧/૨/૫) ૩.તેજોમય પુરુષાકાર સાકાર ભગવાનથી સર્વ દેવો ઉત્પન્ન થયા. ૪.જ્યારે જ્યારે ધર્મની ગ્લાનિ થાય છે ત્યારે (હું અવતાર ધરું છું.)(ગીતા : ૪/૭) ૫.મારાં જન્મ અને કર્મ દિવ્ય છે. (ગીતા : ૪/૯) ૬.હે અર્જુન ! મારે કંઈ પણ કરવા યોગ્ય નથી. (ગીતા : ૩/૨૨)

ધર્મ-જ્ઞાનાદિકની પરિપક્વતાએ કરીને ભગવાનના દઢ ભક્તને માયિક વિષયની ઈચ્છા ટળી જાય છે; તેણે કરીને એમને કચરો ને કંચન એ બે સરખાં જણાય છે. કેમ જે, એ બેનું પ્રયોજન એ જ્ઞાની ભક્તને રહેતું નથી; માટે સરખાં જણાય છે. ને જે **સુખ-દુઃખ છે તે તો જીવની સમજણમાં જ રહ્યાં છે;** કેમ જે, આ વસ્તુ તો સુખદાયક છે ને આ વસ્તુ તો દુઃખદાયક છે, એવી અંતરમાં જે દઢ સમજણની ગાંઠ પડી છે તેમાં સુખ-દુઃખ રહ્યાં છે. ને જુઓને, આ લોકમાં પુરુષ જે તે પોતાના પુત્રને પરણાવવા જાય છે, ત્યાં પોતાને 'મોચી ઘાંચીના રે સઈ સુતારના રે' એવી રીતે અનેક જાતની ગાળો દે છે, પણ તે સાકર જેવી ગળી લાગે છે; ત્યારે સુખ-દુઃખ તે સમજણમાં જ રહ્યાં છે. તે માટે અંતરમાં સત્-અસત્નો વિવેક કરીને આ લોકનાં સુખ-દુઃખને ખોટાં સમજે તો બાહેરથી તે ખોટાં થઈ જાય છે. ॥૪૭૪॥

નૃસિંહાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "આસ્તિક કેને કહીએ ?" ઉત્તર જે, "જેને શ્રીહરિકૃષ્ણજી મહારાજ તથા તેમના અવતાર તથા વેદાદિક સચ્છાસ્ત્ર તથા તેમનાં ધામ તથા તેમના એકાંતિક સાધુ એ સર્વેના સત્યપણાનો જેને વિશ્વાસ હોય તેને આસ્તિક મતિવાળો ભક્ત કહીએ." ॥૪૭૫॥

અને જગત આદ્યે નહોતું, ને અંતે પણ નહિ રહે, ને મધ્યે ઝાંઝવાના જળની પેઠે જણાય છે. તે કહ્યું છે જે,

न यदिदमग्र आस[1] તથા—

अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत ! ।
अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ।।[2] ।।૪૭૬।।

અહંવૃત્તિ તે શું ? તે ઉપર વાર્તા કરી જે, લીંબુ, વઘાર, પુસ્તક અને વસ્ત્રને દૃષ્ટાંતે કરીને કહ્યું જે, જેમ લીંબુનો રસ લગારેક હોય છે, તે જેમાં નાંખે તે સર્વે વસ્તુમાં વ્યાપી જાય છે, તેમ જ વઘારને પણ જાણવું. ને વસ્ત્ર અને પુસ્તકને જોઈને ત્રાગે ત્રાગે[3] ને પાને પાને વૃત્તિ થઈ જાય છે; તેમ અહંવૃત્તિ પણ દેહને વિશે નખથી લઈને શિખા પર્યંત વ્યાપી રહે છે. ।।૪૭૭।।

આ ચાર વાનાં જીવનાં કલ્યાણના હેતુ છે : (૧) શ્રીજીમહારાજ, (૨) એમના એકાંતિક સાધુ (૩) મંદિરમાં પધરાવેલી એવી જે ભગવાનની મૂર્તિઓ ને (૪) સત્શાસ્ત્ર. તેમાં પ્રથમના ને બીજા એ બે શ્રેષ્ઠ છે, ને ત્રીજા તથા ચોથા તે એથી લગારેક ન્યૂન છે. ।।૪૭૮।।

"શિખર ચઢીને મંદિર સંપૂર્ણ ક્યારે થાય ?" ઉત્તર જે, "ધર્મજ્ઞાનાદિક ગુણને પુરુષપ્રયત્ને કરીને જ્યારે અતિ પક્વ કરે ને તેણે કરીને વાસના નિર્મૂળ થઈ જાય; ત્યારે શિખર

૧.આ જગત પૂર્વે નહોતું. (પ્રલય પછી પણ નહિ રહે.) ૨.હે અર્જુન ! આ દેવ-મનુષ્યાદિ પ્રાણીમાત્ર પહેલાં આવા નહોતા, પછી નહિ હોય, ફક્ત વચ્ચે થોડીવાર માટે આવા દેખાઈ રહ્યા છે; માટે તેનો શોક શું કરવાનો ? (ગીતા : ૨/૨૮) ૩.વસ્ત્રના દરેક તાંતણામાં

ચઢીને મંદિર પૂરું થયું કહેવાય, ને તે વિના તો અધૂરું જ કહેવાય." ॥૪૭૯॥

"અજ્ઞાન ને રાગ એ બે એક છે કે નહિ ?" ઉત્તર જે, **"અજ્ઞાન તો આત્મા અને પરમાત્માના વિવેક સોતી યથાર્થ સમજણ ન હોય તેને કહીએ. ને રાગ તો પંચવિષયને વિશે જે પ્રીતિ છે તેને કહીએ;** પણ એ બે કાંઈ એક નથી, એ બેમાં તો બહુ ભિન્નપણું છે. ॥૪૮૦॥

જીવ જે તે જેવો ધર્મ, અર્થ અને કામને અર્થે પુરુષપ્રયત્ન કરે છે તેવો મોક્ષને અર્થે પુરુષપ્રયત્ન કરતો નથી એનું જ નામ 'મોહ' છે. ને વળી પ્રત્યક્ષ ભગવાન તથા પ્રત્યક્ષ સંતને મેલીને બીજે ઠેકાણે અજ્ઞાની ને પામર જેવા જે જીવ તેમનો જે વિશ્વાસ કરવો એ પણ 'મોહ' જ છે. ॥૪૮૧॥

જે હરિભક્તને વિશે સાંખ્ય અને અષ્ટાંગ યોગ એ બે હોય તેને કાંઈ વાંધો જ રહે નહિ. તે સાંખ્ય તે શું ? તો પંચવિષયને વિશે દોષબુદ્ધિ રાખવી, ને તે બુદ્ધિ જે તે દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામે તેને અર્થે વારંવાર પુરુષપ્રયત્ન કરીને નિત્ય પ્રલયાદિકનો વિચાર કર્યા કરવો તે છે. અને યોગ તે શું ? તો પુરુષોત્તમ ભગવાનને પૂર્ણકામ સમજીને તેમની નવધા ભક્તિ કરવી, ને તેમનો મહિમા સમજવો જે 'શ્રીહરિકૃષ્ણજી મહારાજ દયાએ કરીને જે જે પદાર્થને અંગીકાર કરે છે તે

તો જીવના કલ્યાણના અર્થે જ કરે છે, પણ પોતાના સ્વાર્થને અર્થે લેશમાત્ર કરતા નથી. ને એ શ્રીજીમહારાજની સૂક્ષ્મતા આગળ અક્ષર તો અતિશય સ્થૂળ જણાય છે, ને એ તો એમને રહ્યાનું પૃથ્વીરૂપ સ્થાનક છે.' ॥૪૮૨॥

ઉપાસ્ય, ઉપાસક અને સ્થાનક એ ત્રણેના શુદ્ધપણાએ કરીને ઉપાસક જે તે ઉત્તમ ભક્ત થાય છે. ને સનકાદિકને ઉપાસ્ય સ્વરૂપ સરસ નથી એટલે તે સરસ થાતા નથી. ને પર્વતભાઈને રહેવાનું સ્થાનક સારું ન હતું, છતાં આગ્રહે કરીને સત્પુરુષને સહાય રાખીને જો ઉપાસ્ય સ્વરૂપને સમજવા મંડ્યા, તો વૈરાજપુરુષથી લઈને પુરુષોત્તમ ભગવાન પર્યંત જેમ છે તેમ યથાર્થ સમજ્યા ખરા. તે ઉપર માછલાં જેમ અભ્યાસે કરીને જળમાં સામે પૂર ચાલે છે, તે દૃષ્ટાંતે કરીને પુરુષપ્રયત્નની વાર્તા કરી.[૧] ॥૪૮૩॥

શુકજીને જો જ્ઞાનાંશની સમજણ હતી તો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં ચરિત્રને વિશે સંશય થયો નહીં. ને પરીક્ષિત રાજાની જન્મોત્રીમાં[૨] એની મોટપ અતિશય કહી છે, તોપણ એને જ્ઞાનાંશ વિના શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં ચરિત્રને વિશે સંશય થયો છે. ને બ્રહ્માને પણ તેમની પેઠે જ થયું. ને નારદને પણ

૧.નદીના પૂરમાં મોટા પથ્થરો-વૃક્ષો તણાઈ જાય, પણ નાની એવી માછલી સામા પૂરે જઈ શકે છે; કેમ કે, તેને તેનો અભ્યાસ છે. તે રીતે સત્પુરુષની સહાયથી અભ્યાસ - પુરુષપ્રયત્ન કરે, તો હરિભક્ત માયારૂપી સમુદ્ર તરી જાય છે. ૨.જન્મકુંડળીમાં

સંશય થયો જે, ભગવાન ઘરોઘર[૧] કઈ રીત્યે રહ્યા હશે ? તે નિમિત્તે જોવા ગયા; તે ઘરોઘર દીઠા. માટે એકાંતિકનો સંગ કરીને જ્ઞાનાંશની સમજણનું અતિ દૃઢપણું કરવું. ને ઈન્દ્રિયો, મન, બુદ્ધિ ને જીવ એમને વિશે **ભગવાનનો નિશ્ચય થયા પછી સત્પુરુષના સંગે કરીને જીવ બહુ વૃદ્ધિને પામે છે.** તે ઉપર વેલો જેમ ઝાડને યોગે કરીને વૃદ્ધિ પામે છે, તે દૃષ્ટાંતે કરીને વાર્તા કરી.[૨] ॥૪૮૪॥

અધર્મ સર્ગના મોટેરા એવા જે લોભાદિક પાંચ દોષ છે, તેને ધર્મસર્ગના નિર્લોભાદિક જે પાંચ ગુણરૂપ ઉપાય કહ્યા છે તેણે કરીને જીતીને ભક્તિ કરવી; એમ [૩] પાંચ અધ્યાયે કરીને કહ્યું છે, ને છઠ્ઠા અધ્યાયને વિશે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ કહી છે. તે માહાત્મ્ય એમ જાણવું જે : **'ભગવાનનો દિવ્યભાવ ને મનુષ્યભાવ તે એક જ છે પણ રંચમાત્ર ફેર નથી.'** ॥૪૮૫॥

"શ્રીહરિજીના ભક્તને હરિ ભજવામાં કોઈ અંતરાય છે કે નથી ?" ઉત્તર જે, અંતરાય તો છે. તેની વિગત જે, મોટા ગૃહસ્થ છે તેમને તો ગામ-ગરાસ અને વાહનાદિક તથા વ્યવહાર જે રાજ્યકાર્યાદિક તથા ખાનપાનાદિક એ સર્વે હરિભજનમાં અંતરાય કરનારા થાય છે. ને ગરીબ હરિભક્તને

૧.દ્વારિકાના રાણી-નિવાસમાં ૨.જેમ વેલો વૃક્ષને યોગે પોષણ મેળવીને વૃક્ષના જેટલો મોટો થઈ જાય છે; તેમ જીવાત્મા સત્પુરુષના પ્રસંગથી વૃદ્ધિ પામે છે. ૩. સ.જી.૪/૬૨-૬૬માં(ધર્મામૃતમાં)

પણ એ મોટા ગૃહસ્થ અંતરાય કરનારા થાય છે. ને ગરીબ જે ત્યાગી છે તેને તો બરોબરિયા જે ત્યાગી તથા મોટા મનુષ્ય એ અંતરાય કરનારા થાય છે. એ અંતરાય કેમ ન થાય ? ઉત્તર જે, **ધર્મ, જ્ઞાન ને વૈરાગ્ય એ ત્રણે અંગે સહિત જે ભક્તિ તેણે યુક્ત એવા જે સત્પુરુષ, તેમને ઓળખીને તેમની અનુવૃત્તિમાં રહીને જો એમનો સમાગમ કરે તો કોઈ અંતરાય ન થાય.** ત્યારે કહેશો જે, બીજાનો દ્રોહ ન થાય ? એમ કોઈ કહે તો એમાં દ્રોહ શાનો થાય ? ને એમ ન સમજે ને સર્વેને સરખા સમજે, તેને તો પશુ જેવો મૂર્ખ જાણવો. ને શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે જે, સંત છે તે તો ત્રીસ તથા ચોસઠ લક્ષણે કરીને યુક્ત છે, ને શ્રીજીએ પણ સત્સંગિજીવનને વિશે ધર્મરક્ષાના અધ્યાયમાં[૧] બે પ્રકારના સંત કહ્યા છે. તેમાં અલ્પ બુદ્ધિવાળાનો સંગ પાપીની પેઠે દૂરથી ત્યાગ કરવાનું કહ્યું છે, ને **'બહુ બુદ્ધિવાળા સંતના સંગે કરીને ત્રણ અંગે સહિત જે ભક્તિ છે, તે વૃદ્ધિને પામે છે'** એમ કહ્યું છે.

તે પછી મુક્તાનંદસ્વામી તથા સ્વરૂપાનંદસ્વામી તથા સચ્ચિદાનંદસ્વામી એમના પ્રસંગની વાર્તા નીસરી, તથા પર્વત ભાઈ તથા ડોડિયા પુંજા ભક્ત એમની વાર્તા વિસ્તારીને બહુ થઈ. તેમાં પણ સચ્ચિદાનંદસ્વામી દેહ મૂકીને બ્રહ્મપુરમાં ગયા ને ત્યાં ચોરની પેઠે છુપાઈ રહ્યા. એવી રીતે વાર્તાનો પ્રસંગ

૧.સ.જી.૩/૨૪

બહુ નીસર્યો. ત્યારે સંતે કહ્યું જે, 'એવામાં સ્વભાવ હોય કે નહિ ?' ઉત્તર જે, 'મુક્તાનંદસ્વામી તથા સ્વરૂપાનંદસ્વામી એ આદિક જે સંત, તેમણે પુરુષપ્રયત્ને કરીને પોતાના સ્વભાવને ટાળ્યા હોય, તેવા સંતને વિશે ન હોય.' ત્યારે તે સંતે કહ્યું જે, 'એવાને વિષય તે બંધન કરે કે ન કરે ?' ઉત્તર જે, 'બહુ ઉપશમરૂપ[૧] ઐશ્વર્યને પામ્યા હોય, તે તો જીવના કલ્યાણને અર્થે વિષયનું ગ્રહણ કરે, પણ તત્કાળ વિષયના બંધનને ટાળી નાંખે. ને જે અલ્પ ઉપશમરૂપ સામર્થીવાળા છે, તે પણ ધીરે ધીરે વિષયના બંધનને ટાળી નાંખે. ને જે અતિશય ઉપશમ રૂપ સામર્થીને પામ્યો હોય, તે તો શાસ્ત્રના રહસ્યને પોતાની મેળે સમજે ને બીજા તો એવાની પાસે શાસ્ત્રના રહસ્યને શીખે તો જાણે.' ।।૪૮૬।।

તપે કરીને જીવનું અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે ને શ્રીહરિજી પણ પ્રસન્ન થાય છે, એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે; પણ ભક્તિએ કરીને અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે, એમ શાસ્ત્રમાં કેમ કહેતા નથી ? ઉત્તર જે, **તપે કરીને વિષયની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે ને અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે. ને ભક્તિમાં તો સકામ ભક્તને વિષયનો સંબંધ રહે છે, એટલે અંતઃકરણ શુદ્ધ થાતું નથી;** માટે ભક્તિએ કરીને અંતઃકરણની શુદ્ધિ શાસ્ત્રમાં કહેતા નથી. ।।૪૮૭।।

૧.શ્રીહરિના સ્વરૂપમાં નિમગ્ન રહેવારૂપ

ભક્તિ, તપ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, સ્વધર્મ અને વ્રતાદિક એમાં કોણ શ્રેષ્ઠ છે ? ઉત્તર જે, **'નિષ્કામભાવે કરીને એ સાધનને કરે તો સર્વે શ્રેષ્ઠ છે, નહિ તો સર્વે સમાન છે.'** ॥૪૮૮॥

અને સ્વામીએ વાત કરી જે, જેમ છે તેમ સમજતાં પોતાની મેળે સર્વેને આવડતું નથી, ને કેટલાકને તો સમજાતું જ નથી, ને કેટલાક સમજે છે તે પણ વિષયને મૂકી શકતા નથી. કેમ જે, જુઓને સાઠ હજાર વાલખિલ્ય ઋષિ છે તે સમજતા નથી; ને બૃહસ્પતિ, ઈન્દ્ર ને દક્ષાદિક તે સર્વે સમજે છે, પણ તે વિષયને મૂકી શકતા નથી. ને એમ સમજે છે જે આપણે તો એમ જ રહેવાય, એમ મનમાં આંટી પાડી છે; તેમ આ લોકના ભક્તને વિશે પણ એમ સમજણ છે. ત્યારે પૂછ્યું જે, કેમ સમજવું? ઉત્તર જે, ધર્મ-જ્ઞાનાદિક સાધને કરીને બ્રહ્મરૂપ થઈને પરબ્રહ્મ એવા જે શ્રીહરિકૃષ્ણજી મહારાજ તેમને અતિશય શુદ્ધ ને અતિ નિર્વિકાર ને સર્વ થકી પર ને સર્વના અંતર્યામી ને સર્વના પ્રેરક ને સર્વના સ્વામી ને સર્વના કર્તા ને સર્વના કર્મફળપ્રદાતા એવા સમજીને, અનેક ગુણે કરીને યુક્ત એવા જે શ્રીજીમહારાજ તેમની અતિશય દૃઢ ઉપાસના કરવી. ॥૪૮૯॥

'ઉત્તમ ભક્તને સુષુપ્તિની પેઠે વર્તે છે' એમ વચનામૃતનો પ્રસંગ નીસર્યો. ત્યારે હરિભક્તે શંકા કરી જે, સુષુપ્તિમાં તો અજ્ઞાન છે તે જ્ઞાની ભક્તને ન હોય, માટે એનું કેમ સમજવું ? ત્યારે મોટા સંતે કહ્યું જે, જ્ઞાની ભક્તને

જાગૃતને વિશે સુષુપ્તિની પેઠે તો વિષયને વિશે અભાવે યુક્ત વર્તવાપણું છે. તે ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે જે –

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।
यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ।।[1]

એમ પાટીદારના તેર ગામના[2] તથા ભંગિયાના ખાડાના[3] તથા ગૃહસ્થના વ્યવહારના દૃષ્ટાંતે કરીને વાર્તા બહુ કરી. ।।૪૯૦।।

અને સ્વામીએ વાત કરી જે, મુક્ત બુદ્ધિ શીખવી, ને તે તો સત્ત્વગુણી હોય તેમનાથી શિખાય છે. તેનું લક્ષણ જે –

प्रवृत्तिं च निवृतिं च कार्याकार्ये भयाभये ।
बन्धं मोक्षं च या वेत्ति बुद्धिः सा पार्थ ! सात्त्विकी ।।[4]

શ્રીજીમહારાજને દેખે છે પણ પોતાના સ્વરૂપને જુદું

૧.**અર્થ :** ભગવાનનું ભજન કરવું તેમાં જગતના જીવની બુદ્ધિ રાત્રિની પેઠે અંધકારે યુક્ત વર્તે છે; કહેતાં ભગવાનનું ભજન નથી કરતા. અને જે ભગવાનના ભક્ત છે, તે તો ભગવાનના ભજનને વિશે જાગ્યા છે; કહેતાં નિરંતર ભગવાનનું ભજન કરતા થકા વર્તે છે. અને પંચવિષયને વિશે જીવમાત્રની બુદ્ધિ જાગૃત વર્તે છે, અને જે ભગવાનના ભક્ત છે તેની બુદ્ધિ તો તે વિષયભોગને વિશે અંધકારે યુક્ત વર્તે છે; કહેતાં તે વિષયને ભોગવતા નથી. (ગીતા : ૨/૬૯) ૨.ગુજરાતના ખેડા જીલ્લાના તેર ગામના અમીન પાટીદારો પોતાને શ્રેષ્ઠ માને છે. અન્યને નિમ્ન માની તેમની સાથે કન્યા લેતા-દેતા નથી. તેમ કરવામાં ઘણીવાર ખૂબ હેરાન થાય છે, તોપણ તે રિવાજને છોડી શકતા નથી, તેથી દુઃખી રહે છે. ૩.સંડાસ સાફ કરનારા ભંગીને પણ 'આટલા સંડાસ હું સાફ કરું છું' એવું અભિમાન થાય છે. આવા ખોટાં બંધનો વિવેક દ્વારા ટાળે તો જ ભગવાનમય રહેવાય. ૪. હે પાર્થ ! ધન-સ્ત્રિઆદિના સુખ માટેની પ્રવૃત્તિ, મોક્ષના ઉપાયભૂત નિવૃત્તિ, કરવા યોગ્ય તથા ન કરવા યોગ્ય એવાં કાર્યો, ભય તથા અભય, સંસારનું બંધન તથા મોક્ષનું સ્વરૂપ; આ બધું જ જે બુદ્ધિથી જાણી શકાય તે સાત્ત્વિકી બુદ્ધિ કહેવાય છે. (ગીતા : ૧૮/૩૦)

દેખતો નથી, એ કેમ હશે ? ઉત્તર જે, એ તો સાધનકાળને વિશે જો જીવ, ઈશ્વર ને પરમેશ્વર એમનાં સ્વરૂપનો ભિન્ન ભિન્ન શ્રવણ, મનન ને નિદિધ્યાસ કર્યો હોય તો દઢ સ્થિતિમાં પણ જુદાં જણાય છે, નહિ તો ન જણાય. ॥૪૯૧॥

'પરમેશ્વર તો પૂર્ણકામ છે ને તેમને કાંઈ જોઈતું નથી ને ગ્રહણ કરે છે' તેનું કેમ જાણવું ? ઉત્તર જે, 'એ તો જીવના કલ્યાણને અર્થે પરમેશ્વરે અતિશય દયાએ કરીને મનુષ્યભાવનું ગ્રહણ કર્યું છે, ને જો એ કોઈ પદાર્થને અંગીકાર ન કરે તો આપણું શ્રેય કેમ થાય ? માટે પોતે એવો સંકલ્પ કર્યો છે જે, અમને ભૂખ-તરસ, શીત-ઉષ્ણાદિક મનુષ્યની પેઠે થાઓ. તે વાત શ્રીજીએ પંચાળાના ચોથા વચનામૃતમાં કહી છે.' ॥૪૯૨॥

લય,[૧] વિક્ષેપ,[૨] રસાસ્વાદ અને કષાય[૩] એ ચારને ટાળ્યાનો શો ઉપાય છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે : (૧) લય તો ભગવાનની લીલાના ચિંતવને કરીને તથા સ્વામિનારાયણ નામના ભજને કરીને ટળે છે. (૨) વિક્ષેપ તો શ્રીજી-મહારાજના માહાત્મ્યના વિચારે કરીને તથા આત્મા-અનાત્માના વિવેકે કરીને ટળે છે. (૩) રસાસ્વાદ તો નિયમને વિષે યથાર્થપણે વર્તવે કરીને ટળે છે. (૪) કષાય તો સત્તારૂપ થઈને શ્રીજીમહારાજના ધ્યાને કરીને ટાળે તો ટળે છે. ॥૪૯૩॥

૧.નિદ્રા ૨.ઘાટ-સંકલ્પનાં વિઘ્નો ૩.વિષયમાં રાગ; વાસના

અને ‘જે સત્સંગ કરે છે તેને દિવ્ય દેહ કેમ બંધાય છે ?’ ઉત્તર જે, જેમ મૂર્તિનું બીબું મીણનું કરે છે. તેમાં પાંચ પ્રકારના રસ રેડે છે. તે રસની મૂર્તિ બંધાય છે, ને મીણનું બીબું ગળી જાય છે. ને તે ઉપર માટીનું ખોખું હોય તેને ભાંગી નાંખે છે; તેમ ધર્મ-જ્ઞાનાદિક સાધન જેમ જેમ પક્વતાને પામતાં જાય, તેમ તેમ દિવ્ય દેહને વિશે પ્રકાશાદિક ઐશ્વર્ય આવતાં જાય. ને ચાર સાધન[1] જીવને વિશે સંપૂર્ણ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે દિવ્ય દેહ સર્વ પ્રકારે સંપૂર્ણ થાય છે; ને તે પછી માટીનાં ખોખાંને ઠેકાણે જે સ્થૂળ દેહ તે પડી જાય છે. ને જેમ મૂર્તિને ઘસી-ભૂંસીને દિવ્ય[2] કરે છે; તેમ **એ એકાંતિક ભક્તને શ્રીહરિજી મહારાજ અતિ દયાએ કરીને ને ભીની[3] દષ્ટિએ કરીને સર્વે કસર ટાળી નાંખે છે.** ને દેહાભિમાન તો સ્થૂળ દેહને વિશે રહે છે ને માન તો સૂક્ષ્મ દેહને વિશે રહે છે. એ રીતે બે પ્રકારે માનના વિવેકની વાત કરી. ॥૪૯૪॥

ઉપાસ્ય, ઉપાસક ને સ્થાનક એ ત્રણની શુદ્ધતા કહો ? ઉત્તર જે, પુરુષોત્તમ ભગવાનને તુલ્ય ઉપાસ્ય કોઈ નથી, એ ઉપાસ્યની શુદ્ધતા કહેવાય. ને જે અક્ષરના સાધર્મ્યપણે વર્તવું, તે ઉપાસકની શુદ્ધતા કહેવાય. ને સ્થાનકની શુદ્ધતા તો અક્ષરબ્રહ્મ જ છે એમ જાણવું. ॥૪૯૫॥

૧.ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ ૨.શોભતી ૩.કરુણામય

અને સ્વામીએ વાત કરી જે, સ્થૂળ ને સૂક્ષ્મ દેહના ભાવ ટાળવાના સાધનને વિશે બદરિકાશ્રમના ઋષિ મંડ્યા છે. ને કારણ શરીરના ભાવને ટાળવાના સાધનને વિશે શ્વેતદ્વીપના મુક્ત મંડ્યા છે. ।।૪૯૬।।

'સ્વયં, અંશ, કળા ને વિભૂતિ એ ચારના ભેદને કેમ સમજવા ?' ઉત્તર જે, સગુણ, નિર્ગુણ એ બે પ્રકારના ભગવાનના અવતાર છે. તેને મધ્યે સગુણ તો પ્રદ્યુમ્ન, અનિરુદ્ધ ને સંકર્ષણ એ સ્વયં અવતાર છે. ને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને શિવ એ તો અંશાવતાર છે. ને કશ્યપાદિક કળાવતાર છે. ને નિર્ગુણમાં તો શ્રીકૃષ્ણાદિ સ્વયં અવતાર છે. ને દત્ત-કપિલાદિક અંશાવતાર ને મચ્છ-કચ્છાદિક કળાવતાર એમ છે. ને વિભૂતિ તો ઇન્દ્રાદિકને જાણવી ને વિભૂતિ તો ભગવાનની છડી છે.[૧] ગીતામાં તો રાજાને પણ વિભૂતિ કહ્યા છે, માટે છડી તો સર્વેને માનવા જોગ છે. ને રાજા પરીક્ષિતનું ઋષિએ સન્માન ન કર્યું તો કેટલી ઉપાધિ થઈ ! ને તે રાજાઓને વિશે નિરંતર જે સ્વાભાવિક ગુણ રહે છે તે તો પોતાના છે ને જે વિશેષ ઐશ્વર્ય જણાય છે તે પરમેશ્વરનું છે એમ જાણવું. ।।૪૯૭।।

અન્નમયકોશ, પ્રાણમયકોશ, મનોમયકોશ, વિજ્ઞાનમયકોશ ને આનંદમયકોશ એમની સ્થિતિ જુદી જુદી કહી છે. ।।૪૯૮।।

૧. જેમ મહારાજાના મોભા માટે તેની સાથે રાજચિહ્નવાળી છડી – રાજદંડ લઈને છડીદાર ઊભો હોય છે, તેમ ઇન્દ્રાદિક વિભૂતિ તે સર્વોપરી શ્રીહરિની છડી – વૈભવ છે. પ્રભુનો હુકમ બજાવનારા છે.

જીવ કિયે ઠેકાણે રહે છે ? જો સુષુમ્ણા નાડીમાં[1] રહે છે, એમ કહીએ તો એ તો મુક્તની નાડી છે. તેનો ઉત્તર જે, જીવની દષ્ટિ દશ્ય[2] સામી રહે છે; માટે બદ્ધ રહે છે. તેને પતંગિયાને દષ્ટાંતે[3] કરીને સ્વામીએ બહુ વાત કરી. ॥૪૯૯॥

અને પરમેશ્વરની આજ્ઞામાં બ્રહ્માદિક દેવ કેમ વર્તે છે?તો જેમ રાજાની આજ્ઞામાં તેના કારભારી[4] વગેરે વર્તે છે તેમ.॥૫૦૦॥

અને પૂછ્યું જે, મહાપુરુષને રહ્યાનાં સ્થાનક શાનાં છે ? ત્યારે કહ્યું જે, પંચભૂતનાં છે. ત્યારે સ્વામી કહે, તે સમે પંચભૂત ક્યાંથી હોય ? જેમ મૂર્તિમાન અગ્નિદેવમાં જ્વાળા રહી છે, તેમ પંચભૂત તો એમાં રહ્યા છે. ॥૫૦૧॥

'સર્વે વર્ણને વિશે ધર્મ કેમ રહ્યો છે ?' એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, કોઈકને વિશે તો અર્થને લઈને ધર્મ રહ્યો છે, ને કોઈકને વિશે તો કામને લઈને ધર્મ રહ્યો છે, ને કોઈને વિશે કપટે કરીને ધર્મ રહ્યો છે; ઈત્યાદિક ઘણે પ્રકારે કરીને રહ્યો છે, પણ કેવળ મોક્ષને અર્થે નથી જણાતો. ત્યારે કોઈકે પૂછ્યું જે, ત્યાગીને હશે ? ત્યારે સ્વામી કહે, એમાં પણ નાત્યને લઈને[5] તથા પ્રબંધે[6] કરીને રહ્યો છે. ત્યારે ફરી પૂછ્યું જે, તે મોક્ષને અર્થે કેમ થાય ? ત્યારે સ્વામી કહે, **સત્પુરુષને**

૧.ઈડા અને પિંગલા એ બે નાડીની વચ્ચે આવેલી નાડી (વચ.ગ.પ્ર.૬૫) ૨.દેહ તથા દુનિયા ૩.જેમ પતંગિયાને પ્રકાશના રૂપમાં મોહ છે, તેમ જીવને માયિક દેહ તથા પંચવિષયમાં મોહ છે; તેથી બદ્ધ રહે છે. ૪.દીવાન, મંત્રી વગેરે ૫.ત્યાગીના સમૂહની શેહ-શરમને કારણે ૬.ત્યાગીના ધર્મસંબંધી બંધારણે

ઓળખીને તેમનો સંગ મન, કર્મ, વચને કરે ને તેમના હાથ તળે રહ્યો થકો વર્ત્યા કરે તો મોક્ષને અર્થે થાય છે ને એમ ન વર્તે તો ધર્મ અર્થ ને કામ પર થઈ જાય છે. એમ કહીને અર્જુનના શૂરવીરપણાની વાત સાથે બીજા પણ શૂરવીરોની વાત કરી.[૧] ।।૫૦૨।।

'નિશ્ચયનું શું લક્ષણ છે ?' એ પ્રશ્નનો ઉત્તર બીજાએ કહ્યો જે, 'ઓળખવું કે જ્ઞાન એને કહેતા હશે.' ત્યારે એકે કહ્યું જે, 'નિશ્ચયનું તો કાંઈ ઠેકાણું નથી. કેમ જે, પ્રથમ તો અતિશય જણાતો હોય ને પછી કાંઈએ રહે નહીં.' ત્યારે સ્વામી બોલ્યા જે, 'એવાને તો પ્રથમથી જ નહિ હોય. ને કોઈકને લગાર ઈન્દ્રિયોમાં કે અંતઃકરણમાં હશે, તે કાંઈક અસમર્થ ચરિત્ર જણાઈ આવે તેણે કરીને ટળી જાય છે.' ।।૫૦૩।।

અને સ્વામીએ વાત કરી જે, નામને તો સ્વરૂપ, ગુણ ને ચરિત્રનો સંબંધ રહે છે. ત્યારે કોઈએ પૂછ્યું જે, ગુણ ને ચરિત્રમાં શો ફેર છે ? ત્યારે સ્વામી કહે જે, પુંડરીકાક્ષ,[૨]

૧.અર્જુન એવા શૂરવીર અને નિશાનબાજ હતા, કે તેની વાત સાંભળતાં અન્ય યોદ્ધાઓને તેવા બનવાનું શૂરાતન ચડી જતું. એક ગામમાં ઘણા શૂરવીરો રહેતા. ધીરે-ધીરે એ મૃત્યુ પામ્યા. એક વૃદ્ધ શૂરવીર જીવતો રહ્યો. પછી 'આ ગામમાં કોઈ શૂરવીર જીવતો નથી' એમ માનીને લૂંટારા લૂંટવા આવ્યા, ત્યારે વૃદ્ધ શૂરવીરને શૂરાતન ચડ્યું, 'મરું કે મારું ' આમ નિશ્ચય કરી હથિયાર બાંધી લડવા નીકળ્યો. તે જોઈને ગામના ઘણાં લોકોને શૂરાતન ચડ્યું અને તેઓ પણ હથિયારો લઈ નીકળી પડ્યા. તે જોઈને લૂંટારાઓ ભાગી ગયા. આમ, એક સમર્થ સત્પુરુષના સંગે બીજા ઘણાના મોક્ષ થાય છે. ૨.કમળ જેવી આંખવાળા

પુંડરીકવદન,[1] નિષ્કલંક, ચંદનાર્ચિત[2] આદિક સ્વરૂપનિર્ણય છે; ને અતિ દયાળુ, અતિ કૃપાળુ, અતિ વત્સલ ઇત્યાદિક ગુણનિર્ણય છે. ને ચરિત્ર તો જે નાના પ્રકારની ક્રિયા કરવી તે છે. ॥૫૦૪॥

અને કર્મ, ભક્તિ ને જ્ઞાનના ભેદ છે. તેની વિગત જે, કર્મયોગ તે પોતાના વર્ણાશ્રમને અનુસારે ઉદ્યમ કરે ને તેમાંથી દશોંદ-વીશોંદ શ્રીજીમહારાજને અર્થે કાઢે તેને કહીએ. ને **ત્યાગી થઈને નવધા ભક્તિ નિષ્કામપણે પ્રમાદ મૂકીને કર્યા કરે તેને ભક્તિયોગ કહીએ. ને સત્તારૂપ થઈને ગુણને ટાળતા થકા કૈવલ્યપણે[3] ભક્તિ કરે તેને જ્ઞાનયોગ કહીએ.** ॥૫૦૫॥

અને શ્રીજીમહારાજમાં શક્તિ રહી છે તેને કેમ સમજવી ? તો, જે મનુષ્ય-પશુ આદિક સર્વે શ્રીજીની મૂર્તિ જોઈને તેને વિશે અતિશય તણાય છે, ને પોતાની ક્રિયા કરવા સમર્થ થાતાં નથી. અને જેની શક્તિ ભક્તમાં, કાળમાં, નામમાં તથા વચનમાં પણ રહી છે – એમ વિસ્તારે કરીને વાત બહુ કરી. ॥૫૦૬॥

અને પૂછ્યું જે, પ્રેમી ભક્ત છે તે તો ઐશ્વર્યાર્થીમાં વળગી જાય છે, ને જ્ઞાની છે તે તો બ્રહ્મસુખમાં વળગી જાય

૧.કમળ સમાન મુખવાળા ૨.ચંદનથી પુજાયેલા ૩.ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણના અવલંબન વિના કેવળ ચૈતન્યવૃત્તિથી

છે; માટે એ બેયને બાધ આવ્યો, તે કેમ કરે તો ટળે ? તેનો ઉત્તર જે, એ બે જો શ્રીજીમહારાજનો મહિમા સમજે તો ટળે. તે ઉપર વજ્રની ખીલીનું[૧] વચનામૃત વંચાવ્યું ને કહ્યું જે, દિવ્યભાવ તથા મનુષ્યભાવ એ બેય તુલ્ય છે; તેમાં રંચમાત્ર ફેર નથી, પણ જો જ્ઞાન-વૈરાગ્યાદિક સાધને કરીને નિર્વાસનિક થવાય તો સર્વ પ્રકારે માહાત્મ્ય સમજાય છે. ।।૫૦૭।।

અને ધર્મ-જ્ઞાનાદિકની અવધિ[૨] જોઈ, ત્યારે પ્રથમના ત્રણની તો અવધિ જાણ્યામાં આવી ને એક ભક્તિ તો અગાધ રહી. ।।૫૦૮।।

અને જ્ઞાનશક્તિ, ક્રિયાશક્તિ તથા ઈચ્છાશક્તિનાં લક્ષણ[૩] કહ્યાં જે, પરમેશ્વર શ્રીહરિજી મહારાજ તે જે તે પોતાની જે જ્ઞાનશક્તિ, ક્રિયાશક્તિ ને ઈચ્છાશક્તિ તેને અનુસારે પ્રેરે છે. તે વ્યાસજીએ શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં કહ્યું છે જે –

बुद्धीन्द्रियमनःप्राणान् जनानामसृजत्प्रभुः ।
मात्रार्थं च भवार्थं च ह्यात्मनेऽकल्पनाय च ।।[૪]

૧. ગ.અંત્યનું ૭ મું. ૨. સીમા; છેડો; માપ ૩. **જ્ઞાનશક્તિ :** ભગવાન જીવને સુષુપ્તિમાંથી જગાડીને સર્વે ક્રિયાનું જ્ઞાન આપે છે તે. **ક્રિયાશક્તિ :** જીવ જે જે ક્રિયામાં પ્રવર્તે છે, તે ભગવાનની જે ક્રિયાશક્તિ તેના અવલંબને કરીને પ્રર્વતે છે તે. **ઈચ્છાશક્તિ :** જીવને જે જે કાંઈ ઈચ્છા થાય છે, તે પરમેશ્વરની ઈચ્છાશક્તિને અવલંબને કરીને પ્રાપ્ત થાય છે, તેને ઈચ્છાશક્તિ કહીએ. (વચ.ગ.પ્ર.૬૫) ૪.સર્વે જનનાં બુદ્ધિ, ઈન્દ્રિયો, મન અને પ્રાણને ભગવાન જે તે સૃજતા હવા, તે જીવને વિષયભોગને અર્થે તથા જન્મને અર્થે તથા લોકાંતરમાં જવાને અર્થે તથા મોક્ષને અર્થે સર્જ્યાં છે. (ભાગ.૧૦/૮૭/૨)

અને નરનારાયણ ભગવાનનું તપ પણ એમ જ છે ને જ્ઞાનશક્તિ આદિક પણ એ પ્રમાણે છે. ll૫૦૯ll

નિષ્ઠા ને મહિમા એક છે કે જુદાં છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, નિષ્ઠા તો એને કહીએ જે, એક પુરુષોત્તમને વિશે જ સર્વનું અંતર્યામીપણું તથા સર્વનું કર્તાપણું તથા સર્વનું આધારપણું તથા સર્વનું પ્રેરકપણું રહેલું છે, એવી રીતે અંતઃકરણમાં નિરંતર દૃઢ વર્ત્યા કરે તેને કહીએ. ને મહિમા તો આવે ને જાય પણ ખરો, પણ એવી વાર્તાનું શ્રવણ, મનન ને નિદિધ્યાસ નિરંતર કર્યા કરે તો મહિમા નિરંતર રહે ને સાક્ષાત્કાર થાય. જેમ કોઈ શ્લોક કે કીર્તન મુખપાઠ કરેલ હોય તેને વરસ, છ મહિના સુધી ખટકો રાખીને વાર્તા કર્યામાં લાવ્યા કરે કે સંભાર્યા કરે તો પક્વ થાય. ll૫૧૦ll

અને **'सत्त्वं यद्ब्रह्मदर्शनम्'**[૧] સત્ત્વગુણથી બ્રહ્મનું દર્શન થાય છે, એવી જે માયા તે દુઃખરૂપ કેમ કહેવાય છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, જેમ પૃથ્વીની ઘટાદિક એવા અનેક પ્રકારની રચના છે તથા કાચ આદિકને વિશે સ્વચ્છપણું છે, તે સર્વે કર્તાની શિલ્પતાએ[૨] કરીને છે. તેમ શ્રીહરિજી મહારાજ અને તેમના સત્પુરુષના સંબંધે કરીને સત્ત્વગુણને વિશે બ્રહ્મદર્શનપણું છે. ને એમ ન હોય તો આરબ ને કોળી આદિકને વિશે સત્ત્વગુણ તો દેખાય છે તોપણ બ્રહ્મદર્શન તો

૧.સત્ત્વગુણ ભગવદ્દર્શનમાં ઉપયોગી છે. (ભાગ.૧/૨/૨૪) ૨.કલા-કારીગીરીએ

કહેવાય નહીં. ને નિર્ગુણપણું[1] તો એ બેયના સંગે કરીને આવે છે. ને તેને વિશે બીજો એક ભેદ છે, જેમ આંહીંથી વડતાલ તથા ધોલેરે કે જૂનાગઢ ગયા તોપણ ગયા કહેવાય ને હોય તો મારગમાં, તેમ હરિભક્ત નિર્ગુણ કહેવાય. એમ દેવને દૃષ્ટાંતે કરીને બહુ વાર્તા કરી.[2] ।।૫૧૧।।

અને હેત ને માહાત્મ્ય જેમ પ્રથમ હતાં એમ ને એમ સદાય કેમ રહેતાં નથી ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, તે પ્રથમની પેઠે ન રહે પણ ગૂઢ થઈ જાય છે, ને ગૂઢપણે[3] રહીને અતિશય વૃદ્ધિને પામે છે. ।।૫૧૨।।

અને પુરુષોત્તમ ભગવાન, માયા અને જીવ એ ત્રણેય અનાદિ છે, તે વાત યથાર્થ છે; પણ માયા અને જીવ તો ભગવાન આગળ અતિ અસમર્થ ને પશુ જેવાં જણાય છે. ને એને અનાદિપણું છે, એટલું જ સરખાપણું છે; પણ સર્વ ઐશ્વર્યે યુક્ત તો પુરુષોત્તમ ભગવાન એકલા જ છે. એમ સ્વામીએ મનુષ્ય અને પશુના દૃષ્ટાંતે[4] બહુ વાત કરી. ।।૫૧૩।।

અને સ્વામીએ વાત કરી જે, 'શ્રદ્ધામાં વૈરાગ્યાદિક આવી જાય છે.' તે સાંભળીને સંતે આશંકા કરી જે, 'ત્યારે

૧.માયાના બંધને રહિતપણું ૨.દેવો અનેક પ્રકારના છે, તેમની પાત્રતા પ્રમાણે નિર્ગુણતા પણ અનેક પ્રકારની છે; જેમ કે, ઈન્દ્ર કરતાં બ્રહ્મા વિશેષ નિર્ગુણ છે ને બ્રહ્મા કરતાં વિષ્ણુ વિશેષ નિર્ગુણ છે. ૩.દેખાય નહિ એવી રીતે અંદર ૪.મનુષ્ય પાસે પશુ અસમર્થ ને આધીન છે, તેમ જ માયા-કાળ-કર્માદિક સર્વે શ્રીહરિની પાસે અસમર્થ, પરતંત્ર અને આધીન છે.

તે જુદા શા સારુ કહ્યા ?' ત્યારે સ્વામી કહે, શ્રદ્ધા તો બીજે પણ થાય છે. માટે **સત્શાસ્ત્ર અને સત્પુરુષને સંગે કરીને જ્ઞાન-વૈરાગ્યાદિકને શ્રવણ-મનનાદિકે કરીને શીખે તો સાચી શ્રદ્ધા ઊપજે છે,** ને તે શ્રદ્ધામાં જ્ઞાન-વૈરાગ્યાદિક રહ્યા છે. ॥૫૧૪॥

અને ચૈતન્યાનંદસ્વામી કહે કે, એક દિવસ સ્વામીએ મારી આગળ એમ વાત કરી જે, પોતાનો જેવો સ્વભાવ હોય તેવો સર્વનો કરવા ઈચ્છીએ તો તે કેમ થાય ? કારણ કે, શરીરનાં બીબાં જુદાં-જુદાં છે માટે ન થાય. ને તમોગુણ ને રજોગુણના જે મલિન સંકલ્પ છે તે તો શમદમાદિકે કરીને શ્રીજીમહારાજનાં ગુણચરિત્રનાં કીર્તને કરીને ટળે છે. ને વિષયની ઉત્પત્તિ તો વિષયમાંથી ને દેહાભિમાનમાંથી છે.

અને સૂક્ષ્મભાવ તથા સ્થૂળભાવને ઓળખવા. તે સૂક્ષ્મભાવ શું ? જે મુક્તાનંદસ્વામી જેવા સંત તે અનેક જીવનાં કલ્યાણ કરવાને અર્થે સર્વેના સરખા વર્તે છે ને પોતાને વિશે તો વૈરાગ્યાદિકનું બળ અપાર રહ્યું છે, તોપણ એમ વર્તે એ સૂક્ષ્મભાવ કહેવાય. ને સ્થૂળભાવ તો એ જે પોતાના અંતઃકરણમાં તો બળ અલ્પ હોય ને બાહેર બહુ જણાવે એ સ્થૂળભાવ કહેવાય. ॥૫૧૫॥

અને એક દિવસ સ્વામીએ શુદ્ધ સંપ્રદાયના જ્ઞાનની વાત કહી જે, જ્યારે પુરુષોત્તમ ભગવાન આ પૃથ્વીને વિશે પધાર્યા હોય, ત્યારે તેમાં સહેજે જ એવો ચમત્કાર હોય જે પૂર્વના

અવતારને પોતાના સ્વરૂપમાંથી પ્રગટ કરી દેખાડે તથા તેને પોતાના સ્વરૂપને વિશે લીન કરી દેખાડે. ત્યારે એ વાર્તાને જોઈને તથા સાંભળીને એમ સમજવું જે, એ ભગવાનના સ્વરૂપને કાળ, કર્મ તથા માયા પણ પરાભવ કરવાને સમર્થ થાય તેમ નથી તો મનુષ્ય તો ક્યાંથી જ એમને પરાભવ કરે ? કેમ જે, એ ભગવાન તો કોઈના માર્યા મરે એવા નથી, એવી રીતે ભગવાનના સ્વરૂપને સમજવું.

ત્યારે કોઈકને એમ શંકા થાય જે, 'એ ભગવાન તો માર્યા મરે એવા નથી, ત્યારે ભીષ્મપિતાએ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને બાણ માર્યાં, એમાં એમને શો બાધ છે ? કેમ જે, ક્ષત્રિયનો એમ ધર્મ છે જે, સંગ્રામમાં જે સામો આવે તેની સન્મુખ ઊભા રહેવું ને મારવું, તે ક્ષત્રિયનો એમ ધર્મ રાખ્યા સારુ એમણે ભગવાનને બાણ માર્યાં.' કેમ જે, ભગવાન તો કોઈના માર્યા મરે એવા નથી એમ એની સમજણ હતી, પણ એ શુદ્ધ સંપ્રદાયના જ્ઞાનમાં કસર કહેવાય. માટે જે શુદ્ધ સંપ્રદાય થકી જ્ઞાનને પામ્યો હોય તે ભીષ્મની પેઠે ભગવાનને ન સમજે ને એ **ભગવાન તો જેવા અક્ષરમાં છે તેવા જ પ્રગટ મનુષ્યના જેવી મૂર્તિ ધરીને વિચરતા હોય તેને સમજે, પણ એમાં ને આમાં ફેર ન સમજે.**

ને એમ સમજે જે, એ અક્ષરાતીત પુરુષોત્તમ ભગવાન એવો શુભ સંકલ્પ ધારીને આ લોકને વિશે પધાર્યા હોય જે,

મારે અસંખ્યાત જીવનો ઉદ્ધાર કરવો છે. ત્યારે તે પ્રગટ ભગવાનની મૂર્તિનો સંબંધ જે જે જીવને જે પ્રકારે થાય તે સર્વે જીવનો મોક્ષ થાય. તથા તે ભગવાનના જે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને માહાત્મ્યે સહિત એકાંતિક મોક્ષ તથા પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ તેમણે યુક્ત જે એકાંતિક ભક્ત હોય, તેમને પોતાની મૂર્તિસંબંધી સુખ આપવું; એવો સંકલ્પ ધારીને પધાર્યા હોય ત્યારે પોતે એમ વર્તે જે, જેમ મનુષ્યને વિશે પક્ષપાત તથા પારકું-પોતાનું તથા જે જે મનુષ્યના સ્વભાવ તેને ગ્રહણ કરીને ભગવાન પણ વર્તે. ત્યારે તે જીવોનો મોક્ષ પણ થાય ને પોતાના એકાંતિક જે ભક્ત હોય તેને પોતાની મૂર્તિનું સુખ પણ ત્યારે આવે; તે વાસ્તે ભગવાનને વિશે મનુષ્યના જેવી સર્વે રીત હોય, પણ તેને જોઈને **જે જીવ એ ભગવાનને વિશે અવળો[૧] સંકલ્પ કરે તેને એવું પાપ લાગે જે, એનો જીવ પણ નાશ થઈ જાય.** શા માટે ? તો એ ભગવાન એક નિમિષમાત્ર[૨] આ લોકમાં જો અધિક રહે તો અસંખ્યાત જીવોનો મોક્ષ થાય. પણ આ લોકમાં આવે ત્યારે ભગવાન પણ મનુષ્યની રીતે વર્તતા હોય ને અંતર્ધાન થઈ જાય. વાસ્તે જેમ કોઈ રાજા આગળ દસ-વીસ નટે રમત કરી હતી, તે માંહોમાંહી કપાઈને મરી ગયા[૩] ને પછી ચાળીશ ગાઉ ઉપર નીસર્યા – તે દૃષ્ટાંતે કરીને જાણવા. તે માટે જ્યારે ભગવાન અંતર્ધાન થઈ જાય

૧.માયિકભાવનો – મહારાજમાં પણ માન, કામ, લોભ કે પક્ષપાત જેવા દોષો છે એવો
૨.ક્ષણમાત્ર ૩.નટવિદ્યાથી એવું દેખાડ્યું, ખરેખર મર્યા નહોતા

ત્યારે એક તો અગણિત જીવોનો મોક્ષ થાતો તે ન થાય, ને એકાંતિક ભક્તને ભગવાનનો વિયોગ પણ થાય. તેથી અવળો સંકલ્પ કરનારો જે જીવ તે નરકમાં જાય ને તેને એવું પાપ લાગે જે, તે પાપની ગણતી કરવાને શેષજી પર્યંત કોઈ સમર્થ ન થાય. માટે જેમ અતિ અધિક જે મહાપાપ વગેરે પાપનો નિર્ણય તથા પ્રાયશ્ચિત નથી, તેમ જ ભગવાનને વિશે અવળો સંકલ્પ કરનારનું પણ જાણવું. ।।૫૧૬।।

અને એક દિવસ સ્વામી સંત-હરિભક્ત ઉપર અતિ કૃપા કરી બોલ્યા જે, બે પ્રકારનું જે જ્ઞાન છે, તેનાં લક્ષણ તથા તેને ઊપજવાનો જે ઉપાય તે આજ કહીએ છીએ. તે બે પ્રકારનું જ્ઞાન કયું ? તો, એક તો એવું જ્ઞાન હોય જે, તેમાં વિષયનો અવ્યક્ત રાગ રહે ને તે રાગ નિર્મૂળ ન થાય; તે માટે જ્ઞાન વિષયાસક્તિએ સહિત કહેવાય. ને બીજું જ્ઞાન તો એવું જે, તેમાં વિષયનો અવ્યક્ત રાગ લગારેય પણ ન રહે; માટે તે વિષયાસક્તિએ રહિત કહેવાય.

હવે તે જ્ઞાન શું ? તો જીવ, માયા અને ઈશ્વરના સ્વરૂપને યથાર્થ જાણવું તે, તથા સ્થાવર-જંગમ જે જીવના ભેદ તે જાણવા. તથા મનુષ્ય, દેવ, દૈત્ય તથા મરીચિ આદિક પ્રજાપતિ તથા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ તથા વૈરાટપુરુષ, પ્રધાનપુરુષ અને મૂળ પ્રકૃતિપુરુષ એ સર્વેનાં સ્વરૂપને જેમ છે તેમ યથાર્થ જાણવાં, તથા તેમની ઉત્પત્તિ જે રીતે થાય

છે તે જાણવી, તથા તેમની સ્થિતિ જાણવી, તથા કાળે કરીને એ સર્વેનો નાશ થાય છે તે જાણવું. તથા પ્રથમ જે પ્રકારે પુરુષોત્તમ ભગવાને અક્ષર દ્વારાએ પુરુષને પ્રેર્યો તે માયા સાથે જોડાણો, ને તે થકી પ્રધાનપુરુષ અનંત થયાં ને તે એક પ્રધાનપુરુષ થકી અનંતકોટિ વૈરાટ થયા, તે વાત પણ જાણવી. તથા અક્ષરધામ અને તેમાં અનંતકોટિ મુક્તે સેવ્યા એવા પુરુષોત્તમનારાયણ જે શ્રીહરિકૃષ્ણજી મહારાજ તે સદાય બિરાજમાન છે તેમને જાણવા. આવી રીતે એ સર્વેનાં સ્વરૂપને જાણવું તેને જ્ઞાન કહીએ.

અને તે જ્ઞાન તથા વૈરાગ્યને પરસ્પર એમ છે જે, જ્ઞાન વિના વૈરાગ્ય ન ઊપજે ને વૈરાગ્ય વિના જ્ઞાન સિદ્ધ ન થાય. તે માટે પ્રથમ તો સ્થાવર-જંગમથી આરંભીને પુરુષ પર્યંત એ સર્વેનાં સ્વરૂપને યથાર્થ જેમ છે તેમ જાણીને પછી એમને ચાર પ્રકારના પ્રલયે કરીને નાશવંત જાણવાં, ને **એ સર્વેને વિશેથી મનને ઉદાસ કરીને તે સર્વેથી પર ચિદાકાશને[1] વિશે સદા બિરાજમાન ને કિશોર મૂર્તિ એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેમના સ્વરૂપમાં વૃત્તિને ઠેરાવવી.**

હવે તે વૈરાગ્યને સંક્ષેપે કરીને કહીએ છીએ જે, પ્રથમ તો નિત્ય પ્રલયને જાણવો, જે વીર્યમાંથી આ દેહ બંધાય છે ને પછી તે ગર્ભ વૃદ્ધિને પામે છે ને પછી જન્મે છે, પૌગંડાવસ્થાને[2]

૧.અક્ષરબ્રહ્મને ૨.૫ થી ૧૦ વર્ષ સુધીની અવસ્થા

પામે છે, જુવાન થાય છે, વૃદ્ધાવસ્થાને પામે છે ને મરી જાય છે. તથા સવારે ખાધું હોય તે સાંજે ક્ષુધા[૧] લાગે છે તથા સાંજે ખાઈને સવારે ભૂખ્યો થાય છે. તથા પશુ-પક્ષી એ સર્વે ઊપજે છે ને તેનો નાશ થાય છે. તથા વૃક્ષે ફળ-ફૂલ આવે છે ને વળી નાશ થાય છે. તથા કોઈકનું કોઈ બાળે છે તથા કોઈક લઈ જાય છે. તથા કોઈક ભાઈને તથા દીકરાને તથા બાપને મારી નાંખે છે – એ સર્વે નિત્ય પ્રલયનું દુઃખ જાણવું.

અને નૈમિત્તિક પ્રલય તો એને કહીએ જે, જ્યારે ચૌદ મનુ એકોતેર ચોકડીનું રાજ્ય કરીને મરી જાય છે, ત્યારે વૈરાટપુરુષની રાત પડી જાય છે. તે જ્યારે ચૌદમો મનુ થઈ રહે, ત્યારે સો વરસ સુધી તો કાળ પડે છે. ત્યારે મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, વૃક્ષ એ સર્વેનો નાશ થઈ જાય છે. તથા નદીયુંનાં જળ પણ સુકાઈ જાય છે. ત્યારે પૃથ્વીમાત્ર કાળા ઠીકરા જેવી રહે છે. ને ત્યાર પછી એક સો વરસ સુધી તો બાર સૂર્ય તપે છે, તે સોળ સોળ કળાનો પ્રકાશ લઈને ઊગે છે ને પૃથ્વીને બાળીને છાણાની રાખ જેવી કરે છે. ને તે પછી શેષનાગના મુખમાંથી અગ્નિ નીકળે છે, તે અગ્નિ દસ લોકને[૨] બાળીને રાખ કરે છે. ને તે પછી સો વરસ સુધી હસ્તીની સૂંઢ જેવી છે ધારા જેની એવા જે પ્રલયકાળના તેર મેઘ તે વરસે છે, તેથી ધ્રુવના તારા સુધી જળ ભરાઈ જાય છે. ત્યારે દશ

૧.ભૂખ ૨.સાત પાતાળ, આઠમો આ મૃત્યુલોક અને ઉપરના બે ભુવર તથા સ્વર્ગ લોકને

લોકમાં રહ્યા જે ઇન્દ્ર, ચંદ્ર, વરુણ, યમ, શિવજી, પ્રજાપતિ એ સર્વેના દેહનો નાશ થઈ જાય છે, ને એમના જે જીવ છે તે બ્રહ્માને વિશે લીન થાય છે. ને બ્રહ્માનો દેહ નાશ થાય છે ત્યારે તે બ્રહ્માનો જે જીવ તે વૈરાટપુરુષની નાભિમાં લીન થઈ જાય છે; તેને નૈમિત્તિક પ્રલય કહીએ.

એવા ત્રીસ દિવસનો વૈરાટનો મહિનો ને એવા બાર મહિનાનું એક વરસ ને એવા પચાસ વરસનું એક પરાર્ધ કહેવાય. એવા દ્વિપરાર્ધનું વૈરાટનું આયુષ્ય છે. તે જ્યારે સો વરસ પૂરાં થાય છે, ત્યારે પ્રથમ કહ્યું છે તેમ સો વરસ સુધી અનાવૃષ્ટિ થાય છે. ને પછી સો વરસ સુધી બાર સૂર્ય તપે છે. ને તે પછી સંકર્ષણના મુખમાંથી મહાઅગ્નિ પ્રગટે છે, તે ચૌદેય લોકને બાળીને છાણાની રાખ જેવા કરે છે. ને તે પછી પ્રલયકાળના જે મેઘ છે તે સો વરસ સુધી વરસે છે, ત્યારે ચૌદેય લોકમાં જળ ભરાઈ જાય છે. ને ત્યારે જે પૃથ્વી અડાયા છાણાની રાખ જેવી હતી તે ઓગળીને ગંધે સહિત જળને વિશે લીન થાય છે, ને તે પછી જળ રસને વિશે લીન થાય છે, ને રસ તેજને વિશે લીન થાય છે, ને તેજ રૂપને વિશે લીન થાય છે, ને રૂપ વાયુને વિશે લીન થાય છે, ને વાયુ સ્પર્શને વિશે લીન થાય છે, ને સ્પર્શ આકાશને વિશે લીન થાય છે, ને આકાશ શબ્દને વિશે લીન થાય છે. ને શબ્દ તામસાહંકારને વિશે લીન થાય છે, ને તામસાહંકાર

રાજસાહંકારને વિશે લીન થાય છે, રાજસાહંકાર સાત્ત્વિકાહંકારને વિશે લીન જાય છે, ને સાત્ત્વિકાહંકાર મહતત્ત્વમાં લીન થાય છે, ને અનંત જે મહતત્ત્વ તે પ્રધાન જે પ્રકૃતિ તેને વિશે લીન થાય છે, ને તે પ્રધાન જે પ્રકૃતિ તે પુરુષને વિશે લીન થાય છે, ને પુરુષ તે મૂળ પ્રકૃતિને વિશે લીન થાય છે; એને પ્રાકૃત પ્રલય કહીએ.

અને એ પ્રાકૃત પ્રલયે કરીને જેનો નિષેધ કર્યો હોય તેમાંથી જે જ્ઞાન પ્રગટે, તેણે કરીને જીવમાંથી અવ્યક્ત વિષયનો રાગ ન ટળે. માટે એ જ્ઞાન વિષયાસક્તિએ સહિત કહેવાય. તે માટે પૂર્વે જે જે મોટા આચાર્ય થયા છે, તેને જ્ઞાન શાસ્ત્રમાં પ્રાકૃત પ્રલય સુધી જણાય છે, પણ તેથી અધિક નથી જણાતું તથા તેઓ મહાપુરુષને જ પુરુષોત્તમ જાણે છે.

આત્યંતિક પ્રલય તો એને કહીએ જે, અનંતકોટિ જે પ્રધાન ને પુરુષ તે સર્વે મહામાયાને વિશે લીન થાય છે, ને મહામાયા તે મહાપુરુષને વિશે લીન થાય છે, અને મહાપુરુષ પણ એ દેહનો ત્યાગ કરીને પછી ભાગવતી તનુએ કરીને પુરુષોત્તમ ભગવાનની સેવામાં રહે છે; તેને આત્યંતિક પ્રલય કહીએ.

આવી રીતે ચાર પ્રકારના પ્રલયે કરીને એ સર્વેને નાશવંત જાણીને પછી અખંડ,[૧] અનાદિ,[૨] સત્ય,[૩] પરિમાણે[૪] રહિત ને અપરિમિત[૫] ઐશ્વર્યે સહિત જે અક્ષરધામ, તેને

૧.ટૂકડા ન થાય તેવું ૨.જેનો ક્યારેય જન્મ થયો નથી તેવું ૩.ક્યારેય નાશ ન થાય તેવું ૪.માપ-મર્યાદાએ ૫.અમાપ

વિશે સદા દિવ્ય મૂર્તિ એવા પુરુષોત્તમનારાયણ તે અપરિમિત અક્ષરમુક્તે સેવ્યા થકા સદા બિરાજમાન છે. ને **તે પુરુષોત્તમ ભગવાન તથા અક્ષરમુક્ત તે સદા મૂર્તિમાન થકા બિરાજે છે પણ તેમના આકાર કોઈ દિવસ ટળે એવા નથી,** એમ સમજે પણ એ સમજણ કોઈ દેશે કરીને કે કાળે કરીને કોઈ દિવસ ફરે નહીં. અને ભગવાનને નિરાકાર માને નહિ ને સદા દિવ્ય સાકાર જ સમજે. અને એવા જે એ પુરુષોત્તમ ભગવાન તે દયા કરીને આપણા કલ્યાણને અર્થે આંહીં પધાર્યા છે. તેને સર્વે અવતારના અવતારી જાણીને પછી એ પુરુષોત્તમના સ્વરૂપને એમ સમજવું જે, **જ્યાં પુરુષોત્તમ ભગવાનની મૂર્તિ છે ત્યાં જ અક્ષરધામનું મધ્ય છે,** એમ જાણવું. તે માટે પૂર્વે કહ્યું તેમ સર્વેનો નિષેધ કરીને પછી એમ જાણવું જે, **અક્ષરને વિશે જે પુરુષોત્તમ છે તે જ આ ભક્તિ-ધર્મના પુત્ર શ્રીહરિજી મહારાજ છે, ને અક્ષર[૧] સોતા[૨] જ આંહીં પ્રગટ બિરાજે છે; આવી રીતનું જે જ્ઞાન તેને આત્યંતિક જ્ઞાન કહીએ.**

અને આવો જે જ્ઞાની તેનું ઐશ્વર્ય ભગવાનની પેઠે સ્વતંત્ર હોય ને એવા જ્ઞાની તો બહુ દુર્લભ છે. તે સાધારણ લાખ મનુષ્ય હોય તેમાંથી પોતપોતાના આશ્રમ[૩] પ્રમાણે વર્તે એવો એક નીકળે. ને એવા લાખ મનુષ્ય હોય તેમાંથી યથાર્થ શાસ્ત્ર પ્રમાણે ધર્મ પાળે એવો એક નીકળે. ને એવા લાખ

૧.સર્વત્ર વ્યાપક એવા અક્ષરધામ ૨.સહિત ૩.આશ્રમસંબંધી ધર્મ

ભેળા કરીએ ત્યારે સત્સંગ કરે એવો એક નીકળે. ને એવા હજાર સત્સંગી ભેળા કરીએ ત્યારે નક્કી સત્સંગી એક નીકળે. ને એવા હજાર સત્સંગી ભેળા કરીએ ત્યારે સાધુ થાય એવો એક નીકળે. ને એવા હજાર સાધુ ભેળા કરીએ ત્યારે ધર્મામૃત પ્રમાણે યથાર્થ વર્તે એવો તો એક નીકળે. ને એવા હજાર ભેળા કરીએ ત્યારે ભગવાનને સંભારે એવો એક નીકળે. ને એવા હજાર ભેળા કરીએ ત્યારે પૂર્વે કહ્યું જે જ્ઞાન તેણે સહિત પ્રેમલક્ષણા[૧] ભક્તિ કરે એવો એક નીકળે. તે માટે એવું જે જ્ઞાન પામવું તે મહા કઠણ છે. ।।૫૧૭।।

પછી દોલતરામે ફરી પૂછ્યું જે, 'જ્ઞાતા[૨] ને જ્ઞાન તે કેમ સમજવું ?' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, 'જેમ દૂધનું પાત્ર હોય તેમાંથી કટોરામાં લઈને હાથે કરીને પીવે છે, ત્યારે દૂધનું સુખ જીભને આવે છે પણ હાથ તથા પાત્રને નથી આવતું; તેમ જે જીવ છે તે પોતાની જ્ઞાનમય શક્તિ વડે કરીને જાણે છે ત્યારે તે જ્ઞાન જીવને થયું, પણ નેત્રાદિક ઈન્દ્રિયોને તથા તેના દેવતા અને ગોલકને થતું નથી. તથા શ્રોત્રાદિક જે ઈન્દ્રિયો તથા અંતઃકરણ તથા એમનાં ગોલક તથા એમના દેવતા તથા એમના વિષય એ સર્વેને પોતે જ્ઞાતારૂપ જે જીવ તે પોતાની જ્ઞાનરૂપ જે શક્તિ તે વડે કરીને નોખાં નોખાં સમજે છે. જેમ સૂર્ય છે તે પોતે તેજોમય છે ને પોતાની તેજરૂપ

૧.પોતામાં હોય તેથી પણ વધુ પ્રભુમાં પ્રીતિવાળી ૨.જાણનારો; આત્મા

જે શક્તિ તેણે કરીને બ્રહ્માંડમાં પ્રકાશ કરે છે ને પોતે તો સદાય મૂર્તિમાન પોતાના લોકમાં છે; તેમ જે જીવ છે તે પણ પોતે સદાય હૃદયમાં રહ્યો છે ને ત્યાં જ રહ્યો થકો પોતાની જ્ઞાનરૂપ શક્તિએ કરીને નખશિખાપર્યંત સર્વે ઇન્દ્રિયોને તથા અંતઃકરણને એકકાળે જાણે છે. ને જો એમ ન કહીએ તો બ્રહ્મજ્ઞાનીની પેઠે સમજાય; તે માટે આ કહ્યું તેમ જ્ઞાતા અને જ્ઞાનના સ્વરૂપને જાણવું.' ।।૫૧૮।।

અને જે બ્રહ્મ છે તેની તો એમ વિક્તિ છે જે, પુરુષોત્તમને પણ બ્રહ્મ કહે છે ને પુરુષોત્તમ પણ કહે છે. અને જે સ્થાનકરૂપ અક્ષર છે તેને પણ બ્રહ્મ કહે છે ને અક્ષરધામ પણ કહે છે. અને મહાપુરુષને બ્રહ્મ કહે છે ને વળી તેને અક્ષર પણ કહે છે; માટે જ્યાં જેનું પ્રકરણ હોય ત્યાં તેને બ્રહ્મ જાણવા. જો મહાપુરુષનો પ્રસંગ હોય તો મહાપુરુષને બ્રહ્મ જાણવા અને અક્ષરનો પ્રસંગ હોય તો અક્ષરને બ્રહ્મ જાણવા, ને જો પુરુષોત્તમનો પ્રસંગ હોય તો પુરુષોત્તમને બ્રહ્મ જાણવા; પણ તે શબ્દછળને જોઈને મૂંઝાવું નહીં. ।।૫૧૯।।

અને ગણેશનું ચક્ર છે ત્યાં પ્રધાનપણે પૃથ્વી તત્ત્વ વર્તે છે, ને બ્રહ્માને સ્થાનકે વિશેષપણે કરીને જળ તત્ત્વ વર્તે છે, ને વિષ્ણુને સ્થાનકે વિશેષપણે તેજ તત્ત્વ વર્તે છે, ને કંઠ-સ્થાને તથા ભ્રૂકુટિ સ્થાને વિશેષપણે આકાશ તત્ત્વ વર્તે છે, ને બ્રહ્મરંધ્રને મધ્યે જે સહસ્રદળનું કમળ તે સ્થાનકે વિશેષપણે

જ્યોતિસ્વરૂપ ચિદાકાશ વર્તે છે ને બીજાં સ્થાનકોને વિશે ચિદાકાશ સામાન્યપણે દેખાય છે. ॥૫૨૦॥

અને ચિદાકાશ તે શું છે ? તો કુટસ્થ[૧]રૂપે મુક્તને રહ્યાના સ્થાનકરૂપ છે. ને જેમ બદ્ધ જીવને રહ્યાનો ભૌતિક આકાશ તે હૃદયાકાશરૂપે સર્વે જીવોને ધરી રહ્યો છે, તેમ પરમેશ્વર નિર્મિત જે ચિદાકાશ તે સર્વે મુક્તોને ધરી રહ્યો છે, તેને ચિદાકાશ કહીએ. ને તે સારુ જ્યોતિસ્વરૂપે જે મુક્તો તેને ચિદાકાશ ભૂમિ છે. ॥૫૨૧॥

બીજું પુરુષોત્તમ પરમાત્મા જે પરબ્રહ્મ તેનાં બે સ્વરૂપ છે : એક નિર્ગુણ[૨] ને બીજું સગુણ.[૩] તેમાં જે નિર્ગુણ સ્વરૂપ તે ગોલોકથી પર જે શૂન્ય તેથી પર છે, ને બીજું ગોલોકમાં રહ્યા એવા પરમાત્મા જે શ્રીકૃષ્ણ, તે ભગવાનનું સગુણ સ્વરૂપ છે. અને ગુણે સહિત એવું જે ભગવાનનું સ્થૂળ શરીર[૪] તેમાંથી ભગવાનની જોગમાયાને અંશે કરીને બ્રહ્માદિક સર્વે દેવ થયા છે. અને ગુણ તે શું ? જે ચૈતન્યદેશ, પોતાનાં ઐશ્વર્ય અને યોગબળ તે થકી ઊપજ્યા એવા જે મહાવિષ્ણુ[૫] તે. અને સર્વેની[૬] જે ઉત્પત્તિ તે ભગવાનના એ ગુણ[૭] થકી છે ને પોતે જે ગુણી તે તો અચ્યુત છે તે ચ્યવે નહીં. જે ચ્યવવાનો સ્વભાવ તો

૧.કુટસ્થ એટલે અચળ ૨.અક્ષરધામસ્થ પુરુષોત્તમ તથા જીવોના મોક્ષ માટે પૃથ્વી પર પ્રગટેલા અવતાર સ્વરૂપ ૩.સૃષ્ટિ માટે અંતર્યામીપણે – કારણરૂપે જેમાં-જેમાં પુરુષોત્તમ રહે તે મહાપુરુષાદિરૂપ ૪.મૂળપુરુષરૂપ ૫.પ્રધાનપુરુષ ૬.એક બ્રહ્માંડ તથા તેમાં રહેલા આકારમાત્રની ૭.પ્રધાનપુરુષ

ગુણી એવા જે પરમાત્મા તેને આશરે રહેલ જે ગુણ તેનો છે ને તે અંશઅંશીભાવે[1] કરીને ચ્યવે છે ને વિસ્તારને પામે છે. અને ગુણી જે પરમાનંદ તે તો સરખા ને એક જ છે પણ બીજો કોઈ તે જેવો થાવાને સમર્થ થાતો નથી, તે ગુણરૂપે[2] તો થાય છે અને મહાવિષ્ણુ જે અંશી તે વિરાટના અંતર્યામી છે ને તે વિરાટને વિશે બ્રહ્માંડ રહ્યું છે. જેમ પંચભૌતિક જે દેહ તેને વિશે રહ્યો જે જીવ તે બુદ્ધિને વિશે વિશેષપણે કરીને રહ્યો છે તે જીવનો વિશેષ અંશ છે ને અંતઃકરણ, દેવતા, ઈન્દ્રિયો, પ્રાણ, પંચભૂત ને પંચતન્માત્રા તે જીવના સામાન્ય અંશ છે. ને પંચભૂતના દેહને વિશે જે કરમિયાં તથા જૂ, લીખ, માંકડ, ચાંચડ રહ્યાં છે, તે સ્થૂળભાવે રહ્યાં છે; માટે તે જીવના સ્થૂળ અંશ છે. તે પ્રમાણે મહાવિષ્ણુ વિરાટના દેહમાં રહ્યા છે તે સ્થૂળભાવે રહ્યા છે, તે વિરાટ મહાવિષ્ણુનું બીજું રૂપ છે ને ઈંડનું[3] ક્ષેત્રજ્ઞ છે. એવી રીતે ચૈતન્ય સ્વરૂપ જે મહાવિષ્ણુ તે માયાના ભાગ જે જડ અંશ તેણે કરીને સ્થૂળપણે અનેક પ્રકારે પ્રવર્ત્યા છે. ને પુરુષોત્તમ તો એક જ છે, તેને વિશે અંશઅંશીભાવ[4] નથી. ને એવા જે એ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા પુરુષોત્તમ અચ્યુત તેને જે અંશઅંશીભાવે કરીને સમજે છે, તેને જૈન મતવાળા જાણવા ને દુષ્ટ[5] જાણવા. અને એથી ઝાઝું ઝીણું કોઈ સમજવા જાશે તેને માયાનું આવરણ[6] થાશે.

૧.કાર્યકારણપણે ૨.ગુણરૂપ મહાવિષ્ણુના અંતર્યામીરૂપે ૩.બ્રહ્માંડનું ૪.તેમાંથી કાંઈક જુદું પડે તેવું વિકારીપણું ૫.પાપી; અજ્ઞાનીના રાજા ૬.અજ્ઞાન; બંધન

અને એવા જે એ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ, તેનું જે ધામ તે તેજોમય છે. ને જેમ મહાપ્રલયને વિશે ઈંડનો નાશ થયા પછી એકલું જળ રહે છે પણ કોઈ આકાર રહેતો નથી, તેમ ભગવાનનું ધામરૂપ જે સ્થાનક તે તેજોમય છે. ને તે ધામને વિશે પોતાની દૃષ્ટિ પ્રતિલોમપણે રહે છે, ત્યારે ગોલોકને વિશે રહ્યા જે મુક્ત તે સર્વે તે ધામને વિશે જાય છે. ત્યારે ગોલોકને વિશે વસ્તી રહેતી નથી ને એકલો ઉજ્જડ રહે છે ને નિર્જન[૧] રહે છે. અને બ્રહ્માંડનો પણ પ્રલય થાય છે ત્યારે સર્વે જે જીવ તે એકલી તમરૂપ એવી જે માયા – જેને અવ્યાકૃત કહીએ -- તેને વિશે રહે છે. અને જે મુક્ત તે તો તેજોમય જે ભગવાનનું ધામ તેને વિશે નિર્ગુણરૂપે રહે છે, અને એ ધામને વિશે જે રહ્યું તે ભગવાનનું નિર્ગુણ સ્વરૂપ છે. અને જ્યારે ભગવાન ગોલોક સામી અનુલોમ[૨] દૃષ્ટિ કરે છે ત્યારે તમ જે માયા તે સમી[૩] થાય છે, ત્યારે તે ભગવાનનું સગુણ સ્વરૂપ કહેવાય. કેમ જે, અનુલોમ દૃષ્ટિ તે ભગવાનની સગુણ સ્થિતિ ને પ્રતિલોમ દૃષ્ટિ તે નિર્ગુણ સ્થિતિ છે.

અને ભગવાન જે પ્રતિલોમ દૃષ્ટિ કરે છે તે પોતાના જે ભક્ત તેને શુદ્ધસત્ત્વગુણમય જે દેહ ગોલોકને વિશે છે તેની નિવૃત્તિને અર્થે અને સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિને અર્થે છે. **ને ભગવાનને તો સગુણ-નિર્ગુણપણું નથી, પણ તે સગુણ-**

૧.મુક્તોએ રહિત ૨.અન્વય સ્વરૂપે ૩.સૃષ્ટિ કરવા યોગ્ય

નિર્ગુણપણું તો ભક્તને છે. તે પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ જે પુરુષોત્તમ તેનું ધામ જે ગોલોકથી પર સચ્ચિદાનંદ ચિદાકાશ તેને વિશે રહેવું તે ભક્તનું નિર્ગુણરૂપ છે, ને ભૌતિક આકાશને વિશે રહેવું તે સગુણ સ્વરૂપ છે. અને ભગવાન નારાયણ તે સગુણરૂપે કાળ આદિક શક્તિને ગ્રહણ કરીને રહ્યા છે, તે તો બ્રહ્માંડને ઉપજાવવું, નાશ કરવો ને સ્થિતિ કરવી તેને અર્થે છે એમ જાણવું.

અને પૃથ્વીને વિશે ભગવાનના અવતાર તો એકલા જીવના કલ્યાણને અર્થે જ થાય છે. અને એવા જે એ ભગવાન તેને સાક્ષાત્કાર ભજે તેની વિક્તિ જે, ભગવાનને ખાતા-પીતા આદિક ક્રિયા કરતા દેખે ત્યારે એમ જાણે જે, ભગવાનનાં જે કર્મ તે તો જે ભગવાનને ભજે તેનાં કર્મ ટાળ્યાને અર્થે છે ને ભગવાન તો કૈવલ્ય[૧] છે, નિર્ગુણ છે ને ચેષ્ટાએ[૨] રહિત છે ને એમની જે સર્વે ક્રિયા તે તો જીવના કલ્યાણને અર્થે છે; એવા ભગવાનને જાણીને ભજે. ને દેહને ખોટો જાણે ને એમ જાણે જે, 'હું તો દેહ નથી, હું તો આત્મા છું, બ્રહ્મ છું, સાક્ષી છું, દ્રષ્ટા છું ને અરૂપ છું.' ને એમ સમજનારો જે ભક્ત તે તો ગોલોકથી પર જે ચિદાકાશ તેને વિશે જે અખંડ રાસ[૩] તેને પામે છે. અને એવો જે એ ઉત્તમ ભક્ત તેણે વૈરાટનો અંતર્યામી, દ્રષ્ટા, સાક્ષી અને તુરિયાતીત[૪] જે

૧.ચૈતન્ય મૂર્તિ ૨.પોતાના સ્વાર્થની ક્રિયાએ ૩.પુરુષોત્તમની ચારે બાજુ રહેલા મુક્તોનો સમૂહ ૪.જાગ્રત, સ્વપ્ન ને સુષુપ્તિ પછીની જે ચોથી તુર્યા અવસ્થા તેનાથી પર રહેલા

વિશ્વાભિમાની તેની સાથે ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણે યુક્ત ત્રણ અવસ્થાએ યુક્ત અને ત્રણ શરીરે યુક્ત એવો જે ક્ષેત્રજ્ઞ જીવ તેને એક કરીને ધારવો. અને સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ ને કારણ તથા વિરાટ, સૂત્રાત્મા ને અવ્યાકૃત એ સર્વેના જે સાક્ષી[૧] તેને પોતાનું સ્વરૂપ માનવું. અને પરમાત્મા તો પુરુષને બ્રહ્માંડ સાથે જોડે છે ને માયા સાથે જોડે છે ને જે માયા સાથે જોડાણો ને માયાને વિશે વ્યાપીને રહ્યો એવો જે એકરસ ચિદ્ઘન તે બ્રહ્મ[૨] છે. ને તેને માયા સાથે એકરસપણાને જેણે પમાડ્યો તે પરબ્રહ્મ છે. અને પુરુષોત્તમ પરબ્રહ્મ પરમાત્માનો જેને સત્સંગ થયો હોય તેણે પોતાનું રૂપ બ્રહ્મ માનવું જે, 'હું બ્રહ્મ છું' અને શ્રીમદ્ભાગવતમાં પણ એ વાર્તા છે જે, પુરુષોત્તમ ભગવાનનો જે દાસ તેનું રૂપ બ્રહ્મ છે, માટે તેણે **બ્રહ્મરૂપ થઈને પુરુષોત્તમ ભગવાનની ભક્તિ કરવી એ જ દાસપણું છે.** ॥૫૨૨॥

॥ જ્ઞાનની વાતો સમાપ્ત ॥

૧.બ્રહ્મ ૨.કર્મફળપ્રદાતાપણે રહેલ વ્યાપક મૂળપુરુષ

૨૩

પ્રકીર્ણ વાતો

જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ધર્મ અને માહાત્મ્યજ્ઞાનયુક્ત ભક્તિ એ ચાર ગુણવાળા જે ઉત્તમ પુરુષ સાધુ તે એકપ્રકૃતિવાળા[1] જ્યારે એકાંતમાં ભેળા થયા હોય, ત્યારે અતિશય શ્રેષ્ઠ જે ભગવદ્‌વાર્તા તથા જેના જે ગુણદોષ હોય તેને નામ નિર્દેશે કહી દેખાડી અને યથાર્થ વાર્તા થાય. કેમ જે, એકાંતમાં જેમ હોય તેમ યથાર્થ કહેવાય. કારણ કે, કોઈને અવગુણ આવે એમ ન હોય. અને તે શ્રેષ્ઠ પ્રકૃતિવાળા જ્યારે સભામાં વાર્તા કરે ત્યારે તે સભામાં ઘણી જાતના મનુષ્યો હોય તેમાંથી કોઈકને અવળી લાગે; માટે યથાર્થ વાર્તા ન થાય. અને મધ્યમ અને કનિષ્ઠ પુરુષ તે સભામાં તો શ્રેષ્ઠ વાર્તા કરે. અને જ્યારે એકપ્રકૃતિવાળા ભેળા થઈને એકાંતમાં બેસે ત્યારે તો તે મધ્યમથી મધ્યમ અને કનિષ્ઠથી કનિષ્ઠ એવી વાર્તા કરે તેને જાણવી. ।।૫૨૩।।

૧.એક સરખી રુચિવાળા

જીવમાત્રને બે દુઃખ છે : એક આધિ અને બીજી વ્યાધિ, તેને જાણે. ને બીજાં ત્રણ દુઃખ છે : એક અન્નનું, બીજું વસ્ત્રનું ને ત્રીજું વચનનું. તેને જાણીને વાત કરે તો સૌ સુખી રહે. ।।૫૨૪।।

શ્રીજીમહારાજે સર્વે સંતને પૂછ્યું જે, 'તમને ભૂત વળગે છે કે નથી વળગતું ?' ત્યારે કોઈ ન બોલ્યા. ત્યારે શ્રીજી-મહારાજ પોતે બોલ્યા જે, 'અમને ત્રણને ન વળગે. તેમાં **એક અમને, બીજા મુક્તાનંદસ્વામી ને ત્રીજા ગોપાળાનંદ સ્વામીને; એ સિવાયના બીજાને તો ક્રોધરૂપી ભૂત વળગે છે ને માનરૂપી ભૂત વળગે છે, સ્વાદરૂપી ભૂત વળગે છે, કામરૂપી ભૂત વળગે છે ને લોભરૂપી ભૂત વળગે છે.'** ।।૫૨૫।।

અને અવતારમાત્રની એવી રીત છે જે, સ્ત્રી-દ્રવ્યનો ત્યાગ કરાવવો ને ગરીબની રક્ષા કરાવવી. ને વિદ્યા, વૈરાગ્ય, ભક્તિને બળે કરીને કોઈક ગરીબનો તિરસ્કાર કરતો હોય તો તેને દેખીને ખમી શકે નહિ, એવો સહજ સ્વભાવ છે. ।।૫૨૬।।

શમ,[૧] દમ,[૨] ઉપરતિ,[૩] તિતિક્ષા,[૪] શ્રદ્ધા અને સમાધાન એ છ મળીને એક સાધન કહેવાય છે. ને વૈરાગ્ય, વિવેક ને મુમુક્ષુતા એ ત્રણ મળીને સાધન-ચતુષ્ટય[૫] કહેવાય છે. ।।૫૨૭।।

૧. મનોનિગ્રહ ૨.ઈન્દ્રિયોનું દમન ૩.વ્યર્થ વ્યાપારની નિવૃત્તિ ૪.સુખ-દુઃખાદિ દ્વંદ્વને સહન કરવા ૫.ચાર સાધનનો સમૂહ

કારિયાણીમાં રામદાસ વૈદ્યને મહારાજે કહ્યું જે, બીક બહુ જણાય છે ? ત્યારે તેણે કહ્યું જે, હા મહારાજ ! તે વાર્તા કરી જે, પરમેશ્વર તો સર્વના નિયંતા ને અંતર્યામી છે ને સર્વેના પ્રેરક છે ને સર્વના નાડી-પ્રાણ એમના હાથમાં છે; એમ કહીને ચકલાંને સમાધિ કરાવી. ।।૫૨૮।।

મહાભારતને વિશે બ્રાહ્મણી ગીતા છે તેમાં અશ્વમેધ યજ્ઞ કહ્યો છે. તેની રીત એમ છે જે, જીવરૂપ રાજા છે ને મનરૂપ ઘોડો છે ને ઈન્દ્રિયોરૂપ પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર ને દક્ષિણ એ આદિક દિશાઓ છે. તે જીવ જે તે મનરૂપ ઘોડાને ઈન્દ્રિયો-રૂપ દિશાઓ પ્રત્યે મૂકે છે, ને તે મનરૂપ ઘોડાને જ્યારે કોઈ ઈન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયને વિશે બાંધી શકે નહિ, ત્યારે જાણીએ જે સર્વે દેશ જિતાણા. ત્યારે શ્રીહરિજી મહારાજ સંબંધી જપયજ્ઞ, તપયજ્ઞ ને યોગયજ્ઞાદિક સર્વે યજ્ઞ સંપૂર્ણ થયા કહેવાય. એવી રીતે ગોમેધાદિક સર્વે યજ્ઞની રીત જાણવી. ।।૫૨૯।।

શ્રીહરિજીના સ્વરૂપને સર્વ સ્થાનકને વિશે પ્રકાશમાન જોવું. ને ક્યારેક વિજ્ઞાનદાસજીને શ્રીજીમહારાજે સમાધિમાં કહ્યું જે, "તમારે તો કુંઠિત વાસના છે." ત્યારે ગોપાળાનંદ સ્વામીએ કહ્યું જે, "મારું પૂછો." ત્યારે તેણે પૂછ્યું. ત્યારે શ્રીજીએ કહ્યું જે, "એમને તો નિર્મૂળ વાસના છે." પછી ફરીને પુછાવ્યું ત્યારે પણ એમ જ કહ્યું. ।।૫૩૦।।

ચાર પ્રકારના માંદાની વિગત જે, એક તો દેહે કરીને માંદો ને બીજો મને કરીને માંદો ને ત્રીજો તો દેહ તથા મને કરીને માંદો ને ચોથો સાજો માંદો; એ ચાર પ્રકારે માંદાની વાર્તા કરી. ને સોનાના વાટકાને ઠેકાણે દેહે માંદો ને કાચના વાટકાને ઠેકાણે બીજા ત્રણ માંદા; કેમ જે, તેને જાળવવા પડે. તેમાં જે દેહે જ કેવળ માંદો છે તે તો સાજા જેવો જ ગણાય, ને બીજા ત્રણને તો મંદવાડ લાંબો ચાલે ખરો. ।।૫૩૧।।

કાળના માનની[૧] વાત કરી જે, આ લોકને વિશે તો સૂર્યે કરીને કાળનું માન છે ને બ્રહ્મપુરને વિશે તો શ્રીજી-મહારાજને શયને કરીને રાત્રિ કહેવાય છે ને જાગવે કરીને દિવસ કહેવાય છે, એમ રીતિ છે. ।।૫૩૨।।

જીવ તો માયાને વિશે જ સદા વર્તે છે તે મલીન સત્ત્વ, રજ ને તમ તેણે યુક્ત છે ને ઈચ્છાસહિત છે. ને શ્રીહરિજી મહારાજ તો પ્રથમ સત્યુગને વિશે જીવને સત્ત્વગુણમય શરીરને આપે છે, તે પછી જીવ જેવાં જેવાં કર્મ કરતો જાય છે તેવા તેવા દેહને પામતો જાય છે. ને **સત્સંગે કરીને શ્રીજીમહારાજની મોટપ જેમ જાણતો જાય તેમ વિશ્વાસ પણ આવતો જાય છે ને તેમ તેમ શુદ્ધ ને પ્રકાશવાન પણ થતો જાય છે.** ।।૫૩૩।।

ગુણાતીતાનંદસ્વામીએ સ્વપ્નાની વાર્તા કરી જે, શ્રીજી-

૧.માપની

મહારાજે એકાંતિકમાં ભેદ દેખાડ્યો ને કહ્યું જે, 'એવા તો આ સમે એ[1] એક જ છે, બીજો કોઈ એવો નથી.' અને જે **વિષયને વિશે આસક્ત છે તે તો ભૂત-પ્રેતાદિકના અવતારને પામે છે, ને જે હરિભક્તનો અવગુણ લે છે તે તો આસુર ભાવને પામે છે.** ll૫૩૪ll

મયારામ ભટ્ટજીને પૂછ્યું જે, ઉદ્ધવજી કેમ વાર્તા કરતા ? ત્યારે ભટ્ટજી બોલ્યા જે, રામાનંદસ્વામીએ એમ કહ્યું હતું જે, 'આપણા સત્સંગને વિશે ભાગવતાદિક શાસ્ત્રવિદ્યા ને વ્યાકરણાદિક શાસ્ત્રવિદ્યા તથા ગાનવિદ્યા ને વાજાં એ સર્વે નથી, એમ વાર્તા કરતા.' ત્યારે સંતે કહ્યું જે, હમણાં તો એ સર્વેની પ્રવૃત્તિ જે તે સત્સંગને વિશે શ્રીજીમહારાજે અતિશય કરાવી છે, ને ગાયક તથા પાઠક દ્વારાએ કરીને તથા મંદિર ને મૂર્તિ દ્વારાએ કરીને અનંત રજોગુણી ને તમોગુણી જીવોનાં કલ્યાણ પણ કર્યાં છે. ll૫૩૫ll

વક્તાની અશુદ્ધતાએ[2] કરીને શુદ્ધશાસ્ત્ર પણ અશુદ્ધિ પણાને પામી જાય છે. એવી રીતે શાસ્ત્રની શુદ્ધિ-અશુદ્ધિની વાત બહુ કરી. ll૫૩૬ll

એક હરિભક્તે પૂછ્યું જે, 'જગત ખોટું કેમ જણાય ?' ત્યારે સ્વામી બોલ્યા જે, 'જેમ બાળકો રમત કરે છે; તેમાં

૧.ગુણાતીતાનંદસ્વામીને જેનાં સ્વપ્નમાં દર્શન કરાવ્યાં હતાં તે ૨.અજ્ઞાનતા કે રાગ-દ્વેષે; પક્ષપાત જેવા દોષોએ

કેટલાક તો સૂર્ય ને કેટલાક તો ચંદ્ર થઈને આવે છે, ને વળી ધૂડ્યનાં વરકન્યા, ને ધૂડ્યના કંસારને મૂત્રના ઘીમાં પલાળે છે, ને ધૂડ્યના મગ-ચોખા કરે છે; એ સર્વે જેમ અસત્ય છે, તેમ સંસાર-વ્યવહાર પણ અસત્ય છે; પણ તેને બાળકની પેઠે સત્ય માન્યો છે, માટે એ બાળક જ છે.' એમ કહીને ભવાયાના રમતના દૃષ્ટાંતે કરીને વાર્તા કરી.[1] ॥૫૩૭॥

વિજ્ઞાનદાસજીને અવસ્થા[2] લોપતી નથી,[3] ને મૂંઝાતા પણ નથી ને સદા સુખિયા રહેતાં આવડે છે, ને નિર્માનીપણું પણ બહુ છે ને શ્રીજીમહારાજનો ને સત્પુરુષનો વિશ્વાસ પણ અતિશય છે. ને ગુણાતીતાનંદસ્વામી તથા સિદ્ધાનંદસ્વામી એ બેયને તો અવસ્થા લોપે છે ને મૂંઝવણ પણ આવે છે. તે જો પુરુષપ્રયત્ને કરીને અતિ આગ્રહ કરે તો એમને પણ મૂંઝવણ આવે નહીં. ને કોઈકને તો વાતચીત કરતાં થકાં સર્વે ક્રિયાને વિશે શ્રીજીમહારાજ દેહની પેઠે નિરંતર સાંભર્યા કરે છે, ને પૃથ્વીની પેઠે આધારપણાનો વિશ્વાસ પણ સદા વર્તે છે. ॥૫૩૮॥

વક્તા જો મુમુક્ષુને ઓળખીને ભગવદ્‌વાર્તા કરે તો સમાસ થાય છે. કેમ જે, કોઈકને તો ભક્તિનું અંગ હોય ને

૧.ભવાયા રમતમાં વેશ લે છે ત્યારે રાજા-પ્રજા, પતિ-પત્ની, સાસુ-વહુ, મા-બાપ-દીકરા એવા વેશ કાઢે છે. વળી ક્યારેક રડે-હસે, જીતે-હારે, જીવે-મરે પણ અંતરથી તો બધું જ સમજતા હોય છે. તેમ અંતરથી જુદા રહી ઉપર-ઉપરથી વ્યવહાર કરવો જોઈએ.
૨.જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ; સુખ-દુઃખ કે માન-અપમાન જેવી પરિસ્થિતિ ૩.સમજણ તથા ભજનમાં કાંઈ વિક્ષેપ કરતી નથી.

કોઈકને જ્ઞાનનું અંગ હોય ને કોઈકને વૈરાગ્યનું અંગ હોય ને કોઈકને સ્વરૂપનિષ્ઠાનું અંગ હોય ને કોઈકને મહિમાનું અંગ હોય, એવી જાતનાં અનેક પ્રકારનાં અંગ મુમુક્ષુને હોય છે. તે માટે તે તે અંગનું સ્થાપન કરીને પછી જો જ્ઞાનાદિક અંગની વાર્તા હળવે રહીને સમજાવે તો સમજે ને બહુ સમાસ થાય. ।।૫૩૯।।

ઘરમાં રહેતા હોઈએ ત્યારે બહુ મહિમા જણાય છે ને ભેગા રહે નથી જણાતો. તે કેમ હશે ? ઉત્તર જે, ત્યાગીને વેષે કરીને સરખા થાય, ને વળી ભેગા રહેવે કરીને જેવું જેનું વર્તન હોય તે જણાઈ આવે છે; માટે ભાર રહેતો નથી. ને જે મોટા પુરુષ હોય તે તો શિક્ષાપત્રી, ધર્મામૃત ને નિષ્કામ-શુદ્ધિ એ પ્રમાણે વર્તે છે ને બીજાને પણ એમ જ વર્તવાની વાર્તા કરે છે; તેનો તો મહિમા બીજાને સહજે જ રહે છે. ને જે **સત્-અસત્‌ને ઓળખતો હોય તેને તો ગરબડિયાનો**[૧] **ભાર રહે નહીં.** ।।૫૪૦।।

કેટલાક જ્ઞાનવાર્તા સમજે છે ને વર્તતા નથી, ને કેટલાક તો સમજતા નથી ને દેહે કરીને વર્તે છે. ને કેટલાકને વિશે એ બેય વાત છે, ને કેટલાકને વિશે તો એ બેય નથી. ।।૫૪૧।।

શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, **અમે તો જ્ઞાન-વૈરાગ્યાદિક જે**

૧.દેહાભિમાનીનો; મહારાજની આજ્ઞા બહાર જેમ તેમ વર્તનારાનો

અમારી સર્વે સંપત્તિ તે સર્વે સાધુને ને સત્સંગીને સોંપી છે, ને અમે તો સર્વેનાં દુઃખ લીધાં છે; માટે તમે સર્વે સુખે કરીને પ્રભુને ભજો એવા કર્યા છે. ॥૫૪૨॥

કેમ સમજે તો અસત્ દેશ-કાળાદિકે કરીને લેવાય નહિ ? ઉત્તર જે, એક તો સ્થાનકને ઓળખે ને શ્રીજી-મહારાજની મરજીને ઓળખે તથા સત્પુરુષને ઓળખે તો લેવાય નહીં. ॥૫૪૩॥

આ ત્રણ ઠેકાણે દેહાભિમાન ઓળખાઈ આવે છે : તેમાં (૧) **ભોજન સમયે,** (૨) **ભય જણાય ત્યારે,** (૩) **સ્ત્રીઓને પડખે નીસરે ત્યારે.** એ ત્રણે ઠેકાણે દેહાભિમાન ઓળખાય છે. ॥૫૪૪॥

એક દિવસ જમ્યાની વાત નીસરી, ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, અમે સર્વે તપાસી જોયું ત્યારે એમ જણાયું જે, **'રસે કરીને[૧] તો પ્રમાદ થયા વિના રહે જ નહીં.'** ॥૫૪૫॥

એક દિવસ સ્વામીએ વાત કરી જે, 'શહેરના ને ગામડાના હરિભક્તની સમજણ કેવી છે, તેને તમે ઓળખો છો ?' ત્યારે સંતે કહ્યું જે, 'નથી ઓળખતા.' તે ઉપર મોટા સંતે બ્રહ્માદિકનાં ને ઇન્દ્રાદિકનાં દૃષ્ટાંત દઈને બહુ વાર્તા કરી.

૧.રસકસવાળા અતિ આહારે કરીને અથવા સ્વાદે કરીને વિષયોનો ઉપભોગ કરવાથી

તેની વિગત જે, બ્રહ્માદિકને ને ઇન્દ્રાદિકને વિષય વિના ન ચાલે, તેમ પરમેશ્વર વિના પણ ન ચાલે. તેમાં એટલો ફેર છે જે, બ્રહ્માદિક છે તે તો દેશ-કાળાદિકના વિષમપણાને વિશે પણ પરમેશ્વરને મૂકી શકે નહિ ને વિષયને તો મૂકી દે. ને ઇન્દ્રાદિકને તો પરમેશ્વર જે તે દેશ-કાળાદિકની વિષમતાએ કરીને ગૌણ થઈ જાય, પણ વિષયને મૂકી શકે નહીં. તેમાં બ્રહ્માદિક દેવને ઠેકાણે ગામડાના હરિભક્ત જાણવા ને ઇન્દ્રાદિક દેવને ઠેકાણે શહેરના હરિભક્ત જાણવા. ॥૫૪૬॥

પૃથ્વી પર જે ચાલતા હોય તે તો પડે પણ જે આકાશ માર્ગે ગતિ કરતા હોય તે કેમ પડે છે ? તેમાં આકાશને ઠેકાણે તો બ્રહ્મપુર જાણવું, ને તેને વિશે ગતિ કરનારા જે સમાધિવાળા સર્વે હરિભક્ત, તે જે તે બ્રહ્મપુરને વિશે સર્વેને તેજોમય શરીરવાળા દેખે છે, તે કેમ સત્સંગમાંથી પડી જાય છે ? ઉત્તર જે, એ વાર્તા તો એમ છે જે, અતિ દૃઢ શ્રીજીમહારાજના ભક્ત ન હોય તે યોગભ્રષ્ટ થાય છે પણ પડતા નથી. તે ભગવદ્‌ગીતામાં કહ્યું છે જે –

पार्थ ! नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते ।
न हि कल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिं तात ! गच्छति ॥[1]

૧. હે પાર્થ ! મોક્ષને માર્ગે ચાલેલા યોગભ્રષ્ટ મુમુક્ષુનો આ લોક તથા પરલોકમાં ક્યારેય નાશ એટલે કે નરકપાત થતો નથી. હે તાત ! મોક્ષસાધનમાં ઉપયોગી કર્મને કરનાર કોઈ પણ પુરુષની અસદ્‌ગતિ થતી નથી. (ગીતા. ૬/૪૦)

प्राप्य पुण्यकृतां लोकानुषित्वा शाश्वतीः समाः ।
शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ।।[१]

ने वळी **જ્યાં સુધી એકાંતિક ભક્ત ન થયો હોય, ત્યાં સુધી તેને ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણરૂપ જે માયા તે પીડે છે. ને એકાંતિક ભક્તને તો માયા સહાય કરે છે.** જેમ ગુણબુદ્ધિ વાળા સત્સંગી હોય તેને કુસંગી ડગાવે છે ને જે નક્કી સત્સંગી છે તેની તો ખુશામત કરે છે – એમ શ્રીજીમહારાજે લોયાના દશમા વચનામૃતમાં કહ્યું છે. ।।૫૪૭।।

કાળ-કર્માદિકને વિશે જે કર્તાપણાનો વિશ્વાસ તે તો મોટા ઋષિઓને છે, ને જે આધુનિક પંડિત છે તેમને તો નથી, એ તો નાસ્તિક જેવા જ છે. ને જે **શ્રીજીમહારાજના ભક્ત છે તે તો પુરુષોત્તમ ભગવાનને જ જગતના કર્તા જાણે છે, ને બીજા કોઈને માનતા નથી.** ।।૫૪૮।।

ધર્મ, વૈરાગ્ય, ભક્તિ ને વિચાર એમાં શ્રેષ્ઠ તે કયો હશે ? ત્યારે સર્વે સંતે વિચારને શ્રેષ્ઠ કહ્યો. ત્યારે મોટા સંતે કહ્યું જે, અમને પણ એ જ જણાય છે. ને જુઓને પરમેશ્વરની મોટપ, જે એમને ભજી-ભજીને તો શુક-નારદાદિક પણ ભગવાન કહેવાય છે; એવા એ ભગવાન અનેક સામર્થીએ યુક્ત છે ને પૂર્ણકામ છે ને એમને કોઈ પદાર્થમાત્ર જોઈતું

૧.પુણ્યશાળીઓને પામવા યોગ્ય લોકને પામીને, ત્યાં બહુ કાળ ભોગ ભોગવીને, પવિત્ર આચારવાળા મોક્ષોપયોગી સમૃદ્ધિએ યુક્ત શ્રીમંતના ઘેર એ યોગભ્રષ્ટ જન્મે છે. (ગીતા.૬/૪૧)

નથી. **એ તો કેવળ દયાએ કરીને જીવનાં કલ્યાણને અર્થે મનુષ્યભાવને ગ્રહણ કરે છે.** ને શ્રીજીમહારાજે ઉત્તમ મુમુક્ષુની શિક્ષાને[૧] અર્થે તથા સર્વે આવિર્ભાવની[૨] શિક્ષાને અર્થે પ્રથમ વનમાં રહીને અષ્ટાંગ યોગ સાધ્યો, ને શરીરમાં રુધિર તો રહેવા દીધું જ નહિ, ને અન્ન તો જમતા જ નહિ, ને વાયુ ભક્ષણ કરીને રહેતા, ને સ્ત્રીની તો ગંધ જ ગમતી નહીં. એવી રીતે અતિ ત્યાગી એવા જે શ્રીજીમહારાજ તે જે તે આપણા કલ્યાણને અર્થે જમવા મંડ્યા ને વસ્ત્ર પણ પહેરવા-ઓઢવા માંડ્યા; પણ આપણ સર્વેથી જેમ ઘટે તેમ યથાર્થ સેવા થઈ નહીં. કેમ જે, કોઈ સત્સંગી છ મહિના કે વર્ષ પર્યંત રોજ રોજ થાળ કરીને કે કરાવીને શ્રીજીમહારાજને અતિશય પ્રીતિએ કરીને જમાડી શક્યા નહિ, ને વસ્ત્રાભૂષણ પણ વર્ષોવર્ષ ભાવે સોતા અર્પણ કરી શક્યા નહિ; એવી રીતે મહિમા સમજવામાં ઘણી કસર રહી જાય છે. ॥૫૪૯॥

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અહિંસા ધર્મ પ્રવર્તાવ્યો નહિ ને એકલી મારકૂટ જ કેમ કરી ? ઉત્તર જે, શિશુપાળ ને જરાસંધાદિક જે આસુરી રાજા હતા, તેમણે જ્યારે ભાગવત ધર્મ[૩] પૃથ્વી ઉપર પ્રવર્તવા ન દીધો; ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને વિચારીને અર્જુન-ભીમાદિક દ્વારાએ કરીને અધર્મરૂપી રાજાઓની સમાપ્તિ કરાવી ને યુધિષ્ઠિર રાજા દ્વારાએ કરીને શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ગીતા

૧.શીખવવાને ૨.અવતારોની ૩.એકાંતિક ભક્તોનો ધર્મ

રૂપ જે સદ્ધર્મ તે પ્રર્વતાવ્યો. ।।૫૫૦।।

સાધર્મ્યપણું કેમ જાણવું ? ઉત્તર જે, જેમ દાવાનળે વનનો એક દેશ બાળ્યો હોય તોપણ વન બાળ્યું કહેવાય, તેમ **ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે ભગવાનને માર્ગે ચાલ્યો જે ભક્ત તે ભગવાન અને સત્પુરુષને સંગે કરીને નિર્ગુણપણાને[૧] પામ્યો કહેવાય છે. ને એ નિર્ગુણપણું જ ભગવાનનું સાધર્મ્યપણું[૨] છે.** ને આપણે સર્વે સાધર્મ્યપણાને પામ્યા છીએ તો જીવનાં કલ્યાણ કરીએ છીએ. તે સાધર્મ્યપણાને વિશે દષ્ટાંત છે : જેમ એક પર્વત તો સાકરનો જ હોય ને એક પર્વત તો પોણા ભાગનો સાકરનો હોય ને એક તો અર્ધો સાકરનો હોય ને એક તો પા ભાગનો સાકરનો હોય, ને એક પર્વતના શિખર માથે સો કે પચાસ મણ સાકર પડી હોય, ત્યાં જે જીવ જાય તે સર્વેનાં મુખ ગળ્યાં થાય, તેમ સાધર્મ્યપણામાં ભેદ છે. ।।૫૫૧।।

ભગવાનના ભક્તને વ્યવહારના વિક્ષેપ[૩] બાધ[૪] કરે કે નહિ ? ઉત્તર જે, જે સમર્થ હોય તે તો વિક્ષેપને અંતઃકરણમાં પ્રવેશ કરવા દે નહિ ને ઉપરથી તો ખરખરો બહુ કરે, ને જે અસમર્થ હોય તેને તો એ વિક્ષેપ અંતઃકરણમાં પ્રવેશ કરી જાય છે. ।।૫૫૨।।

સર્વે જીવોનાં કર્મ તો એક નથી ને ઉત્પત્તિ તથા

૧.દિવ્યપણાને; ક્યાંય બંધાય નહિ તેવી સમજણ તથા સ્થિતિને ૨.સમાન ગુણવાળાપણું
૩.વિઘ્ન; મુશ્કેલી ૪.સત્સંગ-ભજનમાં અવરોધ

પ્રલય એક કાળે કેમ થાય છે ? ઉત્તર જે, ઉત્પત્ત્યાદિક તો વૈરાજ પુરુષને લઈને થાય છે. જેમ કોઈક મોટા સાધુને જૂનાગઢ જાવું હોય ત્યારે તેમના મંડળના સાધુને ગમે કે ન ગમે તોપણ એમની સાથે જાવું પડે છે, એમ વૈરાજપુરુષની ઉત્પત્તિ-પ્રલયની રીત છે. ।।૫૫૩।।

મહત્તત્ત્વાદિક ચોવીસ તત્ત્વ તે ભિન્ન ભિન્ન ઊપજે છે કે એક કાળે ઊપજે છે ? ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, જેમ બાળક ઉત્પન્ન થાય છે, તે સર્વે અવયવે સહિત જ થાય છે; તેમ સર્વે તત્ત્વ એક જ કાળે ઊપજે છે. ।।૫૫૪।।

સર્વે સંતને તથા હરિજનને ઉપાસના ને ભજન-સ્મરણાદિક સર્વે ક્રિયા તે સરખી છે, તોપણ એ બેય પ્રકારના ભક્તને પરસ્પર નાના-મોટાપણું કેમ થઈ જાય છે ? ઉત્તર જે, જેમ ખેતરમાં ખેડુ બીજ વાવે છે, તેમાં પણ નાના-મોટા છોડવા થઈ જાય; તે તો ખાતર કે ધરતીના ફેરથી થાય છે; તેમ ભગવાનના ભક્તને પણ **સંગ, સાધન, શ્રદ્ધા, ઉપાસના ને શ્રીજીમહારાજની જે શ્રવણાદિક નવ પ્રકારની ભક્તિ, તેમાં જેટલો ફેર રહે છે તેટલી તે હરિભક્તમાં નાનપ-મોટપ રહે છે.** ।।૫૫૫।।

અહંવૃત્તિ જે તે સકામ ને નિષ્કામ ભક્તિએ કરીને અતિશય વૃદ્ધિ પામે છે. તેમાં સકામ ભક્તિએ કરીને તો

મનુષ્યથી લઈને પ્રકૃતિપુરુષના જેવી મોટપને પામે છે, ને નિષ્કામ ભક્તિએ કરીને જીવસત્તા જે તે અક્ષરના સાધર્મ્યપણાને પામે છે. ॥૫૫૬॥

અને સ્વામીએ વાત કરી જે, કોઈ એમ જાણે જે, 'હું સત્સંગમાં આવતાવેંત જ મોટો થાઉં,' પણ એમ મોટપ આવે નહિ; તે તો **સત્સંગને વિશે દઢ નિષ્ઠા રાખવે કરીને તથા એકાંતિક સાધુ પાસેથી ધર્મ-જ્ઞાનાદિકને શીખીને તે સાધનને પક્વ કરે તો મોટપને પામે છે.** તે ઉપર સ્વામીએ પોતાના વૃત્તાંતની વાર્તા બહુ કરી.[1] ॥૫૫૭॥

શક્તિ, ઐશ્વર્ય ને વિભૂતિ એ ત્રણ એક જ છે કે ભિન્ન છે ? તેનો ઉત્તર જે, શક્તિ ને ઐશ્વર્ય તો એક જ છે ને વિભૂતિ તો જુદી છે. ॥૫૫૮॥

જે સત્સંગી હોય તોપણ જે રાજાના રાજ્યમાં રહેતો હોય, તેને તે રાજાનું કહ્યું કરવું પડે; તેમ જે બ્રહ્મા-સૂર્યાદિકને અનુસરે છે, તે તેવા થાય છે. ને **જે પુરુષોત્તમ ભગવાન કે તેમના મોટા સાધુ તેમની અનુવૃત્તિમાં વર્તે છે તે તો અક્ષર જેવા થાય છે.** ને જેને કાંઈક આડું-અવળું વર્તાણું હોય ને

૧.સ્વામીએ પોતાની વાત કરી જે, "અમે મોટા-મોટા સંતો પાસેથી મહારાજની નિષ્ઠા, ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ, અનુવૃત્તિ અને અખંડ ધ્યાન-સ્મરણ જેવા ગુણો કેળવ્યા, તો મહારાજની ઈચ્છાથી આ મોટ્યપ સહેજે જ મળી." સદ્.ગોપાળાનંદસ્વામીને મહારાજે બંને દેશના મોટેરા કર્યા હતા, ને સર્વ કોઈને તેમની આજ્ઞામાં રહેવા કહ્યું હતું.

તે જો પોતાના ધર્મમાં ખબડદાર થઈને વર્તે તો પાછો શુદ્ધ થઈ જાય છે. ॥૫૫૯॥

અને પૂછ્યું જે, મન તો સત્ત્વગુણમાંથી થયું છે, માટે તેમાં રજ-તમના વિકાર કેમ રહ્યા હશે ? ત્યારે દીપકના દૃષ્ટાંતે[૧] કરીને કહ્યું જે, મન તો વિષયનું પ્રકાશક છે, પણ પોતે વિકારવાન નથી. અને જો વિકારવાન હોય તો નારદ-સનકાદિકનું મન વિકારવાન કેમ નથી ? ॥૫૬૦॥

જે સ્થિતિવાન હોય ને તે ઠીક વર્તતા ન હોય ને જે સ્થિતિવાન ન હોય તે જેમ સંત કહે તેમ કરે છે, એ કેમ હશે ? ઉત્તર જે, સ્થિતિવાન નથી તેને સાધન છે, ને જે સ્થિતિવાન છે તેને સાધન નથી. તે ઉપર સંતદાસજીની વાત કરી. ॥૫૬૧॥

અક્ષરબ્રહ્મ સર્વને વિશે વ્યાપકપણે કેમ રહ્યા છે ? તેનો ઉત્તર જે, ઐશ્વર્યે કરીને સર્વેને વિશે રહ્યા છે; જેમ સૂર્ય પ્રકાશે કરીને સર્વ જગતને વિશે રહ્યા છે તેમ. ॥૫૬૨॥

સંતે કહ્યું જે, આ હરજી ઠક્કરને તો મહારાજ મળ્યા એટલે શાંતિ થઈ ગઈ. ત્યારે સ્વામી કહે જે, ઉત્તમ મુમુક્ષુને તો દર્શને કરીને જ શાંતિ થાય છે. ને માની અને લોભી

૧.દીવાના પ્રકાશથી અંધારામાં રહેલી વસ્તુ દેખાય છે; તેમ મન વડે વિષયોનો પ્રકાશ થાય છે. પછી જેવા વિષયો હોય તેવી વૃત્તિથી તેનું ગ્રહણ કરે છે, પણ મન પોતે વિકાર પામી જતું નથી.

એવા જે મુમુક્ષુ હોય તેને તો માન ને લોભ સોતા જો સત્સંગ રહે તો શાંતિ રહે, નહિ તો ઉદ્વેગ રહે. ॥૫૬૩॥

એક દિવસ ગુણાતીતાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "વાસના-મય જે લિંગ શરીર તે નાશ પામ્યું કેમ જણાય ?" ત્યારે મોટા સંતે કહ્યું જે, "ઉત્તમ પંચવિષય પ્રાપ્ત થયા હોય તેને મૂકી દે તો ફરી પાછા સાંભરે નહીં. તે જેમ જન્માંતરનાં વિષયસુખ નથી સાંભરતાં, તેમ હમણાંના વિષય પણ ન સાંભરે; ત્યારે લિંગ દેહનો નાશ થયો જાણવો." ॥૫૬૪॥

અને ફળ-મૂળાદિકને વિશે તથા વગડાઉ સામા[૧] આદિકને વિશે તથા બાજરો, ઘઉં, ચોખા આદિક કાચા દાણાને વિશે તથા લોટ, ઘી, ગોળ મિશ્રિત અન્ન એ સર્વેને વિશે એકએકથી અધિક ધુમાડો[૨] ને પ્રમાદ[૩] રહ્યો છે. ॥૫૬૫॥

અને જીવ સર્વે સરખા છે કે નાના-મોટા છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, જીવ સર્વે જાણપણારૂપે તો સરખા છે, પણ જેમ જેમ શ્રીજીમહારાજનો મહિમા સમજતો જાય ને ધર્મ-જ્ઞાનાદિક સાધન અતિ દઢ થાતાં જાય, તેમ તેમ તેજ, પ્રતાપ ને ઐશ્વર્યાદિક સર્વે એ ભક્તને પ્રાપ્ત થાતાં જાય છે. ને એ વાર્તા શ્રીજીમહારાજે સારંગપુરના મુક્તભેદના વચનામૃતમાં પણ કહી છે. ॥૫૬૬॥

૧.વનમાં સ્વયંભુ પાકતો મોરૈયો ૨.ધમાલ; મહેનત ૩.આળસ-પ્રમાદ

અને હરજી ઠક્કરે પૂછ્યું જે, માયાવી[૧] પુરુષની માયામાં[૨] ન લેવાય એવો પુરુષ હોય તેને કેમ ઓળખવો ? ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, પૂર્વે કહ્યો એવો જે જ્ઞાની[૩] હોય તે માયાવી પુરુષની માયામાં ન લેવાય, ને બીજો તો ગમે તેવો હોય તોપણ માયાવી પુરુષની માયામાં લેવાય જાય. તે માયાવી પુરુષનું થોડાકમાં લક્ષણ કહીએ છીએ જે, પોતે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ભક્તિ ન કરતો હોય પણ બીજા મુમુક્ષુને તે ધર્માદિક દેખાડીને તેનો ઉપદેશ કરે; પછી તે મુમુક્ષુ જે સારા સાધુ સાથે જોડાણો હોય તે સાધુનો અવગુણ ઘાલીને[૪] તેને પોતાની પાસે રાખે ને પછી ભક્તિનો ઉપદેશ કરીને તેમાં દોષ દેખાડીને તે ભક્તિ થકી પાડે, તથા ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યનો ઉપદેશ કરીને પછી તેમાં દોષ દેખાડીને તે ધર્માદિક થકી પાડી નાંખે છે. તથા ભગવાનનું માહાત્મ્ય કહી દેખાડીને પછી તેમાં દોષ દેખાડીને તે માહાત્મ્ય થકી પાડી નાંખે છે. તથા ભગવાનના સ્વરૂપનો નિશ્ચય અને પ્રતાપ પોતે કહીને પછી તેમાં દોષ દેખાડીને તેને ભગવાનના નિશ્ચય તથા પ્રતાપ થકી પાડી નાંખે છે. એવી રીતે એ કહ્યાં એથી અનંતગણાં છળ[૫] ને કપટ જેને વિશે છે એવો જે માયાવી પુરુષ તેની માયાનું તો અનંતપણું છે. તે માટે એની માયામાં તો પૂર્વે કહ્યો જે જ્ઞાની તે ન લેવાય તથા

૧.કપટી; દગાબાજ; યુક્તિનિષ્ણાંત ૨.બીજાને છેતરવાની તથા પોતાની ખોટી વાત પણ સાચી મનાવી દેવાની કળામાં; પેચમાં ૩.સા.ના ૧૭મા વચ.માં જે શ્રેષ્ઠ મુક્ત કહ્યા છે તેવા ૪.દોષ દેખાડીને; દોષ નાખીને ૫.દગા; યુક્તિઓ

તે સાથે જોડાણો હોય તેને પણ એની માયામાં ન લેવાવા દિયે, અને બીજો તો ગમે તેવો હોય તોપણ માયાવી પુરુષની માયામાં લેવાયા વિના રહે નહીં. માટે આ વાત તે અવશ્ય સમજવાની છે. ।।૫૬૭।।

સુપર્ણાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "બદ્ધમુક્ત[૧] તથા શુદ્ધ મુક્ત[૨] તેને વિષયમાં રાગ છે તે કેમ છે, ને તે બેને પ્રકૃતિ છે તે કેમ છે ?" પછી તેમણે જ કહ્યું જે, જીવન્મુક્ત હોય તેને વિષયમાં રાગ પણ થાય ને પ્રકૃતિ-સ્વભાવ પણ હોય; ને જે વિદેહ મુક્ત તે તો શુદ્ધ મુક્તભાવને પામ્યા હોય, તેને તો કોઈ સ્વભાવ તથા પ્રકૃતિ તે ન હોય, ને જે કાંઈ પ્રકૃતિ-સ્વભાવ જણાય છે તે તો જીવના કલ્યાણને અર્થે જણાય છે. ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, એ ઠીક કહ્યું, એનો એ જ ઉત્તર છે.

અને તે બેમાં જે સ્વભાવ-પ્રકૃતિ છે તે હમણાં તો ન જણાય. કેમ જે, મોટાનો જે કાયદો હોય તે કાયદા પ્રમાણે સર્વેને વર્ત્યું જોઈએ પણ આડું-અવળું ન વર્તાય. જુઓને, પ્રથમ આપણે એમ આજ્ઞા હતી જે, અઢી હાથનો એક હજૂરિયો[૩] રાખવો પણ તેથી અધિક ન રખાય, તથા એક કોપીન ને ગોદડી રાખવી, તથા ખટરસનાં વર્તમાન હતાં, એ આદિક જે જે આજ્ઞા હતી તે પ્રમાણે સૌ વર્તતા પણ અધિક-ન્યૂન કોઈનાથી ન વર્તાતું. તેમ અક્ષરધામમાં પણ એક પુરુષોત્તમ

૧.જીવન્મુક્ત ૨.વિદેહ મુક્ત ૩.ટુવાલ જેવા વસ્ત્રનો ટુકડો

ભગવાન પોતે એક જ તે સર્વે મુક્તના નિયંતા છે તે માટે એ મુક્તમાં એકસરખી પ્રકૃતિ જણાય છે, પણ જો સ્વતંત્રપણે આંહીં આવ્યા હોય, ત્યારે જેની જેવી પ્રકૃતિ હોય તે જણાય. કેમ જે, પોતાની સ્મૃતિને[૧] અનુસારે જીવનો મોક્ષ કરે. તે ઉપર કહ્યું જે, શ્રીરામચંદ્રજીએ અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને જે કલ્યાણનો રસ્તો બાંધ્યો છે તે તપાસીને જુઓ ને મહારાજે જીવના કલ્યાણને અર્થે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને માહાત્મ્યે સહિત જે ભક્તિ તેનું સ્થાપન કર્યું છે તે જુઓ. કેમ જે, મહારાજે જે ધર્મ બાંધ્યો છે તેમાં કોઈ કાળે અધર્મ પેસવાનો માર્ગ જ નથી. તે માટે **ગમે તેવો મુક્ત હોય ને જો તે સ્ત્રી, ધન તથા માન એ ત્રણનો અતિ સંગ કરે તો તેનો ઠા ન રહે, તો બીજાની તો વાત શી ?** ।।૫૬૮।।

પરમેશ્વરને જે યથાર્થ સમજ્યાની વાર્તા છે, તે જો હરિભક્તને ન સમજાવે ને [૨] છાની છાની રાખે તો તેને વિશે તમોગુણ વૃદ્ધિ પામે છે, તે એ મોટો થાય તોપણ સંકર્ષણ જેવો થાય છે, ને શ્રીહરિની સેવાને વિશે અખંડ રહી શકે નહીં. કેમ જે, એને તમોગુણ પ્રધાન છે માટે. ।।૫૬૯।।

।। પ્રકીર્ણ વાતો સમાપ્ત ।।

૧.સ્વાભાવિક પ્રકૃતિના સ્મરણને ૨.પોતાની વિશેષતા રાખવા; ઊપસવા માટે

૨૪

સાધુને પરસ્પર વાર્તા કરવાની રીત

ભગવાન પોતાના અક્ષરધામને વિષે દિવ્ય ઐશ્વર્ય, પાર્ષદ, દિવ્ય શક્તિએ સહિત રહ્યા છે, તેવાને તેવા જ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે – એ આદિક જે ભગવાનના માહાત્મ્ય તેની વાર્તા કરવી. ||૧||

સર્વ સુખમય, સર્વ થકી પર, સર્વના નિયંતા, સર્વના કર્તા એ આદિક જે ભગવાનની મોટપ તેનું ગ્રહણ કરીને પોતાના સ્વભાવને ટાળવાની વાર્તા કરવી. ||૨||

ત્રણ દેહ, દસ ઈન્દ્રિયો, ચાર અંતઃકરણ તે થકી પૃથક્ જે પોતાનો જીવાત્મા; તે દેહ, ઈન્દ્રિયો ને અંતઃકરણના જે સંકલ્પ ઊઠે છે, તે ભેળો જીવાત્મા ભળ્યો છે; તેને પૃથક્ પાડવો. ને દેહ ને દેહનાં સંબંધી ખોટા થઈ જાય એવી રીતે આત્મનિષ્ઠાની વાર્તા કરવી. ||૩||

અને નિત્ય પ્રલય, નિમિત્ત પ્રલય, પ્રાકૃત પ્રલય, આત્યંતિક પ્રલય – એ ચાર પ્રકારના પ્રલયે કરીને સર્વેના

ભોગ, દેહ અને લોક તે નાશ થઈ જાય છે, ને માયામાંથી થયાં જે પદાર્થમાત્ર તે સંબંધી જે સુખ, તે અપાર દુઃખે સહિત છે; તે દુઃખને દેખાડીને વૈરાગ્યની વાર્તા કરવી. ॥૪॥

નિર્લોભ, નિષ્કામ, નિઃસ્વાદ, નિઃસ્નેહ, નિર્માન એ જે સાધુના ધર્મ, તે જે ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યા હોય તેને શીખીને તે પ્રમાણે વર્તવું, ને તે પ્રમાણે વાર્તા કરવી. ॥૫॥

ભગવાનની જે નવ પ્રકારની ભક્તિ તે મન, કર્મ, વચને કરીને નિરંતર કરવી પણ તે ભક્તિ કર્યા વિના વ્યર્થ કાળ જવા દેવો નહીં. ને તે વિના બીજી જે રીતની પોતાના સ્વભાવ અનુસારે પ્રકૃતિ હોય તેને ટાળવી ને તે અંગની વાર્તા કરવી. ॥૬॥

તથા સત્-અસત્ એવા જે દેશ-કાળાદિક આઠ તેની જે પૃથક્ વિક્તિ તેની વાર્તા કરવી. ॥૭॥

તથા સત્શાસ્ત્રને વિષે કહ્યાં એવાં જે સાધુનાં લક્ષણ તેને જોઈને તે લક્ષણ પોતાને વિષે કેટલાં આવ્યાં છે ને કેટલાં નથી આવ્યાં, તેનો તપાસ કરવો; ને જે લક્ષણ ન આવ્યાં હોય તે શીખવાં ને તે અંગની વાર્તા કરવી. ॥૮॥

શ્રીજીમહારાજે સ્થાપન કર્યાં જે દેવમંદિર તથા ધર્મવંશના આચાર્ય તેની ઉત્કૃષ્ટતા થાય તેવી રીતે વર્તવું ને તેવી રીતે જ વાર્તા કરવી. ॥૯॥

શિક્ષાપત્રી આદિક જે આપણા સંપ્રદાયના ગ્રંથ તેને ભણવા-ભણાવવાનો અભ્યાસ પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે રાખવો, એ અંગની વાર્તા કરવી. ॥૧૦॥

તથા આવી રીતે જે સાધુને વર્તવાની રીત તેમાં આળસ રહેતી હોય તેને ટાળવાની વાર્તા કરવી. ॥૧૧॥

શ્રીજીમહારાજ પોતાના ભક્ત જનને તત્કાળ સમાધિએ કરીને પ્રાણ-ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કરાવીને અનંત ઐશ્વર્યે યુક્ત એવાં જે બ્રહ્મપુર, ગોલોક, વૈકુંઠાદિક દિવ્ય પોતાનાં ધામ તેને વિષે પોતાનું દિવ્ય દર્શન દેવું, તથા પોતાના ભક્ત જનને અંતકાળ સમે વિમાન તથા રથ-અશ્વાદિક દિવ્ય વાહન ઉપર બેસીને દિવ્ય પાર્ષદે સહિત આવીને દર્શન દેવું, ને તે ભક્તને પોતાના ધામમાં લઈ જવું – એ આદિક જે શ્રીજીમહારાજનાં ચરિત્ર તેની વિસ્તારીને વાર્તા કરવી. ॥૧૨॥

૨૫

સત્સંગી હરિભક્ત આગળ વાત કરવાની રીત

શિક્ષાપત્રીમાં કહ્યા જે પરસ્ત્રીનો ત્યાગ તથા ચોરી ન કરવી તથા મદ્યમાંસનો ત્યાગ કરવો એ આદિક જે પંચવર્તમાનના મોટા મોટા નિયમ, તેની દૃઢતા થાય તેવી વાર્તા કરવી. ॥૧॥

શ્રીજીમહારાજે વચનામૃતમાં[૧] કહ્યું છે તેવી રીતે ભગવાનના દિવ્યભાવનું ને મનુષ્યભાવનું વર્ણન કરીને નિશ્ચયની વાત કરવી. ॥૨॥

શ્રીજીમહારાજે સ્થાપન કર્યા જે દેવમંદિર તથા આચાર્ય તેને દર્શને જાવું તથા ઉત્સવ સમૈયા ઉપર જાવું, તેમાં શ્રદ્ધા ઊપજે એવી વાર્તા કરવી. ॥૩॥

પોતાના ગામમાં જે હરિભક્ત હોય તેમણે સાયંકાળે ભેળા થઈને પરસ્પર ભગવદ્‌વાર્તા કરવી ને સાંભળવી – એવી રીતની વાર્તા કરવી. ॥૪॥

૧.પંચા.૪, ૭. ગ.પ્ર.૭૧, ૭૨, ૭૮. કારિ.૭. મધ્ય.૧૩, ૧૪, ૬૫. અંત્ય.૩૧, ૩૮.

તથા પ્રત્યક્ષ ભગવાનની નિષ્ઠાવાળા જે સાધુ તેનાં લક્ષણની વાર્તા કરવી. તથા પ્રત્યક્ષ ભગવાનની નિષ્ઠાયે રહિત જે અસાધુ તેનાં લક્ષણની વાર્તા સત્શાસ્ત્રની સાખ્ય લાવીને કરવી. ।।૫।।

દેશ-કાળાદિકને ઉપદ્રવે કરીને સુખ-દુઃખ આવી પડે તથા હાણ-વૃદ્ધિ થાય તેણે કરીને સત્સંગમાંથી મોળો ન પડે એવી રીતે હિંમતની વાર્તા કરવી. ।।૬।।

અને પ્રથમ જે સત્સંગી થાવા આવે તેની આગળ પુણ્ય-પાપની વાર્તા કરવી. તથા તે પુણ્યે કરીને થતું જે મોક્ષરૂપ સુખ, ને પાપે કરીને થતું જે જમપુરી ને નરક-ચોરાસીરૂપ દુઃખ, તેની વાર્તા કરવી. તથા જે સાધુને સંગે કરીને જીવનું કલ્યાણ થાય એવા સાધુનાં લક્ષણની વાર્તા કરવી. ।।૭।।

૨૬

ધ્યાનના શ્લોકો

यस्तिष्ठेदेकपादेन वायुभक्षः शतं समाः ।
ध्यानयोगी परस्तस्मादिति ब्रह्मानुशासनम् ।।१।।

જે ફક્ત વાયુનું ભક્ષણ કરતો થકો સો વર્ષ પર્યંત એક પગે કરીને ઊભો રહે તેના કરતાં પણ ધ્યાન કરીને ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિ રાખનારો ભગવાનનો ભક્ત ધ્યાનયોગી તે શ્રેષ્ઠ છે. એવી રીતે બ્રહ્માનું આજ્ઞા-વચન છે. ।।૧।।

अश्वमेधसहस्रेण राजसूयशतेन च ।
पुण्डरीकसहस्रेण योगिष्ववसथो वरः ।।२।।

એક હજાર અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવા, એક સો રાજસૂય નામે યજ્ઞ કરવા, તથા એક હજાર પુંડરીક નામે યજ્ઞ કરવા, તે થકી પણ ભગવાનનું ધ્યાન ધરનારા ભક્ત જનો મધ્યે નિવાસ કરવો તે શ્રેષ્ઠ છે; કેમ જે, તેમના સમાગમે કરીને તેમના જેવા ગુણો આવે છે. ।।૨।।

ध्याता ध्यानं तथा ध्येयं यच्च ध्यानप्रयोजनम् ।
एतच्चतुष्टयं ज्ञात्वा योगं युञ्जीत तत्त्ववित् ॥३॥

ધ્યાતા જે ધ્યાનનો કરનારો જીવાત્મા તથા ધ્યાન જે ભગવાનનું અખંડ ચિંતન કરવાનો પ્રકાર તથા ધ્યેય જે ધ્યાન કરવા યોગ્ય એવું શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનનું સ્વરૂપ તથા તે ધ્યાનનું પ્રયોજન જે ભગવાનને વિષે સર્વ વૃત્તિનો નિરોધ થાય – એ જે ચાર વાનાં તેને યથાર્થ જાણીને પછી તે તત્ત્વના સ્વરૂપને યથાર્થ જાણનારો જે જ્ઞાની તે ભગવાનના ધ્યાન-યોગને કરે. ॥૩॥

गच्छंस्तिष्ठन् स्वपन् जाग्रदुन्मिषन्निमिषन्नपि ।
शुचिर्वाप्यशुचिर्वापि ध्यायेत् सततमीश्वरम् ॥४॥

હવે ધ્યાન કરવાના પ્રકારને કહે છે : ધ્યાનનો કરનારો જે ભક્ત જન તે જે તે ચાલતો થકો, બેઠો થકો, સૂતો થકો, જાગતો થકો, પોતાનાં નેત્રને ઉઘાડતો થકો, મીંચતો થકો, પવિત્રપણે રહ્યો થકો, અપવિત્રપણે રહ્યો થકો પણ શ્રીહરિ એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેનું નિરંતર ધ્યાન કરે. કેવી રીતે ? તો તે ભગવાનનાં ચરણારવિંદ આદિક એક એક અંગ તેનું પૃથક્ પૃથક્ ધ્યાન કરે અથવા સમગ્ર મૂર્તિનું ભેળું ધ્યાન કરે. ॥૪॥

अहं ब्रह्म परं ब्रह्म वासुदेवोऽस्ति मत्प्रभुः ।
हृदीत्थं भावयन् शश्वत् ध्याता ध्यानं प्रयोजयेत् ॥५॥

હવે ધ્યાતા તથા ધ્યેયને જાણવાની રીત કહે છે : ધ્યાતા જે ધ્યાનનો કરનારો ભક્ત, તે પોતાને એમ જાણે જે 'હું બ્રહ્મ છું કે'તાં, અક્ષરબ્રહ્મ સાથે એકત્વભાવને પામ્યો છું. અને ધ્યેય જે ભગવાન પરબ્રહ્મ પૂર્ણ પુરુષોત્તમનારાયણ તે મારા સ્વામી છે કે'તાં, અક્ષરબ્રહ્મ થકી પણ સ્વરૂપ, સ્વભાવ, ગુણ, વિભૂતિ, ઐશ્વર્યાદિકે કરીને અતિ ઉત્કર્ષપણે વર્તે છે.' એવી રીતે પોતાના મનને વિશે નિરંતર ભાવનાને કરતો-વિચારતો થકો અખંડ તે ભગવાનના ધ્યાનપરાયણ થાય. ।।૫।।

ध्यानात् शान्तो जपेन्मन्त्रं जपन् शान्तश्च चिन्तयेत् ।
जपध्यानप्रसक्तस्य विष्णुः शीघ्रं प्रसीदति ।।६।।

એવી રીતે ધ્યાન કરતાં થકાં તે ધ્યાન થકી થાકે ત્યારે તે ભગવાનના નામમંત્રનો જપ કરે અને તે જપને કરતો થકો થાકે, ત્યારે વળી તે ભગવાનનું ધ્યાન કરે. અને એવી રીતે ધ્યાન અને જપ તેને વિશે આસક્ત થયો એવો જે ભક્ત, તેની ઉપર અંતર્યામી એવા ભગવાન તત્કાળ પ્રસન્ન થાય છે; કે'તાં એ ભક્તના એવા ધ્યાનના આગ્રહને જાણીને તેને પોતાની મૂર્તિનું સાક્ષાત્ દર્શન આપે છે. ।।૬।।

वेदैस्तूक्ताः सर्वयज्ञक्रियास्तु यज्ञाज्जप्यं ज्ञानमाहुश्च जप्यात् ।
ज्ञानाद् ध्यानं सङ्गरागादपेतं तस्मिन्प्राप्ते शाश्वतस्योपलम्भः ।।७।।

વેદોમાં સર્વ યજ્ઞોની ક્રિયા-વિધિઓ કહેલી છે, પરંતુ

તે સર્વ યજ્ઞ કરતાં ભગવાનના નામમંત્રનો જપ કરવો તે શ્રેષ્ઠ છે. તે જપ કરતાં પણ ભગવાનના સ્વરૂપનું યથાર્થ માહાત્મ્ય-જ્ઞાન તે શ્રેષ્ઠ છે. તે જ્ઞાન કરતાં પણ માયિક પદાર્થની આસક્તિએ રહિત એવું ભગવાનનું ધ્યાન કરવું તે શ્રેષ્ઠ છે. એવું ધ્યાન થવા લાગે પછી તેને અનાદિસિદ્ધ સર્વકારણના કારણ ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણની પ્રાપ્તિ થાય છે; અને એ જ ધ્યાનનું પ્રયોજન તથા ફળ છે. ॥૭॥

૨૭ પ્રતિલોમવૃત્તિએ[૧] ધ્યાન કરવાની રીતનો પત્ર

લિખાવિતં સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી, સમસ્ત મુમુક્ષુ બાઈ-ભાઈ સર્વે અમારા નારાયણ વાંચશો.

જત તમે સર્વે નારાયણ દેવ જે પ્રત્યક્ષ ભગવાન તેનું ધ્યાન કરો છો તથા અન્વય-વ્યતિરેકપણે કરીને તેના સ્વરૂપનો વિચાર કરો છો તથા તેનું નામ-સ્મરણ કરો છો તથા ક્ષેત્ર-ક્ષેત્રજ્ઞનો વિચાર કરો છો; એટલે કરવે કરીને પણ સમગ્રપણે કરીને કૃતાર્થપણું મનાતું નથી, અને મનમાં સંતોષ-શાંતિ પણ નથી થાતી અને તૃષ્ણા રહે છે; તેનું શું કારણ છે ?

તો પ્રથમ ભગવાન આ જગતને સર્જીને તે જગત પ્રત્યે અંતર્યામીરૂપે કરીને પ્રવેશ કરતા હવા. અને પોતાનું સ્વરૂપ તથા જગતનું સ્વરૂપ તેને જાણ્યાને અર્થે વેદને સર્જતા હવા. તે વેદ, પુરાણ, સ્મૃતિ તેને વિષે જીવોની શાંતિને

૧.જેમ આપણો દેહ ધારીએ છીએ તેમ આત્મામાં રહેલા પરમાત્માને ધારવાની રીતિથી

અર્થે એમ કહ્યું છે જે, જેમ પરાધીનપણે સ્વપ્નને અવલંબને કરીને તથા સુષુપ્તિને અવલંબને કરીને અને મૂર્છાને અવલંબને કરીને આ જીવ દેહનાં વિવર[૧] પ્રત્યે પ્રવેશ કરે છે, અને તે દેહના અવકાશને વિષે અજ્ઞાનમય સુખ-દુઃખને પ્રાપ્ત થાય છે; તેમ જ્યારે સ્વાધીનપણે કરીને આ જીવ ભગવાનની મૂર્તિના ધ્યાનને અવલંબને કરીને હૃદય પ્રત્યે પ્રવેશ કરે, તથા સ્મરણાદિક જે નવ પ્રકારે ભક્તિનાં અંગ તેના અવલંબને કરીને દેહના હૃદયાકાશ પ્રત્યે પ્રવેશ કરે, તથા પૂરક, કુંભક, રેચક આદિક જે અષ્ટાંગ યોગ તેના અવલંબને કરીને પ્રવેશ કરે, તથા અન્વય-વ્યતિરેકપણે કરીને વ્યષ્ટિ[૨]-સમષ્ટિને[૩] વિષે રહ્યું જે પુરુષોત્તમનું સ્વરૂપ તેના વિચારના અવલંબને કરીને દેહના અવકાશ પ્રત્યે પ્રવેશ કરે, તથા શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ગીતાના બીજા અધ્યાયને વિષે કહ્યું જે જીવનું સ્વરૂપ તેના વિચારને અવલંબને કરીને હૃદયાકાશ પ્રત્યે પ્રવેશ કરે – એવી રીતે ભક્તિ તથા વિચારને અવલંબને કરીને દેહને માંહી અવકાશ પ્રત્યે સ્વાધીનપણે પ્રવેશ કરે -- ત્યારે એ જીવના સ્વરૂપને દેખે, ને સંશય નિવૃત્તિ પામે, ને પુરુષોત્તમનું સ્વરૂપ જેવું પ્રત્યક્ષ છે તેવું દેખે, અને બ્રહ્મમોહોલ-વૈકુંઠાદિક જે ધામ તેને પણ દેખે, અને મૂળાધારાદિક જે ચક્ર તેને વિષે રહ્યા જે દેવતા તેને દેખે, અને પોતાના જીવને વિષે રહ્યા જે દ્રષ્ટા[૪] તેને દેખે.

૧.હૃદયરૂપી ગુફા ૨.એક-એક વ્યક્તિમાં ૩.સમગ્ર વિશ્વમાં ૪.સાક્ષીભૂત પરમાત્મા

એવી રીતે જ્યારે દેખે ત્યારે કોઈક ઈશ્વર સાથે એકપણાને[1] પામીને શાંતિ-સંતોષને પામે અને કોઈક સ્વામી-સેવકપણે રહીને સંતોષને પામે.

એવી રીતે પૂર્વે નારાયણ દેવે એવો નિયમ બાંધ્યો છે જે, **'આ દેહના વિવર પ્રત્યે પ્રતિલોમપણે[2] કરીને જ્યારે પ્રવેશ કરે ત્યારે જ શાંતિને પામે, પણ વેદાંતશાસ્ત્ર તથા ભક્તિશાસ્ત્ર તેને શ્રવણે કરીને અથવા તેને કહેવે કરીને પણ શાંતિ ન પામે.** અને તીવ્ર વૈરાગ્યે કરીને પણ તેવી શાંતિને ન પામે અને અલ્પ વૈરાગ્યનું બળ હોય, અલ્પ ભક્તિનું બળ હોય, અલ્પ આત્મજ્ઞાનનું બળ હોય પણ **પ્રતિલોમપણે દેહને વિષે હૃદયરૂપી ગુફાને વિશે પ્રવેશ કરે ત્યારે જ શાંતિને પામે.'** એવી રીતે સર્વે શાસ્ત્રને વિષે મોટા સાધુ કહી ગયા છે તે વાત સત્ય છે; અને અમે પણ એવી રીતે જ શાંતિને દીઠી છે. એ વચનને જે અમારા હો તે સાચું માનજો.

૧.આત્મબુદ્ધિરૂપ પ્રગાઢ પ્રીતિને ૨.આત્મસન્મુખ અંતરદષ્ટિએ

(૨૮)

શ્રીપુરુષોત્તમનારાયણ અવતારી જે સ્વયંમૂર્તિ તેના અસાધારણ લક્ષણ

૧. પૂર્વે થયા જે સર્વે અવતાર તેમને પોતાના સ્વરૂપને વિષે દેખાડે.

૨. વૈકુંઠાદિક ધામને વિષે રહી જે દિવ્ય મૂર્તિઓ ને તે મૂર્તિઓમાં રહ્યાં જે દિવ્ય ઐશ્વર્ય તે સર્વ પોતાની મૂર્તિને વિષે બહુ મનુષ્યને દેખાડે.

૩. જેવા તેવા જીવ હોય તેને પણ સમાધિએ કરીને પોતાની મૂર્તિને વિષે ચિત્તનો નિરોધ અષ્ટાંગ યોગ સિદ્ધ કર્યા વિના કરાવે.

૪. બીજા અવતાર ધારીને જેવું જીવનું કલ્યાણ કર્યું તથા ચિત્તનો નિરોધ કર્યો, તેવું સામર્થ્ય તો પોતાના ભક્ત દ્વારા જણાવે.

૫. અપાર તેજોમય એવું જે અક્ષરધામ તેના મધ્યને વિષે રહ્યું જે દિવ્ય સિંહાસન તેની ઉપર સદા બિરાજમાન ને

ચારે કોરે અનંત કોટિ મુક્તમંડળની સભાએ વીંટાણા એવા જે દિવ્ય મૂર્તિ પોતે, તેનું દર્શન જેવા-તેવા જીવને સહેજે કરાવે.

૬. પૂર્વે શાસ્ત્રને વિષે કહ્યા જે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ તથા યોગ, સાંખ્ય ને વેદાંતાદિક શાસ્ત્રના મત, તેમના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન જ્યારે પોતે કરે તથા તેમના પ્રતિપાદનના શાસ્ત્ર રચે ત્યારે પૂર્વના શાસ્ત્ર થકી તેમાં બહુ ચમત્કાર આવે ને સહેજે સર્વના સમજ્યામાં આવે ને તે વાર્તાશાસ્ત્રમાં જેની બુદ્ધિ પૂગતી હોય તેને યથાર્થ જાણ્યામાં આવે.

૭. પોતાને દર્શનમાત્રે કરીને જ અનેક જીવના મનની વૃત્તિયું સહેજે પોતાની મૂર્તિમાં તણાય જાય.

૮. જે કોઈ જીવે પોતાનો આશ્રયમાત્ર કર્યો હોય તેણે કરીને પણ તેનું મોટું કલ્યાણ થાય ને તે જીવને અંતકાળ થાય ત્યારે પોતે પોતાના પાર્ષદે સહિત રથ વિમાન લઈને તેડવા આવે.

૯. પોતાની આજ્ઞાએ કરીને અનેક સ્ત્રી-પુરુષ તે પોતપોતાના ધર્મને માર્ગે ચાલે તથા જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ભક્તિને માર્ગે ચાલે તેવી રીતનો પોતાના વચનમાં પ્રતાપ હોય.

૧૦. પોતાના સંબંધને પામ્યું જે વસ્ત્ર-પુષ્પાદિક વસ્તુ તેના દર્શનમાત્રે કરીને તથા તેના સ્પર્શમાત્રે કરીને તત્કાળ જીવને અંતરદષ્ટિ થઈ જાય. ને તે પછી બ્રહ્મપુર આદિક ધામ તથા તે ધામના દિવ્ય ઐશ્વર્ય તે દેખાઈ આવે.

૧૧. જેનાં સ્વરૂપ સંબંધી વાર્તાને કોઈક પરદેશમાં જઈને કરે તે સાંભળીને મનુષ્યને અલૌકિકપણું જણાઈ આવે.

૧૨. જીવાત્મા, વિરાટપુરુષ, ઈશ્વર, પ્રધાનપુરુષ, મૂળપ્રકૃતિ-પુરુષ, ને અક્ષરધામના મુક્ત, તથા તે અક્ષરધામના નિવાસી જે પોતે પુરુષોત્તમ – એ સર્વેનું નિરૂપણ ભેદે સહિત ને ઐશ્વર્યે સહિત નોખું નોખું સ્પષ્ટપણે પોતે કરી દેખાડે. તથા ઐશ્વર્યે સહિત તેમના સ્વરૂપ બીજાને દેખાડે તથા આવી રીતના જ્ઞાનને પોતા થકી પામીને પોતાના ભક્ત પણ કહી દેખાડે, એવી રીતની પ્રવૃતિ હોય.

૧૩. પોતાના અવતાર તે પોતાની મૂર્તિને વિષે લીન થાય પણ પોતાની મૂર્તિ કોઈ અવતારને વિષે લીન ન થાય. એવી ક્રિયા સમાધિને વિષે કોઈક કોઈકને દેખાય.

એવા દિવ્ય મૂર્તિ પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમ ભગવાન તેની શ્રવણાદિક જે નવ પ્રકારની ભક્તિ તે સર્વે પાપોનો વિનાશ કરવાવાળી છે.

૨૯

શ્રીહરિજીએ ભગવાનના સ્વરૂપની ઉપાસના સિદ્ધ કરવા લખાવેલો પત્ર

લિખાવિતં સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ, જત સર્વે સત્સંગી નારાયણ વાંચજો.

બીજું લખવા કારણ એ છે જે, "મનુષ્યને જેવું પોતાનું પ્રારબ્ધ[૧] હોય તેને અનુસારે તેના દેહને સુખ-દુઃખ થાય છે તથા જન્મ-મરણ થાય છે. જીવના પ્રારબ્ધકર્મને ઉલ્લંઘન કરીને તો રુદ્ર, ભૈરવ, ભવાની આદિક જે દેવ ને દેવીઓ છે તે કોઈ પણ જીવને સુખ-દુઃખ દેવાને અર્થે ને મારવા-જીવાડવાને અર્થે સમર્થ થાતા નથી. અને **પ્રારબ્ધકર્મ ને કાળ તેને ખોટું કરી નાંખવું, તથા મુવાને જીવતો કરવો ને જીવતાને મારી નાંખવો, તેને વિષે તો એક પરમેશ્વર નારાયણ માત્ર સમર્થ છે, પણ બીજા કોઈ દેવી-દેવતા સમર્થ નથી. માટે એક પરમેશ્વરનો દૃઢ આશ્રય રાખીને નિત્ય ભજન-સ્મરણ કર્યા કરવું ને કોઈ દેવ-દેવીનો ભય રાખવો નહીં.** આપણે

૧.આ જન્મે ભોગવવા માટે ભગવાને નક્કી કરેલાં જીવનાં કર્મો

તો સર્વ ભગવાનના ભક્ત છીએ અને શૂરવીર છીએ, માટે હરિભક્તને તો કોઈ રીતનો મનમાં ભય રાખવો ઘટે નહીં.

અને મંત્ર, જંત્ર, ઔષધિએ કરીને કોઈ માણસ જીવતો રહેતો હોય તો પૃથ્વીમાં કોઈક તો દીઠામાં આવત; પણ કોઈએ દીઠામાં તો આવ્યો નહીં. અને જે બહુ મંત્ર-જંત્રને જાણે છે તે પણ મરી જાય છે. અને મંત્ર-જંત્ર કોઈ ઉપર કોઈના ચાલતાં હોય તો ઘણાક શત્રુ જેની ઉપર હોય એવા મોટા જે રાજા તે જીવતા શા સારુ રહે ? ને જંત્ર-મંત્રે કરીને જ સિદ્ધિ થાતી હોય તો લાખો રૂપિયા ખરચીને રાજાઓ લશ્કર ભેળું કરે છે, તથા આયુધ-સામગ્રી રાખે છે, તે શા સારુ કરે ? એક ભારે મંત્રશાસ્ત્રી રાખે અને જંત્ર-મંત્રની સિદ્ધિએ સર્વે પ્રતિપક્ષીને[૧] મારી નંખાવે, પણ તેમ તો કોઈ ઠેકાણે દેખાતું નથી. માટે નિર્ભય થકા નારાયણનું ભજન કરજો અને ભગવાનનો જ દૃઢ વિશ્વાસ રાખજો; **જેમ ભગવાને ધાર્યું હશે તે સત્ય થાશે, પણ આપણું ધાર્યું તથા બીજા કોઈનું ધાર્યું નહિ થાય.** અને જો કોઈ જીવનું ધાર્યું થાતું હોય તો કોઈએ જીવ રંક તો રહે જ નહિ, સર્વેને રાજા થયાનો ઉમેદ[૨] છે, પણ તેમ થાય નહીં.”

૧.પોતાના વિરોધી – શત્રુને ૨.ઉમંગ

૩૦
શ્રીપુરુષોત્તમનારાયણના સ્વરૂપના જ્ઞાનનો નિર્ણય

પ્રથમ તો ભગવાનનો જે દિવ્યભાવ ને મનુષ્યભાવ તેને અભેદપણે સમજવવાની રીત દેખાડીએ છીએ : અનંતકોટિ સૂર્ય-ચંદ્રના પ્રકાશ જેવું તેજોમય એવું જે પોતાનું અક્ષરધામ તેને વિષે અનંતકોટિ અક્ષરરૂપ મુક્તે સેવ્યા ને દિવ્ય ને દ્વિભુજ મૂર્તિ એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તે સદા વિરાજમાન છે; તે કેવા છે ? તો અનંતકોટિ મુક્ત તથા અક્ષર તથા પુરુષ-પ્રકૃતિ ને કાળ તે સર્વેના નિયંતા છે, ને એ સર્વેના સ્વામી છે, ને એ સર્વેને સુખના આપનારા છે, ને સ્વતંત્ર છે, ને મહારાજાધિરાજ છે.

એવા સામર્થ્યે યુક્ત જે એના એ પોતે ભગવાન તે જીવોની ઉપર દયાએ કરીને તેમના કલ્યાણને અર્થે મનુષ્ય જેવા થાય છે. ને મનુષ્ય પોતાનો આશ્રય કરે ને પોતાની ભક્તિ કરે તેમને અર્થે મનુષ્યને અનુસરતાં ચરિત્ર કરે છે. ને તે મનુષ્યસ્વરૂપને વિષે પોતાની જે અક્ષરધામમાં રહી તેજોમય દિવ્ય મૂર્તિ તે દેખાઈ આવે, તથા પ્રકૃતિપુરુષના જેવું સામર્થ્ય

જણાઈ આવે, તથા વિરાટપુરુષના જેવું સામર્થ્ય જણાય આવે, તથા એક થકા અનંતરૂપે જણાઈ આવે, તથા બ્રહ્મા-વિષ્ણુ-શિવના જેવું સામર્થ્ય જણાઈ આવે, તથા તે પોતાની મૂર્તિને દેખીને અનંત જીવના ચિત્તનો નિરોધ સમાધિએ કરીને થઈ જાય – એ સર્વે મનુષ્યપણામાં દિવ્યભાવ જાણવો.

વળી એવો દિવ્યભાવ ન જણાવે ને મનુષ્યની રીતે જ વર્તે ને પછી વળી પાછો દિવ્યભાવ જણાવે. ને કયારેક તો એની એ મનુષ્યમૂર્તિને વિષે કેટલાકને દિવ્યભાવ જણાવે ને કેટલાકને મનુષ્યભાવ જણાવે. તે માટે **દિવ્યભાવ ને મનુષ્યભાવ તે એક જ છે, પણ તેમાં કિંચિત્ પણ ભેદ નથી.** એવી રીતે દિવ્યભાવ ને મનુષ્યભાવને અભેદપણે સમજવાની રીત કહી દેખાડી. ॥૧॥

અને બીજી એ ભગવાનના નિર્ગુણ-સગુણપણાની રીત સમજવી જે, એવી રીતે દિવ્યભાવને ને મનુષ્યભાવને જણાવતા એવા જે એ ભગવાન તેની જે મૂર્તિ તે તો માયાના જે સત્ત્વ, રજ ને તમ એ ત્રણ ગુણ ને ત્રણ ગુણનાં કાર્ય તેણે રહિત છે ને દિવ્ય છે; તે માટે એ ભગવાનને નિર્ગુણ જાણવા. અને એવા જે નિર્ગુણ ભગવાન તેને વિષે સત્ય, શૌચ, દયા એ આદિક જે અમાયિક એવા દિવ્ય ગુણ તે રહ્યા છે; માટે એ ભગવાનને સગુણ જાણવા અથવા માયાના ત્રણ ગુણે યુક્ત ને બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને પ્રલયના કારણ એવા જે અનિરુદ્ધ, પ્રદ્યુમ્ન

ને સંકર્ષણ તથા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને શિવ તે છ જે પોતાનાં રૂપ તેણે કરીને પણ તે ભગવાનને સગુણ જાણવા. ॥૨॥

અને ત્રીજી રીત તે ભગવાનના સાકાર-નિરાકારપણાની રીત સમજવી જે, આત્યંતિક પ્રલયને અંતે પણ પોતાના અક્ષરધામને વિષે દિવ્ય અવયવવાન[૧] એવો નિત્ય સિદ્ધ જે ભગવાનનો આકાર[૨] તે રહ્યો છે; તે માટે એ ભગવાનને સાકાર જાણવા. અને એવો જે ભગવાનનો સદા દિવ્ય આકાર તેને એ ભગવાનના એકાંતિક ભક્ત તે દેખે છે. અને તે ભગવાનનો સદા દિવ્ય અવયવવાન એવો આકાર તે માયામાંથી થયા જે ચોવીસ તત્ત્વ તેણે રહિત છે; તે માટે એ ભગવાનને નિરાકાર જાણવા. અથવા એવા ભગવાનની અનન્ય ભક્તિએ રહિત ને આત્મજ્ઞાનાદિક સાધને સહિત એવા જે પુરુષ તે તો ભગવાનના અક્ષરધામના તેજને જ કેવળ દેખે છે, પણ તે ભગવાનના દિવ્ય આકારને નથી દેખતા; તે સારુ કૈવલ્યાર્થી[૩] છે તે એ ભગવાનને નિરાકાર કહે છે. ॥૩॥

અને ચોથી એ ભગવાનના કર્તા-અકર્તાપણાની રીત જાણવી જે, એ ભગવાન તે પુરુષ, કાળ ને માયા તેના આદિ કર્તા છે ને પ્રેરક છે ને નિયંતા છે; તે માટે એ ભગવાનને કર્તા જાણવા. અને પુરુષ, કાળ ને માયા તે પાસે અનંતકોટિ

૧.સર્વ અંગોએ સંપૂર્ણ ૨.મૂર્તિ ૩.નિરાકાર તેજના ઉપાસક

બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને પ્રલયને કરાવે છે પણ પોતે નથી કરતા ને પોતે તો પોતાના અક્ષરધામને વિષે પોતાના ભક્ત જને સેવ્યા થકા નિત્ય વિરાજમાન છે; તે માટે એ ભગવાનને અકર્તા જાણવા. અને પુરુષ, કાળ ને માયા તે જે અનેક બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિને પ્રલય કરે છે; એ ભગવાનની અંતર્યામી શક્તિની પ્રેરણાએ કરીને કરે છે, પણ તે વિના સ્વતંત્રપણે કરવાને સમર્થ નથી. ને જે એમને સ્વતંત્ર કર્તા જાણે છે તે તો નાસ્તિક છે ને ભગવાનની પ્રેરણાએ કરીને જે એમને કર્તા જાણે છે તે તો આસ્તિક એવા ભગવાનના ભક્ત છે. ॥૪॥

આ ચાર રીતે જે પ્રત્યક્ષ ભગવાનના સ્વરૂપને જાણે છે, એને ભગવાનના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે. અને એવી રીતે સમજ્યામાં જેને કસર છે, તેને પ્રત્યક્ષ ભગવાનના સ્વરૂપમાં સંશય થાય છે. માટે ભગવાનના જે ભક્ત હોય તેને આ વાર્તા અવશ્ય સમજવાની છે.

३१

શ્રીહરિકૃષ્ણમહિમાષ્ટકમ્

श्रीधर्मसद्मन्यवतीर्य विष्णुर्यो वासुदेवो हरिकृष्ण ईशः ।
श्रीनीलकण्ठोऽत्र पुनाति मर्त्यान् ध्याये हरिं तं हृदि धर्मपुत्रम् ॥१॥

સર્વમાં વ્યાપક અને સર્વના નિયંતા એવા જે શ્રીહરિકૃષ્ણ વાસુદેવ ભગવાન, તે ધર્મદેવના ઘરને વિષે અવતરીને નીલકંઠરૂપે અનેક મનુષ્યોને પવિત્ર કરે છે; તે ધર્મના પુત્ર શ્રીહરિનું હું મારા હૃદયને વિષે ધ્યાન કરું છું.

यस्य स्वरूपे तिललक्षणानि स्वभक्तचेतांसि हरन्ति यद्वत् ।
अयांसि चाकर्षमणिप्रवेका ध्याये हरिं तं हृदि धर्मपुत्रम् ॥२॥

જે શ્રીહરિની મૂર્તિને વિષે રહેલાં તિલ તથા ચિહ્નો છે, તે ઉત્તમ ચુંબકમણિ જેમ લોહને ખેંચી લે, તેમ પોતાના ભક્તોના ચિત્તને ખેંચી લે છે; એવા ધર્મપુત્ર શ્રીહરિનું હું મારા હૃદયને વિષે ધ્યાન કરું છું.

यस्याक्षरे धामनि यत्प्रसक्ताः क्रीडन्ति दिव्येऽक्षरसञ्ज्ञमुक्ताः ।
सामन्तपुत्रा इव सर्वमान्या ध्याये हरिं तं हृदि धर्मपुत्रम् ॥३॥

જે શ્રીહરિના દિવ્ય અક્ષરધામને વિષે કેવળ શ્રીહરિની મૂર્તિને વિષે પ્રીતિવાળા એવા અક્ષરધામના અનંત મુક્તો શ્રીહરિની સેવારૂપ ક્રીડા કરે છે. અને જેના મુક્તો, ચક્રવર્તી રાજાના પુત્રોની પેઠે સર્વ દેવ-ઈશ્વરોએ પણ માન આપવા યોગ્ય છે; તે ધર્મપુત્ર શ્રીહરિનું હું મારા હૃદયને વિષે ધ્યાન કરું છું.

यस्याऽऽस्यपद्मेऽद्भूतभूरिशोभे वसन्ति नेत्रभ्रमरा जनानाम् ।
हंसा यथा मानसपद्मवृन्दे ध्याये हरिं तं हृदि धर्मपुत्रम् ॥४॥

અદ્ભુત અને ઘણીક શોભાવાળા એવા શ્રીહરિના મુખરૂપી કમળને વિષે ભક્ત જનોના નેત્રોરૂપી ભમરાઓ માનસ સરોવરમાં કમળોના સમૂહને વિષે જેમ હંસો રહે છે તેમ નિવાસ કરી રહે છે; એવા મુખારવિંદવાળા ધર્મપુત્ર શ્રીહરિનું હું હૃદયને વિશે ધ્યાન કરું છું.

यः पोषयत्यत्र निजान्स्वकीयज्ञानोपदेशेन सुधोत्तमेन ।
वत्सान्सुशीला पयसा यथा गौर्ध्याये हरिं तं हृदि धर्मपुत्रम् ॥५॥

જે શ્રીહરિ આ લોકને વિષે અમૃત થકી પણ ઉત્તમ એવા પોતાના માહાત્મ્યજ્ઞાનના ઉપદેશ વડે જેમ સારા સ્વભાવવાળી ગાય દૂધ વડે પોતાનાં વાછડાંઓનું પોષણ

કરે છે, તેમ પોતાના ભક્તોનું પોષણ કરે છે; તે ધર્મપુત્ર શ્રીહરિનું હું મારા હૃદયને વિષે ધ્યાન કરું છું.

पाषण्डधर्मा ह्युदयेन यस्य शाक्ता व्यलीयन्त यथोदितेऽर्के ।
धूका वृषद्वेषिण एव चान्ये ध्याये हरिं तं हृदि धर्मपुत्रम् ॥६॥

જે શ્રીહરિના પ્રગટ થવાથી પાખંડ ધર્મવાળાઓ, શક્તિ માર્ગવાળાઓ અને બીજા જે ધર્મના દ્વેષીઓ હતા તે સૂર્યના ઊગવાથી જેમ ઘુવડ સંતાઈ જાય તેમ સંતાઈ ગયા; તેવા પ્રતાપવાળા ધર્મપુત્ર શ્રીહરિનું હું મારા હૃદયને વિષે ધ્યાન કરું છું.

यत्पादपद्मेऽक्षरमुक्तचेतोभृङ्गा रमन्ते सरसीव मीनाः ।
आसेव्यमाने भुवि भूरि भक्तैर्ध्याये हरिं तं हृदि धर्मपुत्रम् ॥७॥

તળાવને વિષે પોતાના જીવનરૂપ જળમાં જેમ માછલાં રમે છે, તેમ પૃથ્વી પર ઘણા ભક્તોએ અતિ પ્રેમથી સેવેલાં એવાં શ્રીહરિનાં ચરણકમળને વિષે અક્ષરમુક્તોના ચિત્તરૂપી ભમરાઓ અખંડ લેલીન રહે છે; તે ધર્મપુત્ર શ્રીહરિનું હું મારા હૃદયને વિષે ધ્યાન કરું છું.

यदीयसौन्दर्यगुणादिपारं शेषादयो यान्ति न यस्य भक्ताः ।
वाञ्छन्ति नैवाक्षरसौख्यमन्तर्ध्याये हरिं तं हृदि धर्मपुत्रम् ॥८॥

જે શ્રીહરિના સુંદરપણું આદિક ગુણોનો પાર શેષ વગેરે પણ પામતા નથી, અને જે શ્રીહરિના ભક્તો ભગવાનની

મૂર્તિ સિવાય અક્ષરધામના સુખને પણ અંતઃકરણમાં ઈચ્છતા નથી; તે ધર્મપુત્ર શ્રીહરિનું હું મારા હૃદયને વિષે ધ્યાન કરું છું.

गोपालानन्दनाम्ना रचितमतिशुभं त्वष्टकं सन्मयेदम् ।
प्रीत्यै श्रीधर्मसूनोः प्रकटभगवतः स्वामिनारायणस्य ॥
तन्माहात्म्यावबोधं य इदमिह जनः श्रावयेत्कीर्तयेद्वा ।
स स्याद्वै ब्रह्मरूपो हरेरतुलमुदं प्राप्नुयात्तत्र धार्मेः ॥९॥

શ્રીધર્મદેવના પુત્ર પ્રગટ પુરુષોત્તમ શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનની પ્રસન્નતા માટે તેમના મહિમાને જણાવનારું સર્વથી ઉત્તમ એવું આ અષ્ટક ગોપાળાનંદમુનિ નામ છે જેનું એવા અમે રચેલું છે; તેને જે મનુષ્ય આ લોકને વિષે કહેશે અથવા સાંભળશે તે પોતે બ્રહ્મરૂપ થાશે ને ધર્મપુત્ર શ્રીહરિની અતિ પ્રસન્નતાને નિશ્ચે પામશે.

इति श्रीगोपाळानन्दमुनिविरचितं श्रीहरिकृष्ण-
महिमाष्टकं सम्पूर्णम् ।

૩૨

સદ્‌ગુરુ શ્રીગોપાળાનંદસ્વામીકૃત
ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ

સહજાનંદસ્વામીનો મંત્ર

જ્યારે શ્રીસ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના આશ્રિત સત્સંગીઓને ધન, રાજ્ય કે શરીર સંબંધી કાંઈક ઉપદ્રવ આવી પડે, ત્યારે ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણે ક્ષુદ્રદેવનો જાપ ન કરવાની આજ્ઞા કરેલ છે; તેથી તેવા ભક્તોના હિતાર્થે સદ્‌ગુરુ શ્રીગોપાળાનંદસ્વામીએ ઈષ્ટદેવ શ્રીસહજાનંદસ્વામીનો નીચે મુજબ મંત્ર બનાવેલ છે. જેનો વિધિપૂર્વક જાપ કરવાથી સંકટો નષ્ટ થાય છે. તે મંત્ર...

ॐ ह्रौं हँ ॐ श्रीँ ठँ ह्रीं
पत्रे पत्रे देवानाम्
ॐ भूते द्वीपे ह्रीं
सौँ गौँ त्रीं योगपीवात्मानं ह्रां
हँ भगवते ग्लाँ
महाष्टयोगसिद्धिं मां
प्रदात्रे श्रीसहजानन्दपरमात्मने नमः
ॐ ठँ भँ एँ ह्राँ ज्रूँ ॐ

વિધિ નીચે પ્રમાણે છે :

૧. મંત્રજાપનો આરંભ મંગળવારના દિવસે કરવો અને પંદર દિવસમાં દશ હજાર જાપ કરવા.

૨. જાપ મંદિર અથવા પવિત્ર એકાંત જગ્યામાં બેસી ઘીનો દીવો અને સુગંધી ધૂપ સાથે કરવો.

૩. જાપ કરનારે સ્ત્રીના હાથનું બનાવેલ ભોજન જમવું નહિ. બ્રાહ્મણના હાથનું અથવા પોતાને હાથે બનાવેલ ભોજન જમવું.

૪. જાપ કરનારે ઉપવાસ કરવો. એટલે દૂધ અથવા ફળાહાર લેવું અને અશક્ત હોય તેણે એકવાર ભોજન જમવું.

૫. જાપ કરનારે સંસાર-વ્યવહારકાર્યનો, આળસનો, દિવસની નિદ્રાનો અને સ્ત્રીસંગનો ત્યાગ કરવો.

૬. જાપ કરનારે કોઈની નિંદા કરવી કે સાંભળવી નહિ અને મંત્રમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા ને વિશ્વાસ રાખવો.

પવિત્ર બ્રાહ્મણ પાસે પણ આ જાપ કરાવી શકાય.

॥ સદ્. શ્રીગોપાળાનંદસ્વામીકૃત વાતો સમાપ્ત ॥

પ.પૂ.સદ્.શ્રીજ્ઞાનજીવનદાસજીસ્વામી(કુંડળધામ)ની પ્રેરણાથી કરવામાં આવેલ પ્રકાશન

ગુજરાતી પુસ્તક....

૧. વચનામૃત *(Small, Medium, Big size)*
૨. હરિલીલામૃત ભાગ : ૧ થી ૪
૩. શ્રીહરિચરિત્રામૃતસાગર : ૧ થી ૧૨
૪. ભક્તચિંતામણિ
૫. નિષ્કુળાનંદ કાવ્ય
૬. ગોપાળાનંદસ્વામીની વાતો
૭. ગુણાતીતાનંદસ્વામીની વાતો
૮. મોનજીભગતની વાતો
૯. મહારાજની લીલા
૧૦. શ્રીજીની લીલા
૧૧. જ્ઞાનદીપ ભાગ : ૧ થી ૫
૧૨. કીર્તનમાળા ભાગ : ૧, ૨
૧૩. કીર્તનસરોવર *(નંદસંતો રચિત)*
૧૪. કીર્તન દીપાવલી ભાગ-૧
૧૫. શિક્ષાપત્રી
૧૬. હરિસ્મૃતિ
૧૭. હરિરસામૃત
૧૮. નિત્યનિયમ
૧૯. સંત આખ્યાન
૨૦. ભક્ત આખ્યાન
૨૧. સદ્.શ્રીવિધાત્રાનંદસ્વામીના ગ્રંથો
૨૨. સદ્.શ્રીઅદ્ભુતાનંદસ્વામીની મૂળવાતો
૨૩. સદ્.શ્રીપ્રેમાનંદસ્વામીના ગ્રંથો
૨૪. સદ્.શ્રીનિત્યાનંદસ્વામીના ગ્રંથો
૨૫. સદ્.શ્રીનિર્ગુણદાસસ્વામીની વાતો
૨૬. સદ્.શ્રીશુકાનંદસ્વામી કૃત ગ્રંથાદિ
૨૭. સદ્.શ્રીભુમાનંદસ્વામી કૃત શ્રીહરિલીલામૃતગ્રંથ
૨૮. શ્રીહરિકૃષ્ણલીલામૃત સાગર
૨૯. શ્રીજીમહારાજનાં ચરિત્રો
૩૦. શ્રીપુરુષોત્તમલીલા
૩૧. હરિચરિત્ર ચિંતામણિ (પદ્યાત્મક)
૩૨. શ્રીસ્વા. વિચરણ લીલામૃત
૩૩. સાગર સાર ભાગ : ૧ થી ૪

हिन्दी किताबें

१. श्रीहरिचरित्रामृतसागर मूलमात्र भाग : १ से १२
२. श्रीहरिकृष्णनारायणचरित्रामृत एवं स्वरूपभक्ति निर्णय *(गुजराती अनुवाद के साथ)*

संस्कृत प्रकाशन

सद्.श्रीगोपालानंदस्वामीविरचितम्
श्रीमद्भगवद्गीताभाष्यम्

॥श्रीहरिः॥

આ સંસારમાં
અનેક પ્રકારના દુધ છે
પરંતુ પોતાની
સગી માંનું દુધ જેટલુ
સુખદાયી, શક્તિદાયી
હીતકારી, સંસ્કારી
તૃપ્તિકર, પોષક
પવિત્ર, પ્રેમાળ
અને હુંફાળુ બીજુ
કોઈ દુધ નથી

સ.ગુ.સદ્. શ્રી-
ગોપાળાનંદ સ્વામી
ની વાતો તો
મુમુક્ષુઓને માટે
સગી માંનું
ધાવણ છે

-પ.પૂ.સદ્.શ્રીજ્ઞાનજીવનદાસજીસ્વામી(કુંડળધામ)

શ્રીસ્વામિનારાયણ મંદિર, કુંડળધામ

શ્રીસ્વામિનારાયણ મંદિર, કારેલીબાગ-વડોદરા

ISBN 978-81-927707-6-5
9 788192 770765 05